

નમ્ર-નિવેદન !

આ નવલકથામાં અદ્ભુત ચમત્કાર કે જેને અંગ્રેજીમાં Miracle કહે છે, તેવા પ્રસંગો ઘણા આવે છે. તેવા પ્રકારના અદ્ભુત ચમત્કાર અને દિવ્યદ્રષ્ટિના પ્રસંગો ઉપર કેટલે અંશે લોકોનો વિશ્વાસ ખેસશે, તે અમે કહી શકતા નથી તેમજ તેનું વિવેચન આ સ્થાને અનુચિત પણ છે; પરંતુ અમારે એટલું તો જણાવવું જોઈએ કે આ પવિત્ર ભારતવર્ષમાં એવા કેટલાક મહાન પુરૂષો થઈ ગયા તે, અને આ જમાના પણ કેટલાક લોકોનો તેના ઉપર વિશ્વાસ હતો અને છે. આજકાલ યુરોપના સુધરેલા ગણતા દેશોમાં પણ તેવી માન્યતા છે. તેમાં સ્કોટ-લાંડના લોકોનો તેના ઉપર ઘણો વિશ્વાસ છે, એમાં શંકા નથી. અંગ્રેજી રાજકવિ બાયરન અને સર વૉલ્ટર સ્કોટ, ફ્રેન્ચ કવિ રૉસો અને જર્મન કવિ ગેટી ઇત્યાદિક જુદા જુદા દેશના વિદ્વાનોને દિવ્યદ્રષ્ટિ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. આપણામાંથી પણ ઘણા લોકો ભૂતપિશાચ વિગેરે માને છે અને તેઓની ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે. મનુષ્યની એકાદ ઇચ્છા (અપૂર્ણ) રહી ગઈ હોય તો તે મરણ પામ્યા પછી પિશાચ કે ભૂત વિગેરેમાંથી ગમે તે એક થાય છે, એવી આપણા આર્યલોકોની પ્રાચીન માન્યતા છે. તેવાજ પ્રસંગો આ નવલકથામાં ગુંથાયેલા છે અને આવા પ્રસંગો નવલકથામાં ગુંથાવાથી નવલકથામાં અદ્ભુત રસ ઉત્પન્ન થયો છે.

આ નવલકથા અમે વિશ્વવિખ્યાત મહાન નવલકથાકાર 'ફ્રેનો-લ્ડસ'ની 'કેનેથ' નામક નવલકથાને આધારે લખી છે. એજ નવલકથાનું મરાઠી રૂપાંતર કે જે મુ. વાઈ જી. સાતારા, ખાતેથી પ્રકટ થતા 'મકરંદ' સંસ્થાના પિસિક તરફથી પ્રકટ થયેલ છે. તે પુસ્તકમાંથી પણ અમે ઘણાખરે આધાર લીધો છે. આ સ્થળે અમે મૂળ નવલકથાકાર શ્રીયુત ત. 'ફ્રેનોલ્ડસ' નો અને મરાઠી પુસ્તકના પ્રકાશક રા. નરહર નારણ પટવર્ધનનો અંતઃકરણપૂર્વક અત્યંત આભાર માનીએ છીએ. એ શિષ્ય વધારે કાંઈ લખવું યોગ્ય નથી અને લખાય તેનું આ સ્થળે પણ નહિ.

આ નવલકથામાં નીતિ-અનીતિ અને પાપ-પુણ્યનું એક નવે-નવે ભરપૂર ચિત્ર આલેખ્યું છે.

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

અયોજક.

ફરેખી ફંદ કરનારા, પ્રપંચે દાવ રમનારા;
 થશે આખર નતીજે શું, અરે તે કાંઈ જાણે ના !
 દુનીયા રંગ બેરંગી, પ્રપંચોમાંહિ ડૂબેલી;
 ભરેલી પાપથી બહુ છે, ન્યાયની રીત ભૂલેલી !
 પ્રપંચી પાપના પાથે, અણે છે મ્હેલ બહુ મ્હેલા;
 નહીં નભશે—નહીં નભશે, ફના કાણુમાંહિ થાવાના !
 દિવસ બે ખૂબ મહાલી લે, પ્રપંચી ! વૈભવો જુડા;
 નહીં પામે—નહીં પામે, કદી કપટી સુખો રૂડા !
 વિચારી લે, અરે માનવ ! નથી પોખાર પાપીના !
 ખતમ થઈ ધૂળમાં મળશે, પ્રપંચી પાપીઓ પૂરા.
 સતિયા ! સત્ય છોડો ના ! સતિયા સૂખ પામે છે;
 તરે છે સત્ય આખરમાં, પરાજય પાપ પામે છે.
 સદાએ સત્યનીતિનો જગત્માં છે વિચ માનવ !
 પાપની નાવમાં બેસી, તરે ના કોઈ ભયાગર !

લલિત-પ્રભા

યાને

રણપોર રાજપૂતોનો રાજ્યરંગ.

પ્રકરણ ૧ લું.

“હું કોણ ?”

“સંસાર-જંગલમાં માર્ગ ભૂલેલા મુસાફરની જેમ હું ક્યાં ક્યાં ભૂં છું ? મારા અંતઃકરણને એ બિના રહી રહીને અત્યંત આશ્તોનો અનુભવ કરાવે છે કે-હું કોણ ? ઓ પ્રભુ ! હું નથી જાણી શકતો કે હું કોણ છું ? અને જો જાણી શકું છું તો તે એટલું જ કે-હું બાહ્યાવસ્થાથી એક દયાળુ રાજપૂત સરદારના આધારે અને આશ્રયે આ અવનિમાં ઉછરેલો એક યુવક છું ! ઓ પ્રભુ ! હું નથી જાણતો કે મારાં પૂજ્ય માતા-પિતા કોણ છે, મારી પવિત્ર જન્મભૂમિ કયું છે અને હું કોણ છું ?”

“ઓ દયાળુ દેવાધિદેવ ! આ બયાનક ભવજંગલમાં ભૂલા પડેલા આ તારા દીન બાળકને સર્વદા સત્ય માર્ગ બતાવજે.”

“ખરેખર, શું દુનિયામાં પ્રપંચનો જ જય થતો હશે ? ફરેબ અને ફંદ કરનારાઓના જ જગતની ચોપાટ ઉપર પાસા પોખાર પડતા હશે અને શું તેઓ જ પોતાના તમામ મનોરથો સફળ કરી શકતા હશે-ખીજાઓ નહીં ?”

“ઓ જગદીશ્વર ! આ તારા બાળકને દુનિયાના છળ, કપટ, પ્રપંચ, પાપ અને દુર્જનોથી બચવજે !”

“અફસોસ, મારા ઉપર કેટ કેટલા પ્રપંચોની જાળ નંખાય છે અને નંખાશે ! છતાં પણ હું નથી સમજી શકતો કે, શત્રુઓ પ્રપંચમાં ફાવશે કે નહિ ફાવે ? અને જો કદાચિત્ તેઓ ફાવી

“જો હું ચોકસ માનીશ કે ઓ પરમાત્મા ! તારે ત્યાં પણ નો અધિકાર હવાએલો છે અને તે અધિકારમાં પુણ્યવાનોનો છે ત્યારે પ્રપંચોનો વિકલ છે-પોખાર-”

મન

“ઓ અજ્ઞાની યુવક ! અહીં તારી બૂલ થાય છે. તું આ બાબતને ઉંધા ચરમાથી જુઓ છે અને ન્યાયને તું જુઠ્ઠા કાટલાઓથી તોળે છે ! તું નક્કી સમજી લેજે કે આ પૃથ્વી ઉપર પરમાત્માની ન્યાયી સત્તા અનાદિકાળથી સર્વત્ર છવાયેલી છે અને તેજ ન્યાયી સત્તાથી પ્રપંચીઓ-પાપીઓનો પરાજય થાય છેજ. એ જુદી વાત છે કે-તે મોડો થાય અથવા બહેલો, પણ તે વિજયથી બેનસીબજ રહે છે.” અચાનક તે યુવકની આગળ એક વૃદ્ધા આવીને બોલી. યુવકે તે વૃદ્ધાને પૂછ્યું.”—

“તે મને કેમ ક્યાંએ નથી દેખાતી ?”

“તે તને નહીં દેખાય !”

“કંઈ કારણ ?”

“એજ કે હજુ તને દુનિયામાં દુઃખના કડવા અનુભવો થયા નથી.”

“આ તમે શી રીતે કહી શકો છો ?”

“હું તને ઘણીજ સારી રીતે જાણું છું. તારા જીવનની તમામ હકીકત મારા મગજરૂપ દક્ષતરમાં અક્ષરે અક્ષર લખાયેલી છે.”

“તેમાંનું મને તો કાંઈક જાણીએ !”

“અત્યારે નહીં !”

“તો ક્યારે ?”

“જ્યારે સમય આવશે ત્યારે.”

“તે સમય ક્યારે આવશે ?”

“બલા-બોળા યુવક ! હું કાંઈ પરમાત્મા નથી કે તે બાબતમાં તને કંઈ પણ નક્કી કહી શકું ?”

“તે નહીં તો નહીં પણ તમારી ઝોળખાણુ તો આપો ?”

“તે પણ સમય આવશે ત્યારેજ. પણ ઓ યુવક, સામે જો કે પેલું કોણ આવે છે ?”

“એ તો આ સામે દેખાતા ક્ષિપ્રમાં આવી રહેલા મેમાન સંજ્ઞાનસિંહની પુત્રી પ્રભાવતી છે.”

આ વાક્ય સાંભળતાંજ તે ડોસી પાસેની ઝાડીમાં છૂપાઈ ગઈ. યુવક પણ પ્રભાવતીની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો એક અશોક નામક વૃક્ષની નીચેજ આવેલા ઝોટલા ઉપર બેઠો.

“પ્રિય વાંચક ! તને અત્રે જાણવાની જિજ્ઞાસા અન્યાય એ યુવક કોણ હતો અને તે ડોસી કોણ હતી ? તે યુવાપરાજય

યુવકજી હતો. તેની ઉંમર ૧૮ વર્ષની હશે. આ સમયે તેના શરીર ઉપર એક ક્ષત્રિયવીરને છાજતો શિકારી પોશાક હતો. કમરપટામાં ખંજર, તમ્બો અને કમરે ચમરાજની જિહ્વા જેવી સમશેર લટકતી હતી. તે વિચારમાં ને વિચારમાં સચિત મુખદાએ બેઠો હતો અને અમે આ પ્રકરણના મથાળે જણાવ્યા પ્રમાણેના વિવિધ વિચારો કરતો હતો. તેની પાસેથી તે ડોસીના ચાલી જવા પછી પણ તે, તે ડોસીના અને પોતાના પહેલાંના વિચારો કરી ગુલતાન થઇ ગયો. તેનું નામ લલિતસિંહ હતું અને તેણે તે વૃદ્ધાને જણાવ્યા મુજબ થોડીજ વારમાં તેની પાસે એક ચૌદ વર્ષની બાલિકા આવીને ઉભી રહી. સંધ્યા થવાને હજુ એક કલાકની વાર હતી. પોતાના વિચારોમાંજ લલિત ગુલતાન હોવાથી તે બાળાના આગમનને જાણી શક્યો નહિ. થોડી વાર આમને આમ ચાલ્યા પછી તે બાળાએ લલિતને ખભે હાથ મૂકી કહ્યું—

“લલિત-લલિત ! આ શું ?”

કોણ-કોણ-પ્રભા ?

“હા.”

“પણ તું અહીં ક્યાંથી ?”

“આજે સવારે તમે અને મારા મોટાભાઈ શિકારે ગયા હતા, તમે બન્ને વેળાસર-સંધ્યા થવા આવી છતાં-પાછા ન ફરતથી હું તમને શોધતી શોધતી અહીં આવી ચડી. પણ લલિત-ઓ ! લલિત ! મારા મોટાભાઈ ક્યાં ?”

“તેઓ સહિસલામત છે અને આટલામાંજ ક્યાંક હશે. તમે તેમને માટે ફિકર ન કરો.”

“લલિત ! મારા મોટાભાઈ બહુ હડીત ! માણસ છે. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આ પર્વતમાં હુંટારાઓ બહુજ છે અને તેઓ તો એકલાજ કોણ જાણે ક્યાંએ જઇ ચડ્યા હશે.”

“તો તેમાં શું થયું ? તમારા ભાઈ દશ હુંટારાઓને ભારે થઇ પડે તેવા છે.”

એમ કહી પ્રભાની સાથે આવેલા નોકરો તરફ જોઇને કહ્યું કે—
“જાઓ, તમે એમના ભાઈને શોધો !”

“લલિત ! મારા મોટાભાઈની તપાસ કરવા જવાનું શું તમને મન નથી થતું ?”

પ્રભાનો આ પ્રશ્ન સાંભળી લલિત એક ક્ષણને માટે જરા ગુંચવાયો. તેણે પ્રભાના ચમકતાં નેત્રો તરફ જોઈ નીચું જોયું. આજે લલિતને પ્રભાના શ્યામકમળ જેવા નયનોમાં હમેશ કરતાં કાંઈક જુદાજ અને અવનવી ચમક દેખાઈ. થોડીવાર પછી તે બોલ્યો “ તમને અહીં એકલાં મૂકીને શું હું જાઉં ? નહીં ! પણ...પ...પ...જો મારી હાજરીથી તમને કાંઈ અડચણ થતી હોય તો જાઉં ! ”

“ લલિત, તમે આજે મારી સાથે કેવી વિચિત્ર વાત કરો છો ? આજસુધી આપણે શું એક બીજાના હાથ પોતાના હાથમાં લઈ નથી કર્યા ? ”

“ દેવબાળા તુલ્ય પ્રભા, તમારું કથન સત્ય છે પણ મારે તમને જણાવવું જોઈએ કે આજસુધીનો સમય જુદો હતો અને હવે ભવિષ્યમાં આવનાર સમય જુદોજ છે. સર્વ દિવસો સરખાજ હોય, શું એ બનવા જોગ છે ? ”

“ પ-ણ-લલિત ! આ તું શું બોલે છે, તેનો ભાવાર્થ હું સમજી શકતી નથી. શું તું મને તે સમજાવી શકીશ ? ”

“ તે વાત જવા દો. તેનો ભાવાર્થ તમે ન સમજો એજ વધારે સાઈ છે. આજ અચાનક આવા વિચારો મારા મનમાં શી રીતે આવ્યા તે હું પોતે પણ સમજી શકતો નથી અને તેથી તેનો યથાર્થ ભાવાર્થ કહી શકવા હું અશક્ત છું.”

“ લલિત-લલિત ! આ શું ? આજે તમારી આવી વિચિત્ર સ્થિતિ શા કારણથી થઈ કે આજે તમે મને તુંને બદલે તમે કહીને સંબંધે છો, એ શું ? મને કંઈ સમજાતું નથી. તમે આજે આ આવી ભાષા શીખ્યા ક્યાંથી ? ”

પોતાના પ્રશ્નનો લલિત કાંઈ પણ ઉત્તર આપતો નથી અને તે ચુપચાપ ઉમોજ છે, તે જોઈ પ્રભા પુનઃ મંદસ્વરે કરી બોલી— “ લલિત ! મારા કોઈ કાર્યથી તમને ગુસ્સો તો નથી આવ્યો અથવા માફું તો નથી લાગ્યું ને ? ” એમ કહી પ્રભાએ તેના હાથને સ્પર્શ કર્યો. તે સ્પર્શ થતાંજ લલિત એકદમ ચમક્યો. આજસુધી પ્રભાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તે ઘણીવાર કર્યો હશે; પરંતુ આજના જેવી અજાબ લાગણી તેને આજ સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે થઈ ન હતી. પ્રભાનો સ્પર્શ થતાંજ તેના શરીરમાં વિજળીના આઘાત જેવું થયું. તે અચકાતો અચકાતો બોલ્યો. “ ગુસ્સો...પ્રભા ! શું તમારા ઉપર ગુસ્સો ! નહીં નહીં ! એ અસંભવિત છે.”

લલિતનો ખોખરો અને કંપનો અવાજ તથા પોતાની તરફ લાગેલી દ્યાર્દયિક નેતાંજ તે સરળ સ્વભાવવાળી, પ્રેમની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા સમાન પ્રભાને બહુજ માહું લાગ્યું. તેના નયનોમાંથી આંસુના બે બિંદુઓ તેના ગાલ ઉપર ખરી પડ્યા. તે જોઈ લલિતની હાલત બહુજ ચમત્કારિક થઈ. તે દુઃખી દિવે બોલ્યો-“ પ્રમા ! તારા ઉપર મને કોઈપણ દિવસે ગુસ્સા આવે એ અશક્ય છે. ઉપરાંત તારી બાબતમાં મારે શા માટે માહું માનવું જોઈએ ? હું એક ગરીબ, પારકો અને ફક્ત તારા પિતાની ઉદારતાથી ઉછરી નાનાથી મોટો થયેલો છું ! મારે તારા ઉપર ગુસ્સે થવાનો હક્ક પણ શો ? ”

“ લલિત ! આજે આ નવીનતા અને વિચિત્રતા તારામાં ક્યાંથી આવી ? આજસુધી મેં તારા સુખેથી આવાં વચનો કોઈ પણ સમયે સાંભળ્યા નથી. આજેજ આવી રીતે તારા વિચારોમાં શા માટે ફેરફાર થાય છે-થયો છે, તેવું કાંઈ પણ કારણ મારા જાણવામાં આવી શકતું નથી. લલિત ! તું જરા શાન્ત થા અને તારા ચિત્તમાં શા શા વિચારો આવે છે, તે મને જણાવ જોઈ. તું તો મારો બહાલો ભાઈ છે ને ! ”

“ નહીં-બિલકુલ નહીં. પ્રમા ! આના કરતાં જો હું ખરેખરજ તારો ભાઈ હોત તો બહુજ સારું થાત. મારા હૃદયની ગુપ્ત વાત અને ગુપ્ત વિચારો જાણવાનીજ તારી ઇચ્છા છે ને ? ”

“ હા. ”

“ તો સાંભળ ! પ્રમા, તારા સુખકર સહવાસથી કોઈ પણ વખતે મારે જુદા થવુંજ પડશે. આજે ઘણા દિવસોથી આ વિચાર મારા મનમાં આવ્યા કરે છે. હવે આપણે ઉમરમાં મોટા થયા છીએ. આપણી બાલ્યાવસ્થાનો સુખકર સમય વ્યતીત થઈ ગયો છે. તું એક મોટા સરદારની પ્રિયપુત્રી હોવાથી તને એક વચનથી બોલાવવી, એ કોઈ કાળે યોગ્ય ગણાશે નહીં. થોડાજ દિવસોમાં તારી આ હાલત ફેરવાઈ જશે. પ્રભાવતી ! થોડાજ સમય પછી તારી આ કોમળ અને કમનીય કાયાની સંરક્ષક કોઈક જુદીજ વ્યક્તિ થશે ? ”

“ એટલે તું શું કહે છે ? ”

“ એજ કે-હવે થોડા દિવસ પછી તારા પિતા તારો વિનાહ કોઈ બીજાની સાથે કરશે. હાય...પ્રમા...હાય ! હવે આપણે વિધુટા થવુંજ પડશે ! ”

એટલું કહી લલિત અચકી ગયો. પ્રભાવતીએ શાન્તપણે તેવું કથન સાંભળી લીધું. જો કે તે ઉપર ઉપરથી જોતાં શાન્ત દેખાતી

હતી છતાં તેના મનમાં શું થાય છે, તે જાણવું કઠિન હતું. હજી સુધી તેને એક હાથ લલિતના હાથમાંજ હતો અને તે થરથર ધ્રુજતો હતો. તેની તરફ જોવાની તે હિંમત કરી શકતી નહોતી. તે નીચું મુખ કરી ઉભી હતી. લલિત તેના મનહર મુખ તરફ ટક લગાતીને જોતો હતો અને તેના મુખ ઉપરથી તેના હૃદયમાં થતા વિચારો જાણવાની કોશીશ કરતો હતો. ઘણો વખત સુધી એક સરખી રીતે સ્થિર નેત્રે પોતાની પાસે ઉભી રહેલી તે, પ્રેમની પવિત્ર-નિષ્પાપ પ્રતિમા તરફ જોતો જોતો તે, હિંમત ભરેલા અવાજે બોલ્યો:—

“પ્રભા ! આ વિચારોનો ભાર કેટલાક દિવસથી મને મુંઝાવ્યા કરે છે. હમણું હમણાંમાં તે ભાર મારા માટે અસહ્ય થયેલ છે, છતાં આજ સુધી મારા મનમાં ઉદ્ભવે-ચિંતાને-મેં જેમ તેમ, મહામુશી-અને દયાવી રાખેલ છે. મારા વિચારો અને મનોવ્રત્તિઓ મેં શખ્તથી કે ફક્ત દ્રષ્ટિથી પણ કોઇને જણાવેલ નથી. પણ આજે તે તમામ વિચારો મને અસહ્ય થઇ પડ્યા છે. ઘણી ઘણી રીતે મેં મારા મનનો નિયંત્ર કરવા કોશીશો કરી પણ પરિણામે કંઈજ નહીં. દિવસે દિવસ મારી સ્થિતિ શોચનીય થતી જાય છે. તારા પિતાજીએ મને આશ્રય આપી મારું લાલન-પાલન કર્યું, તમારી બધાની સાથે મને સર્વ વા-તની અનુકૂળતા છે; છતાં તમારા કરતાં મારો દરજ્જો નીચો છે, તે હું સારી રીતે જાણું છું. તેજ મુજબ મારા મનમાં ઉદ્ભવતા વિચારો અનુચિત છે. તે પણ મારી જાણ બહાર નથી; છતાં દિવસે દિવસે તમારા સહવાસમાં રહેવાનું મને વસમું થતું જાય છે. અહીં રહીને આવા દુઃખદ વિચારોમાં ઝૂંટતા રહેવું તેના કરતાં હવે મારે કોઇ બીજો રસ્તો લેવોજ જોઇએ. દુનિયામાં એકાદ અગાધ્યા સ્થળે ચાલ્યા જવું અને આ વિચિત્ર વિચારોથી છુટકો કરી લેવો. આવો વિચાર ઘણા દિવસોથી મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે. પણ અત્યારે પ્રભા ! તારા પિતાજી-અને મારા ઉપર અત્યંત ઉપકારો કરનાર ઉપર શોચ-નીય પ્રસંગ આજો છે, તેને-આવી સ્થિતિમાં છોડીને ચાલ્યા જવું, એથી ખરેખર દુનિયા મને કૃતમ્ન કહેશે પણ...

“લલિત ! મારા પૂજ્ય પિતાજી તો તને મારા મોટાભાઈની જેવોજ ગણે છે.”

“નહીં-નહીં ! હું તેમનો પુત્ર નથી. હું જ્યારે તેમને ક્યાંકથી જાણ્યો ત્યારથી તેમની ઉત્તતિજ થતી ગઇ. તેમને અત્યંત સુખ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું અને સુખનો અવધિ એટલે તેમને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઇ.

એવા એનેક કારણોથી તે મારા ઉપર પુત્ર જેવો પ્રેમ રાખે છે. મારાં-
જ પગલાંથી કુમાર ચંદ્રસિંહનો જન્મ થયો, એમ મરતાં સુધી પણ
તારી માતાની માન્યતા હતી. તે સાધવી સ્ત્રી અને પોતાના પ્રાણ કરતાં
પણ વધારે પ્રિય માનતી હતી. તેની ઉદારતાનો ખોટો લાભ લઈ હું
મને પોતાને જુલો જાઉં, એ નીચમાં નીચ કૃત્ય છે. અને પ્રાણ જતાં
પણ તેવું નીચ કામ મારા હાથે થશે નહિ. પ્રમા ! મારા અંતરની
જુપી વાત તને કહીને મેં મારી છાતી ઉપર જે જખરદસ્ત બાર હતો
તે આજે ઉતારી નાંખ્યો છે. ”

થોડીવાર સુધી લલિત ચુપ રહીને ફરી બોલવા લાગ્યો:—

“ પ્રમા ! ઘણા ઘણા વિચારો કરી જોતાં મને જણાય છે
અને હું એજ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે—હવે તમારા સર્વેના સુખકર
સહવાસનો મારે ત્યાગ કરવોજ જોઈએ. જ્યાં સુધી મારા હૃદયમાં
પ્રમાણિકતા છે. આહુમાં શક્તિ અને સામર્થ્ય છે ત્યાં સુધી મને કોઈ
પણ પ્રકારની ચિંતા નથી. હું ગમે ત્યાં રહીને નીતિ અને પ્રમાણિકતાથી
સમય વીતાવીશ. હવે અહીં રહેવાથી મને સુખ મળશે નહિ. કારણકે—

લલિતનું કણ્ણજનક ભાષણ સાંભળી પ્રમાનું અંતઃકરણ અહુજ
આકુળ વ્યાકુળ થયું. ઘણો વખત સુધી તેના હૃદયરૂપી રણભૂમિ ઉપર
એનેક વિચારોનું તુમુલ્યુદ્ધ ચાલ્યું. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ
વહેવા લાગી. તે રૂંધાએલા કંઠે વચમાંજ બોલી ઉઠી લલિત ! મારા
પિતાજી કેવા વિકટ પ્રસંગમાં સપડાએલા છે તે જાણુવા છતાં પણ તું
આવા સંકટ સમયમાં તેમને છોડી જવાનો વિચાર કરે છે, શું એ તને
સાફ લાગે છે ? ”

“ પ્રમા ! હું એટલો બધો કૃતમ્ન નથી. અત્યારે તેમના ઉપર
કેવો સમય છે તે હું ઘણી સારી રીતે જાણું છું. તેમણે પોતાના પુત્રની
જેમ માફ લાલન-પાલન કર્યું છે તેનો યોગ્ય બદલો તેમને સંકટ
સમયે સહાય કરીને હું વાળી આપીશ અને જ્યારે તેમનો અન્તિમ
હેતુ સાધ્ય થઈ સર્વત્ર આનંદ અને આનંદ છવાઈ જશે ત્યારેજ હું
તેમની રજા લઈશ. પછી હું છું અને માફ ભાગ્ય છે. ”

“ આજે નહીં તો પણ કોઈ એક દિવસે તું તારા ઉપર
પ્રાણ કરતાં પણ વધારે પ્રેમ ધરાવનારાઓને દુઃખમાં છોડી જઈશ.
ખરૂં ને ? ”

“ પ્રમા ! હું લાચાર છું—મારે તેમ કર્યા વિના છૂટકોજ નથી.
મેં તને સર્વ વાતો સ્પષ્ટપણે કહી સંભળાવી છે. હવે તુંજ મને કહે

કે હવે મારે શું કરવું ? પ્રભા ! માંડ મન બહુજ મુંઝાવ ગયું છે માટે તું મને યોગ્ય રસ્તો બતાવ.”

આ વખતે પ્રભાની આંખમાંથી આંસુની ધારા પ્રકટપણે વહેવા લાગી તે જોઈ લલિત બોલ્યો—

“ પ્રભા ! આમ રડીને પ્રથમથીજ વ્યથિત થએલા મારા હૃદય ને વધારે વ્યથા ન ઉપજાવ ! પણ મને યોગ્ય માર્ગ બતાવ. તું રડ નહિ. તારા નેત્રોમાંથી પડતું આંસુનું એક એક ટિંદુ મારા હૃદયના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખે છે, પ્રભા ! તું હવે રડે તો તને મારા સોગંદ છે. તું આમ રડી રડીને તારા ચિત્તને નિરર્થક દુઃખી ન કર ! તું જે કાંઈ ઇંદીશ તે કરવાને માટે હું તૈયાર છું. તારા એક અમૂલ્ય શબ્દને માટે હું મારા તુચ્છ પ્રાણની પણ પરવાહ કરીશ નહિ. શું તારી ઇચ્છા એવી છે કે મારે અહીંજ રહેવું ? ”

“ હા ! ” એવો ઉત્તર તેણે તરતજ આપ્યો. પણ ખીજીજ પળે તેના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે—પોતાના ફક્ત હા એ શબ્દમાંજ કેટલો બધો ઉંડો અને ગહન અર્થ ભરેલો છે.

પ્રભાના મુખમાંથી હા એવો શબ્દ નિકળતાંજ લલિતે વિનય-પૂર્વક, પોતાનું મસ્તક નીચે નમાવ્યું અને બોલ્યો—

“ પ્રભા ! તારી ગમે તેવી તુચ્છ અભિલાષા પૂર્ણ કરવામાંજ મારો આનંદ સમાયેલો છે. તારા મનમાં એમ છે કે મારે અહીં રહેવું પણ અહીં રહેવાથી મને ખર્ચ સુખ પ્રાપ્ત થશે ખર્ચ કે ? મેં તને પ્રથમ કહ્યું તે પ્રમાણે જો તારી સ્થિતિમાં ફેરફાર થયો તો મારી સ્થિતિ કેવી થશે, તેનો તે કાંઈ પણ વિચાર તારા ચિત્તમાં કર્યો છે ખરો કે ? નહીં ! નહીં ; પ્રભા ! મારા કથનનો ખરો અર્થ હજી પણ તારા સરળ ચિત્તમાં આવ્યો નથી. તને તારું ખર્ચ ચિત્ત સમજાય તે પહેલાંજ તું મને અહીંથી—તારી પાસેથી—દૂર જવા દે ! હું તારી પાસેથી દૂર ચાલી ગયા પછી માંડ ગમે તે થશે તેની મને જરાએ દરકાર નથી. ”

“ લલિત ! શું તેં મારા હૃદયની આવીજ પરીક્ષા કરી ? ” નીચું મુખ કરી પ્રભાએ કંપિત સ્વરે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

પ્રભાનો પ્રશ્ન સાંભળતાંજ લલિત એકદમ સ્તંભિત થઈ ગયો. પ્રભાના મુખમાંથી ગૂઢાર્થથી ભરેલા શબ્દો શ્રવણ કરતાંજ તેનું હૃદય શરથર કંપવા લાગ્યું. પોતાના કથનનો ખરો અર્થ તેના જાણવામાં આવી તો નહીં ગયો હોય, એવી શંકા આવવાથી તેણે ઉદ્વેગિત

ચિતે અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું—તો—.....તે.....શું આ લલિત માટે તારા હૃદયમાં પ્રેમ છે ખરો કે ? ”

શું પ્રેમ ? અને લલિત ! તેમાં હજુ પણ તને શંકા છે ? ”

અહાહા ! એકદમ મધુરવીણાના નાદ પ્રમાણે પ્રમાના ચળટેએ લલિતના કર્ણપ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી તેના અંતરને અનુપમ આનંદનો અનુભવ કરાવ્યો. તેણે એકદમ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ રને-હથી દબાવ્યો. ધીમે ધીમે તેણે પ્રમાના અલંકાર વિભૂષિત કંઠમાં પોતાના બાહુનો પાશ વાંખી તેના પ્રેમમય હૃદયનું પોતાના પ્રેમપૂર્ણ હૃદય સાથે સંમ્મેલન કરાવવા પાસે ખેંચી અને તેને ગાઢ આલિંગન આપ્યું. તેમજ પરસ્પરનું પ્રેમમય મિલન દર્શાવવા માટે તેના લાલ પરવાળા જેવા હોઠનું ચુંબન કર્યું. થોડીવાર પછી તે પ્રેમી યુગલ કિલ્લા તરફ જવાના રસ્તે ચાલવા લાગ્યું. પ્રભાવતી પોતાની કોમળ અને કમનીય કાયાનો તમામ ભાર લલિતના શરીર ઉપર રાખી ધીમે ધીમે ચાલતી હતી. થોડીવાર સુધી તેઓ ચાલ્યા નહીં હોય, તેટલામાં જ અચાનક પાસેની ઝાડીમાંથી એક નોકર આવી તેમની સામે ઉભો રહ્યો. તેને જોતાંજ પ્રભા કાંઈક ભાનમાં આવી. તેણે લલિતના હાથમાંથી તત્કાળ પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો. તેણીએ પોતાથી બની શકે તેટલી સાવધાનતા દર્શાવી છતાં તેની છુપી મનૌવૃત્તિઓ તેમજ વિકારોનો સ્ફોટ થઈ ગયો તે થઇજ ગયો. સામેથી કુમાર ચંદ્રસિંહે તે પ્રેમી યુગલનું ઓછમિલન જોઇજ લીધું હતું. તે જોતાંજ તે સ્તંભિત થઇ ગયો હતો. પોતાની ગેરહાજરીમાં તે બંને-લલિત-પ્રભા-માં શી શી વાતો થઇ, તે તેણે કલ્પનાથીજ જાણી લીધું. તે ધણો વખત સુધી ઝાડીમાં એક ઝાડની ઓથમાં છુપાઇને સર્વ બનાવ જોતો હતો. આખરે તે યુગલ પોતાની પાસે આવતાંજ તેને ઝાડીમાંથી બહાર આવવુંજ પડ્યું. તેણે પાસે આવતાંજ લલિતસિંહના મુખ તરફ નિહાળી નિહાળીને જોયું અને પોતાની કલ્પના સાચી છે, એવી પોતાના મનની ખાત્રી કરી લીધી.

“ ચંદ્રસિંહ ! શું તમને કાંઈ શીકાર મળ્યો ? ” પોતાની મુખમુદ્રા શાન્ત રાખી લલિતે ચંદ્રસિંહને પૂછ્યું.

“કેનો શિકાર ! શિકાર તો ચાલ્યો મયો-પણ ફરતાં ફરતાં ઉઢેગ જોવાનાર તે સ્ફટિકસ્તંભ જોયો એટલુંજ !”

“ શું તે સ્ફટિકસ્તંભ ? ! સરદાર રણવીરસિંહ અને તેની પત્ની કનકદેવી એ બંનેનું અમાનુષિક રીતે જ્યાં ખૂન થયું ત્યાં જે

રક્ષાતિકસ્તંભ ચણાવવામાં આવ્યો છે, તેજ કે ? ”

“ અને હજુ સુધી તે રાક્ષસી કૃત્યનો કોઈએ કાંઈ પણ ખદ્દો લીધો નથી ! ”

અચાનક આવા કર્ણમેદક શબ્દો તે ત્રિપુટીના સાંભળવામાં આવ્યા અને યોડાજ વખતમાં હાથમાં ઝાડની ડાળી લીધેલ છે, શરીર ઉપર જર્જુવસ્ત્ર ધારણ કરેલું છે અને જેના કેશ એક જોગણની જટા જેવા થઈ ગયા છે, એવી એક વૃદ્ધા તે ત્રણેની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી.

“ પ્રભા ! તું જરા પણ ડરીશ નહિ. ”

“ ગઘ કાલે મેં અને ચંદ્રે એને અહીંજ જોઈ હતી. તે તદ્દન નિરૂપદ્રવી નારી છે. ” લક્ષિતે પ્રભાના કાનમાં કહ્યું.

“ હા. આ કાલવાળીજ ડોસી છે ! ”

એમ કહી ચંદ્રસિંહ પોતાના નોકરના ખભા ઉપરની કોથળી લઈ તેના મોં આગળ તાંખી અને બોલ્યો—

“ એ ડોસી ! આ લે, આજે તારે માટે આ ખીજો ભક્ષ હું લાવ્યો છું. ”

“ નહીં—કુમાર ! આજે મને તેની જરા પણ જરૂર નથી. ગઘ કાલે તમે જે ભક્ષ મને આપ્યો હતો તે તેવો ને તેવોજ હજુ મારી શુક્રમાં પડ્યો છે. ” એમ કહી ચમત્કારિક અવાજે તેણે પોતાના હાથમાંની ડાળી પ્રભા તરફ કરી અને પૂછ્યું—“ કુમાર ! આ યુવતી તારી શી સગી થાય છે ? ”

“ અમો બન્ને ભાઈ—બહેન છીએ. ”

અને પ્રભા મારી બહેન નથી—તેમજ હું.....

“ કેમ, ડોસી ! આજે તારે આમ પૂછવું પડે છે ? શું તારે તેતું કાંઈ પણ ભવિષ્ય કહેવું છે ? ” ચંદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“ શું ભવિષ્ય ? ! ” એક પણ વિચાર કરીને તે બોલીઃ—

“હા, ભવિષ્ય કહેવું છે.” પછી તે લલિત તરફ આંગળી કરી આગળ બોલવા લાગી કે—“ આ શરવીર યુવક અને આ તારી સુંદર બહેનનું જોડું બહુજ લાયક લાગે છે. પરમાત્મા ! આ બન્નેને મંદીરનાં સર્વે સુખો આપજો. એવું ભવિષ્ય હું ભાખું છું અને ધન્ય છે. ”

“ ઓ હજી ડોસલી ! ઉભી રહે ! ”

એમ કહી કુમાર ચંદ્રસિંહે તેને મારવા માટે હાથ ઉગામ્યો. પણ તે ડોસીએ આખા જંગલને ગળવી મૂકે અને કાનના પડદા ફાડી નાંખે તેવી ત્રીસ પાડીને એક ફૂંકો મારી તે ગાઢ જંગલમાં અદ્રશ્ય થઇ ગઇ !

બહાલા વાંચક ! “ એ ડોસી કોણ હતી ? ”

પ્રકરણ ૨ જી.

અનાથ અખળા અને નિરાધાર બાળક.

સંધ્યાનો સમય. આકાશમાં તારાઓ એક પછી એક ચમકવા લાગ્યા હતા. લક્ષાવધિ નક્ષત્રો સાથે-પોતાના શીતલ ફીરણે વડે પ્રાણીમાત્રને આનંદ આપનાર-રજનીનાથ રોહિણી સાથે-તારાગણના મધ્યભાગમાં તરતમાંજ વિરાજમાન થયો હતો. તે ચંદ્રજ્યોત્સ્ના ગોદાવરી નદીના સ્વચ્છ જળ પ્રવાહ ઉપર પડવાથી તે ઠેકાણે રૌપ્ય-રાશિજ બનાવી દીધી હોયતી ! એવો ભાસ થતો હતો. તે ચંદ્રની તેજસ્વી અને શીતલ પ્રભા ગોદાવરીના કિનારા ઉપર વસેલા મન્દાર નગરની રાજધાનીના વૈભવને સૂચવતી હતી. રાજધાનીમાંના રમણીય અને ઉચ્ચ સ્ફાટિક શિલાના મિનારાઓ, બળ્ય લુવનોનાં ગગનચુબી શિખરો અને દેવાલયોનાં ઉચ્ચતર સુવર્ણચ્છાદિત શિખરો ચંદ્રની પ્રભા વડે આકાશપટલપર ચમકનારા તારાઓની સાથે હરિદ્રાષ્ટ કરતાં હોયતી, એમ લાગતું હતું. રાજધાનીમાંનો શિલાઓથી બાંધેલો રાજ રસ્તો હજારો મનુષ્યોની ગિરદીથી કોલાહલમય લાગતો હતો. ઠેક ઠેકાણે સ્ફાટિક શિલાની નકસીદાર જોવા જેવી કમાનો અને રસ્તાની આબુ. આબુએ બેસાડેલાં રમણીય પુતળાંઓ, ચિત્રવિચિત્ર દીપકોનાં પ્રકાશથી બહુજ મનોહર દેખાતાં હતાં. રાજવૈભવ અને સફલ ઐશ્વર્ય વિભૂષિત મન્દારનગર આ સમયે આનંદ દેવતાનું કીડારથાનજ બની ગયું હતું.

આવા સમયે તે નગરની પૂર્વદિશાએ આવેલા ગાઢ જંગલમાંથી એક પચીસ ત્રીસ વર્ષની સ્ત્રી બે વર્ષના એક નહાનકડા નિદ્રાધીન બેલા બાલકને લઇને નદીના કિનારા ઉપર ફરતી હતી. તેનું મેલું શરીર ધૂળથી ભરાયેલું હતું અને તે બહુજ થાકી ગયેલી સાંપતી હતી. તેના દેખાવ ઉપરથી લાગતું હતું કે-તેણે બહુજ દૂરની વેશ

મુસારી કરેલી હોવી જોઈએ અને હતું પણ તેમજ ! ઘણા દિવસોથી અન્ન ન મળવાને લીધે તેના શરીરમાં જોઈએ તેવી-કિંચિત્ પણ-શક્તિ જણાતી ન હોતી અને તેને લીધેજ તે આગળ વધવા અસમર્થ હતી. તેનાં મલીન થએલાં વસ્ત્રો જર્ણ થવા ઉપરાંત ઠેક ઠેકાણેથી ફાટી ગએલાં હતાં. તે મુશીમતવાળી મુસાફરીને લીધે જો કે તે સ્ત્રીનું મુખ નિસ્તેજ થયું હતું છતાં કોઈ ચતુર પુરુષ તેનું અવલોકન કરે તો તે-તે સ્ત્રીની સુંદર સ્ત્રીઓમાંજ ગણતરી કરી શકે તેમ હતું. તેનું મુખ ચિંતાથી નિસ્તેજ અને સફેદ પુણી જેવું લાગતું હતું છતાં પણ તેની મુખમુદ્રા ઉપર એક પ્રકારના સૌંદર્યનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટપણે દ્રઙ્ગોચર થતાં હતાં. તેના નેત્રો ઉપરથી જણાતું હતું કે તેના હૃદયમાં ઉદાસીનતા અને દુઃખનો નિવાસ હતો. ચિંતાથી તેનાં નેત્રો નિસ્તેજ છતાં ભયંકર દેખાતાં હતાં તોપણ તે પોતાના હાથ-માંના બાળક તરફ ઉપરા ઉપરી દયા અને પ્રેમથીજ જોતી હતી. બાળકને તેણે પોતાની છાતી સાથે ચાંપેલો હતો. તે ઉપરથી તે તે બાળકની માતા હોવી જોઈએ. એમ લાગે એ સ્વાભાવિક છે, છતાં તેમ ન હતું.

અચાનક તે બાળકે હૃદયવિદારક-પથરને પણ પિગળાવી નાંખે તેવી-ચીસ પાડી. તે સાથેજ તે સ્ત્રીએ તેના તરફ જોયું અને બોલી-

“અરે ! ગરીબ બિચારું નિર્ભાગી બાળક ! પ્રિય બાહુડા ! તારી આ કેવી દુઃખદ હાલત ! સગૂર, ઓ બાળક, સગૂર કર ! શાન્ત થા ! રડીને મારા દુઃખી હૃદયના ટુકડે ટુકડા ન કર ! તારી આવી હાલત કરનાર-તને આવી બચાવક સ્થિતિમાં લાવી મૂકનાર—તે દુષ્ટ નગરાક્ષસ પાસેથી-પાપાણુ હૃદયના ચંડાળ પાસેથી-હું પૂરેપૂરો બદ્ધો લાલશ. ઓ દીનદયાળુ-પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા ! મારા આ પ્રિયપુત્રને લીધાંયુ અર્પણ કરજે !”

એમ કહી તે એક શિલા ઉપર જઈ બેઠી. ધીમે ધીમે એક પ્રહર જેટલી રાત્રિ વ્યતીત થઈ ગઈ. ગિરી ગુફાઓમાંથી નિકળીને સર્વત્ર સંચાર કરતા હિંસક પશુઓની ગર્જના તે પ્રદેશને ગમતી મૂકતી હતી. તે તરફ તે સ્ત્રીનું જરાપણ ધ્યાન ગયુંજ નહોતું. તે પોતાના વિચારમાંજ ગુસ્સાતન બની ગઈ હતી. તેનું હૃદય તેણે કે આપત્તિના આભથી છવાઈ ગયું હતું. ઘણો વખત સુધી તે ઉપર બેસીને ખૂબ રડી તેથી થોડાજ સમયમાં તેના આંધો થતાંજ તેની દ્રષ્ટિ તેની આસપાસ વળી.

કરતાં તેની નજર ચંદનીના શુભ પ્રકાશમાં ચમકતા ગોદાવરીના તે નીલવર્ણમય જલપ્રવાહના તરંગ-મંડળ ઉપર તૃપ્ત કરનારા ચંદ્રકિરણો તરફ ગઈ. તે જોતાંજ સૃષ્ટિસુંદરીની શોભા જોવામાં તે ગુલતાન બની ગઈ. એક ઘડીને માટે તે ચિંતારહિત થઈ ગઈ. ઘણા વખત સુધી કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિહાર કર્યા પછી તે સ્ત્રી જાગૃત થઈ. આ સમયે ચારે તરફ સંપૂર્ણપણે શાન્તતા અને નિઃસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય છવાઈ ગયું હતું. એટલામાં અચાનક રીતે બહુજ દૂરથી એક ક્ષીણધ્વનિ-ખોખરો-અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તે અવાજ જે દિશા તરફથી આવતો હતો તે દિશા તરફ-જ્યાં સુધી નજર પહોંચી શકે ત્યાં સુધી-તેણે નિરખી નિરખીને જોયું અને અન્તમાં તે શિલા ઉપરથી ઉડીને ઉભી થઈ તથા ચારે તરફ જોવા લાગી. રાજધાનીના એક ભાગમાં પ્રદીપ્ત થએલા દીપકોનો પ્રકાશ તેને દેખાવા લાગ્યો; અને તે પ્રકાશને આધારે આધારે તે રાજધાનીના મંદાર-નગરમાં જવા માટે રસ્તે પડી.

જ્યાં તે સ્ત્રીને પ્રદીપ્ત પ્રદીપોના પ્રકાશ દેખાયો હતો તે એક મહા વૈભવશાળી રાજ્યમહેલ જેવું ભવ્ય ભુવન હતું. બહુમૂલ્ય, સુંદર વિવિધ પ્રકારના અને વિધિવિધ ઉપકરણોથી તે શણગારવામાં આવ્યું હતું. ઉજ્જવલ અને તેજસ્વી પ્રદીપોના પ્રકાશે તે વિશાળ ભુવનને સુપ્રકાશિત કર્યો હતો. તે મકાનના એક દિવાનખાનામાં નૂતન વિવાહિત યુગલ યુવતિ-સમૂહમાં બેઠું હતું. બીજા ભાગમાંથી હૃદયને મહાનંદ ઉપજાવે તેવા ગીતોનો ધ્વનિ શ્રવણ થતો હતો અને તે મંજુલ ધ્વનિ હૃદયને વિહ્વલ કરતો હતો. બીજા ભાગમાં રમણીય રમણીઓના તાળીઓની, કંદલીરથંબ જેવા પગોમાં પહેરેલાં નુપૂરોની ગર્જના થતી હતી અને તે નુપૂરોનો ઝણકાર હૃદયને ડોલાવી દેતો હતો. તે મકાનની નીચેના ભાગમાં આવેલા એક નવીન બાધેલા મંડપમાં મોટ મોટા સરદારો વારાંગનાના ગાનમાં ગુલતાન થઈ ગયા હતા. આવા વખતે તે મકાનમાંથી જીર્ણ અને ફાટી ગયેલાં વસ્ત્રો ધારણ કરેલી એક સ્ત્રી એકદમ બહાર નિકળી અને કોઇની પણ નજરે ન પડતાં કોણ જાણે કુએ અદ્રશ થઈ ગઈ !

આ તે સ્ત્રી કોણ હશે ? વાંચકો, જરા સખૂર કરો એટલે તેનો બેઠોસો તમને મળી જશે.

સાંભળોડાજ વખતમાં નવીન વિવાહિત યુગલ જે દિવાનખાનામાં વિશ્વાસ્તુ ત્યાં એક બીજીજ આવી અને અંદરના મનમોહક દેખાવને

જોઈ આનંદ પામી તથા હસતાં હસતાં ત્યાં એકત્ર થયેલી યુવતિ-ઓને ઉદ્દેશીને બોલી:-“ અરે ! આ શું ? જુઓ તો ખરાં કે કેટલી બધી વાર થઈ ગઈ ? ચાલો, હવે બધું પુરું કરો. જાઓ, શ્રીદેવી અને મહારાજ સજ્જનસિંહને લઈ શયનગૃહમાં મૂકી આવો ! જાઓ, ઉઠો બધીઓ ! ”

તે સ્ત્રીની આગામી ત્યાં એકત્ર થયેલી સ્ત્રીઓએ અમલ કર્યો. તે નૂતન વિવાહિત દંપતિને જવા દેવા માટે બધી સ્ત્રીઓ એક તરફ ખસી ગઈ. તે નૂતન વિવાહિત દંપતિ દરવાજાની પાસે આવી પહોંચતાંજ એક ખુણામાં એક ન્હાનકડું વર્ષ-એ વર્ષનું બાળક ફાટેલા વસ્ત્રમાં વિંટાળેલું બાળક-નિરાધાર બાળક-પડેલું શ્રીદેવી વિવાહિતના જોવામાં આવ્યું. તે સાથેજ તે અત્યંત આશ્ચર્ય પામી એકદમ બોલી ઉઠી કે- “ અહાહા ! આ તો કોઈ બાળક છે ! કેવું સુંદર લાગે છે ! ” એમ કહી તે બાળકને એકદમ તેડી લીધો. જોત જોતામાં રાણી શ્રીદેવીની આસપાસ તે બાળકને જોવા પુષ્કળ સ્ત્રીઓ એકઠી થઈ ગઈ.

તે બાળક કોણ હતું-કોનું હતું ? એ બાબતમાં ત્યાં આવેલી ભામિનીઓ ભિન્ન ભિન્ન વિચારો જણાવવા લાગી પણ ખરું શું હતું ?

પ્રકરણ ૩ જી.

દેશનિકાલ.

અમે જે સમયની આ નવલકથા લખીએ છીએ તે સમય બહુજ પ્રાચીન છે. મહા પ્રતાપી પરદુઃખભંજન વિક્રમાંકદેવ ઉદ્દે વિક્રમાદિત્યે ચક્રલોકોનો પરાભવ કરી-તેમને હરાવી-ભારતવર્ષમાંથી હિમાલયની પેલી તરફ હાંકી મૂક્યા; ત્યાર પછી ચોડાક વર્ષો વ્યતીત થયા બાદ આ કથાનકનો પ્રારંભ થાય છે. રાજા વિક્રમાદિત્યે આર્ય-રાજ્યોને પુનરજન્નવન આપી સંપૂર્ણપણે આર્યધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી. આ મહાન પ્રતાપી રાજાની કારકીર્દિમાં ભારતવર્ષમાં ઘણા ભિન્ન ભિન્ન ન્હાનાં મોટાં રાજ્યો સ્થાપન થયાં. મોટાં મોટાં શહેરો, અજીત કિલ્લાઓ અને આર્યદેવતાઓનાં મહાન મંદિરો સ્થપાયાં-અંધારાં.

તે સમયે મહારાષ્ટ્ર દેશમાં જે જુદા જુદા બળવાન રાજપૂત રાજાઓ થઈ ગયા તેમાં ચાલુક્ય વંશના રાજાઓ પણ થયા. તેમના રાજ્યની એ શાખાઓ થઈ હતી. તેમાં એક શાખાના રાજાઓ પૂર્વ તરફના નર્મદા અને કૃષ્ણા એ બે નદીઓની વચમાંના સર્વ દક્ષિણ

દેશ ઉપર રાજ્ય કરતા હતા. તેમની રાજધાની ગોદાવરી નદીના કાંઠે આવેલ મન્દાર ઉર્ધ્વ રાજમહેન્દ્રિ નામક નગરમાં હતી. બીજી શાખાના રાજ્યો પશ્ચિમ તરફના દક્ષિણ દેશમાં રાજ્ય કરતા હતા અને તેમની રાજધાની કલ્યાણનગરમાં હતી.

પૂર્વ તરફના દક્ષિણ દેશ ઉપર અમારા કથાનકના પ્રારંભના સમયમાં રાજ્ય ચંદ્રકેતુ રાજ્ય કરતો હતો. તેની કારકીર્દિમાં યોદ્ધધર્મનો પૂરુંપણે નાશ થયો અને આર્યધર્મની સારી રીતે વૃદ્ધિ થઈ હતી. શાન્તિ દક્ષિણ દેશ બહુજ સુખસમ્પન્ન હતો અને રાજ્યમાં સર્વેશ શાંતતા હોવાથી પ્રજા પણ બહુજ સુખી હતી.

રાજ્ય ચંદ્રકેતુના રાજ્યની શાન્તતા અને સુખનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો અને વીસ વર્ષ કરતાં વધારે વર્ષ થઈ ગયા હતા. ચંદ્રકેતુ સંતાનહીન દશામાં મરણ પામવાથી આખો દેશ-ધણી વિના રહ્યો થઈ ગયો હતો. તે વખતે દેશમાં એટલી બધી ભયંકર હિલચાલ ચાલતી હતી કે યોદ્ધાજ વખતમાં રાજ્યકાન્તિ થશે કે નહીં? એના ભય સર્વે શહેરી પ્રજાને લાગતો હતો. રાજ્ય ચંદ્રકેતુ સંતાનહીન દશામાં મરણ હોવાથી પશ્ચિમ તરફના ચાલુક્ય રાજ્યએ દક્ષિણ દેશ પચાવી પડવાની ગોડવાણ કરી હતી. તે કાલતરામાં રાજ્ય ચંદ્રકેતુના સચિવ મંડળમાંના કેટલાક સચીવોની તેને મદાયતા પણ હતી. આવા અંધાધુંધીના અને દટોકટીના સમયમાં સ્વામિભક્ત અને રાજ્યભક્ત સરદારો રાણીના નામથી રાજ્ય ચલાવવાને માટે અખંડ પ્રયત્નો કરતા હતા. તેમાં સજ્જનસિંહ નામક એક યુવાન અને સ્વામિભક્ત સરદાર હતો. તેણે રાણીના નામથી જુદુંજ સૈન્ય એકઠું કરી હડયાણપતિની ધમ્મજાને તોડી પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો પણ દુર્ભાગ્યને લીધે તેની સર્વે કારીશો નિરર્થક થઈ ગઈ અને ઉત્તર ધર્મ કરતાં તેને ધાડ નહીં-તે પોતે સંકટમાં સપડાઈ ગયો.

નીલવર્ણુભય આકાશમાંથી સૂર્યદેવે રજન લીધી હતી. આખા સંસારમાં અંધકારનું સામ્રાજ્ય છવાઈ ગયું હતું. આવા અંધકારમય સનયે કેટલાક સશસ્ત્ર સિપાઈઓ સજ્જનસિંહના મકાનની પાસે આવી ઉભા રહ્યા. આ વખતે સજ્જનસિંહ હાથમાં લીધેલા કામની આખતમાં પોતાના બરોબરીઆ એક સરદાર સાથે વાર્તાલાપ કરતો બેઠો હતો. આવા કવખતે પોતાના ઘરની પાસે ઘોડેસ્વારોનો કોલાહલ સાંભળી સજ્જનસિંહને બહુ અજાણી લાગી. એટલામાં તેને એક વિશ્વાસુ સેવક તેની પાસે આવ્યો. તેને બોતાંજ તેણે પૂછ્યું કે-

“ વીજલ ! આવા કદંગા વખતે કોણ આવ્યું છે વાર ? ”

તે સવાલનો કાંઈ પણ જવાબ ન આપતાં વીજલે પોતાના માલેકના હાથમાં બંધ કરેલું એક પરખીડીયું આપ્યું. એક પણ તે પરખીડીયા તરફ જોઈ સજ્જનને તે ફેડ્યું. પરખીડીયામાંના પત્ર તે જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ વધુને વધુ ક્રોધની છટા તેના મુખ ઉપર દેખાવા લાગી, તે ક્રોધના પ્રયત્ન આવેશમાં આવી જવાથી તેની મુખમુદ્રા લાલચોળ થઈ ગઈ. તે પત્ર પૂરેપૂરો વાંચી રહ્યા બાદ જોરથી જમીન ઉપર પગ પછાડી તેણે પોતાની પાસેજ ઉમેલા પુરૂષને પત્ર આપીને કહ્યું—“દુર્જનસિંહજી ! હ્યો આ પત્ર અને વાંચો !” અને પછી પોતાના પુત્રને બોલાવી તેને કહ્યું—“ચંદ્ર ! જોયું, વચમાંજ આ નવીન આફત આવી પડી છે. ચાંડાળોએ આપણા વિચારોની મંભારતને તોડી નાંખી છે.” એટલામાં એક બીજો સિપાઈ સજ્જનસિંહ પાસે આવ્યો અને તેણે પણ એક પત્ર તેના હાથમાં આપ્યો. તે પત્ર વાંચી રહ્યા પછી દુર્જનસિંહને આપતાં તેણે કહ્યું—“આ બીજી પણ મોહકાણની ખબર !”

“ શું છે—શી ખબર છે ? ”

“સરદાર વીરસિંહે આ પત્ર લખ્યો છે. તે લખે છે કે—તમારી તરફના બે સરદારોને રાજદ્રોહી તરીકે ગણી કેદ કરવામાં આવ્યા છે.”

“આ પત્રો ઉપરથી લાગે છે કે તમારા તમામ હેતુઓ દુર્રમનોના જાણવામાં આવી ગયા છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓએ તમારા હેતુઓ અને મનોરથોને તોડી પાડવા માટે ચોંડાજ સમયમાં જખરદસ્ત તૈયારી કરી લીધી છે. તમારું સામર્થ્ય તેઓ ઘણીજ સારી રીતે જાણતા હોવાથી બીજા સરદારોની જેમ એકદમ રાજદ્રોહી તરીકે તમને કેદ ન કરતાં રાજધાનીની હદથી સો ગાઉ દૂર ચાલ્યા જવાનું ફરમાન કરે છે. કહો, હવે તમારો સો વિચાર છે ? વખત બહુજ ખારીક છે.”

“તે તો ખરું. પરંતુ હું તો કહું છું કે રાજધાનીથી સો ગાઉ દૂર ચાલ્યા જવાનું મંત્રિમંડળે ફરમાવ્યું છે તે એક રીતે બહુજ સાઈં થયું છે. મારા મદદગાર સરદારો અત્યારે મંત્રિમંડળના તાબામાં છે, એ બે કે દુઃખદાયક છે છતાં તે દુઃખમાં પણ સુખ માનવા જેવું એ છે કે હું છુટો છું. મારી સામે શત્રુ ઉઠાવતાં પહેલાં તેઓને બહુજ વિચાર કરવો પડશે. મને છંછેડવાથી શું પરિણામ આવશે, એ ખાતર તે ઘણી સારી રીતે જાણતા હોવા સખબ અને મારી શક્તિનું અનુ-

માન કરવા મને દેશપાર કરવામાં આવ્યો છે. પણ ફિકર નહીં ! મારે કહેવું જોઈએ કે મારી આશાઓ સફળ થવાનો સમય હજી આવ્યોજ નથી. રાણી ગર્ભવતી છે, એવા મધ કાલેજ મને પાકે પાચે ખબર મળી છે, અને જો તે વાત ખરીજ હોય તો બાળ-રાજાનો જન્મ થતાંજ આ ઇમાનદાર-સ્વામિભક્ત-સજ્જનસિંહ તમામ શત્રુઓની છાતી ઉપર પગ ચૂકીને તેને તેનું રાજ્યસિંહાસન અપાવવા માટે રાજધાનીમાં એક દિવસ ઠાઠમાઠથી અવશ્ય પ્રવેશ કરશે. ચંદ્ર ! હવે આપણે.....હા...પણ લલિત ક્યાં છે ? ”

“ સુરખીશ્રી ! હું અહીંજ છું. ” લલિતે આગળ આવી ઉત્તર આપ્યો.

“ અહીં આવ-અને મારી પાસે બેસ. તમારી બન્નેની સલાહની આ વિકટ વખતે મને ઘણીજ જરૂર છે. ચંદ્ર-લલિત ! મંત્રિ-મંડળ તરફથી આવેલ આજ્ઞાપત્ર તો તમે જોયું ને ? જુઓ, મંત્રિ-ઓએ આપણા વિચારોને કેવી રીતે તોડી પાડ્યા છે તે ! ચિંતા નહીં. આટલેથીજ આપણે નિરાશ કે નાઉમેદ થવાની જરૂર નથી. આપણું કાર્યસિદ્ધ કરવા માટે આપણે અત્યારે શાન્ત થવુંજ જોઈએ. હવે આપણે તે આજ્ઞા મુજબ આપણા આવાસનો ત્યાગ કરવોજ જોઈએ. ભવિષ્યમાં આપણે જે કાંઈ કરવાનું છે તે થોડા વખતને માટે મુલતવી રાખવું પડશે. ”

“ પણ પિતાશુ ! આપણે આપણો આ કિલ્લો છોડી ક્યાં જઈશું ? સિવાય આપણા આ કિલ્લાની આપણી પાછળ બચવશ કોણ-કરશે-રાખશે ? ” ચંદ્રે પૂછ્યું.

“ વારૂ, પણ જો કદાચ આ કિલ્લો મંત્રિમંડળ પોતાના કબજામાં લઈ લે તો આપણે રાજધાનીથી અલગ થઈશું એ ખરૂં છે છતાં આપણાં કાર્યો સિદ્ધ થાય, એવી યોગ્ય જગ્યા ક્યાં છે ? ” લલિતે પણ પૂછ્યું.

“ હા-તમે બન્નેની વાત ખરી છે. આ મુખ્ય અને મુદ્દાની વાત મારા તો ધ્યાનમાં પણ આવી નહીં. ” સજ્જનસિંહે કહ્યું.

“ સરદાર ! હું પણ ક્યારેનોએ તેજ વિચાર કર્યા કરું છું. આપને જો કાંઈ અડચણ ન હોય તો મારા અજયદ્વર્ગમાં ચાલો. આપના પગની પવિત્ર રજથી મારો દ્વર્ગ પુતીત થશે તો હું આપનો આભાર માનીશ. તેમજ તે કિલ્લો પણ રાજધાનીથી ધણો દૂર છે. ” દુર્જનસિંહે કહ્યું.

“ જો, આપની આવીજ ઇચ્છા હોય તો હું આપનો અત્યંત આભાર માનું છું. અજયદ્વર્ગના સંબંધમાં મેં ઘણું સાંભળ્યું છે પણ તે કિલ્લો નજરે જોવાનો હજી સુધી યોગજ આવ્યો નથી. આપના

મોટા ભાઈએ યુગ્મરી જતાં પહેલાં ઘણી વખત મને ત્યાં શિકાર માટે આવવા આગ્રહથી આમ ત્રણે આખ્યાં હતાં પરંતુ કોઈને કોઈ કામ વચમાંજ નિકળી આવવાથી આપનો કિલ્લો નજરે જોવાનો મને પ્રસંગ જ મળ્યો નહિ. ખરું છે કે-યોગયોગનો સંયોગ હોય તોજ કોઈ કાર્ય બને છે. વાર, પણ સરદાર સાહેબ ! આપના અન્યદૂર્ગની આખતમાં લોકોમાં જે વિચિત્ર અફવાઓ ફેલાઈ છે, શું તે ખરી હશે ?”

“ખરું પૂછો, તો મને તેવી અફવાઓ ઉપર વિશ્વાસ જ નથી. કારણ કે તે ખરી વાત નહીં પણ ફક્ત અફવાજ !” દુર્ગને હસતાં હસતાં કહ્યું.

“જે એમ જ છે તો હમણાં હમણાં તમે ત્યાં કેમ નથી રહેતા ?”

“તેનું ખરું કારણ એજ કે-હું એકલો હોવાથીજ ત્યાં રહેતો નથી. સિવાય જ્યારથી મેં રાજધાનીમાં નવું મકાન બંધાવ્યું છે ત્યારથીજ તે કિલ્લા ઉપરથી મારું ચિત્ત ઉડી ગયું છે.”

“સરદાર ! તમે આ શું કહો છો ? જે સ્થાનને માટે આપણા પૂર્વજોને અભિમાન હતું તેનો ત્યાગ કરવો, એ યોગ્ય નથી. તમે મારોજ દાખલો લ્યો, મને મારો આ કિલ્લો જે કે થોડા વખત માટે છોડવો પડે છે છતાં મને બહુજ ખરાબ લાગે છે.”

“તમે કહો છો તે ખરાબર છે. મને મારા તે કિલ્લા માટે બહુજ માન છે. કારણ કે-આ સમયમાં તેના જેવો જીતો, અમેઘ શત્રુથી ન જીતી શકાય અને બધી વાતે સગવડવાળો કિલ્લો ખીજે નહિ હોય. છતાં મારા મોટા ભાઈના મરણ પછી તે કિલ્લાની આખતમાં મારું ચિત્ત જરા કલુષિત અને ઉદાસ થયું છે. જ્યારે હું તે કિલ્લામાં રહું છું ત્યારે મારા મોટા ભાઈના વખતની ઘણી વાતોનું મને સ્મરણ થઈ આવે છે અને તેથી હૃદય ઉદાસ, ચિંતાતુર અને દુઃખી થઈ જાય છે. આવા આવા કારણોથી હું ત્યાં રહી શકતો નથી.”

“તેમ થાય એ સ્વાભાવિક છે પણ કિલ્લાની આખતમાં જે અફવાઓ સંભળાય છે તેમાં ખરું શું ?”

“કિલ્લાની આખતમાં જે અફવાઓ ઉડી છે, તે ખરી છે, એમ મારે તમને કહેવું જોઈએ અને તે આખતમાં મને પોતાને અનુભવ થવાથી ખત્રી પણ થઈ છે; છતાં તે અફવા તરફ તમે ધ્યાન નહીંજ આપો અથવા આપનાં.....

“કોણ મારાં બાળકો ?” વચમાંજ સરદાર સજ્જને અજાયબીથી કહ્યું.

“હા-આપનાંજ બાળકો !”

“તેમને માટે તમે જરાએ શંકા, રાખશો નહિ. મારા ચંદ્ર-સિંહ અને લલિત બન્ને બહુજ બહાદુર અને હિમ્મતવાળા છે. સરદાર ! તમને તેમના સામર્થ્યની હજી પૂરેપૂરી કલ્પના નહીં હોય ?”

આ પ્રમાણે વાતચિત થાય છે તેટલામાંજ એક લાવણ્યવતી સોજા વરસતી યુવતી ધીમે ધીમે ત્યાં દાખલ થયે. તેને જોતાંજ સજ્જનસિંહે કહ્યું:—

“આવ, મારી બહાલી પુત્રી ! અહીં મારી પાસે આવ. તને બધી વાત સમજાવ કે ? મને નવીન મંત્રિમંડળ તરફથી દેશપારની સજા થઈ છે. મારી સર્વે આશાઓ નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ છે—ધારણાઓ ધૂળમાં મળી ગઈ છે.”

“હવે આપ શું કરવા ઇચ્છો છો પિતાજી ?” તે યુવતીએ બયભરેલા અવાજે પોતાના પિતાને પૂછ્યું.

“હવે એજ કે—આપણે ત્રણ દિવસની અંદર આ કિલ્લાનો ત્યાગ કરવોજ જોઈએ. આપણા મિત્ર સરદાર દુર્જનસિંહજીએ આપણા પ્રત્યે અનહદ કૃપા દર્શાવી છે અને તેઓ ચાહે છે કે—આપણી હલપારની શિક્ષા પૂરી થતાં સુધી આપણે તેમના અજયદુર્ગમાં જઈ રહેવું, પણ પ્રભા ! તને ત્યાં ગમશે તો ખરું ને ?”

થોડીવાર પછી સજ્જનસિંહ દુર્જન તરફ વળીને બોલ્યો—“સરદાર સાહેબ ! તમને લાગતું હશે કે—તમારા કિલ્લાને માટેની તુચ્છ અને નજીવી અફવાઓથી આ મારા બાળકો ડરી જશે પણ.....

“ના—ના. તેવું કાંઈ નથી આપના બાળકોની આત્મતામાં હવે મને જરાએ શંકા રહી નથી.”

“અજયદુર્ગથી ડરી જવા જેવું શું છે ? તે પોતાના પિતાના ગોળ-ગોળ બાપણ ઉપરથી સમજવામાં ન આવવાથી પ્રભા શકિતમુદ્રાએ પોતાના બાઈ અને લલિત તરફ જોવા લાગી.

“કેમ ચંદ્રસિંહજી ! હવે શો વિચાર છે ? તમને શિકારનો તો શોખ છેજ. મારા અજયદુર્ગની આસપાસના પ્રદેશમાં શિકાર કરવાની તમને બહુજ મજા પડશે.”

તે સાંભળી સજ્જનને કહ્યું—

“લલિત ! તું હવે જ અને કિલ્લાની તમામ કુંચીઓ વૃદ્ધ કિલ્લેદારને સોંપવાની ગોઠવણ કર. ચંદ્ર ! તું આપણા પ્રયાણની તૈયારી કર. પ્રભા ! તું હવે જ અને સુખેથી નિદ્રા લે !”

સરદારની આજ્ઞા સાંભળી ત્રણે જણા ત્યાંથી ચાલ્યા મયા. હવે

તે સ્થાને બંને સરદારોજ રહ્યા. થોડી વાર પછી દુર્જન પણ ત્યાં જવા માટે ઉઠ્યો. તે જોઈ સજ્જનને તેને કહ્યું—“ દુર્જનસિંહજી ! આજે તમે મારા ઉપર બહુજ ઉપકાર કર્યો છે તે માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું.”

“ એમાં શું છે, મેં તો ફક્ત મારી ફરજ બજાવવા ઉપરાંત બીજું કંઈ વધારે કર્યું નથી. આવા સંકટના સમયમાં આપણે જ્યારે એકબીજાને મદદ ન કરીએ તો તે અનુચિત છે. પણ સજ્જનસિંહજી ! થોડા દિવસ પહેલાં મેં તમને જે વાત કરી હતી તેનું તો તમને સ્મરણ હશેજ ? ”

“ હા. તે વાત મારા ધ્યાનમાંજ છે અને મારી પ્રભા પણ હવે લગ્નને યોગ્ય થઈ છે છતાં પણ અત્યારનો સમય મને અનુકૂળ ન હોવા સમજ....”

“ શું તમે મારા કુલશીલની આજ્ઞામાં શંકા છે ? અને જે તેમજ હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે હું યાદવવંશમાંનો એક ક્ષત્રિયવૃક્ષ છું.

“ શું તમને યાદવવંશના છો ? એ વાત હું જાણતોજ નહોતો. જે તમારી સાથે સંજ્ઞ થશે તો હું મને ભાગ્યશાળી માનીશ અને તે આજ્ઞામાં અભિમાન પણ થશે. વારુ, તો સરદાર સાહેબ ! હવે તમે નિશ્ચિંત રહો. આપણે આ આજ્ઞામાં અજયદૂર્ગમાં જઈ શાન્તપણે પૂરેપૂરો વિચાર કરીશું. ”

પ્રકરણ ૪ થું.

પાત્રપરિચય.

સરદાર સજ્જનસિંહની ઉંમર લગભગ બાવન વર્ષની હતી. તેના વાળ ઘોળા થઈ ગયા હતા. તેનું કપાળ વિશાળ અને ભય હતું. નાક લાંબુ અને જરા ઉંચું હતું. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેના ચહેરા ઉપર જરાજરા કરચલીઓ દેખાતી હતી છતાં તે યુવાવસ્થામાં સ્વરૂપવાન હોવો જોઈએ, એમ અનુમાન થતું. હાથ ઠેક ઢીંચણ સુધી લાંબા, સરળ અને સ્થૂળ હોવાથી વનમજની શુંડ જેવા શોભતા હતા. તેનું ઉરસ્થળ વિશાળ હતું. શરીરે તે બહુજ કઠાવર હોવાથી ગંભીર પુરૂષ જેવો લાગતો. તેનાં શૈર્ષ્ય અને સામર્થ્યની આજ્ઞામાં રાજ ચંદ્રકેતુને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ ગઈ હતી અને તેથી તે રાજાનો તેના ઉપર

સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો તથા સજ્જનસિંહ રાજ પ્રત્યે વફાદાર હોવાથી વિશ્વાસને પાત્ર પણ હતો. જ્યારે તેનામાં ક્રોધનો સંચાર થતો ત્યારે તે યમરાજ જેવો ભયંકર લાગતો. રાજ ચંદ્રકેતુના મરણ પછી તેણે પોતાના નામ પ્રમાણેજ સજ્જનતા અને સત્યનો આશ્રય લીધો હતો.

ચંદ્રસિંહ અને પ્રભાવતી એ એ સંતાનો તેને હતાં. જે સમયે અમારા આ કથાનકનો પ્રારંભ થાય છે તે વખતે ચંદ્રસિંહની ઉંમર એકત્રીસ વર્ષની હતી. શરવીરતામાં તે પોતાના પિતાની જેવોજ હતો. પોતાના કુળનું અભિમાન તેના તમામ શરીરમાં ભરેલું હતું. બોલતી વખતે તે અભિમાની હોય તેમ લાગતું. પ્રભાવતીની ઉંમર સોળ વર્ષની હતી. તેનો જન્મ થયા પછી થોડાજ વખતમાં તેની માતા મરણ પામી તે સમયે સજ્જનસિંહને સર્વ વાતો અનુકૂળ હોવા છતાં તેણે ખીજવાર લગ્ન કર્યું નહિ. તેનો પોતાના બન્ને પુત્ર-પુત્રી ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો. હમણાં હમણાં રાજ ખટપટ શરૂ થવાથી તેનું ચિત્ત અશાન્ત રહેતું. પોતાનો અન્તિમ હેતુ કેવીરીતે સિદ્ધ થશે, એ એકજ વિચારમાં તે સર્વદા ગુલતાન રહેતો. પોતાના પિતાએ હાથમાં લીધેલ કાર્ય કેટલું જોખમવાળું છે, આ વિચાર પ્રભાવતીના મનમાં આવતાંજ સ્ત્રીસ્વભાવ મુજબ તેને ભય લાગતો. હમણાં હમણાં તે સાધારણ વસ્ત્રો પહેરતી છતાં સ્વાભાવિક સ્વરૂપ અને અકૃત્રિમ સૌંદર્યથી તે બહુજ સુસ્વરૂપ, સુંદર અને મનમોહક લાગતી. તેના શરીરને, આંધો પાતળો અને અવયવો બહુજ કોમળ અને સુંદર હતાં. તેનું મુખકમળ નક્ષત્રોથી વિઠાએલા ચંદ્ર પ્રમાણે શોભતું અને તેની ઉપર સૌંદર્ય, કોમલતા અને મોહકતા બહુજ હોવાથી તે તરફ જોનાર તત્કાળ મોહમુગ્ધ થઈ જાય તેમ હતું. કટિપ્રદેશ સિંહકટી સાથે હરિકાષ્ઠ કરતું હોયની, તેમ લાગતું. તેણે કિશોરાવસ્થામાંથી યુવાવસ્થામાં તરતનોજ પ્રવેશ કરેલ હોવાથી તેને અંગેજ તેનાં સર્વ અવયવો ખીલતાં હતાં-પ્રકુલ્લિત થતાં હતાં. કમનીય કંઠમાં નવરત્નનો હાર પહેરેલો હોવાથી-તેનાં કિરણો તેના વક્ષઃસ્થલ ઉપર પ્રસરેલા હોવાથી-મૂળથીજ તેની સૌંદર્યપ્રભા સુંદર હતી તે વધારે ને વધારે દૈદીપ્યમાન દેખાતી. એકદરે ધૂર્તતા અને ગંભીરતાનો સંગમ તેનામાં થયો હતો.

સજ્જનસિંહના કુટુંબમાં એક એવી પણ વ્યક્તિ હતી કે જેની ઓળખાણ અમારે વાંચકોને કરાવવીજ જોઈએ. તે વ્યક્તિ લલિત-સિંહ પોતે હતો. જે કે તે સજ્જનસિંહનો ખરો પુત્ર નહોતો છતાં તેની ઉપર તે વૃદ્ધ સરદારનો પોતાના પુત્ર કરતાં પણ વધારે પ્રેમ હતો.

તે એક અનાથ બાળક હતો અને સરદારની સ્વર્ગીય પત્નીએ પોતાની પાસે રાખી તેનું પુત્રની જેમ પાલન કર્યું હતું. તે જ્યારે સાવ ન્હાનો બાળક હતો ત્યારે તેને તે, બહુજ અજબ રીતે પ્રાપ્ત થયો હતો- જડ્યો હતો. આ સમયે તેની ઉંમર બારીસ વર્ષની હશે. તેના શરીરનો બાંધો ઉંચો પણ બહુજ મજબૂત હતો. તેની આંખો તેજસ્વી અને પાણીદાર હતી. મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાતું કે તેનામાં આદાર્ય, શૂરવીરતા અને ગંભીરતાએ નિવાસ કરેલો હતો. તે બહુજ પુખ્ત વિચારવાળો યુવક હતો. પોતાનું પાલન કરનારના પોતાની ઉપર કેટલા બધા ઉપકારો છે, એ વાતને તે હમેશાં પોતાના હૃદયમાં જમ્મત જ રાખતો. સજ્જનસિંહ તેને પોતાના પુત્ર કરતાં પણ વધારે ગણતો. તે કોનો પુત્ર હશે ? તેનો જન્મ ઇતિહાસ શું હશે ? ઇત્યાદિક બાબતોના સંપૂર્ણ ખુલાસા મેળવવા સરદારે પોતાથી બની શકતી તમામ કોશીશો કરી હતી પણ તે બાબતમાં આ કથાનકની શરૂઆત સુધીમાં તે કાંઈ પણ જાણવા પામી શક્યો નહોતો. લલિતના ઉદાર વિચારથી, કુલીન આચરણથી અને સદ્ગુણી સ્વભાવ ઉપરથી તેને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ ચૂકી હતી કે-લલિત કોઈ કુલીન અને ઉચ્ચકુળમાં જન્મેલો છે.

સરદાર સજ્જનસિંહે જ્યારે ચંદ્રસિંહ અને લલિતની સલાહ લીધી તે વખતે લલિતને પોતાના પુત્રના જેટલુંજ સજ્જનસિંહે માન આપ્યું તે વાત દુર્જનસિંહને ઠીક લાગી નહિ. હમણાં હમણાં દુર્જનસિંહ સજ્જનસિંહ પાસે વારંવાર આવતો. કોઈ કોઈ વખતે વગર કારણેજ તે લલિતની સાથે તોછડાઈથી થોડી વણી વાતો પણ કરતો. દુર્જનસિંહ શરીરે સાધારણ રીતે કાળો હતો અને તેનું મુખ ઉચ્ચ દેખાતું. તેણે થોડા દિવસ પહેલાંજ સજ્જનસિંહ પાસે પ્રભાવતીની માગણી કરી હતી. સજ્જનને દેશપારની સજ્જ થતાંજ તેને પોતાના અજયદૂર્ગ નામક કિલ્લામાં જઈ રહેવાનું કહેવામાં તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પ્રભાવતી સાથે લગ્ન કરવાનો હતો. એક વખત તે પોતાના આભાર નીચે દમાઈ બળ્ય તો પછી તે પોતાની માગણીનો એકદમ અનાદર કરી શકશે નહિ, એ વાત દુર્જનસિંહના જાણવામાં હોવાથીજ તેણે તેનું પમહું ભર્યું હતું.

સજ્જનસિંહ પોતાના ચુંટી કાઢેલા માણસોની સાથે અજયદૂર્ગમાં જઈ રહેવાને માટે કપુલ થતાંજ દુર્જનસિંહે રાતોરાત અજયદૂર્ગ તરફ એક ઘોડેસ્વારને રવાના કરી દીધો અને દૂર્ગરક્ષકને નવીન આવનાર મેમાનની બહુજ સારી રીતે સરભરા કરવાનો હુકમ કર્યો.

અજયદૂર્ગ એ કિલ્લો રાજધાનીથી સવાસો ગાઉ છેટે પહાડ ઉપર

આવેલ હતો. આ કિલ્લો પોતાના નામ પ્રમાણે ખરેખર અજીતજ હતો. આ દુર્ગ જેવો મજબૂત, સગવડવાળો અને મનોહર કિલ્લો દક્ષિણ દેશમાં ખીજો નહોતો. કિલ્લાની ચારે તરફ બહુજ મજબૂત ભીંત બાંધી લીધેલી હોવાથી કિલ્લાની દ્રઢતામાં ઝોર વધારો થયો હતો. કોટને ચાર દરવાજા હતા. દુર્ગનસિંહનો મોટો ભાઈ-એ અન્યદુર્ગનો ખરો હક્કદાર-મરણ પામ્યા પછી તે ચાર દરવાજાઓમાંથી ત્રણ દરવાજા હમેશાં બંધ રહેતા. દુર્ગની દિવાલ ઉપર ઢેકેકાણે આરસ-પહાણના નાના નાના રમણીય મિનારાઓ બાંધેલા હોવાથી કિલ્લો બહુજ શોભતો અને રમણીય લાગતો હતો. કિલ્લાનો મોટો દરવાજો ઓળંગી અંદર જતાં એક મોટું મેદાન આવતું. તે મેદાન એટલું તો વિશાળ હતું કે-એકી વખતે દશ હજાર સિપાઈઓ ત્યાં સહેલાઈથી કવાયત કરી શકતા. તે મુખ્ય દરવાજા ઉપર હમેશાં ખુલી તરવારો ધારણ કરનારા પહેરેગીરો પહેરે ભરતા. તે મેદાનના એક ખુણામાં એક જળરસ્ત ઘંટ બાંધેલો હતો અને તેની દોરી દરવાજાના બહારના ભાગમાં લાઇ જવામાં આવી હતી. તે ઘંટ વાગતાંજ દરવાજો ઉઘાડવામાં આવતો. મેદાનની ઉત્તર દિશાએ પહેલાં એક કસરતશાળા હતી. ત્યાં જુદી જુદી જાતના મહાવિદ્યાને લગતાં આયુધો મુકેલાં હતાં. તેની બાજુમાં નેત્રોને ચક્રિત કરી નાંખનાર પદાર્થસંગ્રહાલય હતું. અહીંથી તે બળવાન કિલ્લામાંના મનુષ્યકૃત પ્રાચીન સૌંદર્યનો પ્રારંભ થતો હતો. એક તરફ કળાકૌશલ્યયુક્ત અનેક અદ્વિતીય વસ્તુઓ, લાકડાના અને હાથીદાંતના અમૂલ્ય કોતરકામો અને પથ્થર તેમજ ધાતુનાં બનાવેલાં નવાં નવાં પૂતળાંઓ બહુજ સરસ રીતે ગોડવવામાં આવ્યાં હતાં. ખીજા બાજુએ દેશમાં મળતી દુર્લભ વસ્તુઓ, શિલાલેખો, તામ્રપત્રો અને તાડપત્રોપર લખેલાં ગ્રંથો ગોડવવામાં આવેલા હતા. ત્યાંથી જરા આગળ વધતા યુદ્ધ કરવાનાં સાધનો-તરવાર, ખાંડાં, ભાલા, નેળાં, તેગ, ખરછીઓ, બખ્તરો, મોટા મોટા શિરત્રાણ-ટોપો, ધનુષ્યો અને બેન્ગ પંચ સાધનો-ત્યાં હતાં. તે પદાર્થસંગ્રહાલયના દરેક ખુણામાં યુદ્ધવિદ્યાવિશારદ શરનીર પુરોહીની પાપાણુની પ્રતિમાઓ મૂકવામાં આવી હતી. ત્યાંથી ખીજા તરફ અશ્વશાળા હતી અને તેની જોડેજ ગજશાળા પણ હતી. અશ્વશાળામાં હમેશાં પાંચસો મજબૂત અને સુંદર ઘોડાઓ તૈયાર રહેતા. તેની નીચે વિશાળ ભોંયરાં હતાં અને તેમાં અશ્વને માટે ખોરાક ભરી રાખવામાં આવતો. કિલ્લાની દક્ષિણ દિશાએ કિલ્લાના રખેવાળને રહેવા માટે વ્યવસ્થા કરેલી હતી.

મેમાનો માટે પોતાના માલેક તરફથી હુકમ આવી પહોંચતાંજ દુર્ગરક્ષક રણુમલે સર્વ પ્રકારની ગોઠવણો એકદમ કરી નાંખી. રણુમલની ઉંમર સાઠ બાસઠ વર્ષની હતી. તેની સર્વ ઉંમર અન્યદુર્ગમાંજ વ્યતીત થઇ હતી. તે જો કે વૃદ્ધ થઇ ગયો હતો છતાં પણ આખા કિલ્લામાંના લોકો તેનાથી દબાતા. તેના ચહેરા જેતાંજ એકદમ એવી કલ્પના થતી કે-તે વૃદ્ધ કપડી અને રાક્ષસી-હૃદયનો હોવો જોઈએ પણ ઝોળખાણુ ગાઠ થતાંજ અને તેના એકંદર ધર્મશીલ આચરણુ જેતાંજ તેના માટે જે ખરાબ મત ખંધાતો તે એકદમ બદલાઇ જતો. ખચી રીતે તેના સ્વભાવ કેવો હતો, તે સમજી શકાય તેમ નહોતું.

પ્રકરણ ૫ મું.

સયંકર અખર.

સરદાર સજ્જનસિંહ પોતાના ખાસ સંબંધીઓ સાથે અન્ય-દુર્ગમાં આવી રહેલા લાગ્યો. તેને આવે આજે આઠ દિવસ થઇ ગયા છે. તેમાંથી પહેલા ત્રણ ચાર દિવસો તો પોતાને માટે જુદી જુદી જાતની સગવડો કરવામાં વ્યતીત થયા. તે આઠ દિવસોમાં સજ્જનસિંહ ત્રણ ભાગે પોતાના પત્રવ્યવહારમાં ગુલતાન હતો. ચંદ્રસિંહ અને લલિત પોતાનો સમય નવીન નવીન શિકારો કરવામાં વ્યતીત કરતા. પ્રભાવતી પોતાની સખી મધુરી સાથે તે દુર્ગમાંના સર્વોત્તમ પુસ્તકાલય, કોશભંડાર, અદ્વિતીય કારીગરીવાળાં શિલાલેખો, તાત્રપત્રો તેમજ બહુ અભિમાનથી પોતાનું ઉત્તમ સ્વરૂપ દર્શાવનારાં શૈલ-શિખરો, અનુપમ વનસોદર્ય અને સૃષ્ટિશોભાનું અવલોકન કરવામાં નિમગ્ન થઇ પોતાનો સમય વ્યતીત કરતી.

ભગવાન સૂર્યનારાયણે તમ સુવર્ણ જેવા પોતાના ઝળહળતા દૈતીધ્યમાન કિરણો દિગ્ભંડનમાંથી ખેંચી લીધા. આકાશમાં સર્વ સૃષ્ટિને અને પ્રાણીમાત્રને અનુપમ આનંદનો અનુભવ આપનાર રોહિણીકાન્ત -ચંદ્ર-નો આકાશમાં ઉદય થયો. આ સમયે ભોજનાદિ કામોમાંક્ષી પરવારી દુર્ગના એક વિશાળ અને સુશોભિત દિવાનખાનામાં સરદાર સજ્જનસિંહ પોતાના પુત્ર ચંદ્રસિંહ અને લલિતસિંહની સાથે શાન્તચિત્તે વાર્તાલાપ કરતો બેઠો હતો. તેણે તે બંને યુવકોને પ્રશ્નકું:-

“મારા બહાલાં બાળકો ! તમને પર્વતમાં આજે શો શિકાર મળ્યો?”

“ અહીંથી ચાર ગાઉ દૂર આવેલ સ્ફાટિકસ્તંભ પાસે લલિતે એક મૃગનો સંહાર કર્યો અને મેં એક સસલાતો શિકાર કર્યો. ”

“ તો તો આજે દુર્ગરક્ષકને મોટી મિજભાની મળી ! ”

“ નાજી, તેમ નથી. ચંદ્રસિંહ પોતાના શિકારને કિલ્લામાં લઇ આવ્યા અને મારો શિકાર હું ત્યાંજ નાંખી આવ્યો. જો તે વખતે જો અકસ્માત્ અન્યો-અચાનક ન ધારેલો ખનાવ અન્યો-તે ન અન્યો હોત તો હું મારો શિકાર લઇ આવત; પરંતુ તે વિચિત્ર ખનાવ ખનવાથી અફસોસ કે લાચારીથી મારે મહામહેનતે મેળવેલ શિકાર ત્યાંજ નાંખી આવવું પડ્યું. ” લલિતે કહ્યું.

“ એટલે ? લલિત ! ત્યાં એવો તે શો વિચિત્ર ખનાવ અન્યો ? અહીં આપણા સાંભળવામાં જે કાંઈ આવ્યું તેવુંજ કાંઈ તારા જોવામાં આવ્યું કે કેમ ? ” સજ્જનસિંહે અન્યખીથી પૂછ્યું.

“ હા. આપનું કહેવું ખરાબર છે. તેવોજ ખનાવ અન્યો હતો. ”

“ તો તે ખનાવની શરૂઆતથી છેલ્લે સુધીની તમામ હકીકત તું મને કહી સાંભળાવ. ”

“ વાર, શિકાર કરી અમે ખાતે વિશ્રાંતિ લેવા માટે એક શિલા ઉપર બેઠા. સંધ્યા સમયનું મનોહર સૃષ્ટિસૌંદર્ય અવલોકન કરતા-આનંદથી હાસ્યજનક વાર્તાલાપ કરતા-હતા ત્યારે અમારી નજર પર્વતની ગાઢ ઝાડી તરફ ગઇ અને તત્કાળ એક વૃદ્ધા-વનચરી અમારા જોવામાં આવી. ”

“ પિતાજી ! તે ડોસી મનુષ્ય નહીં પણ કોઇ રાક્ષસી કે પિશાચિણી હોવી જોઇએ. તે એકદમ ઝાડીમાંથી નિકળી અમારી સામે આવીને ઉભી રહી અને તેને જોતાંજ મને ખુબ ભય લાગ્યો. ” ચંદ્રસિંહે કહ્યું.

“ હા. તેના આચરણ ઉપરથી અને સ્વરૂપ ઉપરથી તે કોઇને પણ ભય ઉપજાવે તેવી હતી. તેના શરીર ઉપર ફાટેલાં વસ્ત્રો હતાં અને જટા જેવા થઇ ગયેલા વાળ તેની છાતી, પીઠ અને ખભા ઉપર ફેલાઇ ગયેલા હતા. તેની આંખો લાલચોળ, ઉગ્ર, અને ભયંકર દેખાતી હતી. તે જોનારના હૃદયમાં તેથી તત્કાળ ભયનો સંચાર થાય તેમ હતું. ધણી વખત સુધી તેણે પોતાની તીવ્રદ્રષ્ટિથી અમારા તરફ જોયાજ કર્યું. હું પણ તેવીજ નજરે તેની તરફ જોતો હતો. આમ કેટલોક વખત ચાલ્યા પછી તેણે પોતાનો કાષ્ટ જેવો હાથ કિલ્લા તરફ લંબાવ્યો અને કંઈક કઠોર તથા આખા જંગલને ગળવી મૂકે તેવા અવાજે બોલી-“ દેશ

પાર થઇને અહીં આવેલા સરદાર સજ્જનના કુટુંબમાંના તમે છો, ખરૂં ને?” એના જવાબમાં અમે હકાર સૂચક ઇશારત કરી. તે જોઇને તે વૃદ્ધ સ્ત્રી ફરી બોલવા લાગી—“હે શરવીર યુવક ! તે કિલ્લામાં ભયંકર દેખાવો તારા જોવામાં આવશે અને વિચિત્ર તેમજ ભયસૂચક-ભયાનક સ્વરો તને સંભળાશે.” એમ કહી તેણે મારા તરફ આંગળી કરી અને કિલ્લામાંથી કેવા ભયંકર અવાજો સંભળાશે, તે જણાવવા માટે એક અજળ જોવી ચીસ પાડી. તેથી આસપાસનું જંગલ ગાજી ઉઠ્યું. તે ગર્જના શાન્ત થયા પછી તે ફરી બોલી કે:—“અને જો તમે નવા વર્ષના પ્રથમ દિવસ સુધી અથવા મહીષબલી મહોત્સવ સુધી કિલ્લામાં રહેશો તો મિજમાનીને વખતે અજબદુર્ગતો ખરો માલેક તમારા જોવામાં આવશે.” લલિતે કહ્યું.

“વાર, પછી શું થયું ?” અજબબી અને ઉત્સુકતાથી વૃદ્ધ સરદાર સજ્જનનસિદ્ધિ પૂછ્યું. તે જ્યારે રાજધાનીમાં હતો ત્યારે અજબ-દુર્ગતો સંબંધમાં જે જે વિચિત્ર વાતો તેના સાંભળવામાં આવી હતી તેનું સ્મરણ થઇ આવવાથી તેની ઝગસામાં બહુજ વધારો થયો.

“ત્યાર પછી મહિષબલી મહોત્સવ અને કિલ્લાના ખરા માલે-કના સંબંધમાં મેં તે ડોસીને પૂછ્યું—પરંતુ તેણે મને કાંઈ પણ સ્પષ્ટ ક્ષત્તર આપ્યો નહીં. તે થોડો વખત સુધી વિચિત્ર ચાળા કરતી અમારી સમક્ષજ ઉભી રહી હતી. તે કાંઈક બખડતી હતી. એટલામાં તેની દ્રષ્ટિ મારા શિકાર તરફ ગઇ કે તરતજ તેણે તે મૃત પ્રાણિને ઉપાડ્યો અને બોલી—“શરવીર યુવક ! જો હું આ તારો શિકાર લઇ જાઉં તો તને જરાએ ખેદ થશે નહિ, એવી મને ખાત્રી છે.” એમ કહી તેણે વિદલહારય કર્યું અને મારો શિકાર લઇ એકદમ ઝાડીમાં અડોપ થઇ ગઇ.

“પણ આ વાત તેં મને પહેલાંજ કેમ ન જણાવી ?”

“અમે શિકાર કરીને પાછા આવ્યા તે વખતે આપની પાસે પ્રભાવતી બેઠી હતી અને તેની સમક્ષ આપને એવી વાત કહેવાનું મને યોગ્ય ન લાગવાથી મેં આપને કહી નહીં. એ માટે આશા છે કે—આપ મને ક્ષમા કરશો.”

“લલિત ! તારૂં કથન હચિત છે. આમાં ક્ષમા માગવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી—પણ આ બાબતમાં તેં જે પુષ્ટ વિચાર કર્યો તે બહુજ પ્રશંસનીય છે. દુર્ગાધિપતિની બાબતમાં તે ડોસીએ જે કાંઈ કહ્યું તે બાબતમાં આવતી કાલેજ મારે દુર્ગારક્ષક રણમલને પૂછીને આ બાબતમાં પૂરેપૂરી ચોકસી કરવી પડશે.”

“ પણ આમાં આટલું બધું પૂછવા જેવું છે શું ? ” ચંદ્રસિંહે બેદરકારપણે કહ્યું.

“ વિશેષ તો કાંઈજ નથી. વાર, હવે એ વાતો પડતી મૂકો. રાત્રી બહુજ વ્યતીત થઇ ગઇ છે માટે તમને ઉંઘ આવતી હશે. હવે તમે તમારા શયનગૃહમાં જઇને સુઇ જાઓ. આવતી કાલે આપણે આ આશ્રમમાં કાંઈક વધારે વિચાર કરીશું. ”

ચંદ્ર અને લલિત ત્યાંથી પોતપોતાના શયનગૃહ પ્રત્યે ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૬ ું.

માયાભાસ.

ચંદ્ર અને લલિતના ચાલી ગયા પછી વૃદ્ધ સરદાર સજ્જનસિંહ પણ પોતાના શયનગૃહ તરફ ગયો. વીસ વર્ષ પહેલાં તે કિલ્લામાંના શયનગૃહો ઉંચા સામાનથી અને સુગંધિત પદાર્થોથી સુશોભિત કરવામાં આવતા પરંતુ હમણાં હમણાં તેમાંનું કાંઈ પણ થતું નહિ. આજે ઘણાં વર્ષો થયાં કિલ્લાના માલેક દુર્જનસિંહે રાજધાની મંદારનગરમાં પોતાને માટે મહેલ જેવું મકાન બંધાવવાથી કિલ્લા તરફ જેવું જોગજોગ તેવું ધ્યાન અપાતું નહીં. સરદાર સજ્જનસિંહ અચાનક પોતાના માણસો સાથે ત્યાં આવવાનો છે, એ વાત દૂરરક્ષકના જાણવામાં આવતાંજ બહુ ઉતાવળથી તેણે કિલ્લો સાફસુક કર્યો હતો.

સજ્જનસિંહે શયનગૃહમાં આવતાંજ ખુશામતિ દીપક પ્રકટાવ્યો. શયનગૃહને એ દરવાજા હતા. એક ખુશામાં બારીની પાસેજ એક ચંદનમંચક ઉપર તેને સુવાને માટે શય્યા પાથરેલી હતી. આ શયનગૃહની મજબૂતમાં મજબૂત ચાર બારીઓને લોઢાના મજબૂત ગજ એવી રીતે બેસાડવામાં આવ્યા હતા કે જો બહારથી કોઈ દુસ્મન બાણ મારે તો તે પણ અંદર પ્રવેશ કરી શકે નહીં તો પછી કોઈ મનુષ્ય તો આવીજ શી રીતે શકે ? દીપકનો પ્રકાશ મંદ હોવાથી તે ભગ્ય શયનગૃહ તે સમયે ભયાનક લાગતું હતું. પહેલ વહેલાં તો આ વાત વૃદ્ધ સરદાર સજ્જનસિંહના જાણવામાં આવી નહીં. ધીમે ધીમે તે મંચક-પલંગ-ઉપર જઈ બેસે તેટલામાં તો દીપકનો પ્રકાશ મોટો થયો હોય, તેમ તેને લાગ્યું. તેણે પાછું વાળાને જોયું તો તેને એમ લાગ્યું કે તે દીવાનો પ્રકાશ એટલો બધો મંદ થઇ ગયો છે કે જ્યાં

એક પણ પછી બધે અંધકાર થઇ જશે. સરદાર પાછો દીવાની પાસે જવા લાગ્યો. તે તેની પાસે પહોંચે તે પહેલાંજ તે દીપકમાં મોટો ભડકો થયો અને ભીંત ઉપર એક ભયંકર આકૃતિનો પડછાયો તેને સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો. તેને જોતાં જ તેનું શરીર ધ્રુજી ઉઠ્યું—તેના આખા શરીરમાં ભયનો સંચાર થયો. એકદમ વૃદ્ધ સરદારે પોતાની કંબરે લટકતી તરવાર હાથમાં લીધી. તરવાર હાથમાં લઇ તે દીવાલ પાસે જઇ પહોંચે તે પહેલાંજ દીવો પોતાની પૂર્વસ્થિતિમાં આવી ગયો અને ભીંતપરનો પડછાયો પણ અદ્રશ્ય થઇ ગયો. પોતે શું જોયું, એ બાબતમાં ઘણો વખત સુધી અનેક વિચારો કરવા છતાં તેના ધ્યાનમાં કંઇ પણ આવી શક્યું નહિ. તે ઘણો વખત સુધી દીપક અને દિવાલ તરફ જોતો રહ્યો. આખરે પોતાને જણાએલ એક પ્રકારનો ભાસ છે—સત્ય નહીં—એમ મન વાળી લઇ તે પાછો પલંગ ઉપર આવીને બેઠો.

ઘણો વખત સુધી તે વૃદ્ધ સરદાર આંખો બંધ ધરી શય્યા ઉપર પડ્યો રહ્યો હતો. કેમકરી તેને નિદ્રા આવી શકી નહિ. લલિતસિંહે તેને તે વૃદ્ધ વનચરીની જે વાત કહી હતી તેજ તેના વિચારનો વિષય થઇ ગઇ હતી. “ભયંકર અવાજ સંભળાશે—ભયાનક દેખાવ દેખાશે.” એ વાક્ય યાદ આવ્યું અને પોતે થોડાજ વખત ઉપર જે ભયાનક દેખાવ જોયો તે કેવળ ભાસજ નહિ પણ ખરો દેખાવ હતો એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તે વાત સત્ય તરીકે તે માની લે તેટલામાંજ ધાંધાડ એવા ભયંકર અવાજ થવા લાગ્યા. તે અવાજ સંભળતાંજ તે એકદમ ઉઠીને બેઠો થયો. તેણે શયનગૃહમાં ચારે તરફ નીરખીને જોયું તો ત્યાં તેને ચમકતી વીજળીના જેવો પ્રકાશ જણાયો. તે એકદમ પલંગ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને હાથમાં સમશેર લઇ શયનગૃહની વચ્ચોવચ આવીને ઉભો રહ્યો. સરદાર સજ્જન ભૂત પ્રેત-પિશાચ-યક્ષ-રાક્ષસ અને કિન્નર વગેરેથી ડરી જાય તેવો નહોતો. છતાં તે ભયંકર અવાજ અને આશ્ચર્યજનક અજવાળું જોઇ થોડા વખતને માટે પોતાની શી રિથિતિ થઇ, તે બાબતમાં તે પોતેજ કંઇ પણ સમજી શક્યો નહીં. પોતાના હૃદયે આવી રીતે ખીકણપણું સ્વીકાર્યું તેને માટે તેણે તેનો ખુબ તિરસ્કાર કર્યો અને બાહુજ અભિમાનથી બળાયો કે “મારા જેવા પુરૂષે આવી તુચ્છ અફવાઓને ખરી માનવી, એ ખરેખર શરમભરેલું છે—ખીકણપણાતું લક્ષણ છે.”

તે પાછો ફર્યો, તરવાર પલંગની પાસેજ મૂકી દીધી અને કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર મનમાં ન લાવતાં શાન્તપણે નિદ્રાધીન થઇ જવાનો વિચાર કર્યો—તે સૂઇ ગયો. થોડો વખત વ્યતીત થયો. સર્વત્ર

શાન્તિ અને સ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય હતું તેટલામાં દરવાજો ખખડવાનો અવાજ થયો. તે તરફ તે સરદારે ધણો વખત સુધી ધ્યાનજ આપ્યું નહિ. છતાં તેના ચિત્તની વૃત્તિઓ શાન્ત રહી શકી નહિ. ફરી તેના હૃદયમાં ભયંકર ચળવિચળ થવા લાગી. તેની ઇચ્છા ન છતાં તેણે ફરી આંખો ઉઘાડી તે સાથેજ દરવાજામાંથી એક પુરૂષ જેવો ધોળો આકાર ધીમે ધીમે શયનગૃહ-તરફ-માં ચાલ્યો આવે છે, એમ તેને દેખાયું! તે જોઈ સરદાર ચમક્યો અને શય્યામાં ઉઠીને બેઠો થયો. તરતજ તેના શરીર ઉપર રોમાંચ થયું. થોડો વખત સુધી તે, તે ધોળી આકૃતિ તરફ જોતો રહ્યો. તે આકૃતિ ધીમે ધીમે મંદ મંદ બળતા દીપક પાસે ગઈ અને ત્યાંજ ઉભી રહી. સરદારે પોતાના હાથમાં તરવાર લીધી કે તરતજ તે આકૃતિ અદોષ થઈ ગઈ. તે પલંગ ઉપરથી ઉઠ્યો અને દીવા પાસે જઈ જમીન તપાસવા લાગ્યો, તે જગ્યાની તેણે બહુજ સૂક્ષ્મતાથી તપાસ કરી પણ જમીનની નીચે કંઈક છે, એવી શંકા લાવવાનું તેને કંઈ પણ જણાયું કે દેખાયું નહીં. આખરે તે કેવળ ભાસજ હતો અને પોતે પાગલની જેમ તે તરફ ધ્યાન આપે છે, એમ પોતાના મનનું ઉપર ઉપરથી સમાધાન કરી તેણે જળપાત્ર હાથમાં લીધું-તેમાંથી થોડુંક ચાણી લઈ હાથ-પગ અને મુખ ધોઈ લીધાં.

વૃદ્ધ સરદાર ફરી પલંગ ઉપર જઈ સૂઈ ગયો પણ કેમે કરી તેને નિદ્રા ન આવી તે નજ આવી. આ સમયે દોઢ પ્રહર રાત્રિ વીતી ગઈ હતી. સરદાર સજ્જનના મનમાં અનેક જુદી જુદી જાતના સાધક આધક અને શુભાશુભ વિચારોનું તુમલયુદ્ધ થવા લાગ્યું. તેનું શરીર બહુજ ધ્રુજવા લાગ્યું. થોડા વખત પહેલાં તેણે જે આશ્ચર્યજનક દેખાવ જોયો હતો તેમાં કંઈ પણ ગુપ્ત રહસ્ય તો રહેલું હોવુંજ જોઈએ, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. એટલામાં તો પોતાને કોઈ ખમામાંથી ઝાલીને હલાવે છે, એમ તેને લાગ્યું. તે ધ્યાનમાં આવતાંજ વૃદ્ધ સરદાર ખરેખર ચમકી ગયો-ગભરાઈ ગયો. હવે કોઈક ભયંકર દેખાવ દેખાશે, તે જોવા માટે તેણે આંખો ઉઘાડી, થોડી વારમાંજ તેને જોયું કે-ધીમે ધીમે દરવાજો ઉઘડે છે. દરવાજો પૂરેપૂરો ઉઘડતાંજ ફરી ખીજીજ એક ધોળી આકૃતિ શયના-ગૃહમાં આવી. તેની તરફ જોતાંજ સરદાર બહુજ ભયભીત થયો. તે આકૃતિને સારી રીતે જોતાંજ તેને જણાઈ આવ્યું કે-પહેલાં જે આકૃતિ આવી હતી તે આકૃતિ આ નથી. આ સમયે સરદારનું શરીર થરથર ધ્રુજતું હતું, શરીર પરસેવાથી ભીંજાઈ ગયું હતું અને બળ્ય ભાલ પ્રદેશ-પર પરસેવાના ઝિંદુઓ બાઝી જઈ ટપોટપ ગાલ ઉપર થઈ વહારવાળા

ઉપર આવીને તેને ભીંજવી નાંખતા હતા. સજ્જનસિંહ જેવો કસાયેલો અને શરવીર યોદ્ધો કે રણભૂમિમાં પ્રાણુ જાય તો ભલે જાય પણ પાછું તો હડવુંજ નહિ, એવી માન્યતા વાળો હતો—પ્રાણુની પણ પરવાહ કરે તેમ નહોતો—તેના આખા જીવનમાં ભય એ શો પદાર્થ છે, તેના આગે સંપૂર્ણપણે તેને અનુભવ મળ્યો. આ વખતે તેની છાતી ધડકતી હતી, પગ શક્તિહીન થયા હતા અને જે નેત્રો નિદ્રાથી જડ જેવા થઇ ગયા હતા તે પુનઃ ભયભીત અને ચૈતન્યમુક્ત બન્યા. ફરી સરદારે જેમ તેમ કરી પોતાના મનનું નહીં જેવું સમાધાન કર્યું, એક તુચ્છ જેવા બનાવથી પોતાનું ચિત્ત ભયભીત થયું અને ધૈર્યરૂપી મેરુ તુચ્છ કારણથી ડગમગી ગયો તેથી તેણે પોતાના ચિત્તને ધિક્કાર આપ્યો. ફરી ચિત્ત સારી રીતે શાંત થયા પછી અને તેણે ધૈર્ય ધારણ કર્યા પછી હાથમાં વિદ્યુદ્ગતાની જેમ ચમકતી નગ્ન તરવાર લઇ સરદાર પલંગની નીચે ઉતર્યો. પણ બીજીજ પળે તેની ધીરજ અને શાન્તિનો અંત આવી ગયો. અચાનક તે શક્તિહીન બની ગયો અને એક પત્થરના પુતળાની જેમ તેજ આકૃતિ તરફ જોતો ઉભો રહ્યો.

સજ્જનસિંહ જેવા શરવીર પુરૂષને ભય ઉત્પન્ન થાય તેવું તે શયનભુવનમાં કોણ હતું? મરતક ઉપર લોહાનો ટોપ, શરીરે બખ્તર પહેરેલ અને બંને હાથમાં શસ્ત્ર ધારણ કરેલ તે એક યોદ્ધો હતો. દરવાજો ઉઘાડીને અંદર આવતાંજ તેણે આંગળીથી સરદારને ચુપ રહેવા સૂચવ્યું. ત્યાર પછી ઘણો વખત સુધી તે યોદ્ધો સરદાર તરફ જોઈ રહ્યો. તેજ વખતે સરદારની હિંમત હરાઇ ગઇ હતી. તે ગભરાઈને એટલો બધો તો હતપ્રુદ્ધ થઇ ગયો કે—તેની ઇચ્છા છતાં પણ તેનાથી સારી રીતે એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ. થોડી વાર પછી તે યોદ્ધાની આકૃતિ શાન્તપણે અને ધીમે ધીમે ચાલતી આગળ આવવા લાગી. મંદ મંદ રીતે બળતા દીપકના પ્રકાશમાં તે આકૃતિ આવતાંજ સરદાર તેને નિરખી નિરખીને જેવા લાગ્યો. તે સાથેજ તેને લાગ્યું કે—તે આકૃતિ ખરેખર કોઇ માનવપ્રાણિની નહીં પણ પિશાચ્યોનિમાંની એક જેવી આકૃતિ છે. તે સાથેજ નગ્ન તરવાર મજબૂત રીતે હાથમાં પકડી સરદારે તે આકૃતિ ઉપર હુમલો કરવા તે તરફ ધસી ગયો પણ તે આકૃતિએ પોતાનો હાથ લાંબો કરતાંજ સરદારની તમામ હિંમત હરાઇ ગઇ. પછી તે આકૃતિએ દરવાજા તરફ કાંધક દેખાડ્યું, સરદારે ડરતાં ડરતાં દરવાજા તરફ જોયું અને ફક્ત તે આકૃતિ તરફ જેવા લાગ્યો તો તે આકૃતિજ અચાનક ત્યાં

ત્યાંજ અક્ષોપ થઇ ગઇ હતી. આથી તો તે સરદાર બહુજ આશ્ચર્ય-ચકિત થઇ ગયો.

આટ આટલું થયા પછી હવે સરદારની સ્થિતિ ખરેખર શોચનીય થઇ ગઇ. તેનું મસ્તક ભમવા લાગ્યું. ઘણો વખત સુધી પોતાની તરવાર જમીન ઉપર ટેકવી તેની મૂક ઉપરજ પોતાના શરીરનો તમામ ભાર તેણે રાખ્યો હતો. હવે તેજ સ્થિતિમાં ઉભા રહેવાની તેનામાં શક્તિ રહી નહીં. જેમ તેમ કરી-મહા મુશીબતે તે પલંગની પાસે જઇ પહોંચ્યો. માણુ માણુ પલંગ ઉપર ચઢીને તે એકદમ પછડાઇ પડ્યો અને મૃતિત થઇ ગયો !

પ્રકરણ ૭ મું.

પિતા-પુત્ર-પુત્રી-અને પાલકપુત્ર.

પ્રાતઃકાળનો સમય. ચંદ્રિકા રહિત ચંદ્ર આકાશમાં નિરતેજ થઇ ગયો. ગગનપ્રદેશ ઉપરથી જેમ જેમ અંધકાર ઓછો થવા લાગ્યો તેમ તેમ તારાઓ પણ અક્ષોપ થવા લાગ્યા. પ્રભાતસૂચક શીતળ અને સુગંધમય વાયુ વહેવા લાગ્યો. તેથી વસન્તવૃક્ષ આમ્રવૃક્ષ વિગેરે વૃક્ષોનાં કોમળ પાંદડાં ડોલવા લાગ્યાં. પક્ષીઓના કર્ણમધુર ફૂજનનો પ્રારંભ થઇ ચૂક્યો.

પ્રાતઃકાળ થતાંજ સરદાર સજ્જનસિંહ શયનગૃહમાંથી બહાર આવ્યો. રાત્રે જેએલ ભયંકર આકૃતિઓ અને ભીતીજનક દેખાવો, એમાંનું કાંઈપણ તેના ધ્યાનમાંજ રહ્યું નહિ ! પોતે રાત્રે જે કાંઈ જોયું તે એક સ્વપ્ન જ જોયું એમ તેને લાગવા માંડ્યું. પહેલે દિવસે રાત્રે લલિતસિંહે જે કાંઈ કહ્યું તેની સંજ્ઞાડ અસર પોતાના અંતઃકરણ ઉપર થવાથી રાત્રે તેજ દેખાવો સ્વપ્નમાં જોવામાં આવ્યા, એમ તેણે પોતાના શકિત અને ચળવિચળ થએલા ચિત્તનું સમાધાન કરી લીધું. પોતે જોવું સ્વપ્ન જોયું તેવુંજ સ્વપ્ન-ભયંકર આકૃતિઓ અને ભય ઉપજાવે તેવા દેખાવો-કુમાર ચંદ્રસિંહ અથવા લલિતસિંહ કે પ્રભાવતીના જોવામાં આવેલ હશે કે નહીં ? એ બાબતમાંજ હવે સરદાર પોતે પોતાનાજ મન સાથે બહુ બહુ વિચાર કરવા લાગ્યો. તેવું સ્વપ્ન જે તેમના જોવામાં આવ્યું હશે તો તે બિચારાં બાળકોની કેવી સ્થિતિ થઇ હશે, તેની તે કાંઈ પણ કલ્પના કરી શક્યો નહિ. કારણ કે તે પોતેજ સ્વપ્ન જોઇ ડરી ગયો હતો-તેનું સ્મરણ થવાથી તે

હજી પણ જરા જરા ધ્રુજતો હતો. આખરે વિચારમાંથી પરવારી તે સભામહેલમાં આલ્થો ગયો.

આખા અજયદૂર્ગમાં સભામહેલ જેવી વિશાળ અને રમણીય જગ્યા ખીજી કોઇ પણ નહોતી. એ મહેલનો શિરોભાગ ધ્રુમટના આકાર જેવો હતો. તેની ચારે તરફની દિવાલો વિવિધ રંગોથી, વિધ-વિધ અને જુદી જુદી જાતના ચિત્રોથી ચિતરવામાં આવેલી હતી. બારીઓમાં રંગભેરંગી પડદાઓ બાંધી દીધા હતા. ઢંકડેકાણે મોટી મોટી છબીઓ ટાંગી દેવામાં આવી હતી અને તે છબીઓની ફ્રેમો રૂપાના પાણીથી રસી નાંખી તેના ઉપર મીનાકારીનું અદ્વિતીય નકસી-કામ કરેલું હતું. તેની જમીન ઉપર એક મુલ્યવાન ગાલખેયો પાથ-રેલો હતો. તે મહેલની છતમાં બિલોરી કાચ જડી લીધેલા હતા અને તેની વચ્ચેવચ્ચે એક મોટું ઝુંબર લટકતું હતું. સભામહેલની વચમાં ચંદનના લાકડાથી બનાવેલા અને ઉંચામાં ઉંચી મખમલથી જડેલા છ કોચ મૂકેલા હતા. ધણી વર્ષોથી તે મહેલ વપરાએલો ન હોવાથી તરતમાં ઝાડીઝુડીને અને લુછી કરીને સાફસુફ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ભવ્ય અને સુશોભિત દિવાનખાનામાં ચંદ્રસિંહ, પ્રભાવતી અને લલિતસિંહ બેઠા હતા. તેઓ પરસ્પરમાં હાસ્યજનક છતાં બોધક વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા, એટલામાં સરદાર સજ્જનસિંહ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. સરદારને ત્યાં આવેલ જોતાંજ લલિત ઉડીને ઉભો થયો.

“ભાઈ લલિત! ખેસી જા!” એમ કહી તે પ્રભાવતીની પાસે જઈ બેઠો. થોડો વખત સુધી સરદાર તે ત્રિપુટીના બોલવા, હસવા અને નેત્રો તરફ જોઈ રહ્યો. તે ત્રણે જણા આનંદમાં હોવાથી પોતાની જેમ તેમણે ભયંકર સ્વપ્ન જોયું નથી, એવી તે સરદારને પાકી ખાત્રી થઈ ગઈ. પોતે જે ભયંકર સ્વપ્ન જોયું છે, તેની વાત ચંદ્ર અને લલિતને કહેવાનો તેણે વિચાર કર્યો પણ થોડી વાર પછી કોણ જાણે શાએ કારણથી સરદારે તે વિચાર માંડી વાળ્યો. અનર્તા સુધી સ્વપ્નની વાત છુપાવી રાખવી, દૂર્ગરક્ષક રણમલને આ બાબતમાં ખુલાસો પૂછવો અને પોતાના સ્વપ્ન સાથે તે જે કાંઈ કહે તેનો બંધ ખેસે છે કે નહિ, તે જોયું અને પછી જો યોગ્ય લાગે તોજ સ્વપ્નની વાત પોતાના બાળકોને કહેવી, એવો વિચાર સરદારે નક્કી કર્યો. આ બાબતમાં રણમલ સાથે વાતચિત કરવા માટે ખાસ કરી એકાંત જોઈએજ, અને તે પોતાના બાળકો કિલ્લામાંથી બહાર જાય તોજ મળી શકે તેમ હતું. હમણાં હમણાં દિવસનો ધણો ખરો ભાગ પ્રમા-

વતી પોતાના પિતાની પાસે રહીનેજ વીતાવતી. એટલા માટે-પોતાને એકાંત મળે માટે-સરદારે એક યુક્તિ કરી. તે બોલ્યો “ પ્રિયપુત્રી ! તારો સમય અહીં અત્યંત આનંદમાં જતો હશે નહીં પ્રભા ? ખરેખર તમારા જેવા તરૂણીને આવીજ રીતે હમેશાં સ્થળાંતરની જરૂર છે. આપણા કિલ્લામાંથી આપણે અહીં આવ્યા પછી મને પણ ઠીક લાગે છે. આજ સુધીમાં આ અન્યદુર્ગની જે કીર્તિ મારા સાંભળવામાં આવી હતી તે યોગ્યજ છે, એમ મને લાગે છે. અહીંના સંગ્રહાલયમાં જુદી જુદી જાતના જે અદ્વિતીય અને લોકોત્તર પદાર્થો છે તે જોઈ તેના સંગ્રહ કરનારની ચતુરાઈ અને ઉચ્ચ શોખની તારીફ કરવી પડે છે અને તેજ પદાર્થો તેની સાક્ષી પૂરે છે.

“ ખરેખર તે પુરૂષ વિદ્વાન અને હોંસીલો હોવો જોઈએ.” લલિતે કહ્યું.

“ બરાબર છે. પણ પ્રભા ! તું અહીં આવી ત્યાર પછી કોઈ વખતે પેલી તરફનું નયનાસ્હાદક વનસૌંદર્ય જોવા ગઈ હતી કે નહીં ? ”

“ ના જી, પણ આજે અમે ત્રણે જણા તે તરફ જવાનો વિચાર કરીએ છીએ. પણ પિતાજી, આપ અમારી સાથે આવશો કે ? ”

“ ના પુત્રી. રાજધાનીમાં મોકલેલા પત્રોના પ્રત્યુત્તરો આવવાની હું રાહ જોઈ છું. મેં મોકલેલા પત્રોના પ્રત્યુત્તર નહિ આવે ત્યાં સુધી મને ચેત પડે તેમ નથી. ઘણા ભાગે આજ સાંજ સુધી મારા તમામ પત્રોના પ્રત્યુત્તર આવી જવા જોઈએ. આપણે આ દુર્ગમાં આવી રહ્યા છીએ, એ જાણતાંજ રતનગઢના સરદાર મને અહીં મળવા માટે આવવાના છે. મારે કામ બહુજ છે તેથી હું આવી શકું તેમ નથી અને તેટલા માટે તમારા આનંદમાં ભંગ થાય તે પણ મને પસંદ નથી. માટે તમે ત્રણે જણુ બપોર પછી જજો. મને તો વિશ્વાસ છે કે-તમે તે પર્વતની શોભા અને વનશ્રીનું સૌંદર્ય જોઈ પરમાનંદ પામશો. ત્યાર પછી તે વનશ્રીની શોભાને સૃષ્ટિદેવીના અનુપમ સૌંદર્યના એક અનુપમ વિલાસમંદિર તરીકેજ ઓળખશો. માટે તમે સુખેથી જજો.

આમ કહી સરદાર ત્યાંથી બીજી તરફ ચાલ્યો ગયો. ચંદ્ર અને લલિતે બપોર થયા પછી સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોઈ આવવાનું નક્કી કર્યું અને બોળે દિવસે પ્રભાવતીને લઈ જવાનો વિચાર રાખ્યો.

તેજ દિવસે ઠરાવેલા વિચાર પ્રમાણે બંને જણા-ચંદ્ર અને લલિત-શિકાર કરવા તેમજ વનશ્રીના સૌંદર્યને જોવા માટે નિકળી પડ્યા. તેઓએ પોતાની સાથે બે હથિયારબંધ સિપાઇઓ લઈ લીધા. થોડાજ

વખતમાં તે ચારે જણા અજયદ્વર્ગના પૂર્વભાગ તરફ આવેલા જંગલમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓએ જંગલી ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે તેમની નજરે જુદી જુદી જાતના શિકાર પડવાથી ચંદ્રસિંહ ધીરજ ધરી શક્યો નહિ અને તેણે એક મૃગ તરફ જોઈ લલિતને દર્શાવે ક્રે-“ લલિત ! હું તો આ મૃગનો શિકાર કરવા જઈ છું અને પછીથી તને ધોરી રસ્તા ઉપર આવી મળીશ.”

આટલુંજ કહી ચંદ્ર લલિતથી છૂટો પડ્યો. ત્યાંથી લલિત પણ આગળ ચાલ્યો અને એક મૃગનો શિકાર કરી એક અશોક નામક વૃક્ષની નીચે બોંધેલા એટલા ઉપર જઈ બેઠો.

ત્યાર પછી શું થયું ? તે અમારા વાંચકો આ નવલકથાના પ્રારંભમાં જ જોઈ આવ્યા છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

રણમલે કહેલો વૃત્તાંત.

સરદાર સજ્જનસિંહ શાં કારણથી અજયદ્વર્ગમાં આવી રહ્યો હતો તે કારણ અમારા ચતુર વાંચકોના જાણવામાં આવી ગયુંજ છે. ચંદ્રસિંહ, લલિત અને પ્રભાવતી વનસૌંદર્ય જોવા માટે ગયા પછી તરતજ સજ્જનસિંહે દૂર્ગરક્ષકને બોલાવી લાવવા એક નોકરને મોકલ્યો.

થોડીજ વારમાં દૂર્ગરક્ષક રણમલ જ્યાં સજ્જનસિંહ બેઠો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સરદારને જોતાંજ તેણે અદ્યથી મુન્દરો કર્યો અને સરદારથી થોડેક છેટે ઉભા રહીને પૂછ્યું. “ આપે મને ખાસ બોલાવી મંગાવ્યો તો આપને માફ જે કાંઈ જરૂરી કામ હોય તે કરનાવો ! હું હાજર છું-આપની આજ્ઞાની વાટ જોઉં છું.”

“ ના-ના. તેવું કાંઈ કામ નથી. ફક્ત એક બે વાતોના ખુલાસા તમને પૂછવાના છે એટલુંજ.” સરદાર સજ્જનને રણમલને કહ્યું.

“ આપને જે વાતના ખુલાસાની જરૂર હોય તેના ખુલાસો આપવા હું હાજર છું. નામવર ! તે શિવાય હું જે કાંઈ ખુલાસા આપને આપીશ તે સત્યનું સ્મરણ કરીને અને મારી નજરે જોયેલજ હશે, તેવા ખુલાસા આપીશ.” એમ કહી રણમલ અદ્યથી સરદારની સામે બેસી ગયો.

તપાસની શરૂઆત ક્યાંથી અને શી રીતે કરવી, તેનો એક ક્ષણ વિચાર કરી સરદાર બોલ્યો.—

“ આપણા આ દુર્ગની આસપાસ ખીજ કેટલા કિલો છે ? તેની અને તે કિલોના માલેકની થોડીક હકીકત જાણવાની મને જણાસા થઈ છે.”

“ હીક છે. અહીંથી પાંચ ગાઉ ઉપર રત્નગઢ નામક એક કિલો છે અને હમણાં તે કિલો સરદાર સુબાણસિંહના કબજામાં છે.”

“ હા, તેમના તરફથી મને કાલેજ એક પત્ર મળ્યો છે. એક બે દિવસમાં તેઓ મને અહીં આવીને મળી જવાના છે, એમ તેઓ જણાવે છે.”

“ તે કિલોથી થોડા અંતર ઉપર એક કર્ણદુર્ગ નામનો નાનો પણ મજબૂત કિલો છે અને તેના અધિપતિ આજકાલ રાજધાનીમાંજ રહે છે.”

“ હા. તેમની સાથે મારે સારો સ્નેહ છે. હમણાં હમણાં તેની ઉપર નવીન મંત્રિમંડળની જરા અવકૃપા થઈ છે. વાર, પછી ? ”

“ આ કિલોની ઉત્તરે એક અજીતગઢ નામનો કિલો લગભગ આઠ ગાઉ દૂર આવેલો છે. આપણા આ દુર્ગની પછી તેનો નંખર આવે છે. તેના અધિપતિ સરદાર રાજસિંહ અત્યારે ક્યાં છે, તેની મને ખબર નથી. ઘણું કરીને તેઓ પોતાના કિલોમાંજ રહે છે પણ હમણાં.....”

“ હમણાં તેઓ રાજધાનીમાં રાજખટપટની અટપટી ગડબડમાં ગુંથાયા છે. વાર, આ દક્ષિણ દિશા તરફ શૈલ શિખરો દેખાય છે તે શું છે ? ”

“ પેલું કે ? ” બારીમાંથી દેખાતા શૈલીશિખરો દેખાડી તે બોલ્યો—
“ તેને સિંહગુફા કહેવામાં આવે છે અને તેમાં વજ્રસંઘ અને અગ્નિ-સંઘ એ બે ભાઈઓ રહે છે.”

“ એમ કે ! તે સિંહગુફામાં રહેનારા તે બંને ભાઈઓને માટે રાજધાનીમાં કાંઈ પણ સારો મત નથી..”

“ તેમ છે ખરું, પરંતુ તેમની સાથે મારે કાંઈ પણ સંબંધ નથી તેમજ મેં તેમને જોએલા પણ ન હોવાથી તેમની બાબતમાં ખાત્રી પૂર્વક હું કાંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી. છતાં તેમની બાબતમાં મારા સાંભળવામાં જે કાંઈ આવ્યું છે તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે, તે બંને ભાઈઓ ઉદ્ધત, સાહસિક, શરવીર અને નિષ્ઠુર છે. તે બંને ભાઈઓની બાબતમાં તેમના નોકરો કાંઈ ખુર્ બોલતા હોય, તે મારા સાંભળવામાં આવેલ નથી. કોઈ કોઈ વખત તે બંને ભાઈઓ સો બ્રહ્મા સૈનિકોનું સૈન્ય સાથે લઈ શિકાર કરવા નિકળે છે.”

“ રણુમલ ! હું અહીં આવવા માટે તૈયાર થયો તે પહેલાં મારા કેટલાક ભત્રાએ મને તેમની બાબતમાં જુદીજ વાતો કહી હતી તે બંને ભાઈઓ હુંદારા છે એટલુંજ નહિ પણ ખૂન જેવા ગુનાહો કરવામાં પણ તેઓ જરાએ પાછી પાની કરતા નથી. આપણા ન્યાયાધીશને તે બંને ભાઈઓને સજા કરવા માટે અરજીઓ પણ આપવામાં આવી છે, એ મારા જાણવામાં છે; છતાં તે વાતોને આપણે પડતી મૂકીએ. રણુમલ ! હવે આ કિલ્લાની બાબતમાં જે કાંઈ હોય તે મને કહો. હું જ્યારે રાજધાનીમાં હતો ત્યારે આ કિલ્લાની બાબતમાં ભયંકર, વિચિત્ર અને ચમત્કારિક અફવાઓ સાંભળી છે. તેમજ સરદાર દુર્ગનસિંહ પણ તેમજ કહેતા હતા, આ ભય કિલ્લામાં રાત્રે ભયંકર અવાજો સાંભળવામાં આવે છે અને હૃદયને ભયમીત કરી નાંખે તેવા દેખાવો દેખાય છે. શું એ બધું ખરું છે ? ”

“ પરંતુ આપે પોતેજ તેવું કાંઈ પણ જોયું કે સાંભળ્યું છે ? ”
આ વખતે રણુમલે તે વૃદ્ધ સરદાર તરફ તીક્ષ્ણ અને ભેદક નજરે જોયું.

“ તે બાબતમાં તેવું કાંઈ કહી શકાય નહિ. હમણાં હું અચાનક આ કિલ્લામાં આવ્યો છું તે સિવાય ખરી સ્થિતિ શું છે, તે જાણવાની મને જાણસા હોવાથીજ મેં તમને પૂછ્યું છે. તમે આ કિલ્લામાં ઘણા વર્ષોથી રહોછો, રણુમલ ! તમને અહીં કેટલાં વર્ષ થયાં ? ”

“ સરદાર જ્યારે મારી પાંચ છ વર્ષની ઉંમર હતી ત્યારથીજ હું આ કિલ્લામાં રહું છું. અત્યારે મારી ઉંમર લગભગ આસઠ કે પાંસઠ વર્ષની હશે. આ કિલ્લાના ત્રણ અધિપતિઓની કારકીર્દિ મારા જ્ઞેવામાં આવી છે. હવે મારાથી નોકરી થઇ શકતી નથી છતાં આ કિલ્લાના અત્યારના માલેકની મારા ઉપર કૃપા હોવાથીજ મારાથી આ જગ્યા છોડી શકાતી નથી. ”

“ અહો ! તમને અહીં રહેતાં લગભગ સાઠ વર્ષ ઉપર થઇ ગયાં ! તો તો મારે ખાત્રીથી કહેવું જોઈએ અને હું માનું છું કે—આ કિલ્લાની બાબતમાં તમને ઘણીજ સારી માહિતી હોવી જોઈએ. તેમજ આ કિલ્લામાં વારંવાર જે ભયંકર બનાવો બન્યા હશે, ભયાનક અવાજો સાંભળાયા હશે તે તમારા જાણવામાં—જ્ઞેવામાં અને સાંભળવામાં આવેલા હોવાજ જોઈએ. ”

“ છૂં-છૂં ! તેવું કાંઈ કહી શકાય નહિ. જે પ્રમાણે મારા માલેક તે તુચ્છ વાતો તરફ ધ્યાન આપતા નથી તેમ હું પણ તે તરફ ધ્યાન આપતો નથી. ”

“દૂર્ગરક્ષક ! આ તમારા કથનનો અર્થ શો ? તમે આટલા લાંબા સમયથી દૂર્ગમાં રહો છો છતાં પણ તેવું તમે કાંઈ પણ જાણી શક્યા નથી ? એ એક અજાયબીજ છે. ” સજ્જનને આ પ્રશ્ન દૂર્ગરક્ષક રણમલને બહુજ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યો. તેના જવાબમાં રણમલે શાન્તતાથી ના નો ઇસારો કર્યો. ત્યારે તો તે બહુજ ગુંચવાઈ ગયો. જે વાત જાણવાની પોતાને તીવ્ર અભિલાષા હતી અને તેનો ખુલાસો રણમલ પાસેથી મળશે, એવી તેને પાકી ખાત્રી હતી, તે બધું એક તરફજ રહી ગયું અને ઉલટું જે વાતો હમેશાં બને છે તે વાતોથી-બનાવથી-સાઠ વર્ષ સુધી કિદલામાં રહેવા છતાં પણ-રણમલ કાંઈ પણ જાણતો નથી એ સાંભળી તેને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે ! રણમલ આ બાબતમાં પોતાને છેતરે છે, એમ તેને લાગ્યું. પરંતુ પોતાને ખોટું કહીને છેતરવાથી રણમલને શો ફાયદો થવાનો છે ? કાંઈજ નહીં ! આ વિચાર મનમાં આવતાંજ રણમલની બાબતમાં તેને આવેલી શંકા દૂર થઈ ગઈ અને રણમલ જે કાંઈ કહે છે તે ખરું છે, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તે ઘણો વખત સુધી ચુપજ રહ્યો. એટલામાં લલિતે તેને વનચરીના જે શબ્દો કહી સંભળાવ્યા હતા તે એકાએક યાદ આવી ગયા ! એટલે તરતજ ફરી તેણે રણમલને પૂછ્યું- “વારૂ, પણ રણમલ ! વર્ષપ્રતિપદાને (નવા વર્ષને પહેલે દિવસે) મહિપત્તની મહોત્સવને સમયે ખરો દુર્ગાધિપતિ અહીં આવશે, શું એ ખરી વાત છે ?”

સરદારના મુખમાંથી છેવટના શબ્દો સાંભળી રણમલતું મુખ કાળું થઈ ગયું. અને હોઠ થરથર ધ્રુજવા લાગ્યા. તે અચકાતો અચકાતો બોલ્યો- “આ વાત પણ આપના જાણવામાં કે સાંભળવામાં આવી ગઈ કે શું ?”

“રણમલ ! તું આમ શા સારૂ ડરી ગયો ? આ બાબતમાં તું કાંઈ પણ જાણે છે ખરો કે ?” તેની શોચનીય સ્થિતિ થએલી જોઈ સજ્જનને તેને પૂછ્યું.

“આજથી તેવીસ વર્ષ પહેલાં અહીં બનેલો શોકજનક બનાવ આપના જાણવા બહાર તો નહીંજ હોય ?”

“હા, તે બાબત લોકોના મુખેથી મેં સાધારણ રીતે સાંભળી છે પણ તેનો આ ચાલતી વાતચિત સાથે શો સંબંધ છે ?”

“સંબંધ ઘણો છે નામવર. તે બાબતમાં સાચે સાચી હકીકત હું આપને જણાવું છું. તે દુઃખદ બનાવની હકીકત શરૂ કરતાં પહેલાં આપણે ઘણા વર્ષ પહેલાંની થોડીક વાતો કરવી પડશે. આજથી લગભગ છત્રીશ વર્ષ પહેલાં મારા માલિકના પિતાશ્રી મૃત્યુશય્યા ઉપર પડ્યા

હતા. તેમના ઓશીકે-અત્યારના આ દુર્ગના અધિપતિ દુર્જનસિંહ અને મહુમ અધિપતિ કિશોરસિંહ-બેદા હતા. પોતાના પુત્રોની ઉપર તે સરદારનો બહુજ સ્નેહ હતો. તેમણે દુર્જનસિંહનો હાથ કિશોરસિંહના હાથમાં આપીને કહ્યું કે-“આની સદાસર્વદા તારા પ્રાણની જેમ સંભાળ લેજે.” એમ કહી આ દુર્ગની તમામ માલિકી કિશોરસિંહને સોંપી તે પરદેશે પ્રયાણ કરી ગયા. મારા વૃદ્ધ માત્રેક જેવા મનુષ્યો દુનિયામાં બહુજ યોદ્ધા હોય છે. આજે આ કિલ્લામાં જે અપૂર્વ પદાર્થો દેખાય છે, તે તમામ તેમની કૃતિના-શોખના-સ્મારક રૂપ છે. તેમના જેવો વિદ્યાવિલાસી, બહુશ્રુત, દયાળુ અને શરતીર યોદ્ધો તે એકજ થઈ ગયો. તેમના મરણ પછી યોદ્ધાજ સમયમાં મંગળગઢના પ્રથમપક્ષિના સરદાર કીર્તિસેનની સુહારયવદની કન્યા વસુમતિનું માગું આવ્યું. અમારા મરહુમ સરદાર કિશોરસિંહ વિદ્યા ઉપાર્જન કરવા માટે યોદ્ધા વખત મંગળગઢમાં રહ્યા હતા તે સમયે કુમારી વસુમતી અને તેમનું સ્નેહ-મિલન થયું હતું. ત્યારથી તે બંને પરસ્પરને ચાહતા હતા. તેની સાથે તેમનું દસ બહુજ દાદમાઠથી થયા પછી તે બંને તેજ પ્રદેશમાં લગભગ બે વર્ષ સુધી રહ્યાં હશે. આખરે તેઓને આ દુર્ગમાંજ આવી રહે, એટલા માટે એક માંગલિક દિવસ નક્કિ કરવામાં આવ્યો. તે દિવસ આ દુર્ગને બહુજ સારી શણગારવામાં આવ્યો હતો. પોતાના રાજ-રાણીને જેવા માટે આસપાસના પ્રદેશમાંથી પુષ્કળ મનુષ્યો આવી અહીં એકત્ર થયા હતા. તે અમો સર્વેને માટે એક માંગલિક અને શુભ દિવસ હતો. તે દિવસે સંધ્યાને સમયે સરદાર ! આ કિલ્લાના સ્વામી કિશોરસિંહ પોતાની પત્ની સાથે કિલ્લાની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમને જોઈ એકત્ર થએલા તમામ મનુષ્યોના હૃદયો આનંદથી પ્રકુલિત થયાં. સર્વેત્ર જયધોષ શરૂ થયો. નૌખત વાગવા લાગી અને તોપો પોતાના રાક્ષસી અવાજે કરવા લાગી. પરંતુ સરદાર ! અશ્વસ ! કે અમારો તે આનંદ બહુ વખત સુધી ટકી શક્યો નહિ. રાજ કિશોરસિંહ યોદ્ધા ઉપર એસીને દુર્ગમાં આવવા નિષ્કળ્યાં તેમનો યોદ્ધા દરવાજાની અંદર આવતાંજ અચાનક અચકી ગયો અને તેઓ એકદમ જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યા ! આ અકસ્માત થયો તેજ સમયે એક બીજને પણ અહુલત ખતાવ કિલ્લામાં ગળ્યો. આ કિલ્લાના-શસ્ત્રાગારમાં આ કિલ્લાના-મૂળ પુરોનાં બહુજ સાવચેતીથી રાખેલ બહુમૂલ્ય પોલાદનું સર્વોગકવચ અને શસ્ત્રાણુ પણ-કોઇપણ કારણ વિના-એકદમ પૃથ્વી ઉપર પછડાયાં ! તે સાથેજ સર્વેના હૃદયમાં ટ્રાસરો પડ્યો.”

“ અરેરે ! કિશોરસિંહજીને બહુજ અમંગળસુચક અપશુકન થયાં હશે ? ”

“ હાજી. એવુંજ કાંઈક થયું હોવું જોઈએ. તે દિવસથી વસુમતીની તબિયત બહુજ બગડી ગઇ. તે સમયે વસુમતી ગર્ભવતી હતી. આમ હોવાથી કિલ્લાના સર્વે મનુષ્યો બહુજ ચિંતાતુર થઇ ગયા. પ્રસવ-વેદનાથી તેમનો સુખપૂર્વક છુટકારો થાય તેને માટે અમારા સરદાર સાહેબે બહુ બહુ ઉપાયો કર્યા. કલ્યાણ પ્રદેશમાંથી પ્રવીણમાં પ્રવીણ ચિકિત્સકો બોલાવી મંગાવ્યા. આખરે પરમાત્માની કૃપાથી તે સમય સુખશાંતિથી વ્યતીત થઇ ગયો. વસુમતીએ એક સુંદર પુત્ર રતને જન્મ આપ્યો. ફરી આ કિલ્લો આનંદના વાતાવરણથી વ્યાપ્ત થઇ ગયો. મોટા મોટા મહોત્સવો થયા. તે બાલકની ઉપમાતા થવા માટે પાસેજ રહેનારી સુદ્રઠ, સુંદર, સુશીલ અને સદ્ગુણી એવી એક પત્નીસ વર્ષની ઉમરની સ્ત્રીને બોલાવવામાં આવી. ” અહીં રણમલ યોડીનાર યોધો અને પછી ફરી બોલવા લાગ્યો:- “ આ આપને મેં તેવીસ વર્ષ પહેલાં બનેલી ભયંકર હકીકત કહી સંભળાતી છે. ત્યાર પછી કિશોરસિંહજીના બાળરતેહી કનકદૂર્ગાધિપતિ કીરણસિંહે પોતાને ત્યાં આવી થોડા દિવસ રહેવાનો આગ્રહ કરવાથી તેમણે થોડા દિવસને માટે ત્યાંજ રહેવાનો વિચાર નક્કી કર્યો. ”

“ વાર, પણ રણમલ ! રાજધાનીથી આ તરફ આવતાં રસ્તામાં જે જીનો પુરાણો એક કિલ્લો આવે છે, શું તેજ કનકદૂર્ગ કે ? ” વચમાંજ સળંગને પૂછ્યું.

“ હાજી. તેજ કનકદૂર્ગ ! કીરણસિંહ તે કિલ્લાનો છેલ્લોજ રાજા હતો. તે નિઃસંતાન ગુજરી જવાથી આજે તે કિલ્લો બાલસા કરવામાં આવ્યો છે. થોડાક સ્વારો અને વસુમતીને સાથે લઈ અમારા માલેક તે કિલ્લા તરફ જવા નિકળ્યા. હાય-હાય ! ફરી તે દિવસે પ્રથમના જોવાજ અકસ્માત થયો. કિશોરસિંહજીનો થોડો દૂર્ગતા દર-વાજમાંથી બહાર નિકળતાંજ ફરી શસ્ત્રાગારમાંના સર્વોચ્ચ અને શિરસ્ત્રાણુ જમીન ઉપર પડ્યાં ! તે બંને વસ્તુઓમાં કોણુ જાણે કોણુએ દૈવીશક્તિ હશે, તે તો પ્રભુ જાણે પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે તે બંને ચીજો ભવિષ્યમાં આવનારા ભયની સૂચના આપનારી છે, એમાં તો કોઈ જાતની શંકા નથી. કિશોરસિંહ અને વસુમતી તે દિવસે આ કિલ્લો છોડી ગયા પછી ફરી આ કિલ્લો જોવા પામ્યા નહિ. નાના કુમારને વસુમતીએ ઉપમાતાની પાસે અહીંજ રાખ્યો હતો.

સુશીલા તે બાળકુમાર ઉપર બહુજ પ્રેમ રાખતી—તે તેને પોતાના પ્રાણની જેવેજ માનતી. હાય—સરદાર ! હવે આગળ હું આપને શું કહું.....”

અહીં એકદમ રણુમલની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. તેણે પોતાના બન્ને હાથોથી મુખ ઢાંકી દીધું. વાત કહેતાં કહેતાં રણુમલની આવી શૌચનીય સ્થિતિ થઇ તેથી સજ્જનસિંહ બહુજ શુચવાડામાં પડી ગયો. થોડા વખત પછી દુઃખનો વેગ ઓછો થતાંજ ફરી રણુમલ બોલવા લાગ્યો—“તે દુર્ગાધિપતિ ઉપર મારો એટલો બધો પ્રેમ હતો કે—તે બાબતમાં હું આપને કંઈ પણ કહી શકતો નથી. હાય—મારો તે દયાળુ સ્વામી હવે આ દુનિયામાં નથી. સરદાર ! હું બહુજ દુષ્ટ છું—પાપી છું. મારી આટલી ઉંમર થઇ છતાં મને મરણ આવતું નથી, હે દયાળુ પરમાત્મા ! હવે તું મને કેટલા દુઃખો દેખાડીશ ?” એમ કહી તેણે પોતાના કપાળ ઉપર હાથ માર્યો.

“રણુમલ ગઇ વાતનો શોક કરવો નિરર્થક છે, જે બન્યું તે ખરું ! વિધાતાના લેખ કોઇ પણ મિથ્યા કરી શક્યું છે ?”

“સરદાર ! ખરેખર હું બહુજ પાપી છું. મારે હાથે ઘણાં રાક્ષસી અને નીચ.....” એટલું કહીને તે થોભી ગયો. પોતે વ્યાજગી કરતાં વધારે હકીકત કહે જાય છે; એમ તેને લાગ્યું. એક ક્ષણ પછી તેણે સજ્જનસિંહ તરફ નીરખીને જોયું. પોતે કહેલી હકીકત સાંભળી તેના ઉપર કેવી અને કેટલી અસર થઇ છે, તે તેણે નિહાળી—નિરખી—ને ભેદક નજરે જોયું. તેના મુખેથી વિચિત્ર શબ્દો સાંભળી સજ્જનસિંહને બહુજ આશ્ચર્ય થયું. કિશોરસિંહની હકીકત કહેતાં તે પોતાનેજ શા માટે દુઃખ દે છે, તે બાબતમાં તે કંઈ પણ સમજી શક્યો નહિ. એક ક્ષણને માટે તેને રણુમલ માટે શંકા આવી. થોડી વાર પછી પુનઃ રણુમલ કહેવા લાગ્યો—

“સરદાર ! મારા મનની નિર્બળતા જોઇ તમને બહુજ આશ્ચર્ય થશે પરંતુ તે પ્રસંગજ તેવો શોકજનક, કષ્ટજનક અને ભયોત્પાદક હતો. મારા મર્દમ માલેક આ કિલ્લામાંથી ગયા પછી બાળકુમારને ગોચાનક કંઇક વ્યાધી થઇ આવ્યો. તે દિવસની રાત થતાં સુધી તો તેને થએલા વ્યાધિનું સ્વરૂપ એટલું બધું તો ભયંકર થઇ ગયું હતું કે—કુમારના જીવનને માટે પણ સર્વને શંકા થવા લાગી. મારા માલેકને કુમારને થએલા વ્યાધિની ખબર આપવા માટે રાત છતાં પણ મારે કનકદૂર્ગ તરફ ધોડેસ્વાર મોકલવો પડ્યો. વૈદ્યવિદ્યામાં બહુજ પ્રવીણ રાજવૈદ્યો આખી રાત બાળકુમારની પાસેજ બેસી રહ્યા હતા.

પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં તો એક બહુજ ભયંકર ખખર કિલ્લામાં આવી પહોંચી. અમારા દયાળુ સ્વામિ અને સ્વામિનીનું રસ્તામાં ભયંકર રીતે ખૂન થયું હતું. તેઓ પુત્રના વ્યાધિની હકીકત જાણતાંજ આ તરફ આવવા રવાના થયા અને રસ્તામાંજ ડેટલાક હુંડાર લોકોએ તેમને હુંડી લીધા અને અફસોસ ! કે તે ઘાતકી નરરાક્ષસોએ દેવસ્વરૂપ પતિ-પત્નીનું ઘાતકી રીતે ખૂન કરી નાંખ્યું હતું ! આ વાત કિલ્લામાં આવી પહોંચતાંજ હાહાકાર થઇ ગયો અને આખા કિલ્લામાં શોક અને ઉદાસીનતા છવાઇ ગઇ. તે સમયની શોકગ્ગાક અને દુઃખદ સ્થિતિનું વર્ણન મારાથી થઇ શકે તેમ નથી. દુર્જનસિંહે પણ પોતાના બંધુ માટે બહુજ શોક કર્યો. સર્વ આશ્રિત લોકો રૂદન કરવા લાગ્યા અને તે સમયે આખા કિલ્લાને શોકમય અને ભયાનક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું હતું. પછી આ કિલ્લામાંથી ઘણા મનુષ્યો જે જગ્યાએ મારા માથેકતું ખૂન થયું હતું ત્યાં ગયા. ત્યાંના ભયંકર દેખાવ જોઇ ઘણા લોકો મૃગ્ચિત થઇ જમીન ઉપર પછડાઇ પડ્યા. ત્યાં છિન્નવિછિન્ન થયેલી ત્રણ લાસો પડી હતી ! હાય-હાય ! તે દેખાવ બહુજ દુઃખદાયક અને ભયાનક હતો. મિચારા ત્રણ નિરપરાધી પ્રાણીઓ અકાળે પરભોક્ષે પ્રયાણ કરી ગયા હતા. તે લાસોની અસપાસની જમીન રક્તથી ભીંજાએલી હતી અને ચારે તરફ રક્તના છાંટાઓ પડેલા હતા. અમારા દયાળુ માથેક ઉપર અને વસુમતીના સાહેજના શરીર ઉપર પ્રાણઘાતક અનેક ઘા થયા હતા. તે શરવીર નરે પોતાના અને પોતાની ધર્મપત્નના પ્રાણ અચાવવા શત્રુની સાથે બહુજ જખરદસ્ત ટક્કર ઝીલી હતી. તેમના અંગરક્ષકો ભયભીત થઇ પહાડોમાં ભટકતા સપડાયા. રાણીના શરીર ઉપરના તમામ ઘાગીતાઓ હુંડારા લઇ ગયા હતા. ઘણો વખત સુધી રડવાને લીધે ત્યાં ગએલા લોકોના શોકરસથી ભરેલાં અંતઃકરણોમાંથી શોક અને દુઃખનો આવેગ ઓછો થતાંજ તેઓ તે લાસો આ કિલ્લાની પાસે લઇ આવ્યા. હવે અમે તે લાસો કિલ્લાની અંદર લાવીએ તેટલામાં તો ફરીને એક દેવી-અહ્લુત-ચમત્કાર થયો. ઘણીજ સાવચેતીથી રાખેલાં તેજ સર્વાંગકવચ અને શિરઆણુ બન્ને ફરી પૃથ્વી ઉપર આપોઆપજ પછડાયાં ! આ વખતે શાસ્ત્રાગારમાં બહુજ મોટો ઘડકો થયો અને તે ઘડકો થતાંજ કિલ્લામાંના તમામ લોકો ભયભીત થયા-ગમરાઇ ગયા ! તે વસ્તુઓ બહુજ સાવચેતીથી રાખેલી હોવા છતાં પણ પોતાની મેજેજ પૃથ્વી ઉપર શા કારણથી પછડાઈ પડે છે, એ બાબતમાં કોઇને કાંઇ પણ કલ્પના થઇ શકતી નહોતી. ઘણો વખત સુધી લોકો પથરના

પુતળાંઓની જેમ સ્થિર થઇ ગયા હતા, એટલામાં ફરીને આવેલી આફતો ઓછી હોયતી ! તેમ બીજી દુઃખદાયક ખખર કિલ્લામાંથી આવી. તેથી અમારા અને એકત્ર થએલ સર્વે લોકોના શોકનો અવધિ થઇ ગયો ! તે ખખર એ હતી કે-“બાળકુમાર મરણ પામ્યા છે !” તે સાંભળી તમામ લોકો દુઃખસાગરમાં ડૂબી ગયા ! હાય ! હાય ! તે વખતે ફરી દુઃખદાયક કોલાહલ થયો. દુર્ભાગી કિશોરસિંહ અને વસુમતીની પ્રેમ-અંધીના ફળ સ્વરૂપ બાળકુમાર પણ અમને છોડી ગયો. સરદાર ! તે સમયે દુર્ગમાં જે શોક અને રૂદન થયું તેનું સંપૂર્ણ તો શું પણ થોડુંએ વર્ણન કરવા હું અસમર્થ છું.” ફરી એક ક્ષણ સુધી રણમલ ચુપ થઇ ગયો-થોડી વાર પછી તે ફરીને બોલવા લાગ્યો-“કિશોર-સિંહજીના મૃત્યુ પછી આ ૧૨૬લાની માલેકી દુર્જનસિંહ પાસે આવી. દુર્જનસિંહ આ કિલ્લાના માલેક થયા કે તરતજ આસપાસના પ્રદેશ-માંથી પુષ્કળ લુંટારાઓને પકડી પકડીને ઘટતી શિક્ષાએ પહોંચાડ્યા. ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કરવા છતાં કિશોરસિંહજીનો ખૂતી ન પકડાયો તે નજ પકડાયો. પછી તરતજ દુર્જનસિંહજીએ જે જગ્યાએ કિશોરસિંહજી વિગેરેનાં ખૂન થયા તે જગ્યાએ તરતમાંજ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચીને જગ્યાએ એક ઉંચો છતાં રમણીય સ્ફટિકસ્તંભ ચણાવ્યો. આપે તે સ્તંભ ન્તેયો છે ખરો કે ? પેલો જુઓ ! અહીંથી સામેની ઝાડીમાં દેખાય છે તેજ સ્ફટિકસ્તંભ ! ” એમ કહી બારીમાંથી તે સ્ફટિકસ્તંભ તરફ આંગળી કરી.

“તેજ સ્તંભ કે ! રણમલ, તમે જે હકીકત કહી તે ખરેખર બહુજ શોકજનક અને હૃદયભેદક છે, એમાં જરાએ શંકા નથી. આ હકીકત મેં આજેજ તમારા મુખે ક્રમવાર શ્રવણ કરી છે. વાર, પણ પછી શું થયું ? તે મહિષબલી-મહોત્સવની બાબતમાં કેમ છે ? ”

“સરદાર સાહેબ ! હવે હું તમને તેજ વાત દહીશ. આ મહોત્સવ દરેક નવા વર્ષના પહેલા દિવસેજ ઉજવવાનો બહુજ પ્રાચીનકાળથી રિવાજ ચાલ્યો આવે છે. તે દિવસે કિલ્લામાં મહાન ભોજન સમારંભ થાય છે. તે દિવસે દુર્ગાધિપતિએ ઉપવાસ કરવો જોઇએ અને પોતાના આશ્રિત મનુષ્યો જ્યાં સુધી જમી ન રહે ત્યાં સુધી સભામહેલમાં હાજર રહેવુંજ જોઇએ. કિલ્લામાંના તમામ લોકો સારી રીતે જમી રહ્યા પછી તેણે જમવું જોઇએ.”

“આ રિવાજ બહુજ સારો છે, આ રિવાજથી પ્રજામાં ઉત્સાહ વધે છે અને પોતાના માલિકની બાબતમાં પ્રજાનું ચિત્ત બહુજ શુદ્ધ

અને છે અને તેની વફાદારીમાં પણ વધારો થાય છે. વારૂ, પણ પછી શું થયું ? ”

“દુર્નનસિંહજી આ કિલ્લાના માલિક થયા પછી તરતજ વર્ષ-પ્રતિપદનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. તે વખતે ચાલતા આવેલા રિવાજ મુજબ તે મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો. તમામ લોકો ભોજન કરવા માટે બેઠા. એટલામાં કિલ્લામાંથી એક હૃદયભેદક વિચિત્ર ચીસ સંભળાઈ તથા એકાએક ધુપો દરવાજો ઉઘડ્યો. તે સાથેજ એક સશસ્ત્ર યોદ્ધા આવીને ત્યાં ઉભો રહ્યો. તેને જોઈ એકત્ર થયેલા સર્વ મનુષ્ય એક-દમ ભયભીત અને આશ્ચર્યચકિત થયા ! થોડો વખત સ્થિર રીતે ઉભા રહ્યા પછી તે યોદ્ધાએ પોતાના માથા ઉપરનો ટોપ ઉપાડ્યો. તે સાથેજ તમામ લોકો ચમક્યા અને ગભરાયા. કોઈએ ચીસ પાડી, કોઈ ભાગી ગયો, કોઈ મૂંઝિત થઈ ગયો, કોઈ એકદમ જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો અને કોઈ તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો ! તે યોદ્ધા પિશાચયોનિમાંના એક પ્રેત જેવો લાગતો હતો.”

“પણ તે કોણ હતો-કેવો હતો ? ” વચમાંજ સરદારે પૂછ્યું. પહેલે દિવસે રાત્રે તેણે જે ઘોળી આકૃતિ જોઈ હતી તે પિશાચ જેવી આકૃતિ કોની હતી, તે જાણવાની તેને અનહદ ઉત્કંઠા લાગી.

“તે આકૃતિ બીજા કોઈની નહીં પણ અમારા મહુમ સરદાર કિશોરસિંહની હતી !!”

“રણમલ-રણમલ ! તું આ શું કહે છે ? શું ખરુંજ કહે છે ? ” આ વખતે સરદાર સજ્જનસિંહ જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી એકદમ ઉઠીને ઉભો થયો અને અત્યંત આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો—

“તે આકૃતિ પણ સરદાર કિશોરસિંહનીજ હતી !!”

પ્રકરણ ૯ મું.

પિતાની હૃદયભેદક આજ્ઞા.

દૂર્ગરક્ષક રણમલે કહેલા તે વિચિત્ર વૃત્તાંતની બાબતમાં સરદાર પોતાના મનની સાથેજ વિચાર કરી રહ્યો હતો. ગઈ રાત્રે પોતે જે કાંઈ જોયું તે સ્વપ્ન નહિ પણ સત્યજ હતું. જે ઘોળી આકૃતિ જેવામાં આવી તે મૂર્તિમાન રૂપે આ કિલ્લાના મહુમ માલિક કિશોર-સિંહની જ હતી, એવી હવે તેને સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ. અજયદૂર્ગની બાબતમાં પોતે રાજધાનીમાં જે જે અફવાઓ સાંભળી હતી તે અફવાઓ ખરી છે, એમ તેને હવે સમજાયું. ખરી રીતે જોતાં રણમલના

કહેવા મુજબ તે પિશાયમૂર્તિ વર્ષપ્રતિપદાને દિવસે ફક્ત મહિષમર્ચી-
મહોત્સવને સમયેજ દેખાતી જોઈએ પણ વચમાંજ પોતાને શા ચારે
દેખાઈ ? આ વિચાર તેના મનમાં આવતાંજ તેને ભય લાગ્યો. રાત્રે
પોતે એક સાક્ષાત્ પિશાયમૂર્તિ જોઈ છે, એવો વિચાર જ્યારે તેને આ-
વતો ત્યારે તે ધ્રુજી ઉઠતો. ઘણો વખત થઈ ગયો છતાં પણ તે ઉક્ત
પ્રકારના અનેક વિચારોમાં નિમગ્ન થઈ ગયો હતો. એટલામાં તે
મકાનનો દરવાજો ઉઘાડી ઉતાવળો ઉતાવળો કુમાર ચંદ્રસિંહ અચાનક
ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ચંદ્રની નિસ્તેજ મુખમુદ્રા અને તેની અજ્ઞયથી
ઉપજાતે તેવી હીલચાલ જોઈ વૃદ્ધ સરદાર જરા ચમકી ગયો. કાલની
જેવોજ કોઈ અજ્ઞય બનાવ જંગલમાં બન્યો હશે કે કેમ, એની તેને
તત્કાળ શંકા થઈ આવી. જો કદાચ તેવો બનાવ બન્યો હોય તો તે
બહુજી વિચિત્ર કહી શકાય. વધારામાં પ્રભાવતી પણ તે બંનેની સાથે
ગઈ હતી, એનું સ્મરણ થતાંજ વૃદ્ધ સરદાર જરા ગભરાઈ ગયો અને
તરતજ તેણે એકદમ કુમારને પૂછ્યું:—

“ પ્રભા ક્યાં છે ? ”

“ તે તેના નિવાસસ્થાનમાં ગઈ છે અને મને લાગે છે..... ”

“ તે ઠીક છે, તને ગમે તેમ લાગતું હોય પણ કાલના જેવો
બનાવ તો આજે નથી બન્યોને ? ”

“ હા. પિતાજી ! કાલના કરતાં પણ ભય ઉપજાવે એવો ભય-
કર બનાવ આજે બન્યો છે અને તમારે તેનો સંપૂર્ણ વિચાર પહેલીજ
તકે કરવાનો છે ! ”

“ પણ એ તો કહે કે તે બનાવ કેવો હતો—શી બાબતનો હતો ? ”

“ પિતાજી ! લલિત અને પ્રભા પરસ્પરને ચાહે છે ! ” આ વાત
કુમાર ચંદ્રસિંહે ઘાંત હોડ કરીને કહી.

“ એક ખીજાને ચાહે છે એટલુંજ ને ? ”

“ હાજી ! ”

“ તે તો હું પણ જાણું છું. તેઓ એક ખીજાને ભાઈ-બહેનની
જેમ ચાહે છે. ”

“ પિતાજી—પિતાજી ! આપની આ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. આપણું
કુલીન કુળની કીર્તિને તે નીચ લલિતે કલંક લગાડ્યું છે. તે દુષ્ટ
સર્પ બંધને આપણી માન મર્યાદાને અને આપણાં અંતઃકરણને ડાંખ્યો
છે. આપણે તેના ઉપર કરેલા ઉપકારનો બદલો તેણે અપકારથી
પાળ્યો છે. ”

“ પણ તું કહેવા શું માગે છે ? ”

“ એજ કે-તમે જે માનો છો તે ભૂલ ભરેલું છે. તેઓનો એક ખીજ પ્રત્યેનો પ્રેમ ભાઈ-બહેન જેવો નથી. તેઓના પ્રેમે તમે કહો છો તેવા પ્રકારના પ્રેમની મર્યાદાનો ક્યારેનોએ ત્યાગ કર્યો છે.”

“ ચંદ્ર આ તું શું કહે છે ? તેઓના પ્રેમે મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો એટલે શું ? તે મને સાફ સાફ સમજાવ ! ”

અહીં કુમારે થોડોક વિચાર કરીને કહ્યું:—“ પિતાજી ! મારા સમજવામાં કદાચ ભૂલ થતી હશે પરંતુ જ્યારે તેવું તેમનું આચરણ મેં મારી નજરોનજર જોયું ત્યારે મને બહુજ આશ્ચર્ય થયું. પ્રથમ તો મને એમજ લાગ્યું કે-આવું આચરણ આપની આત્માથીજ થતું હશે પરંતુ આપણા અભિમાની કુલશીલનો વિચાર મારા મનમાં આવતાંજ આપણા અત્યંત ઉચ્ચકુળમાં જન્મ પામેલી પ્રભાવતી સાથે તે નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો લલિત.....”

“ ચંદ્ર ! તારી અલંકારિક ભાષા બંધ કર અને તારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે સ્પષ્ટપણે મને કહી સંભળાવ.” સરદાર સજ્જનને બહુ જ તપી જઈને કહ્યું.

“ પિતાજી ! આજે અમે ત્રણે જણા જ્યારે જંગલમાં ગયા હતા ત્યારે હું તે બંને જણાઓથી છૂટો પડીને ખીજ તરફ નિકળી ગયો. પરંતુ થોડીવાર પછી મેં લલિતની પાસે આવીને જોયું તો મને બહુજ અખચખી ઉત્પન્ન થઈ. મેં તે બંનેને પરસ્પરના બાહુપાશમાં બદ્ધ થયેલા જોયા ! તે વખતે મને એટલો બધો તો ક્રોધ આવી ગયો કે જેથી માફ આપું શરીર બળવા લાગ્યું. તેજ વખતે અને તેજ જગ્યાએ હું તે નીચ-દુટ અને હરામી લલિતને ત્યાંજ પૂરો કરી નાંખત પરંતુ આ વાત આપને કહીને પછી જે કાંઈ યોગ્ય લાગે તે કરવું, આવો વિચાર આવવાથી મેં તેવું ઉઠાંછળું પગલું લીધું નથી.”

“ વાર, પછી શું થયું ? ”

“ તેમના કાર્ય તરફ માફ બિલકુલ ધ્યાનજ નથી, એમ મેં તેઓને દર્શાવ્યું અને અમે પાછા કિલ્લા તરફ આવવા લાગ્યા. ત્યાં વચમાંજ તે વૃદ્ધ રાક્ષસી અમને મળી. તે દુષ્ટાએ પણ તે કાર્યની વિષમતામાં જરા વધારો કર્યો. તેણે તે બંને તરફ જોઈને કહ્યું કે- “ આ દંપતિનું યુગલ બહુજ શોભે છે. ઇશ્વર ! એમને સદા સર્વદા સુખશાન્તિમાં રાખજે ! ” તે દુષ્ટાના સુખમાંથી નિકળેલા શબ્દો સાંભળી તેને શિક્ષા કરવા હું તેની ઉપર ધસ્યો. પણ એક પળમાંજ તે રાક્ષસી રમણી એકાએક ઝાડીમાં કોણે જાણે ક્યાંએ અગ્રોપ થઈ ગઈ. ત્યાર

પછી એમે એકપણ શબ્દ ન બોલતાં શુપચુપ કિલ્લામાં ચાલ્યા આવ્યા. ”

આ વાત સાંભળી તે વૃદ્ધ સરદાર હાથપર હડપચી ટેકવી થોડા વખતને માટે વિચારમાં મગ્ન થઇ ગયો. પછી તે એક લાંબો નિસાસો નાંખીને બોલ્યો—“ ચંદ્ર ! આજે પર્વતમાં બનેલા બનાવની હકીકત સાંભળી મારું ઉદ્ધિગ્ન ચિત્ત વધારે-બહુજ-ઉદ્ધિગ્ન થઇ ગયું છે. આ બાબતનો અત્યારેને અત્યારેજ ઘટનો બંદોબસ્ત કરી નાંખવો જોઇએ. ”

એમ કહી તે વૃદ્ધ સરદાર જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠી ગયો. તે ગંભીર અને ગહન વિચાર કરતો તે ઘરમાં ચારે તરફ ફરવા લાગ્યો. ઘણો વખત વીતી ગયા પછી તે બોલ્યો—“ મારી કૃપાનો આવો દુઃપયોગ લક્ષિત તરફથી કરવામાં આવશે, એમ મને કોઇ કાળે પણ લાગ્યું નહોતું. તે બહુજ સદ્ગુણી છોકરો છે, એવી મને પાકી ખાત્રી છે પણ હવે આ બાબત હદ ઓળંગી ન જાય તે માટે આપણે યોગ્ય વિચાર અને બંદોબસ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે. હવે તેઓ દ્રવી એકત્ર ન થઇ શકે, એવી પાકી ગોઠવણ આપણે કરવી જોઇએ અને બહુજ સાવચેતી રાખવી જોઇએ. શિવાય ભાગ્ય યોગે આપણે આપણો કિલ્લો છોડ્યો તે પહેલાં જ સરદાર દુર્જનસિંહે પ્રમાતું પોતાને માટે માથું પણ કર્યું છે. ”

“ કોણે-દુર્જનસિંહે ? છૂટ્ છૂટ્ ! પિતાજી ! મને તે બિલકુલ પસંદ નથી. ” ચંદ્રે બહુજ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું.

“ તને પસંદ નથી તેનું કાંઈ કારણ ? ”

“ એજ કે-તેની ઉંમર બહુજ મોટી હોવા સમય તે પ્રમાને માટે લાયક નથી. ”

“ ચંદ્ર ! તેનો ઉચ્ચ દરજ્જો, વિશાળ વૈભવ અને રાજદરબારમાંનું તેનું વજન એ બધા તરફ જોતાં ફક્ત એક મોટી ઉંમર હોવા સમય તેને વર હાથમાંથી જવા દેવો, એ મને તો યોગ્ય લાગતું નથી. તેમજ આપણી પ્રભાને માટે આ સમયે-આપણી સ્થિતિનો વિચાર કરતાં આવો વર મળે એ અશક્ય છે અને આવો મળેલો સમય હાથમાંથી જવા દેવો, એમાં કડાપણ નથી. હવે આપણે લક્ષિત અને પ્રમા ન મળી શકે-એકત્ર ન થઇ શકે-તેમનાં ચિત્તમાં રોપાએલું પ્રેમનું બી વધારે ન વધી શકે-એટલા માટે દુર્જનસિંહને અહીં બોલાવી તેની સાથે પ્રભાનો વિવાહ કરી નાંખવો, એ રસ્તો વધારે સારો, સરસ અને સગવડવાળો છે. આ બાબતમાં તારો શો અભિપ્રાય છે. ”

“ એજ કે-આપની દૃઢ મુજબ કાર્ય થતાં બે મહાબળવાન

હુંભોમાં અનાયાસે એકતા થઈ જશે. પણ પિતાજી ! આ વાત પ્રમાને પસંદ પડશે ખરી કે ? મુખ્ય આધાર તો તેની પસંદગી ઉપર છે, એ વાત આપની જાણમાંજ હશે. ” કુમારે આનંદથી કહ્યું.

“ શું તે મારો હુકમ નહીં માને ? મારી આરા માનવાથી પ્રથમ તો તેને થોડું-ધણું દુઃખ થશે, એ વાત જો કે ખરી છે છતાં પણ તેના હૃદયમાં લલિતને માટે હૃદયવેલા પ્રેમના તરંગો હૃદયમાંજ સમાઈ જતાં પછી દુઃખને બદલે ક્લિટો અત્યંત આનંદ થશે. તેના મુખની તેના કરતાં મને વધારે ચિંતા છે. મારી પરમપ્રિય પુત્રી પ્રમા ભવિષ્યમાં દુઃખી થાય, એવો વિચાર મને કે તને કોઈપણ કાળે થશે ખરો કે ? અથવા તે દુઃખી થાય એ મને કે તને ગમશે ખરું કે ? ચંદ્ર, મને તો પ્રમાનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે-તે મારા હુકમનો કદાપિ અનાદર કરશે નહિ ! ”

“ પ્રમાનું તો જાણે ફીક છે, પરંતુ લલિતનું શું કરશે ? પહેલાં મારા હૃદયમાં તેને માટે જેટલો પ્રેમ હતો તેના કરતાં હજાર ગણો દ્વેષ હવે મારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે. ”

“ ચંદ્ર ! શાન્ત થા. આપણે તેનો દ્વેષ તો નજ કરવો જોઈએ. કારણ કે ગમે તેટલો તોએ તે આપણો આશ્રિત છે, આપણેજ તેને પાળી પોષીને મોટો કર્યો છે, આપણા તે ખરા અંતઃકરણથી નિઃસંકાય થઈ ધણા ધણા ઉપકારો માને છે. માટે તેનો દ્વેષ કરવો એ બ્યાજખી નથી. એક કીડી ઉપર કટક ચઢાવવું આપણને શોભતું નથી. ”

“ જો આપની એવીજ ઇચ્છા હોય તો તેને અહીંથી કાઢી મૂકો ! ”

“ નહીં. તેમ પણ કરી શકાય નહીં. તેના પડેલાજ અપરાધને માટે તેને આટલીજ શિક્ષા બસ છે કે-પ્રથમની જેમ તે હવે પછી પ્રમા સાથે હળીમળી શકે નહિ. ચંદ્ર ! એ વાત તું ભૂલી ન જઈશ કે તારી જેમ મેં તેને પણ પાળી પોષીને નાનાથી મોટો કર્યો છે. હોય, અચું છે; કોઈ વખત ભૂલ પણ કરે. ધાર કે-કદાચિત્ હું તેને કાઢી મૂકું તો તે આપણા દુશ્મનોને જઈ મળે, તેમાં આપણું શ્રેય નથી. જો કે-તે આટલી બધી નીચતા કરે તેવો નથી છતાં માણસ છે, દુઃખનો માર્યો કાંઈક આડું અવળું પગલું ભરે તો તેથી આપણને બહુજ નુકસાન થાય તેમ છે. હવે આપણે ધીમે ધીમે યુક્તિપ્રયુક્તિથી તેને તેના દરજ્જા ઉપર મૂકી દેવો એટલે થયું. મેં તેને જે સ્વતંત્રતા આપી તેજ મારી મોટી ભૂલ થઈ. ખરી રીતે આનો વિચાર મારે પહેલાંથીજ કરવાની જરૂર હતી. હવે તો જે કાંઈ બની ગયું તેને માટે નિરૂપાય છું છતાં હું ધાંડું છું કે તે ભૂલ હું હજી પણ સુધારી શકીશ. આજથી

તેણે આપણી સાથે બેસીને નહોં પણ પોતાની ઓરડીમાંજ બેસીને તેણે ભોજન કરવું, એવી હું તેને આજ્ઞા કરીશ. આમાં તારો શું મત છે. ? ”

“ આપના જોવાજ; પણ હવેથી હું તેને બોલાવીશ નાહ કે બોલીશ પણ નહીં. ”

“ તને જેમ ઠીક લાગે તેમ કર જે મને હરકત નથી. ”

થોડી વાર સુધી તે પિતાપુત્ર લલિતનો અદ્વિત કરવા-તેને શિક્ષા કરવા-અનેક વિચારો કર્યા. આખરે સજ્જન પોતાના પુત્રને કહ્યું-

“ ચંદ્ર ! હવે તું જા અને પ્રભાને મારી પાસે મોકલી આપ. ”

“ તે સાંભળી ચંદ્ર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. થોડી વારમાંજ પ્રભાવતી પોતાના પિતા પાસે આવી પહોંચી. પિતાએ શા માટે બોલાવેલ છે, એ બાબતમાં તેને કુમારે થોડીક સૂચના પહેલેથીજ આપી દીધી હતી. આ વખતે પ્રભાના હૃદયપર ભય અને અશાન્તિની છાયા છવાઇ ગઇ હતી. તેનું સુંદર મુખ નિસ્તેજ અને કળાહીન દેખાતું હતું. તે રડતી રડતી પિતાની પાસે આવી અને તેના ગળે બાજી પડીને બોલી-“ પિતાજી ! શું તમે મહારા ઉપર ગુસ્સે થયા છો ? ”

“ ગાંડીરે ગાંડી ! તારા જેવી આજ્ઞા ઉઠાવનારી પુત્રી ઉપર મને કોઈ કાળે પણ ગુસ્સો આવશે નહિ. પણ પ્રભા ! પ્રથમ મને એટલુંજ જણાવ કે લલિતે તારી પાસે કોઇ પણ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા તો નથી કરાવીને. ”

“ના ના. પિતાજી, તેવું કાંઈ બન્યું નથી, તમે કહો છો તેમાંનું કાંઈ પણ તેણે મારી પાસે કરાવ્યું નથી. પિતાજી ! તેને માટે આવેલ વિચાર મારા મનમાં કવચિત્તજ આવ્યો હશે. આમાં તેનો કાંઈ પણ વાંક નથી-સર્વ વાંક મારોજ છે. તેણે અહીંથી ચાલ્યા જવાની વાત મારી પાસે કાઢી અને કહ્યું કે ‘તારા પિતાશ્રીની કૃપાનો દુરપયોગ કરીને ઓશિઆણું જીવન ગાળવા કરતાં હું મારી પોતાનીજ હિમ્મત ઉપર મુરતાક રહી અહીંથી ચાલી જવા માગુ’ છું. હું મારા જીવનનો નિર્વાહ ગમે તે રીતે સુખેદુઃખે કરી લઉંશ.” ત્યારે મેંજ તેને રહેવા માટે યહુ આગ્રહ કર્યો.”

“ પ્રભા ! મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તું તેને ચાહે છે. પરંતુ દિવાની છોકરી, હજી તું નાદાન છે. તને સારાસારનું ભાન નથી. મેં સાંભળેલી વાત જો ખરી હોય તો મારે કહેવુંજ જોઇએ કે તે તારી એક જાતની બાળચેષ્ટા કે રમત સિવાય બીજું કાંઈ નથી.

અરુ, હું તે આયતમાં તને કાંઈ પણ દોષ દેતો નથી કે કપકો પણ આપતો નથી. તારા ભવિષ્યના સુખ અને કલ્યાણ તરફ ધ્યાન આપવાની મારી દરજ છે અને તે દરજ હું બહુ સારી રીતે અદા કરીશ. માટે હવે તું લલિતની આયતમાં કાંઈ પણ વિચાર કરીશ નહિ, તેને તું મળીશ નહીં અને કદાચિત્ અચાનક રીતે મળી જવાય તો તેની સાથે વાતચિત્ પણ કરીશ નહીં ! એવી મારી તને ભલામણ છે—નહીં, આરા છે. શિવાય મારે તને એક વાત જણાવવાની છે અને તે એ કે આપણે આ વૈભવવાળા કિલ્લામાં આવ્યા તે પહેલાંજ આ કિલ્લાના માલેકે ઈર્જનસિંહે પોતાને માટે તારી માગણી કરી છે. ”

“ શું—શું ! પિતાજી ! આપ આ શું બોલો છો ? હું બેભાન તો નથી થઈને ? ! ” એમ કહેતાંજ તે એકદમ બેભાન બની પિતાના બોળામાં પછડાઈ પડી !

થોડી વાર પછી તે શુદ્ધિમાં આવી. તેણે પોતાની વિશાળ આંખો ઉઘાડી પરંતુ તેમાંથી અશ્રુપ્રવાહ એક સરખી રીતે ચાલ્યો જતો હતો તેના સર્વ શરીરમાંનું રક્ત બંધાઈ ગયું હતું અને તેની મુખમુદ્રા સંકેદ થઈ ગઈ હતી. તેને પોતાના બોળામાં એસાડી પ્રેમથી તેના મુખ ઉપર હાથ દેરવી સરદાર સજ્જન બહુજ મૃદુ સ્વરે બોલ્યો—“ પુત્રી ! તારા કલ્યાણ અને સુખને માટે આ તારા પિતાએ તને જે આજ્ઞા કરી છે તે તું પાળીશ કે નહિ ? ”

“ પિતાજી—પિતાજી ! આવી દયાહીન આજ્ઞા આપતાં કાંઈક વિચાર કરો ! તમારી પુત્રી ઉપર આવો જુલમ ન કરો. પિતાજી, તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી મારું મધુર જીવન શુષ્ક—નીરસ અને ખારું થઈ જશે. તમારી આજ્ઞાથી મારું હૃદય બહુજ દુઃખી થશે અને તેજ મારાં સર્વ સુખ અને શાન્તિનું સત્યાનાશ કરી નાંખશે. માટે કાંઈક વિચાર કરો. ” પ્રભાએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

“ ઓ નાદાન છોકરી ! આ તારા વૃદ્ધ થઈ ગયેલા પિતા તરફ તો જો. પ્રભા ! હું તારો જન્મદાતા છું અને તેથી તને આજ્ઞા કરું છું કે—જો તું મારા પ્રત્યે જરા પણ પૂજ્યપુદ્ધિ ધરાવતી હોય અને મારો જરા પણ ઉપકાર માનતી હોય તો મેં કરેલી આજ્ઞાનું પાલન કર. જો તું મારી આજ્ઞાનું પાલન નહીં કરે તો લે, હું આ ખંજરથી મારા પ્રાણ કઢીને પરમાત્માને સોંપી દઉં ! ”

આમ કહી ખરેખર તે જાકી અને દ્રઢ આગ્રહી સરદારે એક તીક્ષ્ણ ખંજર હાથમાં લઈ પોતાની છાતીમાં મારવા હાથ ઉંચો કર્યો !

તે હાથ નીચે આવે તે પહેલાંજ કાણુ જાણુ ક્યાંથીએ એકદમ લલિત ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો—“મુરખ્ખી શ્રી ! સચ્ચર કરો ! શાન્ત થાઓ; ઉતાવળા ન બનો ! ! “એટલું કહી તેણે સરદારના હાથમાંથી ખંજર લઇ લીધું !

લલિતને ત્યાં આવેશે જોઇ તે વૃદ્ધ સરદાર આશ્ચર્યચકિત થયો છતાં તેની કાંઇ પણ દરકાર ન કરતાં આગાદશૈક સ્વરે કહ્યું કે—“પ્રભા ! બોલ, તારા શબ્દો ઉપર તારા આ જન્મદાતાની જીંદગીનો આધાર છે. માટે બોલ, તું મારી આગા પાળીશ કે નહિ ?”

આ વખતે બિચારી મુગ્ધઆલા પ્રભાવતીની ખુદ્ધિ હરાઇ ગઇ અને તે અચકાતાં અચકાતા બોલી કે—“પિતાજી ! હું તમારી આગા પાળીશ !” એમ કહી તે રડતી રડતી પોતાના નિવાસ તરફ ચાલી ગઇ. લલિતસિંહ ત્યાંજ ઉભો હતો. તે આ પિતા-પુત્રિના ગોટાળામાં કાંઇ પણ સમજી શક્યો નહિ. તેમજ આગા કેવી અને શાની તે બાબતમાં પણ બિચારો નિર્દોષ યુવક કાંઇ જાણી શક્યો નહિ. તેને સરદારે ત્યાંથી ચાલી જવાની આગા કરતાંજ તે પણ પોતાના નિવાસ પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો.

તે દિવસે સરદારે રણુમલને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો અને દુર્જનસિંહની પાસે—રાજધાનીમાં—અત્યંત જરૂરનો એક પત્ર લઈ જવા એક ઘોડેસ્વારને તૈયાર કરવાની તેને આગા આપી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લલિતસિંહનું સાહસ.

સરદાર સજ્જનસિંહની પાસેથી પોતાના ઓરડામાં આવી લલિત-સિંહ પોતાના મનમાંજ અનેક પ્રકારના—જુદી જુદી જાતના—વિચારો કરતો હતો. પરમ દિવસે પ્રભાવતી પાસે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરી બતાવવાનું પોતે જે સાહસ કર્યું તેને માટે રહી રહીને તેના મનમાં આશ્ચર્ય થતું હતું. પોતાની ઉપર તેનો જે પ્રેમ છે, તેનું અંતિમ પરિણામ શું આવશે, તે બાબતમાં તેને ચિંતા થતી હતી. કારણ કે સજ્જન-સિંહના અભિમાની સ્વભાવથી તે જાણીતો હતો. પોતાના આધારે અને પોતાનાજ અગ્રથી મોટો થએલો એક નિરાધાર મનુષ્ય એકદમ પોતાની પુત્રીને ચાહે, એ વાત તે ગર્વિષ્ટ સરદારને કોઇ કાળે રચશે નહીં, એ વાત પણ તેના જાણવામાં હતી. આવા વિચારથી તેની

છાતી ધડકવા લાગી. પર્વતમાંથી પાછા આવતાં કુમાર ચંદ્રસિંહના વર્તન ઉપરથી તે પોતાની છાતી વાત જાણી ગયો છે, એમ તેને ખાત્રીથી લાગ્યું. તેમજ એ વાત પણ જાણી ગયો હતો કે-તે અભિ-
માની કુમાર સદરહુ વાત પોતાના પિતાને કલા વિના પણ રહેશે નહિ. પોતાની પુત્રીને એક તુચ્છ મનુષ્ય ચાહે છે, એ વાત જાણ-
તાંજ તે સરદાર પણ ક્રોધાંધ થઇ જશે અને તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાંજ કાંઈતું કાંઈ કરી નાંખશે. એ બાજતમાં તેના હૃદયમાં ભયનો સંચાર થયો. થોડો વખત સુધી તે વિચારમાંજ ગુલ્લતાન હતો એટલામાં તેના ઓરડાનો દરવાજો ઉઘડ્યો અને સરદારનો સેવક વીજલ અંદર આવ્યો. તે થોડીવાર પછી બોલ્યો-“લાલત! તમને કહેતાં મને બહુજ દુઃખ થાય છે છતાં લાચાર છું કે-મારા માલેકની આજ્ઞા આ-
પને મારે કહી સંભળાવવીજ જોઈએ. અને તે દુઃખદાયક ફરજ મારે જામવવીજ જોઈએ.”

“શું માલેકનો હુકમ ? !” વીજલના મુખમાંથી તે શબ્દ સાંભળી લલિત એકદમ ચમક્યો. પોતે જે આજ્ઞાથી કરતો હતો તેજ તેની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી. હવે ધીરજ ધરવીજ જોઈએ એવો વિચાર કરી તેણે ગંભીરતાથી કહ્યું-“વીજલ સરદારસાહેબની મને શી આજ્ઞા છે ?”

“તેમણે મારા મુખે તમને કહેવરાવ્યું છે કે આજથી બીજાને હુકમ થતાં સુધી આજ ઓરડામાં તમારે ભોજન લેવું જોઈએ ?”

“બીજાને હુકમ ?” લલિતે હુકમ એ શબ્દ ઉપર બહુજ ભાર દબાવે કહ્યું-“એટલે શું-હવેથી સરદાર સાહેબ મારા પ્રત્યે એક નોકરની જેમ વર્તવા માગે છે ?” અહીં તેણે પોતાના ગુસ્સાને દબાવી દીધો. ક્રોધના આવેશમાં પોતાના મુખથી જે અવિચારી શબ્દો બોલાઇ ગયા તેને માટે તેને બહુજ માફ લાગ્યું. થોડીવાર સુધી થોભી જઈને તે બોલ્યો-“બરાબર છે. હું તેમના અત્યંત આભારના બારથી દયાએશે હોવાથી મને ગમે તેવી આજ્ઞા આપવાનો તમને અધિકાર છે. વીજલ ! તું સરદાર સાહેબને કહેજે કે-લલિત આપની ગમે તેવી આજ્ઞાનું પાલન કરવા તૈયાર છે અને આપે અત્યારે જે આજ્ઞા આપી છે, તેનું પણ તે પાલન કરશે.”

“કુમાર! આપ મારા ઉપર તો ગુસ્સે નથી થયા ને ? સરદાર સાહેબનો હુકમ આપને કહી સંભળાવવામાં મને બહુજ દુઃખ થયું છે, પરંતુ લાચાર કે હું તેમનો નોકર હોવાથી નિરપાયે મારે તેમ

કરવું પડ્યું. આપના ઉપર તેમની અવકૃપા થઇ છે તે માટે મને અહુજ દુઃખ થાય છે. ”

“ વીજલ ! તારી આવી ભલી લાગણી માટે હું તારો અત્યંત આભાર માનું છું. ”

આ વાત સાંભળી ચતુર વીજલ ચેતી ગયો કે આ વખતે લલિતને એકાંતની અહુજ જરૂર છે, માટે તે એકદમ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના ગયા પછી લલિતે પોતાના ચોરડાનો દરવાજો બંધ કરી લીધો અને પોતે એક કોચ ઉપર આડો થયો. તેણે બંને હાથવડે પોતાનું મુખ ઢાંકી દીધું. તે થોડીવાર પછી પાછો ઉઠ્યો. આ વખતે તેની મુખમુદ્રા ઉપર ઉત્સાહનું કાંઈ પણ ચિહ્ન જણાતું ન હોતું. પળપળમાં તેની ચિત્તચ્છિન્નો બદલાતી હતી—નવીન નવીન સ્વરૂપ ધારણ કરતી હતી. વચમાં તે મનમાં ને મનમાં જ બગડ્યો કે:—“ મેં મારા હાથેજ આવી સ્થિતિ વહોરી લીધી છે. ” એટલુંજ કહી તે પાછો કોચપર ચિંતાતુર થઈને બેસી ગયો. આજ સુધી પોતાની બાબતમાં સરદારનો કેવો સારો મત હતો, પોતાની ઉપર તેમનો કેટલો બધો પ્રેમ હતો અને આજે પોતાના આચરણની હપ્તકત ચંદ્રને મુખે સાંભળી તેમને કેટલો બધો ખેદ થયો હશે—માહું લાગ્યું હશે—પોતાની બાબતમાં તેમના મનમાં કેવા કેવા વિચારો આવ્યા હશે, તેની તેને કાંઈ પણ કલ્પના થઈ શકતી નહોતી. ધણો વખત સુધી તે પોતાનેજ દોષ દેતો બેસી રહ્યો હતો.

સંધ્યાનો સમય થતાંજ વીજલ ભોજનનો થાળ લઈ અંદર આવ્યો. હળુ સુધી લલિત ચિંતામાં ને ચિંતામાંજ બેસી રહ્યો હતો. વીજલે પોતાના હાથમોનો થાળ નીચે મૂક્યો અને ખુણામાં પડેલો દીપક પ્રકટાવ્યો. પછી તે લલિતની પાસે જઈને બોલ્યો:—“ કુમાર ! સરદાર સાહેબે મને આપની સેવામાં હાજર રહેવાનો હુકમ આપ્યો છે. આપને કોઈ પણ ચીજની જરૂર હોય તો મને કહેજો, હું આપને તે ચીજ લાવી આપીશ. કુમાર ! આપને કાંઈ પણ જોઈએ છે ? ”

“ મારે કોઈ પણ ચીજ જોઈતી નથી. પણ અત્યારે સરદાર સાહેબ શું કરે છે ? ”

“ કુમાર અને સરદાર બંને ભોજન કરે છે. ”

“ અને પ્રભાવતી ? ”

“ તેમની તબિયત સારી નથી. મધુરી મરેલી હતી કે—ચોડા

દિવસ પહેલાં પર્વતમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને જોવા સખ્ય તેમના હૃદયમાં
બસતો સંચાર થયો છે અને તેથીજ તેમની તબિયત સારી નથી.
પણ કુમાર ! તે સ્ત્રીની ખાતર તો તમે પણ જાણતાજ હશે. કારણ
કે તમે પણ તે વખતે તેમની સાથે હતા.”

“હા. વીજલ, તારું કહેવું ખરું છે, પણ વીજલ, તે મારો
સંદેશો સરદાર સાહેબને કહ્યો હતો.”

“તમારો સંદેશો મેં તેમને કહ્યો હતો પરંતુ તે સાંભળી સર-
દાર સાહેબ કાંઈ પણ બોલ્યા નહિ.”

“વાર, વીજલ, હવે તું જા. મારે કાંઈ પણ બોધવું નથી.”

વીજલ ત્યાંથી ચાલ્યો જતાંજ લલિતે ઓરડાનો દરવાજો વાસી
દીધો. પ્રભાવતીની તબિયત સારી નથી, તે જાણતાંજ તેના વિચારનો
પ્રવાહ તે તરફ વળ્યો. ખરેખર પ્રભાવતી શું તે ભયાનક વૃદ્ધાને બોધ
ડરી ગઈ હશે ? કે તેના પિતાએ તેને તેના ઓરડામાંજ રહેવાનું કહ્યું
હશે ? કે તેણે પોતેજ ઓરડામાંથી બહાર ન આવવા માટે પ્રકૃતિ સારી
નથી, એવું આનું કાઢવું હશે, એ ખાતરનો જવાબ તે પોતાની વિચાર
શક્તિ પાસેથી મેળવી શક્યો નહિ. તે ઓરડામાંજ આમ તેમ ફરવ
લાગ્યો. ધણો વખત વીતી ગયા પછી ભોજનના થાળ તરફ તેની
નજર ગઈ પરંતુ જમવાની તેને ધ્રુષ્ટ થઈ નહિ; છતાં બે કોણીઆ
ખાઈ લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. ભોજન ઉત્તમ હતું છતાં તેને તે ઠીક
લાગ્યું નહિ. જેમ તેમ ચોડું ઘણું ખાઈ તેણે હાથ ધોઈ લીધા અને
પાછો તે કોચ ઉપર આવીને બેસી ગયો. આજથી પોતાનું તેજ ઓછું
થઈ ગયું છે અને પોતે સરદારની નજરે તિરસ્કારને પાત્ર થયો છે,
આ વિચાર તેના મનમાં આવતાંજ આ કિશ્કાનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર
તેના મનમાં આવ્યા વિના રહ્યો નહિ. આ વિચાર ઉત્પન્ન થતાંજ
બીજો વિચાર પણ તેના મનમાં આવ્યો—આથી તેને કાંઈક ઠીક લાગ્યું.
પ્રભાવતીને ચાહવામાં પોતાના તરફથી કાંઈ પણ ગુનો થયો હોય, એમ
હવે તેને લાગ્યું નહિ અને જો કદાચ તે ગુનો હોય તો પણ આવા
વખતે પ્રભાવતીને એકલીનેજ સંકટમાં સપડાવી દેવા જેવું છે, એમ
તેને લાગ્યું. આવો વિચાર મનમાં આવતાંજ કિલ્લો છોડી જવાનો
વિચાર તેણે ત્યાગી દીધો. આજે જો કે સરદારની પોતાના ઉપર ઇ-
તરાજ થઈ છે, છતાં તેમની ભૂલ તેમને જણાઈ આવ્યા વિના નહીં રહે.

આવા આવા અનેક વિચારો તે કરતો હતો. આ વખતે અર્ધ
રાત થઈ ગઈ હતી છતાં હજી સુધી લલિતસિંહ પોતાના વિચારો-

માંને વિચારીમાંજ ગુપ્તતાન હતો. કિલ્લાની ઘડીયાળમાં ખારના ટકોરા થયા. લલિતની આંખો નિશ્ચળ હતી. નિદ્રાએ તેના ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવવા માંડી હતી પરંતુ લલિતને તેના વિચારો નિદ્રાસ્વાદ લેવા દેતા નહોતા. ઘણો વખત સુધી તે નિશ્ચળ નજરે દીવાની તરફ જોતો સ્તબ્ધ રહ્યો હતો. વચમાં વચમાં દીપકનો પ્રકાશ નાનો મોટો થયા કરતો હતો. જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ દીવાનો પ્રકાશ ઝાંખો થવા લાગ્યો. હવે દીવામાંનું તેલ પુરું થવા આવ્યું હશે, એમ તેને લાગ્યું પણ તેટલામાંજ દીપકનો ખટુજ પ્રકાશ થયો. તેના ઓરડાનો દરવાજો ધીમે ધીમે ઉઘડવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં એક મોટો ઘોળો પડછાયો દિવાલની ઉપર દેખાવા લાગ્યો. તે તરફ લલિતનું ધ્યાન ખેંચાયું. તે જોઈ લલિત જરા પણ ગભરાયો નહિ કે ભય પણ પામ્યો નહીં. તે નિશ્ચલ નજરે તે પડછાયા તરફ જોવા લાગ્યો. તેને એમજ લાગ્યું કે પોતે સ્વપ્નમાં છે અને કાંઈક જુએ છે; એટલુંજ ! ધીમે ધીમે દિવાલ ઉપરનો તે પડછાયો અસોપ થઈ ગયો અને તેને બદલે ત્યાં એક ઘોળી આકૃતિ દેખાવા લાગી. તે ફેરફાર જોઈ લલિતે પોતાની આંખો ઉપર હાથ ફેરવી તે આકૃતિ તરફ ઝીણી નજરે નિરખીને જોવા લાગ્યો, પણ તે આકૃતિ કોની છે, એ તેના ધ્યાનમાં આવી શક્યું નહિ. ધીમે ધીમે તે આકૃતિ દીવાની પાસે આવવા લાગી. દીવાની પાસે આવતાંજ તે આકૃતિ પારદર્શક છે, એમ લલિતને જણાયું. કારણ કે તે આકૃતિની અંદરથી દીપકનો પ્રકાશ સાફ સાફ દેખાતો હતો. ફરતી ફરતી તે આકૃતિ લલિતની પાસે આવી અને પોતાનો હાથ લાંબો કરી લલિતને પોતાની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવવાની ઇશારત કરી. લલિતના મનમાં તે વખતે તે આકૃતિને જોઈ-શા વિચારો આવ્યા તે, તે પોતે સમજી શક્યો નહિ કે જાણી શક્યો નહિ ! અથવા તે આકૃતિને જોવાથી તે પોતે જરા પણ ભય પામ્યો નહિ. તે એકદમ કોચ ઉપરથી ઉડીને ઉભો થયો અને તે આકૃતિની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

લલિતસિંહ પોતાની પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવે છે, તે જોતાંજ તે ઘોળી આકૃતિ ઓરડામાંથી બહાર નિકળી. તે આકૃતિથી લગભગ દસબાર હાથ છોટે લલિત તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો. તેણે પોતાની સાથે દીવો પણ લીધો નહીં અને દીવાની જરૂર પણ નહોતી. કારણ કે તે ઘોળી આકૃતિનો પ્રકાશ આસપાસમાં એટલો બધો પડતો હતો કે-જેને લીધે રસ્તામાં ચાલવા જેટલો ભાગ લલિતને સારી રીતે

દેખાતો હતો. આ સમયે કિલ્લામાં સર્વત્ર શાન્તતા હતી. તે આકૃતિ ધીમે ધીમે ચાલતી કિલ્લામાંના દેવમંદિરની પાસેના એક ખુણા પાસે આવી ઉભી રહી. તે બંનેના ચાલવાનો જરાપણ અવાજ થતો નહોતો. તે આકૃતિ ઉભી રહી એટલે લલિતને પણ ઉભું રહેવું પડ્યું. મંદિરનો દરવાજો ઉઘાડો હતો અને દેવમૂર્તિ સમક્ષ એ દીવા બળતા હતા. થોડી-વાર પછી તે આકૃતિએ પોતાનો હાથ તે મંદિર તરફ લખાવ્યો. લલિતને તે મંદિરમાં જવા માટે આંગળી વતી તે આકૃતિએ ઇશારો કર્યો. મંદિરમાં એક માણસ નીચું માથું કરીને બેઠો હતો. તેણે બંને હાથથી પોતાનાં મુખ ઢાંકી લીધું હતું. તે માણસ ધણો વખત સુધી ચુપચાપ બેઠો હતો. પછી તે ઉઠીને ઉભો થયો અને કાંઈક બમડો તથા બાહુજી ઝીણા સ્વરે રોવા લાગ્યો. પછી તેણે ધીમે ધીમે પોતાના ગાલ ઉપર તમાચા મારી લીધા અને પરતમાની મૂર્તિને સાથેંગ નમસ્કાર કર્યા. આ આશ્ચર્યજનક દેખાવ લલિત જોઈ રહ્યો. આટલી મોડી રાત્રે એકલોજ તે મનુષ્ય પશ્ચાત્તાપ કરે છે એ ઉપરથી લલિતને લાગ્યું કે-તે મનુષ્ય પાપી હોવો જોઈએ. થોડી વાર પછી તે પાપી મનુષ્ય ઉઠ્યો અને આસપાસ ભયભીત દૃષ્ટિ નાંખી ત્યાંથી બહાર આવ્યો. તે લલિતની પાસેથી પસાર થયો. તેને ઝોળખવા માટે લલિતે બાહુજી કોશીશ કરી છતાં તે મનુષ્યની મુખમુદ્રા તેના જોવામાં ન આવી તે નજ આવી. તે મનુષ્યે દેવમંદિરમાંથી નિકળતાંજ મંદિરનો દરવાજો બંધ કરી લીધો. રાત્રિના અંધકારમાં તે મનુષ્ય અદ્રશ્ય થતાંજ લલિતને આકર્ષી જનારી આકૃતિ હાલવા લાગી. તે આકૃતિ લલિતનેજ સ્પષ્ટપણે દેખાતી હતી. હવે પોતે પાછો પોતાના ઓરડામાં જશે, એમ લલિતને લાગ્યું પણ તેની આગળ ચાલનારી તે આકૃતિએ પોતાનો રસ્તો બદલ્યો. તે બંને કિલ્લાના દક્ષિણ દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યાં. આકૃતિએ પોતાના સામર્થ્યથી ધીમે રહી દરવાજો ઉઘાડ્યો અને તે બંને કિલ્લાની બહારના ભાગમાં આવ્યા. હવે તેઓ એક ગાદ ઝાડીમાંથી પસાર થવા લાગ્યા. લલિત તે આકૃતિની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો. પોતે જરા આગળ વધીને જોયું તો તેની આગળજ એક માણસ ઉતાવળો ઉતાવળો ચાલ્યો જાય છે, એમ તેના જોવામાં આવ્યું. તેની પાછળ પાછળ-લગભગ એક કલાક સુધી ચાલ્યા પછી તેને એક સ્થિતિકસ્તંભ દેખાવા લાગ્યો. ત્યાંજ લલિતની આગળ ચાલનાર મનુષ્યે આસપાસ પોતાની નજર ફેરવી. તે મનુષ્ય ભયભીત જોવો શકતો હતો અને તેની નજરમાં શંકાનો નિવાસ હતો. આ વખતે

લલિત એક વૃક્ષની પાછળ છુપાઇ ગયો. તેણે પુનઃ પારીક નજરે જોયું તો તેને જણાયું કે-તે સ્થાને સરદાર કિશોરસિંહ અને તેની ધર્મપત્નીનું ખૂન થયું હતું અને તેજ સ્થાનપર તેમના સ્મરણ માટે આંધેલો સ્ફાટિકસ્તંભ હતો.

તે દુર્ભાગી-લલિતની આગળ આગળ ચાલનાર-મનુષ્યે તે સ્તંભની પાસે જતાંજ ઢીંચણ ભૂમિ ઉપર ટેકવી લગભગ અર્ધો કલાક મનમાં તે મનમાંજ કાંઈક બબડતો હતો. પરંતુ લલિત તેનાથી છોટે હોવા સમય તેના બબડવાનો ભાવાર્થ જરા પણ સમજી કે જાણી શક્યો નહિ. તે મનુષ્ય પાછો ફર્યો અને કિલ્લા તરફ જવા લાગ્યો. તેની પાછળ પાછળ લલિત પણ જવા લાગ્યો. ગાઢ ઝાડીમાં આવતાંજ તે મનુષ્ય કોણ જાણ ક્યાંએ ગુમ થઇ ગયો અને અનુમાનથી લલિત પણ દૂર્ગના દરવાજા આવી પહોંચ્યો. લલિતે દરવાજા હડસેલી જોયું તો દરવાજા અંદરથી બંધ હોવાનું તેના જાણવામાં આવ્યું. ઘણું કરીને પોતાની આગળ આવેલા મનુષ્યે અંદરથી દરવાજા બંધ કર્યો હશે, એમ તેને લાગ્યું. તે એક ક્ષણને માટે જરા ગુંચવાઇ ગયો, હવે પોતે કિલ્લામાં જઇ શકશે નહિ અને સવાર થતાં સુધી બહાર પડી રહેવું પડશે, એવો વિચાર મનમાં આવતાંજ તેનું ધ્યાન દરવાજાના એક ખુણા તરફ ખેંચાયું-તો તે ચમત્કારિક આકૃતિ તેના જોવામાં આવી. તે આકૃતિએ દરવાજાને હાથ અડકાડ્યો તેટલામાંજ ધીમેથી દરવાજા ઉઘડ્યો અને તે આકૃતિએ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. તેની પાછળ લલિત પણ કિલ્લામાં આવ્યો. તે બંને દરવાજા ઓળંગી ગયા કે દરવાજા પુનઃ બંધ થઇ ગયો. હજી લલિતની આગળ તે શ્વેતાકૃતિ ચાલતી હતી. તે આકૃતિએ આખરે લલિતને તેના ઓરડામાં લાવી મૂક્યો. ઓરડામાં આવતાંજ લલિતને લાગ્યું કે-પોતે બહુજ થાકી ગયો છે. તે એકદમ પથારીમાં સૂઇ ગયો. ચોડીવાર પછી તેણે આંખો ઓળી ઓરડામાં ચારે તરફ જોયું તો તે આકૃતિ તેના જોવામાં આવી નહિ ! અને જેત જેતામાંજ તે ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યો. બીજે દિવસે ઉઠતાંજ તેના પગ અને માથું દુખવા લાગ્યાં. રાત્રે જોએલ ચમત્કારિક બનાવની બિના એક પછી એક તેને યાદ આવવા લાગી. ઘણો વખત સુધી વિચાર કર્યા પછી રાતે જોયેલો તમામ બનાવ સ્વપ્ન જેવો હતો એમ તેને લાગ્યું પણ પગ તરફ નજર જતાંજ તે બહુજ ગુંચવાઇ ગયો. જો તે પોતે રાતના સમયે રહ્યો હોય તો પગ અને માથું દુખવાનું કારણ શું ? એ વા

તેના કાંઈ પણ ખુલાસો તે કરી શક્યો નહિ અને આશ્ચર્યના સાગરમાં-વિચાર સાગરમાં-તે વધુને વધુ ગોથાં ખાવા લાગ્યો. એટલામાં તેને પુનઃ કાંઈક સ્મરણ થયું એટલે તેણે પોતાના પગ ઉપરનું વસ્ત્ર કાઢી નાંખ્યું. પોતાના પગ ધૂળથી ખરડાએલા છે, કેટલેક ઠેકાણે કાંટા લાગ્યા છે અને તેમાંથી લોહી નિકળ્યું, તે જામી ગયું છે, અને તેનાજ ડાઘ કપડા ઉપર પણ પડ્યા છે, તે જોતાંજ તે જરા ચમક્યો !

રાત્રે પોતે જે કાંઈ જોયું તે માત્ર સ્વપ્નજ નહીં પણ સર્વથા સત્ય હતું એમ તેને લાગવા માંડ્યું. વિચારને અંતે તેમાં કાંઈ પણ શંકા કરવા જેવું તેને લાગ્યું નહિ. પણ પોતે જે મનુષ્યને રાત્રે જોયો હતો તે કોણ હશે-તે સ્ફટિકસ્તંભ પાસે ગયો અને તેણે પશ્ચાત્તાપ કર્યો તેવું કારણ શું હશે-તેવો પશ્ચાત્તાપ કરવા જેવું એવું કયું પાપ તે માણસના હાથે થયું હશે-તે અદ્ભૂત શ્વેતાકૃતિએ તે સર્વ પ્રકાર પોતાને દેખાડવામાં તેના શો હેતુ હશે-એવા એવા એક નહિ પણ અનેક વિચારોનું તુમુલ્યુદ્ધ તેના હૃદયમાં ચાલતું હતું. તેણે તે રાત્રે જે કાંઈ અનુભવ્યું હતું તે બાબતમાં તેને જરા પણ ભય લાગ્યો નહિ. તે બનાવ જો કે ભયંકર હતો પણ લલિતસિંહ જેવો શરવીર યુવક તેથી ડરી જાય, એ અશક્ય હતું. તેના મનને એમ પણ લાગ્યા વિના રહ્યું નહિ કે-તે શ્વેતાકૃતિએ પોતાને જે બનાવ દેખાડ્યો તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની દૈવિક પ્રેરણા તો જરૂર હોવીજ જોઈએ અને આ કિસ્સામાંના ભયંકર રહસ્યનો સ્ફોટ થવા માટે પોતાની તરફથી કોઈ પણ જખમરસ્ત કોશીશ થવીજ જોઈએ અને તેથીજ આ વિચિત્ર બનાવ પોતાની નજરે પડ્યો હોવો જોઈએ ! આવા વિચારથી તેણે પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું ખરૂં છતાં તેને આ બાબતમાં રહી રહીને અત્યંત આશ્ચર્ય તો લાગતુંજ હતું !

પ્રકરણ ૧૧ મું.

દુર્જનનું આગમન.

ગયા પ્રકરણમાં અમે જે હકીકત લખી આવ્યા તેને આજે એક અઠવાડિયું થઈ ગયું હતું. હજી સુધી અમારી આ નવલકથાનો મુખ્ય નાયક લલિતસિંહ પોતાના ઝોરડામાંજ જમતો હતો. હમણાં હમણાં તે કિસ્સામાંથી બહાર જવા લાગ્યો હતો. કોઈ કોઈ વખતે ચંદ્રસિંહ સાથે તેને અચાનક ભેટો થઈ જતો, પણ તે તેની સાથે કાંઈ પણ બોલતો

નહિ. લલિત તેની યોગ્યતા યાદ કરી વિનયથી તેને નમતો. લલિત તરફ સરદાર સજ્જનસિંહની વર્તણૂક પોતાના પુત્ર કરતાં ઉલટીજ હતી. તે હજી પણ તેની સાથે પ્રેમપૂર્વક વાતચિત કરતો હતો, પણ તે બાપણમાં નકામી સાવચેતી બહુ રાખતો. જ્યારથી લલિતને પોતાના ઓરડામાં જ ભોજન કરવાની સજ્જ થઈ ત્યારથી પ્રભાવતીની મુલાકાત તેને થઈ નહિ. હમણાં હમણાં પ્રભાવતી બાગેજ પોતાના ઓરડામાંથી બહાર નિકળતી અને જ્યારે તે બહાર ફરવા જતી ત્યારે તેનો પિતા અથવા ભાઈ તેની સાથે જતા. વીજલ વિગેરે નોકરો તેની સાથે પહેલાંની જેમજ વર્તતા. વૃદ્ધ સરદારની તેના ઉપર ઇતરાજી થઈ તે રાત્રે તેણે જોએલ ચમત્કારિક દેખાવ કે તેવીજ કોઈ વાત તેણે પુનઃ અનુભવી નહિ. તે વિષય ઉપર લલિતે ઘણા ઘણા વિચારો કર્યા પણ તે ચમત્કારિક રહસ્યની આખતમાં તે કાંઈ પણ જાણી કે સમજી શક્યો નહિ.

લલિતસિંહ એક આખતમાં બહુજ દુઃખી હતો. દિવસનો ઘણો ભાગ તે પ્રભાવતીના વિચારમાં વિતાવતો. તેના સુખ સમાગમમાં ચીતાવેલા દિવસોનું તેને ઘડી ઘડી સ્મરણ થતું અને તેથી તેનું હૃદય દુઃખથી વ્યાપ્ત થઈ જતું. ઘણા દિવસ થયા છતાં તેની તરફના કાંઈ પણ સમાચાર તેને ન મળવાથી દિવાના જેવી તેની સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી. પોતે અત્યારે અહીં બેઠો છે, આ સમયે તે શું કરતી હશે? તે દુઃખમાં હશે કે સુખમાં? તે કોઈ વાર પોતાની આખતમાં વિચાર કરતી હશે કે કેમ? તેને મારી અત્યારની સ્થિતિ માટે દુઃખ થતું હશે કે નહીં? આવા પ્રશ્નો તે પોતાના મનને પૂછી દિવાનાની જેમ વિચાર, વિચાર ને વિચારજ કર્યા કરતો.

થોડા દિવસ પહેલાંજ વીજલે કિલ્લાનો માલેક થોડા દિવસમાં અહીં આવનાર છે, એવી ખબર તેને આપી હતી પણ તે શા માટે આવનાર છે, તેની તેને ખબર નહોતી. તેના આવવાનું ખરું કારણ સરદાર સજ્જનસિંહ, ચંદ્રસિંહ, પ્રભાવતી અને તેની સાહેલી મધુરી એ ચાર જણાજ જાણતા હતા અને તેઓએ તે છુપું રાખ્યું હતું. પોતાના પરમપ્રેમનું પવિત્ર સ્થાન પ્રભાવતીનો દુર્ગનસિંહ સાથે સત્વર વિવાહ થવાનો છે, એ વાત લલિતની કલ્પનામાં કે સ્વપ્નમાં પણ આવી નહીં. તે બન્નેનો વિવાહ થઈ જાય ત્યાં સુધી પોતાને સજ્જનસિંહે કિલ્લામાં રાખી લીધો હતો, એ પણ તેના પર ઉપકાર કરનારનો વિચાર તેના જાણવામાં આવ્યો નહોતો.

જહાલા વાંચક! આપણી આ નવલકથાના નાયકની થોડી ઘણી

સ્થિતિ તમારા જાણવામાં આવી ગઇ છે પરંતુ નાવિકાની સ્થિતિ કેવી હતી ? તે હવે આપણે જોઇએ.

અરેરે ! તે વિચારી ભગદત્ત મુઝાકુમારીની સર્વ તરફથી નિરાશ થઇ હતી. લલિત ઉપર પોતાનો પ્રેમ છે ખરો કે ? એ બાબતમાં તેને પ્રથમ નિશ્ચય નહોતો. પણ તેનું દર્શન અચાનક બંધ થતાંજ તેને ખરા પ્રેમની રૂપના આવવા લાગી. હમણાં હમણાં લલિત શિવાય તેને કંઈપણ સ્પર્શતું નહોતું. તેની તમામ ક્રિયામાં તેના હૃદય-વલ્લભ લલિત તેને દેખાઇ આવતો. તેને એક વખત જોઇ આવું, તેની સાથે થોડી પ્રેમની વાતચીત કરી આવું અને તેને હિંમત પણ આપી આવું, એમ વારંવાર તેના મનમાં આવતું પરંતુ પોતાના પિતાની કોષાંધ અને ઉગ્રમૂર્તિ પ્યાનમાં આવતાંજ તેના વિચારો કોણ જાણે ક્યાંએ ઉડી જતા ! અને તે નિરાશ, હતાશ અને નાહિંમત થઈ જતી. આમ વારંવાર થઇ આવવાથી તે હમણાં હમણાં લલિતની બાબતમાં સંપૂર્ણ નિરાશ થઇ હતી. ગમે તેમ થાય છતાં પિતાનું વચન-આજ્ઞા-પોતે માન્ય કરવુંજ જોઇએ, એ વાત તે પિતૃભક્તપુત્રીના જાણવામાં હતી. વચમાં વચમાં તે લલિતને ભૂલી જવાની કોશીશ કરતી પરંતુ હજી સુધી તેમાં તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ નહોતી. છેલ્લા એ ત્રણ દિવસથી તે પોતાના ઓરડામાંથી બહાર પણ આવતી નહીં. દિવસે દિવસે તેની સ્થિતિ શોચનીય થવા લાગી. 'જેલાનું' તેનું આનંદજનક અને પ્રકુલિત મુખકમલ ક્યાં અને અત્યારેની કરમાઇ ગયેલી અને દુઃખથી વ્યાપ્ત થયેલી મુખમુદ્રા ક્યાં!! બન્નેમાં અચની અને આકાશ જેટલું અંતર પડી ગયું હતું. તેની સ્થિતિ બહુજ શોચનીય થઇ ગઇ હતી. તે જ્યારે ને ત્યારે ઉદાસ દેખાતી. હમણાં હમણાં તો તે બહુજ થોડું બોલતી. તેની દાસી મધુરી તેને આનંદ થવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરતી પરંતુ તેના જરાએ ઉપયોગ થતો નહિ.

અજયદૂર્ગમાં આવી રહેલા સરદાર સજ્જનસિંહની ઉપર પ્રભા-ભેની સ્થિતિ હતી. એક દિવસે કિલ્લામાં એક સ્વાર એવા ખખર લઇ આવ્યો કે-કિલ્લાનો માલિક અહીંથી છ સાત ગાઉના છેવટના મુકામ ઉપર આવી પહોંચ્યો છે અને તરતમાં જ તે અહીં આવી પહોંચશે. તે ખખર સાંભળતાંજ સજ્જનસિંહ પોતાનો પુત્ર અને બીજા પણ કેટલાક માણસો લઇ સરદાર દુર્ગનસિંહને માન આપવા તેની સામે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાનો પુત્રને તેવા ખખર આપવા એક માણસને મોકલ્યો અને પોતે પોતાના પુત્ર અને

કેટલાક ઘોડેસ્વારો સાથે લાઘ કિલ્લાની બહાર નિકળ્યો. તે કમે કમે સામેથી ચાલ્યા આવતા દુર્જનસિંહને જાણ મળ્યો. એક ખીજની કુશળતા પૂછાઈ. દુર્જનસિંહની સાથે પણ કેટલાક હથિયારબંધ ઘોડેસ્વારો અને નોકરો હતા. તે સર્વેના પોશાક અને ઘોડાઓ બપોરનાં તથા ઉત્તમ હતા. દુર્જનસિંહનો પોશાક તો બહુજ કિંમતી હતો. તે એક દેખાવડા અને ઉત્તમ ઘોડા ઉપર સ્વાર થયેલો હતો. તેણે બહુ લાંબી મુસાફરી કરી હતી છતાં તેનો ઘોડો ખીજ ઘોડાઓ કરતાં તાજો અને ઉત્સાહિત લાગતો હતો. એકંદરે તેની બાહ્ય પરિસ્થિતિ પ્રમાણે મુખમુદ્રા પ્રકુલિત કે આનંદિત લાગતી નહોતી અને તેનું કારણ સજ્જનસિંહે તેને પૂછ્યું પણ ખરૂં ! તેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે આજે ઘણા દિવસ થયા મારી તબિયત સારી નહોતી. ઉપરાંત લાંબેથી હું કંટાળા ભરેલી મુસાફરી કરતો આવું છું તેથી તમને મારા ચહેરા ઉપર જરા ઉદાસી જણાતી હશે. “ યોડીવાર પછી દુર્જને ચારે તરફ જોઈને કહ્યું—“ શું આપની સાથે લલિત આવ્યો નથી ? ”

“ ના. હમણાં હમણાં તેના ઉપર મારી અવકૃપા થઈ છે અને મેં તેને તેના ઓરડામાં જ રહેવાની આજ્ઞા કરી છે. પણ હવે તે વાત જવા દો. તેની બાબતમાં તમે અને વધારે ન પૂછો તો બહુ સારું ! ” સરદાર સજ્જન કહ્યું.

આવી રીતે વચમાં વચમાં વાતચિત કરતું તે મંડળ ચાલ્યું જતું હતું. સરદાર સજ્જન અને દુર્જનના ઘોડાઓ સૌથી આગળ હતા. યોડીવારમાં તેઓએ એક સાધારણ ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે ઝાડીમાં દસબાર ડગલાં આગળ વધી સરદાર દુર્જનનો ઘોડો એકદમ અચાનક ચમક્યો. દુર્જન બળવાન હતો છતાં ઘોડા ઉપર કાપૂ રાખી ચક્રો નહિ. ઘોડાએ કાન ફફડાવીને પોતાના નાકમાંથી કુફ્રું એવો અવાજ કાઢી એવી રીતે ફૂંચો કે જેથી તેનો સ્વાર એકદમ નીચે પૃથ્વી ઉપર પછડાઈ પડ્યો ! દુર્જનસિંહને ઘોડા ઉપરથી નીચે પછડાઈ પડેલો જોતાં જ સજ્જન, ચંદ્ર અને તેના અનુચરો તેની મદદ દોડી આવ્યા. તેઓએ તેને બેઠો કર્યો. એટલામાં જ તે ઝાડીમાંથી અચાનક એક વૃદ્ધ સ્ત્રી બહાર નીકળી આવી ! તેના શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રો ફાટેલાં હતાં અને તેના હાથમાં એક લાંબી લાકડી હતી અને તેને તે વારંવાર ફેરવતી હતી. તેના તરફ કુમાર ચંદ્રસિંહની નજર જતાં જ તે બોલ્યો—“ જુઓ, જુઓ ! આ તેજ દુષ્ટ ડોસી છે ! ”

હમણાં ઘોડા ઉપરથી કોણ પછડાઈ પડ્યું ? તે ડોસીએ ચંદ્ર પાસે આવી કંઈક સ્વરે તેને પૂછ્યું.

“ ચાંડાળણી ! તે કોણ હતું, એ તારે શા માટે પૂછવું પડે છે ?
ઓ દુષ્ટ ! તારે લીધે જ સરદાર દુર્જનસિંહને આજે અકસ્માત નડ્યો ! ”

“ કોણ સરદાર-દુર્જન ? શું દુષ્ટ દુર્જન ઘોડા પરથી પડ્યો ? ”
એટલુંજ તે કઠોર સ્વરે બોલી અને પછી એવા તો જોડથી એક
ચીસ પાડી કે જેથી તમામ સ્વારોના ઘોડા ચમટી ગયા-ભડકી ગયા.
પછી તેણે વાંક ચુંકું મુખ કરીને-“ દુષ્ટ સરદાર દુર્જન ! ” પાંચ
વાર કહી જોર જોરથી બચકર બૂમો પાડવા માંડી. તેની બૂમોથી
આખું જંગલ ગર્જના લાગ્યું. દરેક સ્વાર પોતાના ઘોડાને કબજામાં
રાખી શક્યો નહિ. આખા મંડળમાં બચકર કોલાહલ શરૂ થયો અને
તે જોતાંજ તે વૃદ્ધ સ્ત્રી ફરી વિકટહાસ્ય કરી એક ક્ષણમાં તે ઝાડોમાં
અલોપ થઈ ગઈ !

“ આ બચકર સ્ત્રી કોણ છે ? ” પોતાના સેવકો તરફ જોઈ
દુર્જને પૂછ્યું. તેના આ સવાલનો તેના સેવકોમાંથી કોઈએ કાંઈ પણ
જવાબ આપ્યો નહીં. ત્યારે ચંદ્રસિંહને તેણે પૂછ્યું-“ કુમાર ! શું તે
સ્ત્રીને તમે ઓળખો છો ? ”

“ આ સ્ત્રીને મેં એજ જંગલમાં પહેલાં બે વાર જોયેલ છે.
તે સ્ત્રી મહાન જાદુગરણી કે એટલી હોવીજ જોઈએ. એની મારી
માન્યતા છે. ”

“આવી બચકર અને દુષ્ટ સ્ત્રી મારા રાજ્યની સરહદમાં રહે, એ
સારું નહિ. રણમલને કહી મારે તેનો અંદોખસ્ત કરવો જોઈએ. ”

“ પણ આપને કાંઈ ધન્ય તો નથી થઈને ? ” સજ્જનને પૂછ્યું.

“ના. ફક્ત જરા હાથે વાગ્યું છે એટલુંજ. “ એમ કહી તે ફરી
ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો.

ફરી તે મંડળ અજયદૂર્ગના માર્ગે ચાલવા લાગ્યું. ઝાડોમાંથી
ખુશા મેદાનમાં આવતાંજ ઘણા માણસો દુર્જનને મળવા આવ્યા હતા
તે તેને મળ્યા. સૌની આગળ વૃદ્ધ દૂર્ગરક્ષક રણમલ હતો. દુર્જનના
આશ્રિત લોકોને આજે આનંદ થવાનું કારણ એટલુંજ હતું કે દુર્જન
ઘણા દિવસ પછી ત્યાં આવ્યો હતો. આ મનુષ્યો પહેલાંથીજ ખુશ
મેદાનમાં આવી એકઠા થયા હતા. ત્યાં-દુર્જન પોતાના મંડળ સાથે
આવતાંજ ત્યાં-એકત્ર થએલા સર્વ લોકોએ તેને અદ્ભુત-વિનયથી
નમન કર્યું. તે સર્વ મંડળ આનંદપૂર્વક દૂર્ગના દરવાજા સુધી આવી
પહોંચ્યું. દુર્જનાસિંહ ત્યાં આવતાંજ રિવાજ પ્રમાણે મૂઠી બારીને
ઝોનાનાણું પોતાના ઉપરથી ઓવારી ફેંકી દીધું.

આ વખતે તે સર્વની આગળ હતો. તેના ઘોડાએ દરવાજામાં પગ મૂકતાંજ શસ્ત્રાગારમાં સર્વાંગકવચ અને શિરસ્ત્રાણુ બન્ને પોતાની મેળેજ જમીન ઉપર પછડાયાં. તે સાથેજ એક મર્જના કરતો ભયંકર અને હૃદયભેદક અવાજ દુર્જન અને રણુમલના સાંભળવામાં આવ્યો. તે સાંભળતાંજ એકદમ તે બન્નેનાં મુખ ઉતરી ગયાં. સજ્જનસિંહ પણ ચમક્યો અને ત્યાં એકવ થએલા તમામ લોકો તથા ઘોડેસ્વારો ભય અને આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ એક બીજા તરફ જોવા લાગ્યા !

તે અવાજ સજ્જનસિંહના સાંભળવામાં આવતાંજ—વૃદ્ધ રણુમલે ઘોડાં વર્ષો પહેલાં કિલ્લામાં બનેલા બનાવની જે ભયંકર અને સંપૂર્ણ હકીકત કહી સંભળાવી હતી તે તમામ હકીકત તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવીને ખડી થઈ. તે સમયથીજ સજ્જનસિંહ માનવા લાગ્યો હતો કે આવો ચમત્કારિક બનાવ બને તે ભવિષ્યમા આવનારી કોઈક ભયાનક આ-
શ્વતની સૂચના આપનાર છે. તેણે એકદમ રણુમલ તરફ જોયું—પણ તે વૃદ્ધ વાંદરાએ સજ્જન પોતાની તરફ જુએ છે, એમ જાણતાંજ પોતાના ચહેરામાં બિલકુલ ચળાવિચળ થવા દીધી નહિ. આખરે તમામ મનુષ્યો દૂર્ગમાં જઈ પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વીજલની મદદ.

તે દિવસે દૂર્ગમાંના સર્વે લોકોને—કિલ્લાના માલિકના આવવાથી બંધાને—બહુજ આનંદ થયો અને તેમ થાય એ સ્વાભાવિકજ હતું; પરંતુ તરતમાંજ થએલા અકસ્માતથી અને અચાનક બનેલા ભયંકર બનાવથી સર્વનાં ચિત્ત અશાંત થઈ ગયાં હતાં. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં તે કિલ્લાના મહુમ માલિકે દૂર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પણ એવોજ ભયાનક બનાવ બન્યો હતો અને તેનું પરિણામ પણ બહુજ ભયંકર અને શોચનીય આવ્યું હતું. એ વાત વર્ષોના વર્ષો વીતી ગયાં હતાં છતાં તે તેઓ ભૂલ્યા નહોતા. સાયંકાળે ભોજનની સર્વ તૈયારી થઈ સર્વે લોકો ભોજન કરવા એકઠા થયા. ત્યારે સરદાર સજ્જનસિંહે ચંદ્રસિંહને પ્રભાને બોલાવી લાવવા મોકલ્યો. ત્યાર પછી દુર્ગનસિંહે કહ્યું:—“સરદાર સજ્જનસિંહજી ! આજે મારા મનમાં જરા પણ ઉત્સાહ નથી. આજે ઘણાં વર્ષો પછી અહીં આવતાં રસ્તામાંના

જણીતાં સ્થળો અને મારા પ્રિય મોઝાભાઈના સ્મરણાર્થે અંધારેશે
સ્તંભ વિગેરે.....

“ જોધને ચિત્તને ખેદ થાય એ બનવા જોમ છે. ઉપરાંત અહીં
આવતાં દરવાજો બનેલા અકસ્માતો ! એટલે હૃદયને ખેદ તો થાયજ ! ”
સરદાર સજ્જનસિંહે વચમાંજ કહ્યું.

સજ્જનનાસંહનો જવાબ સાંભળતાંજ દુર્જન મનમાં મનમાંજ
જરા ચમક્યો. તેને શો જવાબ આપવો, તેની તેને સૂઝ પડી નહિ.
એટલામાંજ પ્રભાવતી ત્યાં આવી પહોંચવાથી બન્નેમાં થતી વાતચિત
અટકી. પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી અને તેને નારાજ ન કરવાના
હેતુથીજ તેણે આજે કિંમતી પોશાક પહેર્યો હતો. તેને લીધે તેના
૩૫ વૈભવમાં પહેલાં કરતાં હજાર ગણી શોભા આવી હતી અને તે પહેલાં
કરતાં બહુજ મનમોહક દેખાતી હતી. તેણે કાળારંગનો સાગુ પહેર્યો
હતો. તેનાથી તેની શ્વેતવર્ણી કમનીય કાયા બહુજ શોભતી હતી.
જરીથી ભરેલી તંગ અને તસતસતી કંચુકી-ધારણ કરવાથી કુચપ્રદેશ
પુષ્પગુચ્છની જેમ શોભતો હતો. તે કુચપુષ્પનાં ગુચ્છના મધ્યભાગમાં
જુદી જુદી જાતનાં હીરામોતીના કિંમતી દાગિનાઓ ચમકતાં હતાં.
ઘાવનાવસ્થાને લીધે તેનાં સર્વે અવયવો પ્રકુલિત થવાથી તેની દેહલતા
બહુજ રમણીય દેખાતી હતી. અહાહા ! તેની દૈદીપ્યમાન-કમનીય કોમળ
કમળના કુસુમ જેવી ખીલેલી ગુલાબી કાન્તિ, મધુર અવયવો, ગૌરવર્ણની
શરીરપ્રભા ધત્વાદિકોનું સૌંદર્યમયી સુંદરીની સાથે સમ્મેલન થવાથી તે
ઉપર ઉપરથી અનહદ રમણીય લાગતો હતો છતાં તેના મુખ ઉપર શોક
અને ચિંતાની આછી આછી છાયા તો છવાએલી હતીજ !

આવા અલૌકિક રમણીય રત્નની પોતાને પ્રાપ્તિ થવાની છે, એવો
વિચાર દુર્જનના મનમાં આવતાંજ તત્કાળ તે થોડા સમય પહેલાં બનેલા
ભયંકર બનાવ અને અકસ્માતને એકદમ ભૂલી ગયો. તે પ્રભાવતીના
ચંચળ-ચપળ-કુરંગ નયનો તરફ જોવા ક્ષણે ક્ષણે-પળે પળે-લાગ્યો.
એમ ઘણો વખત મુઠ્ઠી વારે વારે તેની તરફ જોવાથી તેના જાણવામાં
આવી ગયું કે-પ્રભાવતી પોતાની તરફ બહુજ તિરસ્કારથી જુએ છે !

વાંચકો ! આપણે આ સ્થળ છોડી કિલ્લાની ખીજ તરફ-એજ
સમયે-શું થાય છે, તે જોઈએ.

આજે આખો દિવસ લલિતસિંહ પોતાના ઓરડામાં ઉઢાસ થઇ
બેસી રહ્યો હતો. પોતાને આજે આમ કેમ થાય છે, તે જાણતાં તે
કાંઈ પણ સમજી શકતો નહોતો. તેની આટલી ઉમરમાં તેને આજે

બહુજ બેચેની થવાથી તે અસાન્ત થઇ ગયો હતો. તેના હૃદયમાં જુદી જુદી જાતના અનેક વિચારો આવતા હતા પણ તે તદ્દન અસ્થિર હતા—સ્થિર રહી શકતા નહોતા. પોતાની આજે આવી વિચિત્ર સ્થિતિ શા માટે થઈ—તેનું કારણ શું ? તેની તેને જરા પણ કલ્પના થઇ શકતી નહોતી. ઘડીમાં તે ઝોરડામાં ફરતો, ઘડીમાં કોય ઉપર જઇ પછડાઇ પડતો અને ઘડીમાં બારી પાસે જઈ ઉભો રહેતો. તેને એક બે વાર એવો પણ વિચાર આવ્યો કે—જરા વાર બહાર ફરી આવું પણ તે વિચારને અમલમાં મૂકવાની તેના હૃદયે ના કહી અને આખરે ઝોરડામાંથી બહાર ન જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

સંધ્યા થઇ. હમેશના નિયમ પ્રમાણે તેને માટે વીજલ ભોજન લઈ આવ્યો. તેણે થાળ નીચે મૂકી દીધો કર્યો અને પછી લલિતની સામે ઉભો રહ્યો અને તેણે કહ્યું—

“ આજે આપને માટે ભોજન લાવતાં જરા વિલંબ થયો છે તેને માટે ક્ષમા કરશો. કારણ કે—આજે કિલ્લામાં બહુજ ગડબડ છે...

“ વીજલ ! તારે ક્ષમા માગવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી અને આજે મને ભૂખ નથી તેમજ ખાવાની ઇચ્છા પણ નથી. ”

એક પળને માટે વીજલે લલિત તરફ જોયું અને પછી સ્નેહ પૂર્ણભાવે કરુણાજનક સ્વરે બોલ્યો—“ લલિત ! આજે તમે આમ કેમ કરો છો ? દિવસે દિવસે અત્તપરથી તમારી રૂચિ ઉઠતી જાય છે. હમણાં હમણાં તમારી સ્થિતિ અને ચિત્તવૃત્તિ પહેલાંની જેમ પ્રસન્ન કે પ્રકુલ્લિત કેમ દેખાતી નથી ? લલિત ! તમેજ કહો કે તમને આનંદ થતા માટે હું શું કરું ? તમારું કોઈપણ કામ કરવામાં મને બહુજ આનંદ થશે. માટે તમારું કાંઈ કામ હોય તો ખુશીથી મને કહો. ”

“ વીજલ ! મારા પ્રત્યે તારો આટલો બધો સ્નેહ જોઈ ખરેખર મને બહુજ આનંદ થાય છે પરંતુ તને કહેવા જેવું એકપણ કામ અત્યારે મારી પાસે નથી. ”

“ લલિત ! શું તમને મારાપર વિશ્વાસ નથી ? પણ તમે ચોક્કસ માનજો કે—તમારે માટે હું ગમે તે સાહસ કરવા તૈયાર છું. ” વીજલે રૂઢ સ્વરે કહ્યું.

“ વીજલ ! મને તારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આજે આટલા દિવસથી હું જોઉં છું કે—ફક્ત તનેજ મારા ખોડું લાગે છે—તાં અંતઃકરણ મારે માટે દ્રવે છે—દુઃખી થાય છે—તે મન સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે. પરંતુ ખરેખર હું દુઃખી છું, એમ તને લાગે છે ? ”

“જે તમે તમારા અત્યારના અંદિવાસને સુખ માનતા હો તો કાણુ જાણે! ? પરંતુ મને તો ખાત્રી છે કે તમે દુઃખી છો-મહુમ દુઃખી છો ! સુખી નથી. તમારા ઉપર સરદાર સાહેબની અવકૃપા થવાના કારણની હું ઘણા દિવસથી શોધ કરતો હતો તે કારણ આજે મારા જાણવામાં આવ્યું છે. આ કિલ્લામાં કુમાર તમે એકલાજ દુઃખી નથી પણ ખીન્નું પણ એક પ્રાણિ દુઃખી છે !”

“ એકંદરે તેં મારી બધી છુપી વાત જાણી ખરી !”

“ હા. તમારી છુપી વાત આજે મારા જાણવામાં આવી છે. લલિત ! તમારી જેમજ પ્રભાવતીયા પણ દુઃખી છે. ”

“ વીજલ ! જ્યારે મારી તમામ છુપી વાત તારા જાણવામાં આવી છે તો હવે હું તારાથી કાંઈ પણ છુપાવવા માગતો નથી. પ્રભાવતી ઉપર મારો પ્રેમ છે, શું એ મારો અપરાધ થયો ? તે કુદીન છે માટે તેને આહવી, એમાં શું ગુનોહ છે ? અરે ! આતે કેવો ધોર અન્યાય ! હું એક પારકો અને નિરાધાર છું. મારે બાપ નથી-મા નથી કુળશીળ પણ નથી અને હોય તો તે હું જાણુતો નથી તેથીજ તે અમૂલ્ય રત્ન તરફ નજર કરી મારાથી જોઈ શકાતું નથી. શુદ્ધ પ્રેમની આગળ તેની શી કિંમત ? કાંઈજ નહીં ! સાત્ત્વિક, શુદ્ધ અને દૈવી પ્રેમને શ્રીમંત, ગરીબ, કુળશીલ, કુરૂપ કે સુરૂપ વિગેરેની જરૂર રહેતી નથી. ખરા શુદ્ધ પ્રેમને મહાન મંદિરમાં રાખો કે કંગાલ ઝુંપડીમાં રાખો તેની કિંમત એક સરખીજ હોય છે. પરંતુ આ વાત તેમના-પ્રેમપાત્રોના અને તેના સંબંધીઓના સમજવામાં આવવી જોઈએ. આજે જો હું ધનવાન હોત તો પ્રભાવતી મારી થવામાં જરાએ વિલંબ લાગત નહીં. અમો બન્નેની વયમાં જો કે આ સમયે બહુ બહુ મુશીબતો છે છતાં હું નિરાશ થયો નથી. દયાળુ સર્વવ્યાપક સચરાચર પરમાત્મા ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. મારા હૃદયમા પ્રભાવતીને માટે ઉત્પન્ન થએલા શુદ્ધ પ્રેમને તે ધણીજ સારી રીતે જાણે છે. મારા ચિત્તની સ્થિતિ કેવી છે, તે તેના જાણવા બહાર નથી. તે શિવાય માફ હૃદય વારંવાર મને કહે છે કે-“લલિત ! તું નિરાશ થઈશ નહિ. ”

“ જ્યારે એમ છે ત્યારે તમે દુઃખી શા માટે થાઓ છો ? ”

“ તેનું કારણ ફક્ત મારી અંધશ્રદ્ધા છે. આશ્ચર્ય એ એક કેવળ મૃગજળ જેવી છે, એ વાતને હું ધણીજ સારી રીતે જાણું છું છતાં મારું મન નિરાશ થતું નથી. વીજલ ! શું તને એમ લાગે છે

કે મને બિલકુલ અભિમાન નથી ? પ્રભાવતીના પ્રેમમાં સપડાઇ વગર કારણે મારા ઉપર થએલા સરદાર સાહેબનો ક્રોધ શું હું ચુપચાપ સહન કરું છું અથવા નિરસાહ થઇ દીન હોન થઇ ગયો છું ? ના-તેમ નથી. વીજલ ! અંદરથી માંડે રક્ત તપી જાય છે. પ્રભાવતીના પ્રેમને ફેંકી દઇ આ કિલ્લાનો ત્યાગ કરી દેવા માટે માંડે અભિમાની હૃદયજ્વને વારંવાર કઠ્ઠા કરે છે. એક તરફથી હૃદય કહે છે કે કિલ્લાનો ત્યાગ કરવો અને બીજી તરફથી સરદાર સાહેબના ઉપકારો મને તેમ કરતાં અટકાવે છે. આટ આટલું છતાંએ હું પ્રભાવતીના પ્રેમને અને સરદારના ઉપકારોની સ્મૃતિને એક બાજુએ મૂકી ક્યારનોએ આ દુર્ગનો ત્યાગ કરી જત પરંતુ નહીં ! આ દુર્ગમાંજ રહેવાની મને એક દૈવી સૂચના થઈ છે. મને જે કાંઇ પણ સુખ મળવાનું હોય તો તે ફક્ત આ દુર્ગમાંજ મળી શકે તેમ છે, એમ મને માંડે મન વારંવાર કઠ્ઠા કરે છે ! મને ઉપરા ઉપરી નવીન નવીન ભાસ થાય છે, જ્યારે જ્યારે હું નિરાશ થાઉં છું ત્યારે ત્યારે મારા કાનની પાસે કર્ણપિશાચની જેમ કોણુ જાણે કોણુ, આવીને કઠ્ઠા કરે છે કે-“ઓ યુવક ! નિરાશ ન થા. તને આ કિલ્લામાંજ સુખ મળવાનું છે.” એથી મને બહુજ ઘેર્ય આવે છે. વીજલ ! તારી પાસે મેં સર્વ વાતો ઉઘાડી કરીને કહી છે, શું હવે પણ તું મને દુઃખી કહીશ ?”

“ના, કુમાર. આપના દરેક શબ્દ ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આપને આશા છે કે તમે સુખી થશો એમ તમારા આશ્ચર્યજનક ભાષણ ઉપરથી મને લાગે છે અને હું પણ તેમજ ચાહું છું પરંતુ લલિત !... અહીં આગળ વીજલ કાંઇ પણ ખોલી શક્યો નહિ.

“પરંતુ શું ? વીજલ ! બોલ, પરંતુ શું ?” અત્યંત ઉત્સુકતાથી લલિતે પૂછ્યું.

“પરંતુ કિલ્લામાં જુદીજ વાતો મારા સાંભળવામાં આવે છે અને તેટલા માટેજ આજે આ કિલ્લામાં દુર્જનસિંહ આવેલા છે.”

“શું ?” અહીં એકદમ લલિતસિંહ પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠીને ઉભો થયો. તેના શરીરમાં અનહદ સંતાપનો સંચાર થયો. તે અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને ખોલ્યો “તે હું નથી માની શકતો !”

“હું જે કાંઇ કહું છું તે તદ્દન ખરું છે, કુમાર. લલિત ! હરે પ્રભાવતીના તરજ દુર્જનસિંહની સાથે વિવાહ થવાના છે, એમાં કાંઇ પણ શંકા નથી. બધું નક્કી થઇ ચૂક્યું છે.”

આ વાત સાંભળી લલિત જરા ગમરાયો. તે આવેશમાં ને આવેશમાં બે ચાર વાર ઓરડામાં ફર્યો અને આખરે તે એકદમ

વીજલની સામે ઉભો રહ્યો—“ પરંતુ આ વાત તારા જાણવામાં શી રીતે અને ક્યાંથી આવી ? તું એમ શા ઉપરથી કહે છે ? દુર્જનસિંહના અહીં આવવાનું તે શિવાય શું બીજું કોઈ કારણ નહોતું શકે ? શું એ બનવા જોગ નથી ? ”

“ હશે—પણ કુમાર, આપનું આ કથન બરાબર નથી. આજે કિલ્લામાં જે જે અદ્ભુત બનાવો બન્યા અને અકસ્માત થયો તે જો તમે પ્રત્યક્ષ જોયા હોત તો મારી જેમ તમને પણ ખાત્રી થાત. ”

ત્યાર પછી વીજલે દુર્જનસિંહ ઘોડા ઉપર પડી ગયાની અને શસ્ત્રાગારમાં પછડાએલાં સર્વાંગકવચ અને શિરસ્ત્રાણ પછડાયાની અથથી ઇતિ સુધી હકીકત કહી સંભળાવી અને પછી તે બોલ્યો કે—

“ ત્યાર પછી ભોજન સમયે આપણા સરદારે પ્રભાવતીબાનો હાથ પ્રકડી હાથ જોડ્યા અને દુર્જનસિંહને કહ્યું કે—“ આ મારી પુત્રીનો આપ સ્વીકાર કરો ! ” આવી વિનંતિ કરી. ”

“ વીજલ ! હવે બસ કર ! ” એટલુંજ કહી લલિત કોચ ઉપર બેસી ગયો.

વીજલે તેનું સાંત્વન કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. આખરે તે બોલ્યો—“ લલિત ! આમ તદ્દન નિરાશ ન થાઓ. હવે તમે મને એકાદ પત્ર લખી આપો અથવા તમારી કોઈક નિશાની આપો. ”

“ નહીં. વીજલ ! હું તેમ કરી શકતો નથી. મારે હવે ગમે તેમ કરી પ્રભાવતીને મળવુંજ જોઈએ અને મારે માંડે ભાગ્ય જાણવુંજ જોઈએ. મારા સુખદુઃખની વાત મારે તેને મુખેજ સાંભળવી જોઈએ. જો તેનો વિવાહ ખરેખર દુર્જનસિંહની સાથેજ થવાનો હોય તો મારે આજે ને આજેજ આ કિલ્લાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. હાય હાય ! ઓ વિધાતા ! આ તારું કેવું વિચિત્ર અને વિષમતાથી ભરેલું વિધાન છે ! કેવું નિર્દયી નિર્માણ છે ! ”

એમ કહી લલિત ફરી ઓરડામાં ફરવા લાગ્યો. ઘણા વખત સુધી બંને સ્તબ્ધ હતા. પોતાના હાથમાં જો કાંઈ ઉપાય હોત તો તેથી અવશ્ય લલિતને સુખી કરત, એવો વિચાર વીજલને આવ્યો. તેણે ઘણા ઘણા વિચારો કરી લલિતને કહ્યું—“ લલિતકુમાર ! પ્રભાએનની દાસી મધુરીનો સ્વભાવ બહુજ ઉત્તમ છે અને તે પ્રભાવતીને બહુજ ચાહે છે. મને વિશ્વાસ છે કે તે પ્રભાવતીની શુભ વાતો જાણતી હશે. ગમે તેમ કરી આજે હું તેને મળીશ અને આ બાબતનો ખરો તથા પાકો ખુલાસો તેની પાસેથી મેળવીશ. ”

“વીજલ ! આ અસહ્ય સંકટમાં તું મને એક ખરો મિત્ર મળ્યો છે. તારા ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આ કામ હું તને સોંપું છું. હવે તને યોગ્ય લાગે તે કર. પણ જો જે બહુજ સાવચેત રહેજો ! ”

“તેને માટે તમે જરાએ ચિંતા કરશો નાહ. બનશે તો આજે જ અને નહીં તો આવતી કાલે તો હું મધુરીને જરૂર મળીશ. હવે હવે હું રમ્મ લઉં છું. ”

એમ કહી વીજલ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને લલિત ખીજા વિચારોમાં ગુચવાયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અદ્ભુત ચમત્કાર.

વીજલના ચાલી ગયા પછી લલિતે કાંઈ ખાવાનો વિચાર કર્યો અને ખાવા બેઠો. તેનાથી કાંઈ પણ ખાઈ શકાયું નહિ. તે એમને એમ પાછો બાણા ઉપરથી ઉઠી ગયો. તેના ચિત્તની સ્થિતિ બહુજ વિચિત્ર થઈ હતી અને વીજલે દુર્જનસિંહની જે હકીકત કહી હતી તે વાત તેને બહુજ ચમત્કારિક લાગી હતી. દુર્જનસિંહ દૂર્ગમાં આવતાંજ સર્વાંગકવચ અને શિરઆણુ પછડાયાં, એ વાત તેને વીજલે કહી હતી અને તે હજુ પણ તેના હૃદયમાં રહી રહીને ઉદ્ભવતી હતી. આ કોઈક દૈવી પ્રકાર છે અને થોડા દિવસ પહેલાં પોતે જે ચમત્કારિક બનાવ જોયો તેના આની સાથે જરૂર કાંઈ ન કાંઈ સંબંધ અવશ્ય છેજ, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. એટલામાં તેને પ્રભાવતીનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. ફરી વિચારોનો પ્રવાહ બદલાયો. તેણે ઘણા વખત સુધી વિચારો દરવાથી હવે તેનું મરતક-મગજ-મમવા લાગ્યું. તે કોય ઉપર આવીને બેઠો અને બોલવા લાગ્યો કે-“પ્રભા ! તારી મુલાકાત થઈને મને જો સત્ય વાત સમજશે તો મારું દુઃખી ચિત્ત શાન્ત થશે. ”

ઉપરનું વાક્ય પુરું થતાંજ એકાએક લલિતના ઓરડામાં વિજળીના જેવો સર્વત્ર પ્રકાશ થયો અને એક ક્ષણમાંજ તે પાછો હતો ન હતો થઈ ગયો, આ વિચિત્ર પ્રકાર જોઈ લલિત જરા ચમક્યો. તેણે દીપક તરફ જોયું તો તેને જણાયું કે તે બહુજ ધીમે ધીમે બળતો હતો અને તેના પ્રકાશ પણ ઓછો થતો જતો હતો. થોડીજ વારમાં

દીવો તદ્દન યુગ્મ ગયો. તેને બદલે ત્યાં ઈશ્વરનુષ્ઠના જેવો પરતુ ઝળહળતો પ્રકાશ તેને દેખાયો. તેનો તેને જરા પણ ભય લાગ્યો નહિ. પહેલાંની જેમ આજે પણ પોતાને કાંઈક અહ્લુત દેખાવ જેવા મળશે, એમ લાગવાથી તેને આનંદ થયો. તેમાં પણ આજે પોતે ખરેખર જાગે છે, તેથી તો તેને અહુજ આનંદ થયો. તેણે પોતાની આંખો ઉપરથી હાથ ફેરવીને તે તેજસ્વી-પ્રખર પ્રકાશ તરફ અચળ દ્રષ્ટિ લગાવી. એકાજ વખતમાં તે પ્રકાશનું પ્રતિબિંબ દિવાલ ઉપર પડ્યું અને તે સાથેજ તે દિવાલ કાચની દિવાલ હોયની ! તેમ પારદર્શક દેખાવા લાગી. તે જોઈ ફક્ત એકજ પળને માટે તે જરા ગુચ્ચવાયો. પુનઃ પોતાને ભાસજ થાય છે કે શું ? એમ તેને લાગ્યું, તેટલામાં તો પેલી તરફના મહેલમાંની વસ્તુઓ તેને સાફ સાફ દેખાવા લાગી. ત્યાંના દરવાજા ખારીઓ, દિવાલ ઉપરનું કોતરકામ, ત્યાં ખુણાઓમાં મૂકેલી નાની મોટી ચીજો તેને એટલો બધો તો સ્પષ્ટપણે દેખાવા લાગી કે-તો પોતેજ તે ચીજોની પાસે જઈને જોતો હોય ! ફરી તે પ્રકાશ જરા વધ્યો. તે સાથે લલિતની દ્રષ્ટિ આંધ્રે સૂંધી ગઈ. પહેલાંનો દેખાવ દૂર થયો અને તેની પેલી તરફનો દેખાવ તેને દેખાવા લાગ્યો. ત્યાં તેની દ્રષ્ટિ સ્થિર થઈ. તેનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું. વાંચક ! જ્યાં આપણી આ નવલકથાના નાયકની દ્રષ્ટિ અચળ થઈ તે દેખાવ શાનો અને કેવો હશે વાંચ ?

તે પ્રભાવતીનો ઓરડો હતો. આ સમયે તે અવ્યવસ્થિત રીતે શય્યા ઉપર પડી હતી અને તેણે પોતાની આંખો બંધ કરી લીધી હતી. તેનો કાળો કેશકંઠાપ વિખરાઈ જઈ તેના મસ્તકની આસપાસ પ્રસરી ગયો હતો. તેનાં વસ્ત્રો અવ્યવસ્થિત થવાથી વક્ષઃસ્થળનો ભાગ ઉઘાડો થયેલો હતો. તેની પાસેજ તેની દાસી મધુરી બેઠી બેઠી તેને ધીમે ધીમે પવન નાંખતી હતી. થોડા વખત પછી પ્રભાવતી ઉઠી. તેની હૃદયવ્યથા તેના મુખ ઉપર સ્પષ્ટપણે દેખાતી હતી. થોડાજ વખત પછી તેના રડવાનો ધીમે અવાજ લલિતને સંભળાવ્યો-તેથી તે જરા ગુચ્ચવાયો. જેમ આ પ્રકાશમાં પારદર્શક શક્તિ હોવાથી આંધ્રેનો દેખાવ પાસેજ દેખાય, એવી અહ્લુત કરામત છે તેમ છોટે જે ભાષણ થાય છે તે, તે અહ્લુત શક્તિના પ્રભાવે સંભળાશે કે નહિ, એવી તેને શંકા થઈ આવી. એટલામાં તો તેને વાતચિત પણ સંભળાઈ.

“ મધુરી ! મારી તમામ આશાઓ ઇન્દ્રના ધનુષ્યની જેમ ઉત્પત્ત થઈ, પોષાઈ અને આખરે વિલય પણ પામી ગઈ. હવે મારું

હૃદય ચીરાઇ જઇ જિન-ભિન થવા માગે છે. થયું, હવે આ સંસારમાં મારે માટે સુખનું નામ પણ રહ્યું નથી, મારી પ્રિય સખી ! તુંજ કહે કે હવે હું શું કરું ? પિતાજીએ અને મોટા ભાઇએ રાત દિવસને માટે મારા ઉપર સખત પહેરો રાખ્યો છે. હું ક્યાં જાઉં અને શું કરું ? મને કાંઇપણ સૂઝતું નથી. આંખ છતાં દેખાતું નથી અને શુદ્ધિ છતાં કાંઇ સમજાતું નથી. મધુરી ! હવે મને લલિતની મુલાકાત થશે કે ? તેમના દર્શનનો મને લાભ મળશે ખરો કે ? માઈ પ્રેમધન મને મળશે-મારા મનોરથ સફળ થશે-મને અભાગણીને તે પરમ પ્રેમની પવિત્ર પ્રતિમા કોઇ પણ કાળે ફરી-મને દેખાશે ? ઓ સખી ! હાય-હવે માઈ શું થશે ? ”

“જાહેન ! આમ શોક ન કર. તારું દુઃખ જોઇ માઈ હૃદય દુઃખી થાય છે. જો તું હમેશાં આમને આમ શોક કરતી રહીશ તો તારી કેવી સ્થિતિ થશે, તેનો તને કાંઇ પણ વિચાર આવે છે ખરો કે ? આજે તેં નથી કાંઇ ખાધું કે નથી કાંઈ પીધું ! આમ કરવાથી સખી ! જો તો ખરી કે તારી કમનીય કાયાની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થઇ છે તે ! ”

“હવે હું આ કાયાને શું કરું ? કોને માટે હું આ શરીરની ચિંતા કરું ? પિતાજી-ઓ દયાહીણ પિતાજી ! તમે મને મારા મનના માનેલા મોહનથી જીલમ કરી દૂર કરી છે છતાં માઈ ચિત્ત જ્યાં ચોટયું છે ત્યાંજ ચોટયું છે, એ વાત કેમ તમારા ધ્યાનમાં આવતી નથી ? સખી ! હું મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ પરંતુ મારા મોહનનો કોઇ કાળે ત્યાગ કરી શકીશ નહીં, એ તું ચોક્કસ માનજે.” એમ કહી તેણે પોતાની શય્યાની નીચેથી એક ન્હાનકડી કટાર કાઢી.

પ્રભાવતીના હાથમાં કાતિલ કટાર જોતાંજ લલિત એકદમ ચમક્યો. તે એકદમ પોતાની શય્યાપરથી ફૂટી પડ્યો. પ્રભાવતીના હાથમાંની કટાર ખુંચવી લેવા તે પ્રેમધેન્નો એકદમ ધસ્યો પરંતુ વચમાં ભીંત હોવાથી તે આગળ જઇ શક્યો નહિ. તેટલામાં તો તેના ઓરડામાં અંધકાર છવાઇ ગયો અને નીચેના શબ્દો તે બોલ્યો-“અરે ! બિચારી ગરીબ બાળાના હૃદય ઉપર નિરાશાનો કેટલો બધો સખત આઘાત થયો છે ? ઓ કઠોર હૃદયના સરદાર સજ્જન ! તમને તે બિચારી ગરીબ ગાય જેની તમારી પુત્રીની દયા કેમ નથી આવતી ? ” ત્યાર પછી તે પોતે પણ નિરાશ થઇ કોચ ઉપર જઇ બેઠો. હવે તેનું હૃદય પ્રભાવતીની પીડાથી દગ્ધ થવા લાગ્યું.

એટલામાં ફરી પ્રકાશ પડ્યો. તે પ્રકાશ ક્રમે ક્રમે પ્રથમના જેવોજ તેજસ્વી થયો. તેનું પ્રતિબિંબ ભીંત ઉપર પડ્યું અને ભીંત પારદર્શક થઈ હવે લલિતને સરદાર સજ્જનસિંહનું શયનગૃહ સ્પષ્ટપણે દેખાવા લાગ્યું. ત્યાં તે વૃદ્ધ સરદાર પોતાના પુત્ર ચંદ્રસિંહ સાથે કાંઈક વાતચિત કરતો હતો એટલે હતો. પ્રથમની જેમ અત્યારે પણ લલિતને તે અદ્ભુત શક્તિના પ્રભાવે પિતાપુત્રની વાતચિત સંભળાવા લાગી.

“ આ અપશુકનની વાત મને તે દિવસે રણુમહે કહી હતી.” સજ્જનને પોતાના પુત્રને કહ્યું.

“ તો તો પિતાજી ! ખરેખર દુર્જનસિંહ ઉપર કાંઈ ન કાંઈ આકૃત અવશ્ય આવશેજ અને તે ઉપરાંત તેનું ખરાબ ચિહ્ન... ..

“ છટ્ટ-એવું તે ક્યાંએ બનતું હશે ખરું કે ? તે કાંઈ ખરાબ ચિહ્ન નથી. ઘણાં વર્ષો સુધી એકજ ખીંટીએ ટાંગી રાખવાથી તે ખીંટી જુની થઈ ગઈ અને તેથીજ તેમ બન્યું, એ વાત મને રણુમહે કહી. હવે માનો કે જો ખરેખરજ તેની ઉપર કાંઈ આકૃત આવવાની હશે તો આપણે શું કરી શકીશું ? તેમજ તેની ઉપર કંઈ સંકટ આવવાનું છે તે પણ આપણને શી રીતે જાણી શકીએ ? ચંદ્ર ! આવી આવી નકામી વાતો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો, એ આપણી મૂર્ખતા તેમજ નબળાઈ ગણાય.” ચંદ્રને આમળ બોલતો અટકાવી વચમાંજ સજ્જનને કહ્યું.

“ તો તે વાત જવા દો. હું પણ ક્યાં આવી આવી તુચ્છ વાતો ઉપર ધ્યાન આપું છું. પિતાજી ! હવે આપ લલિતનું શું કરવા ધારો છો ? ”

“ હજુ મેં તે બાંબતમાં કાંઈ પણ વિચાર કર્યો નથી. તને આપણી પ્રભાની બાબતમાં કાંઈ લાગે છે ખરું ? ”

“ તે આપની આજ્ઞાને આધીન થશેજ, એવો તેનો મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. જો કે અત્યારે તે જરા દુઃખી દેખાય છે છતાં જ્યારે તેનું લગ્ન થઈ જશે ત્યારે તે સર્વ રીતે સુખી થશે.”

“ નહીં ! તેમ થવાથી તે સુખી થવાને બદલે ઉલટી મહા દુઃખી થઈ જશે ! ”

પોતે ક્યાં છે, તેનું જ્ઞાન બૂલી જઈ લલિત એકદમ યુમ પાડી ઉપર પ્રમાણે બોલી ઉઠ્યો. એટલામાંજ તે પ્રકાશ પુનઃ નષ્ટ થઈ ગયો. ઝોરડામાં અંધકાર થતાંજ તેને જરા માહું લાગ્યું, તરતજ તેને મનમાં-તરતમાંજ સાબળેલી વાત ઉપર-વિચાર થવા લાગ્યા.

પોતાના પ્રેમપંથમાં એક નવોજ હરીફ પેદા થયો છે, એજ તેના વિચારનો વિષય હતો. દુર્જનના સ્વભાવની આખતમાં તેને વધારે માહિતી ન હોવાથી તે સારા સ્વભાવનો અને ડાહ્યો માણસ હશે, એમ તેની માન્યતા હતી. પ્રભાવતીની હમણાંની સ્થિતિ તેના ધ્યાનમાં આવતાંજ તે તેની સાથે રહેતા અંધનથી નહીં બંધાય, એમ તેને લાગ્યું. આ આખતનો ખરો ભાવાર્થ જાણવાનું તેની પાસે સાધન નહોતું. સંજ્ઞન કે ચંદ્ર તરફથી તેને તે સમજાય એ તદ્દન અસંભવિત હતું. કારણ કે તે બંને-આપ દીકરાએ તેની ઉપર સખ્ત પહેરો રાખ્યો હતો. ઘણો વખત સુધી આવા વિચાર કરી તે પોતાના મનની સાથે પોતેજ બમડ્યો કે-“ દુર્જનસિંહ ! જે પ્રભાવતીની ખરી સ્થિતિ તમારા જાણવામાં આવે છતાં પણ.....

ઉપરનું વાક્ય લલિત પુરં કરે તે પહેલાંજ તેજસ્વી પ્રકાશ પુનઃ તે ઓરડામાં ફેલાયો અને તેનું પ્રતિબિંબ ભીંત ઉપર પડ્યું. લલિતે તત્કાળ પોતાની નજર ભીંત તરફ ફેરવી. તે સાથેજ ભીંત પારદર્શક થઇ અને તેને દુર્જનનું શયનભુવન દેખાયું. દુર્જન એક શય્યા ઉપર પડ્યો હતો. તેની હિલચાલમાં અશાંતિ અને ખેદનાં ચિહ્નો જણાતાં હતાં. તે ધડી ધડીમાં પાસાં ફેરવતો હતો. તેની મુખમુદ્રા ઉપર દાદાસીનતાની છાયા છવાયેલી હતી. ઘણો વખત સુધી શય્યા પર આજોડયા છતાં ઉંઘ ન આવવાથી તે નીચે ઉતર્યો. તેના હૃદયમાં કોણ જાણે કંઈ જાતના વિચારોનું યુદ્ધ ચાલતું હતું. તેના મુખ ઉપર કોઈ વિચિત્ર જાતના વિચારોની છાયા જણાતી હતી. તે થોડોક વખત પોતાના શયનભુવનમાં આમતેમ રહ્યો. કોઈ વાર તે હાથના લટકા કરતો, ક્ષણમાં એક જગ્યાએ જરા ઉભો રહી જતો, ક્ષણમાં છાતી પર હાથ મૂકતો તો ક્ષણમાં મૂંછને વળ ચઢાવતો, એમ તેનો ક્રમ ચાલતો હતો. આખરે તે પોતેજ પોતાના મનમાં બમડ્યો કે-“આજે જે અપશુકન થયા તેથી મને લાગે છે કે મારા ઉપર કોઈ પણ જાતની આફત તો આવશેજ ! હવે હું પ્રભાવતીની સાથે પરણવાનો છું અને તેથી મારે બહુજ સાવચેત રહેવું જોઈએ.”

“સરદાર ! પૂરેપૂરો વિચાર કરજો ! આ સમયે પ્રભાવતી બહુજ દુઃખી.....એભાન થઇ લલિત બોલ્યો. તે વાક્ય પુરં ઉચ્ચારે તેટલામાં તે પારદર્શક પ્રકાશ અદ્રશ્ય થઇ ગયો અને તે ઓરડામાં અંધકાર છવાઇ ગયો. તે સાથેજ લલિતના હૃદયમાં પણ અંધકાર ફેલાઇ ગયો. ત્યાર પછી શું થયું તે આગળ ઉપર જણાશે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સરદારોની મુલાકાત.

સરદાર દુર્જનસિંહ પોતાના અજયદૂર્ગમાં ઘણા વખત પછી આવ્યો છે, એ વાત બીજા આસપાસના તેના સમોવડીઆ સરદારોના જાણવામાં આવવાથી તેઓ તેને મળવા માટે આવવા લાગ્યા. સરદાર સજ્જનસિંહ પણ કિલ્લામાં આવી રહ્યો છે, એ વાત પણ બીજા સરદારો જાણતા હતા છતાં તેને કોઈ મળવા આવતું નહિ. કારણ કે તેના ઉપર મંત્રિમંડળની ઇતરાજ થએલી હતી અને તેણેજ તેને દેશપારની સજા કરી હતી. એ વાત આસપાસના સૌ સરદારો સારી રીતે જાણતા હતા. તેમજ મંત્રિમંડળની ઇતરાજ પોતાના ઉપર થાય એ તેઓને પસંદ નહોતું. તેઓ અંતરથી સરદાર સજ્જનને મળવા બહુજ આતુર હતા છતાં ઉક્ત કારણથી અત્યાર સુધી તેઓ તેને મળી શક્યા નહોતા. દુર્જનસિંહ કિલ્લામાં આવવાથી હવે તેઓ તે નિમિત્તે એ સ્વાર્થ સાધવા લાગ્યા.

પ્રથમ તો માણિક્યગઢનો માલેક દેવેન્દ્રસિંહ પોતાના બે બાળકો સાથે અજયદૂર્ગમાં સજ્જન અને દુર્જનને મળવા આવ્યો. તેની સાથે પચાસ હથિઆર બંધ ઘોડે સ્વારો હતા. તે દૂર્ગમાં આવતાંજ નિયમ પ્રમાણે દૂર્ગમાંનો મોટો ઘંટ વાગવા લાગ્યો. દૂર્ગરક્ષક રણમલ પોતાના ચુંટી કાઢેલા માણસોને સાથે લઈ દેવેન્દ્રની સામે તેને માન આપવા ગયો. અને તેને સન્માનપૂર્વક સરદાર દેવેન્દ્રસિંહને કિલ્લામાં લઈ ગયો. સભામહેલમાં સર્વની પ્રેમપૂર્વક તેણે મુલાકાત થઈ. સરદાર દુર્જનસિંહ વિગેરે તરફથી પણ તેને ઘણું સારું સન્માન આપવામાં આવ્યું. તે દિવસે બીજા પણ બે ચાર સરદારો અજયદૂર્ગમાં આવ્યા.

બીજે દિવસે સરદાર વીરસિંહ પોતાના રસાલા સાથે અજયદૂર્ગમાં આવી પહોંચ્યો. તેને બીજા બધા સરદારો કરતાં ઘણું વધારે માન આપવામાં આવ્યું. આ સરદારનું નામ અમારા વાંચકો પ્રથમથીજ જાણે છે. આ સરદારના નામનો ઉલ્લેખ અમે ત્રીજા પ્રકરણમાં કર્યો છે, તેજ આ સરદાર-સજ્જનસિંહની ગુપ્ત યોજનામાં સામેલ હતો. એણેજ પ્રથમ સજ્જનને દેશપારની શિક્ષા થવાનું અને બીજા બે સરદારોને મંત્રિમંડળે રાજદ્રોહી તરીકે કેદ કર્યાનું જાણવું હતું. એ વાત અમારા વાંચકો બૂલી નહીં ગયા હોય. વીરસિંહ પાસેથી ઘણી

ધણી વાતો સાંભળવાની હોવાથી સજ્જનસિંહે તેને બે દિવસ માટે રાખી લીધો. સભામહેલમાંથી તે બંને સરદારો એક એકાન્ત જગ્યાએ ગયા અને ત્યાં ધણી ધણી વાતો કરી અને ધુપી યુક્તિ પ્રયુક્તિઓની યોજના પણ કરી. સાયંકાળ થતાંજ તેઓને ભોજન તૈયાર હોવાની એક નોકરે ખબર આપી. ભોજન માટે ત્યાં દુર્જન, સજ્જન, વીરસિંહ ચંદ્ર, પ્રભાવતી અને તેની દાસી એકત્ર થયાં. ત્યાં વીરસિંહે પ્રભાવતી પાસે જઈને કહ્યું—“ અહેન પ્રભા ! તારા વિવાહની ખબર સાંભળી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. હવે તું થોડાજ દિવસમાં આ કિશ્તોની રાણી થઈશ. ”

વીરસિંહ વાત પૂર્ણ થાય તે પહેલાંજ પ્રભાવતીએ તેના તરફથી પોતાનું સુખ ફેરવી લીધું અને મોટેથી એક લાંબો નિસાસો નાંખ્યો. થોડીજ પળ પછી તેના ગુલામી ગાસો ઉપર આંસુના ખિંદુઓ બે ચમકવા લાગ્યા. તેની આ સ્થિતિ ત્યાં એકત્ર થયેલા એકજ માણસ—દુર્જનસિંહ—શિવાય બીજા કોઈના પણ જાણવામાં આવી નહોતી. આખરે બધાએ ભોજન કરી રહ્યા.

ત્યાર પછીના બે દિવસોમાં કાંઈ પણ કહેવા જેવું બન્યું નહિ. જે જે સરદારો સજ્જન અને દુર્જનને મળવા આવ્યા હતા તે ચાલ્યા ગયા અને વીરસિંહ પણ ચાલ્યો ગયો. એક દિવસે એકાન્તમાં સજ્જન-સિંહને બોલાવી દુર્જને કહ્યું—“ સરદાર સાહેબ ! પરમ દિવસે પણ એક વિચિત્ર બનાવ જોવાથી માફ ચિત્ત બહુજ ખેદ પામ્યું છે. જ્યારે આપની પુત્રીને લગ્નની બાબતમાં વીરસિંહે પૂછ્યું ત્યારે તેનું સુખ ઉદાસ થઈ ગયું અને તેની આંખોમાં આંસુ પણ આવ્યાં, એ ઉપરથી મને લાગે છે કે—તે મારી સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાવા ખુશી નથી. ”

“ આપની ભૂલ થાય છે. માફ પુત્રી આપની સાથે લગ્નથી જોડાવા ખુશી છે. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે તેના સ્વભાવ જરા વિચિત્ર હોવાથી વયમાંજ તે ... આટલું કહી સજ્જન અટકી ગયો. ”

“ શું—વયમાંજ શું ? સરદાર સાહેબ કહે કે વયમાંજ શું ? ” દુર્જને ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ તે કાંઈ નથી. ફક્ત હું તેમ બોલી ગયો એટલુંજ. ” ખરી વાત ઉઘાવી દેવાના ઈરાદાથી સજ્જનને કહ્યું પણ તે વાત દુર્જનને સાચી લાગી નહિ. તેણે બહુજ આગ્રહથી ખરી વાત જણાવવા જ્યારે સજ્જનને સોગંદ આપ્યા ત્યારે તેણે તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી દુર્જન બોલ્યો—

“એમ કે ! તેથીજ તમે લલિતને એક ઓરડામાં પૂરી રાખ્યો છે નહીં વાર ? એકંદર રીતે જોતાં લલિત બહુજ પાછ અને હ-રામખોર લાગે છે. તમે મને એ વાત કહી એ એક રીતે બહુજ સાઈ કર્યું.” તે દિવસે બંને સરદારોમાં એટલીજ વાત થઈ.

ખીજે દિવસે સહવાર થતાંજ સજ્જન બહેલો ઉઠી નિત્યકર્મથી પરવાર્યા પછી સભામહેલમાં બેસી ખાનગી પરંતુ બહુજ જરૂરી કાગળો લખતો બેઠો હતો. વીરસિંહ સાથે કરેલી ગોઠવણનો છેલ્લો બે દિવસોમાં સંપૂર્ણ વિચાર કરીનેજ આજે તે શાન્ત ચિત્તે ખાનગી પત્રો લખવામાં ગુંથાયો હતો. થોડાજ વખતમાં દુર્જન ત્યાં આવ્યો. તે બંને સરદારો બેઠા છે, તેટલામાં રણુમલ ત્યાં આવ્યો અને વિનયપૂર્વક નમન કરી બોલ્યો—“ મહારાજ ! સિંહગુફામાંથી એક સ્વાર આવ્યો છે અને તે તેના માલિક વજેસંઘ આપની મુલાકાત લેવા આવ્યાનું જણાવે છે.”

“કોણ ? તે બંને હુંટારાઓ અને તે પણ આપણે ત્યાં ! ? જા, રણુમલ ! એકદમ દરવાજો બંધ કરાવી નાંખ !” દુર્જને ગુસ્સાથી કહ્યું.

“રણુમલ ! જરા સચુર કર !” વચ્ચેજ સજ્જનને કહ્યું અને પછી દુર્જન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો—

“દુર્જનસિંહજી ! આમ કરવું એ સાઈ નથી. જો કે તેઓ હુંટારા છે—બહારવટીઆ છે છતાં ચાલી ચલાવીને પોતાની મેળેજ જ્યારે આપને મળવા આવ્યા છે ત્યારે દરવાજો બંધ કરાવવો, એ તેમનું અપમાન કરવા જેવું છે. મને લાગે છે કે તેઓને કિલ્લામાં તો આવવા દેવા પરંતુ આપણા રિવાજ પ્રમાણે મન ગમતા મેમાનોને આપણે દૂર્જનો ઘંટ વગાડીને જે સન્માન આપીએ છીએ તે સન્માન તેમને ન આપવું. એમ કરીને તેઓના ધ્યાનમાં લાતી દેવું જોઈએ કે તેમના આવવાથી આપને આનંદ થયો નથી પણ ક્રોધ ઉપજ્યો છે.”

“ઠીક છે. રણુમલ ! તું જા અને તે પ્રમાણે ગોઠણ કર. એજ તને મારી આજ્ઞા છે.”

રણુમલ સભા મહેલમાંથી બહાર આવતાંજ ઘોડાઓના ડાબડાનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તે ઉતાવળો ઉતાવળો દરવાજા ઉપર આવ્યો અને પહેરેગીરોને પોતાના માલિકનો હુકમ કહી સંભળાવ્યો તથા દૂર્જન ઘંટની દોરી કાઢી લેવજાવી. થોડાજ વખતમાં તે બંને ભાઈઓ દરવાજા ઉપર આવી પહોંચ્યા. અહીં અમારા વાંચકોને અમારે તે બંને—વજેસંઘ અને અજબસંઘ—ની ઓળખાણ કરાવી દેવી જોઈએ.

વજ્રેસંધની ઉપર લગભગ પાંત્રીસ વર્ષની હતી અને તેના નાનાભાઈ અજયસંધની ઉંમર ત્રીસ વર્ષની હતી. બન્ને જણા શરીરે કદાવર, ઉંચા, બહુજ બળવાન, શસ્ત્રવીર અને અતિશય સાહસિક બહાદુર નર હતા. તેમના શરીરનો રંગ ધઉવણો હતો. દેખાવમાં તેઓ કૂર, ખુની અને નામ પ્રમાણેજ લાગતા હતા, તેમના શરીર ઉપર કિંમતી પોશાક બહુજ ટાપટીપથી પહેરેલો હતો, ઘરેણાં પણ કિંમતી હતાં. સરદાર સજ્જનસિંહ અજયદૂર્ગમાં આવી રહેલો છે અને તેની કન્યા લગ્નને યોગ્ય થએલી છે, એ વાત તે હુંટારા વજ્રેસંધની જાણ બહાર નહોતી. હજુ તે બાઈઓ અવિવાહિત હતા. તેમનાં આચરણો ધણા ખરા લોકોના જાણવામાં હોવાથી તેમને કોઈ પોતાની પુત્રી આપતો નહોતો, તેઓ પર્વતમાં હુંટફાટ કરતા અને હમેશાં બહુજ દાઢ માઠથી રહેતા. તેઓ પાંચસો સશસ્ત્ર ધોડેસ્વારો હમેશાં પોતાની પાસે રાખતા.

તે બાઈઓ કિલ્લાના દરવાજે આવી અંદર પ્રવેશ કરતાંજ વીસ ધોડેસ્વારો તેમની પાછળ પાછળ આવ્યા. તેમનો કેવી રીતે સત્કાર કરવો, તેની ગોઠવણ રણુમલે તરતમાંજ કરી રાખી હતી. તે બન્નેની પાસે રણુમલે જઈ શાંત સ્વરે કહ્યું—

“કેમ, આજે કંઈ તરફ રસ્તો જૂલ્યા?”

“રણુમલ! અમે રસ્તો જૂલ્યા નથી. સીધા અહીંજ આવ્યા છીએ અને તે પણ ખાસ કરીને તારા માલિકને મળવા માટેજ અમે અહીં આવ્યા છીએ.”

વજ્રેસંધ અને અજયસંધ પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને તેમના નોકરોએ પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું. પોતે ખાસ દુર્જન-સિંહને—તે ઘણાં વર્ષો પછી કિલ્લામાં આવેલ હોવાથી પોતે તેને—મળવા આવ્યા છે. એવી ખબર દુર્જનને આપવા રણુમલને વજ્રેસંધે મૂલ્યવંતું—પરંતુ રણુમલ ગુસ્સામાં હોવાથી તેની વાત તરફ તેણે જરાએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. એટલામાં વજ્રેસંધની નજર દૂર્ગના ઘંટ તરફ ગઈ અને તે પોતાના ભાઈને ઉદ્દેશીને બોલ્યો—“અજય! આપણા અહીં આવવાથી આ ઘંટ કેમ વાગતો નથી? હું આપણને અહીં કોઈ પણ મૈત્રી ન મળવું જોઈએ? અરે! પણ ત્યાંતો દોરીએ નથી દેખાતી!”

“ફિકર નહીં! તેની બધી ગોઠવણ હું કરી નાખું છું.” એમ કહી અજયે પોતાના એક સ્વાર તરફ જોયું કે તરતજ તે સ્વાર

દરવાજા ઉપર ચઢી ગયો અને ઘંટ વગાડવા લાગ્યો. તે જોઈ રણુમલે વજ્રેસંધને કહ્યું-

“આમ કરવું એ તમારા જેવા વીર પુરૂષને શોભતું નથી.”

“તો તેં અમારા અહીં આવવાના માનમાં ઘંટ કેમ ન વગાડ્યો. તું આટલો બધો ધરડો થયો છતાં ગધેડા જેવોજ રહ્યો. તારે આ બાબતનો પહેલાંથી જ વિચાર કરવો જોઈતો હતો !”

“મેં વિચાર કર્યો હતો કે નહિ, તે જેવાનું તમારું કામ નથી. તમારી લાયકાત મુજબ જ તમને આ કિલ્લામાં માન મળશે.”

“રણુમલ ! ઠીક છે. આ તું કોની સાથે બોલે છે, તેનું તને ભાન છે ખરું કે ? અમારા આ અપમાનનો અમે સખતમાં સખત બદલો તારી અને તારા સરદાર પાસેથી લેવા સર્વ રીતે સમર્થ છીએ-એ તું ભૂલી જઇશ નહિ !”

“હવે તમારી શી ઇચ્છા છે, તે કહેો.”

“એજ કે અમે તારા સરદારને મળવા માગીએ છીએ તેની તું ગોડવણ કર. ચાલ, અમારી આગળ આગળ ચાલ અને તારા સરદાર સાથે અમને મેળવી આપ. જો તું ના પાડીશ તો અમે પ્રથમ તો હોળીના નાળીએરની જેમ તનેજ વધેરી નાંખીશું ! પછી તો જેવી તારી મરજી ! બોલ તું શું કહે છે ?”

“ચાલો, મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો !”

એમ કહી રણુમલ તે બંને ભાઈઓને સમામહેલ તરફ લઇ ચાલ્યો. ત્યાં સરદાર સજ્જન, દુર્જન અને ચંદ્રસિંહ તે બંને ભાઈઓની વાટજ જેતા બેઠા હતા. તે બંને ભાઈઓ અંદર આવતાંજ દુર્જને તેમના મુજરો લીધો. તે બંને ભાઈ જરા નમ્યા. તેમને જોઇ દુર્જને કહ્યું-“તમારા જેવા વીર પુરૂષોની મુલાકાતથી મને બહુ આનંદ થાય છે.”

“હા. એ બંનેના જોગ છે છતાં તમારું કહેવું કેટલે અંશે ખરું છે, તે કહેવું એ જરા કઠિણ છે. અમે ખાસ તમારી મુલાકાત માટે કિલ્લામાં આવ્યા અને અમારો આવો સત્કાર થાય, એ નવાઇ જેવું છે અને તેમ કરવું એ તમારા જેવાનેજ શોભે ! આ તમારું આચરણ ભવિષ્યમાં સરદાર ! તમારા ઉપર ભયંકર આક્રમક લાવશે, એ ભૂલી ન જતા. “વજ્રેસંધે બ્રહ્મટી ચઢાવીને કહ્યું.

“આ કેવી અસમ્યતા ? !” એમ કહી ચંદ્રે પોતાની તરવાર પર હાથ નાખ્યો.

“ અરે ઓ નાદાન છોકરા ! વયમાં આમ બકવાદ ન કર !
“ તુચ્છતાથી તેની તરફ જોઈ અજબસંધે કહ્યું.

“ શું નાદાન છોકરા ?! ઓ મુખ-જંગલીઓ ! મારે તમને
ઘણીજ સારી રીતે સબ્યતાનો પાઠ શીખવવો જોઈએ. ”

એમ કહી કુમાર ચંદ્રસિંહે પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી બહાર
કાઢી અને બહુજ જોશથી અજબની ઉપર હુમલો કરવા ધસ્યો. પરંતુ
અજબે તે તરફ પોતાનું ધ્યાનજ નથી, એવો ડોળ કર્યો. કુમાર પાસે
આવતાંજ તેણે એક હાથે કુમારનો હાથ ઝાલી મરડી નાંખ્યો અને બીજે
હાથ તરવાર ખુચવી લઇ એક ખૂણામાં ફેંકી દઇ બોલ્યો-“ જા, ઓ
નાદાન છોકરા ! પહેલાં શસ્ત્ર ચલાવવાનું શીખી આવ અને પછી આ
બહાદુરોની સામે લડવા આવજે ! સમજ્યો કે ? જા, તારૂં તે રમકડું
લઇ રમત કર ! ”

“ કેવું ભયંકર અપમાન ! ચંદ્ર, સંપુર કર. આ બન્ને ખુતી
હુંટારાઓને સરદાર દુર્જનસિંહ સખત સજ્જ કરશે. સરદાર સજ્જને
ગર્જના કરી.

“ ઓ જંગલીઓ ! તમે અત્યારે ને અત્યારે મારો આ કિલ્લો
છોડીને ચાલ્યા જાઓ. ” ગુસ્સામાં આવી જઇને દુર્જને કહ્યું.

એક ક્ષણને માટે તે બન્ને ભાઇઓ ચુપચાપ ઉભા રહ્યા. તે
બન્નેએ પોતાની ચારે તરફ નજર ફેરવી. તે વખતે તેઓની આંખો-
માંથી અગ્નિની જ્વાળાજ નીકળતી, હોયની તેનો ભાસ થતો હતો.
તેમનાં મુખો લાલચોળ-રક્ત જેવાં-થઇ ગયાં હતાં. થોડી વાર પછી
વજેસંધે દુર્જન આગળ આવી ગુસ્સાથી ગર્જના કરી કહ્યું—

“ સરદાર દુર્જન ! સાંભળો ! આજથીજ આપણે એક બીજના
કદા દુશ્મન થઇ ચૂક્યા. આજે તમે અમારૂં જે અપમાન કર્યું છે તેનો
બદલો અને જવાબ અમે તમારી પાસેથી લીધા વિના કદિ રહીશું
નહિ. એ સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખજો ! સરદાર ! યાદ રાખજો કે-આ
કેસરીસિંહને છોડી તમે બહુજ ખોટું કર્યું છે. હવેથી તમારી સલા-
મતી જોખમમાં આવી પડી છે. ”

એટલુંજ કહી તે બન્ને ભાઇઓ સભામહેલ છોડી ગયા.

જે સમયે સભામહેલમાં ઉપર પ્રમાણે ગડબડ ચાલતી હતી તેજ
સમયે દુર્ગની પાસેનાજ લતાકુંજમાં પ્રભાવતી પોતાની દાસી સાથે
ફરતી હતી. ફરતાં ફરતાં પ્રભાવતીએ મધુરીને પૂછ્યું—

“ મધુરી ! આજે કિલ્લામાં કાણ આવેલા છે ? ”

“ બા ! પેલી સિંહગુણમાં જે બે ભાઇઓ રહે છે તે આજે

અહીં આબ્યા છે. તે હુંટારા છે—ખુની છે. એમ પ્રથમજ મને આપણા વૃદ્ધ ચારણે કહ્યું હતું. પ્રથમ તો તેમને મળવુંજ નહિ, એવી દુર્ગાધિપતિની ઇચ્છા હતી પણ પિતાજી બોલ્યા કે—તેમ કરવું સાઈ નહિ. તે પોતેજ ચાલી ચલાવીને આપણને મળવા આબ્યા છે માટે તેમને તમારે અવશ્ય મળવુંજ જોઈએ. બા, પણ હવે આપણે ચાલો ! ” “હા, ચાલો.” પ્રભાવતીએ કહ્યું અને તે બંને ત્યાંથી પોતાના નિવાસ તરફ ચાલી.

તેજ સમયે પોતાના અપમાનનો બદલો કેવી રીતે દુર્જન પાસેથી લેવો, એ બાબતમાં વિચાર કરતા બંને ભાઈઓ ચાલ્યા જતા હતા. સામેથી ચાલી આવતી પ્રભાવતી અને મધુરી ઉપર તે બંનેની નજર પડી. તે સાથેજ બંને ભાઈઓએ એક બીજા તરફ જોયું. બંને એક બીજાના વિચારો સમજી ગયા. વજ્રેસંઘે ચારે તરફ જોઈને પછી ધામેથી અજબને કહ્યું—“અજબ ! દરવાજો સાચવ ! ”

તરતજ અજબસંઘે પોતાના સ્વારો તરફ જોયું. તેઓ પણ પોતાના માલેકનો હેતુ જાણી ગયા. આટલી બીના બંનેમાં ભાગ્યેજ એક ક્ષણ થયો હશે, પ્રભાવતીએ પોતાની દાસી સાથે દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો. તેની સામે જઈ વજ્રેસંઘ તેને પ્રણામ કરતો હોયતો ! તેમ નીચું ધાલી ઉભો રહ્યો. તરતજ તેણે તેને ઉચકી લીધી અને એકદમ ધોડા ઉપર ચઢી બેઠો. તેણે તત્કાળ પોતાના ધોડો વાચુના લેગે છોડી મૂક્યો. પ્રભાવતીનું હરણ થએલું જોતાંજ મધુરીની બોબડી વળી ગઈ. તેણે તરતજ જૂમ પાડી પરંતુ તરતમાં તેનો કાંઈ પણ ઉપયોગ થયો નહિ. વજ્રેસંઘ પ્રભાવતીને લાઈ સહિસલામત કિલ્લા-માંથી નીકળી સિંહગુફાને રસ્તે ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પ્રભાવતીનો છુટકારો.

સભામહેલમાંથી વજ્રેસંઘ અને અજબના ચાલી જવા પછી ત્યાં રહેલી ત્રિપુટીમાંથી થોડો વખત કોઈ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. પોતાના ભવિષ્યમાં થનારા ભાવી સસરા, સાળા અને પોતાનું જે અપમાન તે બંને ભાઈઓએ કર્યું તે દુર્જનથી સહન થઈ શક્યું નહીં. તેના હૃદયમાં કોપનો અગ્નિ સળગવાથી તે કોપાંધ થઈ ગયો. તેની સુખ-મુદ્રા વિચિત્ર જ થઈ ગઈ. વૃદ્ધ સરદાર સજ્જન બેઠો બેઠો પોતાની મુંઝે આમળ્યા કરતો હતો. તેના સુખ ઉપર પણ કોપનાં ચિહ્નો

સ્પષ્ટપણે જણાઇ આવતાં હતાં. તેની બ્રકુટી સંકુચિત થઇ ગઇ હતી. કુમાર ચંદ્રસિંહના ચિત્તની સ્થિતિ બહુજ ચમત્કારીક થઇ ગઇ હતી એક નાના બચ્ચાની જેમ માની તે અજબસંધે પોતાને હરાવી દીધે તે વિચાર તેના હૃદયમાં આવ્યો અને તે હતાશ થઇ ગયો. તે પોતાના પિતા અને દુર્જન તરફ જેતો સ્તબ્ધ થઇ ઉભો રહ્યો હતો. તેની સ્થિતિ જોઇ દુર્જન બોલ્યો—“ કુમાર ! તમે ખોટું લગાડશે નહિ. તે દુષ્ટએ તમારા શાસ્ત્રનું અપમાન કર્યું છે તેનો બદલો સત્ત્વર લઇશ. જાઓ, તમારું તે શસ્ત્ર તમે ઉચકી લ્યો.”

તે સાંભળી કુમાર તે શસ્ત્ર લેવા ગયો. સ્થેજ તેની નજર પારી માંથી બહારના ભાગમાં ગઇ તો મધુરીએ પાડેલી બૂમ તેના સાંભળવામાં આવી. તેણે તરતજ એક સિપાઇને પૂછ્યું તો તેના જવાબમાં આવ્યું કે—“પ્રભાવતીને વજ્રેસંધ ઉપાડીને ચાલ્યો ગયો છે.” અખતર કુમાર ચંદ્રે સરદાર સજ્જન અને દુર્જનને આપી. તે સાંભળતાંજ તે બંને બોલી ઉઠ્યા કે—“પકડો ! તે દુષ્ટને !!” આખરે આ ગર્જના આખા કિલ્લામાં થવા લાગી.

જેત જેતાંમાં કિલ્લામાં એક જાતનો કાલાહલ થયો. અખતરના જામાંથી ઘોડાઓ બહાર લાવવામાં આવ્યા અને ટપોટપ તે ઉપર સશસ્ત્ર સ્વારો બેસવા લાગ્યા. થોડાજ વખતમાં સરદાર સજ્જન, દુર્જનસિંહ અને ચંદ્ર પોતાની સાથે લગભગ પચાસ સશસ્ત્ર સ્વારો લઇ કિલ્લામાંથી બહાર પડ્યા.

આટલા વખતમાં પ્રભાવતીને લઇ વજ્રેસંધ બહુ આધે જતો રહ્યો હતો. આમ અચાનક પોતાની ઉપર આવેલી આફતથી પ્રભાવતી બહુ ગભરાઇ ગઇ. તેના હૃદયે ધીરજનો ત્યાગ કર્યો. તેની સુકોમળ કાયા વજ્રેસંધના બહુપાશમાં થરથર ધ્રુજતી હતી. તેણે બહુજ જોરથી બૂમ પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ભયને લીધે તેનો કંઈ સુકાઇ ગઇ ગએલો અને જામ તાળવે ચોટી ગએલી હોવાથી તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નિકળી શકતો નહોતો. તેના હૃદય સાગરમાં નવીન નવીન જાતના તરંગો ઉદ્ભવવા લાગ્યા. કિલ્લાથી બહુ દૂર ગયા પછી વજ્રેસંધે ઘોડાનો વેગ ઓછો કરી કોમળ કંઠે બોલ્યો—“ મનમોહક મોહિની સ્વરૂપ માનિની ! તું જરાએ ડરીશ નહિ. તને જરા પણ ધન આવશે નહિ. જે તારી ધમ્મજા મારી સાથે ચા મારા ભાઈની સાથે લાગે કરવાની હોય તો બોલ, કોઈ પણ પ્રકારનો સહાય ન રાખતાં તારી ખરેખરી ધમ્મજા મને જણાવ ! જે તારી ધમ્મજા હશે તો હું તને મારી સિંહબુઢાની સ્વામિની બનાવીશ.

તને અમારી સિંહગુફાના અનુપમ અને અપાર વૈભવોની કદવના પણ નહિ હોય ! બ્યારે ત્યાંના મારા વૈભવો તું જોઈશ ત્યારે તને તારી અન્યદૃષ્ટિ તદ્દન તુચ્છ જણાશે. ”

“ વજ્રેસંધ ! આપણો પીછો પકડાયો છે. ” અન્યથે હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ ફિકર નહીં. તેમને આવવા દે ! આપણે તે સર્વેનો યોગ્ય સત્કાર કરીશું. ” વજ્રેસંધે ખેપરવાહી જણાવી.

પીછો પકડાયો છે, તે વાત સાંભળતાંજ પ્રભાવતીના હૃદયમાં છુટકારો થશે, એવી આશાનો હૃદય થયો, તે વખતે અજબસંધ પાછળ જોતો જોતો બોલ્યો—“ વજ્રેસંધ ! હવે આગળના વળણ ઉપર હું થોડુંક સૈન્ય લઈ ઉભો રહું છું અને તું આડે રસ્તેથી એકદમ આપણી ગુફાને રસ્તે પડ ! ”

“ નહીં. તે નહીં બને. તને એકલાનેજ આશ્રતમાં નાંખી હું કદિ પણ જઈશ નહિ. તે બંને સરદારો બહુજ બળવાન છે. હું હમણું આ ખુલખુલની ગોદવણ કરી નાંખું છું. ” તરતજ તેણે પોતાની ટુકડીમાંના સશક્ત અને વિશ્વાસુ બે માણસોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને આગ્રહશીલ સ્વરે કહ્યું—“ જુઓ, તમને આ તમારી ભવિષ્યની રાણી સોંપવામાં આવે છે. તેને સાચવજો અને તરતજ એકદમ સહિસલામત રીતે આપણી ગુફામાં જઈ પહોંચજો. ”

પોતાના માલિકનો ટુકડા સાંભળતાં પ્રભાવતીને સાથે લઈ બંને સ્વારો સિંહગુફા તરફ રવાના થઈ ગયા. ખીજી તરફ તે બંને ભાઈઓ આવનારી આશ્રતની સામે થવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. તેઓએ પોતાની ટુકડીને બહુજ સાસી રીતે ગોડવી અને રસ્તો રોકી અડગપણે ઉભા રહ્યા.

સામેથી આવનારાઓના સરદાર સજ્જન, દુર્જન અને કુમાર ચંદ્ર તેઓની નજરે પડતાંજ—પોતાના અપમાનનો બદલો લેવાનો આમ તરતમાંજ વખત આવી મળેલો જોતાંજ—તે બંને ભાઈઓને અનહદ આનંદ થયો. સરદાર સજ્જનસિંહ અને દુર્જનસિંહ પોતાના સશસ્ત્ર સિપાઈઓ સાથે તેમની પાસે આવતાંજ પ્રભાવતીને ન જોવાથી તેઓ ગોટાળામાં પડી ગયા.

“ ખરેખર દુષ્ટોએ તેને પોતાની ગુફામાં મોકલી આપી હશે. સરદાર દુર્જનસિંહજી ! હવે એ લોકોના વ્યુહને તોડી નાંખી એકદમ પ્રભાવતીને છોડાવો ! ” દાંત-હોઠ કરડતાં વૃદ્ધ સરદારે કહ્યું.

થોડીજ વારમાં ત્યાં યુદ્ધનો આરંભ થયો. બંને પક્ષના સૈનિકો

એક ખીજ ઉપર તુટી પડ્યા. સ્વારો-સૈનિકોની ખુમોના અને શાસ્ત્રોના ખખડાટના તે જંગલમાં પડ્યા પડ્યા લાગ્યા અને તેથી તે પ્રદેશ ગર્જવા લાગ્યો. તેઓની સમશેરો પરસ્પર અથડાવાથી કોઈ કોઈ વાર અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. ભાલાઓના કકડા દૂર દૂર જઈને પડ્યા લાગ્યા. કુમાર ચંદ્રે વજ્રેસંઘ ઉપર ખૂબ જોરથી પોતાનો ભાલો ફેંક્યો. પણ તે એક દસાએકો યોદ્ધા હોવાથી એકદમ તેનો વાર ચુકવી તેની ઉપર ધસી ગયો. તે જરા પોતાની પાસે આવતાંજ ચંદ્રે તેના ઉપર તરવારનો એક એવો તો વાર કર્યો કે જેથી વજ્રેસંઘના હાથમાંની તરવારી તુટી ગઈ. અહીં તે પહાડી યોદ્ધા ક્રોધાંધ થયો અને તે ચંદ્રના ઘોડાની તદ્દન પાસેજ પોતાનો ઘોડો લઈ ગયો અને કુમાર ચંદ્ર તેના ઉપર ખીજે વાર જી તે પહેલાંજ તેણે (વજ્રેસંઘે) પોતાના જખરદસ્ત હાથથી તેનું ગળું પકડી-એકદમ દડાની જેમ પકડી-ઝાડીમાં ફેંકી દીધો.

“ હાય ! ઓ ચાંડાળ ! આ તે કેવો જીલમ કર્યો ! ? ” એટલું બોલી તે વૃદ્ધ સરદાર સજ્જન એકદમ વજ્રેસંઘ તરફ વળ્યો. આ વૃદ્ધ સરદારને પોતે તરતજ જીતી લેશે, એમ પહેલાં વજ્રેસંઘને લાગ્યું પણ આ તેની ધારણા તરતજ ધૂળમાં મળી ગઈ. સરદાર સજ્જનસિંહ જેવા જખરદસ્ત યોદ્ધા તરફથી થતા વાર ચુકવતાં ચુકવતાં વજ્રેસંઘ હેરાન થઈ ગયો. આખરે વજ્રેસંઘ હાર્યો. સરદાર સજ્જન તરફથી ચોથો વાર થતાંજ તે પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે પછડાઈ પડ્યો. તે સાથેજ કુમાર ચંદ્ર તેની ઉપર એક વાણની જેમ ફૂટી પડ્યો અને પોતાની તરવાર તેના ગળા ઉપર ચલાવી દે તેટલામાં જ અજળ પોતાના ભાઈની મદદે દોડી આવ્યો. ત્યાં આવતાંજ તેણે ચંદ્રના મસ્તક ઉપર એવા તો જોરથી મુઠિપ્રહાર કર્યો કે જેથી તે મૂચિત થઈ જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો-બેભાન થઈ ગયો. પહેલેથીજ દુર્જન અને અજળ સામસામે આવી લડતા હતા. ધણે વખત સુધી બહુજ ચતુરાઈથી તેઓ લડ્યા. તેમાં ધણી વાર અજળ હાર્યો પરંતુ દુર્જનના નસીબે તેને દગો દીધો. તેનો ઘોડો ધાવલ થયો અને તેને લીધે તે પ્રાણીએ પોતાના સ્વારને પોતાની ઉપરથી ઉડાવી દીધો. તે હુંટા-રાના સૈનિકોમાંથી દસખાર સૈનિકો મરાયા-ધવાયા. પોતાના પુત્રને બેભાન થએલો જોતાંજ વૃદ્ધ સરદાર અજળ ઉપર ધસ્યો એટલામાંજ પાસેની ઝાડીમાંથી એક બયંકર ચિચીઆરી સર્વના સાંભળવામાં આવી ! તે સાથેજ લડાઈ બંધ પડી ગઈ. તમામ મતુળ્યો તે તરફ જોવા લાગ્યા.

ચોડાજ વખતમાં એક વૃદ્ધ વનચરી તે ઝાડીમાંથી બહાર આવી.

“ઓ દુષ્ટો ! તમે આ શું કરવા માંડ્યું છે ?” પાસે પડેલા મદદાઓ અને જખમી માણસો ઉપર પોતાનો લાકડા જેવો હાથ ફેરવી તે બોલી. ચોડી વાર પછી તે પુનઃ બોલી—“ અરે પાપીઓ ! તમે આવી રીતે માનવોની અમુલ્ય કાયાનો નાશ કરવા માગો છો તો શું તમે તેને એક નિર્માલ્ય જીવ જતું જેવી માનો છો ? પણ તમે આ લડાઇ શા માટે કરો છો ? જેને માટે તમે એક બીજાના પ્રાણ લેવા તૈયાર થયા છો, તેનો તો ક્યારનોએ તે યુવક ચોદાએ છુટકારો કર્યો છે ? ”

“ શું છુટકારો કર્યો ? ” એકદમ તપી જઇ અજબે અજબથી દર્શાવી.

“ મોટા ભાઇ ! ગુફા ! ” એમ કહીને એકદમ તેણે ભંડગુફા તરફ પોતાનો ધોડો દોડાવ્યો.

“ હા. તેનો છુટકારો થયો. તે દુષ્ટોના હાથમાંથી તેને જેણે છોડાવી છે, તેજ નરરત્ન આખરે તેને સુખી કરશે ! ” તે ડોસીએ કંઈક અવાજે હાથના વિચિત્ર ચક્ષ્ણા કરતાં કહ્યું અને ચોડી વાર પછી પુનઃ બોલી—“ દુષ્ટ દુર્જન ! તું તેની ઇચ્છા ત્યાગી દે. વિધાતાએ તારા જેવા પાપી નરરાક્ષસને માટે તે નારીરત્ન નિર્માણ કર્યુંજ નથી ! માટે તેના મોહને તું છોડી દે. તે તને કરોડો ઉપાયે મળશે નહિ. તારી ઇચ્છા કોઇ કાળે પૂરી થશેજ નહિ. ! ” એટલુંજ કહી તે ડોસીએ ફરી એક ભયંકર ચિચીઆરી પાડી એકદમ ઝાડીમાં અદશ થઇ ગઇ.

“ પ્રભાનો છુટકારો કરનાર લલિતજ હશે. ” કુમાર ચંદ્રે કુત્સિત સ્વરે કહ્યું.

ચંદ્ર તે વૃદ્ધાની ચીસ સાંભળી સાવધ થઈ ગયો હતો. લલિતે પ્રભાનો છુટકારો કર્યો એ વાત સાંભળતાંજ તે ધણોજ ગુસ્સે થઈ ગયો. પોતે આટ આટલી મહેનત કરી અને તેનું શ્રેય લલિતે લઇ લીધું, એવો વિચાર મનમાં આવવાથીજ તે ઉપર પ્રભાણે બોલ્યો. તેની ખરાબ અસર દુર્જન ઉપર પણ થયા વિના રહી નહીં. તે ડોસીની વાત સાંભળવાથી દુર્જનના મન ઉપર બહુજ ખરાબ અસર થઇ. તે ઉદાસ અને નિરાશ થયો અને તેનું આખું શરીર થરથર ધ્રુજવા લાગ્યું. કૂદીને ઘોડા ઉપર સ્વાર થવાની તેનામાં શક્તિ રહી નહીં. તે ધણો વખત સુધી ઝાડી તરફજ જોતો રહ્યો.

“સરદાર ! મારી પ્રભાને માટે અચારે તે મૂર્ખ ડોસીને કાંઈ જોલી ગઈ તે તરફ આપ જરાએ ધ્યાન અપશો નહિ. મેં આપને જે કહ્યું છે-વચન ...

તે વૃદ્ધ સરદારને વચમાંજ જોલતો અટકાવી દુર્જને કહ્યું-“છટ્ટ ! તે મૂર્ખ ડોસીની વાત માનવા જેટલો હું મૂર્ખ નથી. ચાલો, હવે આપણે આપણા કિલ્લા તરફ જઈએ. આપની પુત્રીને સહિસલામત જોયા વિના મને શાંતિ થશે નહિ.” તે સર્વે કિલ્લા તરફ પાછા વળ્યા.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

આકસ્મિક મિલન.

બહાલા વાંચક ! હવે આપણે જરા પાછળના-ચોડા વખત પહેલાંના-અનાવ તરફ નજર કરીએ. જ્યારે તે હુંટારા ભાઈઓએ પોતાના માણસ લાખા અને નિરાનંદને પ્રભાવતી સોપતાંજ તેઓ સિંહગુફા તરફ ચાલ્યા ગયા, એ વાત તમારા ધ્યાનમાંજ હશે. ત્યાર પછી શું થયું ?

તે અન્ને જણા પ્રભાવતીને લઈ આડે રસ્તેથી સિંહ-ગુફા તરફ ચાલ્યા જતા હતા. તે સમયે પ્રભાવતીના મનમાં શા શા અને કેવા કેવા વિચારો ઉત્પન્ન થયા હશે કે થતા હશે તે જાણવાનું રહેલું હતું. તેણે પ્રથમ લાખાના મુખ તરફ જોયું. તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી તે ખૂની અને પોતાનો માલિકની જેવેજ નિર્દય જણાતો હતો. પછી તેણે બીજા માણસના મુખ તરફ જોયું તો તે પણ તેની પહેલાના જેવેજ તેને જણાયો. એટલે પોતાના છુટકારો થવાની તેને જે આશા હતી તે આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ. છતાં તે સંપૂર્ણપણે નિરાશ થઈ નહીં. તેના નિરાશામય અંતઃકરણમાં કંઈક આશાનો ઝાંખો પ્રકાશ હતો. તે વારે વારે ચારે તરફ જોતી હતી અને કોઈની વાટ જોતી હોય તેમ લાગતું હતું છતાં તે કોની વાટ જોતી હતી, તે, તે પોતેજ સમજી શકતી નહોતી.

ચોડાક વખત વીત્યો. ધીમે ધીમે તે અન્ને સ્વાર સિંહગુફાની પાસે પાસે આવવા લાગ્યા. હવે પ્રભાવતીને ભય લાગવા માંડ્યો. ચોડાજ વખતમાં સિંહગુફાનું ઉચ્ચ શિખર નજરે પડતાંજ-પોતે હવે સુરક્ષિત પણે પ્રભાવતીને ગુફામાં લઈ જશે-એવો વિચાર આવતાંજ-તે અન્ને સ્વારોને અત્યંત આનંદ થયો. પરંતુ તે આનંદ બહુ વખત સુધી સ્થિર રહી

શક્યો નહિ. તે બન્ને સ્વારો એક ગાઢ ઝાડીમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં તો એકદમ ચૂંચું કરતું એક બાણ આગ્યું અને તે એક સ્વારના ઘોડાના ગળામાં ખુંચી બેઠું. તે સાથેજ ઘોડો એકદમ જમીન ઉપર પછડાયો અને તેના સ્વારની પણ તેજ દશા થઈ. તેનું મસ્તક જમીન ઉપર પડેલા એક પથ્થર સાથે અફળાયું અને તે ખેમાન થઈ ગયો. પોતાની સાથેના સ્વારની આવી દશા થએલી જોતાંજ ખીજો સ્વાર ગભરાઈ ગયો. તેણે એકદમ પોતાનો ઘોડો યોભાવી ચારે તરફ નજર ફેરવી નેત્રેયું તો તેને કોઈ પણ જણાયું કે દેખાયું નહિ. આમ અચાનક અચૂક બાણ આવેલ જોઈ તેને બહુજ અજાણી લાગી. કોઈ આવે છે કે કેમ, તે માટે તેને ઘણા વખત સુધી વાટ જોઈ. પણ તેવું કોઈ બન્યું નહિ. પછી તે પોતાના ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો. એક હાથે પોતાના ઘોડાની લગામ પકડી ખીજો હાથે પોતાના જોડીદારને સાવધ કરવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો. એટલામાં પ્રભાવતીએ ખૂમ પાડી કે—“લલિતસિંહ !” તે સાંભળતાંજ લાખાએ ઉચું નેત્રેયું તો તેને પોતાની સામે એક સશસ્ત્ર જુવાન યોદ્ધો ઉભેલો દેખાયો. લલિતે તેને જોતાંજ કહ્યું—“ઓ સિપાઈ ! શસ્ત્ર છોડી દે અને શરણે આવ !” શરણુ એ શબ્દનો ત્રણ વખત ઉચ્ચાર કરી લાખો તદ્દન હતાશ થયો અને તેણે લલિતના હુકમ મુજબ કર્યું.

“બહાદુર ! ચાલ્યો જા. જા, હું તને અમરદાન આપું છું. જે તું મારી સાથે કપટ કરીશ તો હું તને તેની સખત સજા આપવા સમર્થ છું.”

“યુવક વીર ! મને કપટ કે દગ્ગો કરતાં આવડતુંજ નથી. તમે મને જે પ્રાણદાન આપ્યું છે તે હું કોઈ કાળે બૂલી જઈશ નહિ.”

“દીક છે. જો, હું આ તારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી તારો ઘોડો લઈ જઈ છું. કિલ્લામાં પહોંચતાંજ તારો ઘોડો હું તને અહીં પાછો પહોંચાડી દઈશ.”

અહા હા ! લલિત અને પ્રભાને માટે તે સમય બહુજ આનંદ અને સુખનો હતો. તે પ્રેમી યુગલનું આજે આમ આકસ્મિક રીતે મિલન થવાથી તે અનહદ આનંદના આવેશમાં આવી ગયું. ઘોડો વખત સુધી તેઓમાંથી કોઈ કોઈ પણ બોલી શક્યું નહિ. પછી પ્રભાવતી અચકાતાં અચકાતાં બોલી—

“લલિતસિંહ ?”

“હા. પ્રભાવતી ?”

તત્કાળ પ્રભાવતીને પોતાના પ્રશ્નનો પ્રેમી અવાજમાં ઉત્તર મળતાંજ તે બહુજ આનંદિત થઈ અને પરસ્પરે પ્રેમાતિશયથી પ્રેમ પૂર્વક પરસ્પર જોયું. તે બંને એક બીજાના બાહુપાશમાં બંધાય ગયા. ઘણો વખત થઈ ગયો છતાં તેમના હૃદયની આકર્ષક શક્તિ ઓછી થઈ નહિ. આખરે નિરૂપાયે તેઓ છૂટા પડ્યા. કારણ કે પાસેનીજ ઝાડીમાં કાંઈક ખખડાટ થવા લાગ્યો. ચોડાજ વખતમાં તે ઝાડીમાંથી એક વૃક્ષ વનચરી બહાર આવી અને તે પ્રેમી યુગલ તરફ જોઈ પરમાનંદ પામી. તે બોલી—“અહાહા વિધાતાએ કેવું સુંદર અને પરમ પવિત્ર પ્રેમી યુગલ નિર્માણ કર્યું છે ! ખરેખર આ દિવ્ય પ્રેમી યુગલજ છે !”

“લલિત ! જો આ વૃક્ષ આપણું એક કામ કરશે તો બહુ સારું થશે અને તેથી કેટલાએ નિર્દોષ પ્રાણીઓના પ્રાણ બચશે.” તે વૃક્ષને જોતાંજ પ્રભાવતી બોલી.

“પ્રભા ! કહે, તારું શું કામ છે ? તારું ગમે તે કામ કરવા હું તૈયાર છું.” ઘણાજ પ્રેમથી અને મૃદુસ્વરે તે વૃક્ષ બોલી.

“પ્રભા ! કેના પ્રાણ બચશે ? કહે, તે મને સર્વ સવિસ્તર સત્વર કહે. મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, આ વૃક્ષ તે કામ જરૂર કરશે.” લલિતે કહ્યું.

“ઓ ભલી બાઈ ! તું જા-એકદમ અહીંથી જા ! આ ઝાડીના નીચળ વળણ પાસે એકદમ જા અને જ્યાં કેટલાક સશસ્ત્ર સૈનિકો યુદ્ધ કરે છે ત્યાં જઈ કહે કે—‘તમારા યુદ્ધમાં કારણભૂત જે હવું તેનો છુટકારો થયો છે અને તે અત્યારે સહીસલામત છે’ એટલી વાત કહી આવ. જા !”

“ઠીક છે. પ્રભાવતી ! હું તારું કામ કરવા તૈયાર છું. ધૈર્ય તમે બંનેને મુખી રાખો. હવે હું તારું કામ કરવા માટે જાઉં છું.”

એમ કહી તે ડોસી ઝાડીમાં ચાલી ગઈ. ત્યાર પછી તેણે શું કર્યું, તે અમે કહી આવ્યા છીએ અને તે અમારા વાંચકોની જાણ બહાર નહિજ હોય.

તે વૃક્ષના ચાલી જવા પછી પ્રભાવતીએ સંકુચિત અને સહજજ ભાવે લલિત પ્રત્યે કહ્યું—“તમે અત્યારે અહીં ક્યાંથી આવી ચડ્યા ?”

“પ્રિય પ્રભા ! હું તને મારી કમનસીબ કહાણી શું કહું ? આજે કેટલાએ દિવસ થયા હું ચિંતામાંને ચિંતામાંજ હતો. ઘણી રાતો મેં તદ્દકડતાં વીતાવી છે. આનું કારણ હું તને કહું ? અને જો કહું તો ફક્ત એટલુંજ કે જેટલો સમય મેં કિલ્લાની એકાંત કોટડીમાં વ્યતીત કર્યો છે, તે સમય દરમિયાન મને તારી પ્રેમમયી પરમ પવિત્ર પ્રતિમાનાંજ વિચાર આવ્યા છે. ગઈ કાલની રાત તો મેં

બહુજ દુઃખમાં વીતાવી છે અને તેથી મારા અંતઃકરણમાં ઉદાસીનતા છવાઈ ગઈ છે. તે ઉદાસીનતા દૂર કરવા-કેટલાક મેળવવા અને સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય જોવા તેમજ મારા મનને આનંદ થાય તેટલા માટે હું આજે આ તરફના પ્રદેશમાં ફરવા નિકળ્યો. જે સમયે હું કિલ્લામાંથી બહાર નિકળ્યો તે સમયે દરવાજા ઉપર દુર્ગનસિંહને કોઈ મળવા આવ્યું હતું તેથી હું શસ્ત્રાગારમાં થઈ બહાર આવ્યો. હું જ્યારે શસ્ત્રાગારમાંથી પસાર થતો હતો ત્યારે આ સુંદર ધનુષ્ય મારા જોવામાં આવ્યું અને તે લઈ હું આ પ્રદેશમાં આવ્યો. ઘણો વખત સુધી હું આ પ્રદેશમાં ફર્યો. કાંઈક શિકાર મેળવવા મેં કોશીશ કરી પણ મને કાંઈએ શિકાર મળ્યો નથી. ફરતાં ફરતાં જ્યારે હું થાક્યો ત્યારે વિશ્રાંતિ લેવા એક શિલા ઉપર બેઠો. તે વખતે પણ મારા મનમાં અનેક વિચારોની ધ્રુવમાં ચાલતીજ હતી. એટલામાં ઘોડાના ડાબડાનો અવાજ મને સંભળાવા લાગ્યો. ત્યારે મને અજાણ્યો એ ઉપજી કે આવી ગાઢ ઝાડીમાંથી કોણ પસાર થતું હશે? એથી હું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. ધીમે ધીમે તે અવાજ મને પાસેને પાસે સંભળાવા લાગ્યો. આવી ઝાડીમાંથી પસાર થનારો સ્વાર કોણ હશે, તે જોવા માટે હું એક ઝાડની ઓથમાં ડુપાઈ ગયો. ઘોડાજ વખતમાં બે સ્વારો મને દેખાયા. પ્રભાવતી! તેમાંથી એક સ્વારની પાસે તને જોતાંજ મારા મનની હાલત બહુજ વિચિત્ર થઈ ગઈ. તેનું વર્ણન કરી શકવા હું અસમર્થ છું. તરફાળ મેં મારું આ ધનુષ્ય સજ્જ કર્યું અને બાણ છોડ્યું. ત્યાર પછી શું થયું, તે બધું તો તે તારી આંખે જોયુંજ છે! ” ... પ્રભાવતીની પ્રેમમય મુખમુદ્રા તમ્જ જોતાં જોતાં લલિતે કહ્યું.

“અને પછી તમને શિકાર પણ મળ્યો.” હાસ્યમય મુખે ધીમેથી પ્રભાવતી બોલી.

આજે ઘણા દિવસો પછી પ્રભાવતીના મુખ ઉપર હાસ્ય ચમકવા લાગ્યું હતું પણ તે હાસ્ય બહુ વખત સુધી ટકીને સ્થિર રહી શક્યું નહિ. પોતે લલિતની સાથે આવી રીતે વર્તે છે, તે ઉચિત નથી, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. પ્રભાએ તે વિષય બદલી નાંખવા માટે ઘણી ઘણી કોશીશો કરી પણ તે સુખદાયક વિષય-ધ્રુવ છતાં-પ્રભા બદલી શકતી નહોતી. અન્તે તે બોલી-“લલિત! હવે આ વિષયને છોડી દો. અત્યારે હું કેવી સ્થિતિમાં છું, તે તમે ભૂલી ગયા લાગે છે. ઘોડાજ સમય પહેલાં અનુપમ આનંદના અતહદ આવેગમાં આવી જઈ મેં તમારી સાથે જે બાણજ અને વર્તન કર્યું, તેને માટે મને બહુજ

પશ્ચાત્તાપ છે. મારે હવે બહુજ વિચાર કરીને સાવચેતીથી વર્તવાનું છે—આલવાનું છે. મારા પિતાજીએ મારે માટે જે કાંઈ વિચાર કરી રાખ્યો છે ... ..

“પ્રભા ! હવે આગળ ન બોલ. હું તે સર્વ વાત જાણું છું અને તે એ કે સરદાર દુર્જનસિંહની સાથે ... વચમાંજ લલિત બોલ્યો.

“હા. જો તમને ખચર હોય અને તમે જાણુતા હો તો આપણું આ વર્તન કેટલું બધું અક્ષમ્ય છે—અનુચિત છે ? હવે હું બીજા ... ની ... સાથે ...

એટલામાં તે તરફ કેટલાક ઘોડેસ્વારોના આવવાનો અવાજ તેઓને સંભળાયો. લલિતસિંહે તરત મ્યાનમાંથી પોતાની તરવાર બહાર કાઢી અને તે પ્રભાવતીની પાસે જઈ ઉભો રહ્યો. તેણે એક વાર ચારે તરફ નજર કરી. કદાચિત્ સિંહચુક્રામાંના લોકો પોતાની ઉપર ચઢી આવશે, એમ તેને પ્રથમથીજ લાગતું હતું. પ્રભાવતીને પણ ભય લાગવા માંડ્યો. ફરી જો તે લોકો આવી જશે તો પોતાની રિશ્તિ બહુજ ખરાબ થઈ જશે, એ તે જાણતી હતી. પ્રભાવતીને ભયભીત થએલી જેતાંજ તેને ધીરજ આપતાં લલિત કહ્યું—“પ્રભાવતી ! તું જરા પણ ભય પામીશ નહિ. જ્યાં સુધી આ લલિતસિંહના શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય તારો વાળ પણ વાંકો કરી શકે તેમ નથી. માટે તું તદ્દન નિશ્ચિંત રહે. તારી સહિસલામતીની જવાબદારી હવે મારે માથે છે અને તે હું ભૂલી ગયો નથી.”

“આ તો પિતાજી આવ્યા !” પ્રભાવતી એકદમ આનંદથી બોલી ઉઠી.

સરદાર સજ્જનસિંહ, દુર્જનસિંહ અને ચંદ્રસિંહ કેટલાક સ્વારોની સાથે ઝાડીમાંથી બહાર આવ્યા. પોતાની પુત્રીને સહિસલામત જેતાંજ વૃદ્ધ સરદાર સજ્જનને આનંદ આનંદ થયો. તે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પ્રભા પાસે ગયો અને તેના કપાળે ચુંગન કર્યું. પછી તેણે લલિત તરફ નજર કરી. તેના શરીર ઉપર રક્તનું એક બિંદુ પણ નહોતું છતાં તેણે પ્રભાવતીને હાથારાઓના હાથમાંથી છોડાવી હતી. જે કામને માટે પોતાને કેટલાએ સૈનિકોનું બળીદાન આપવું પડ્યું હતું છતાં કાર્યની સિદ્ધિ ન થઈ અને તેજ કામ એક યુવકે કાંઈ પણ જોખમ ખેડ્યા વિના સિદ્ધ કર્યું, તે જાણીને તે વૃદ્ધ સરદારને અજાયબી ઉપજ્યા વિના રહી નહીં. તે લલિતને એક તરફ લઈ ગયો અને કહ્યું—“લલિત ! તારો આજનો ઉપકાર હું કોઈ કાળે ભૂલીશ નહિ.”

એટલુંજ કહી તે વૃદ્ધ સરદારે પ્રમાને બેસવા માટે એક સ્વારનો ઘોડો અપાવ્યો અને તે ઉપર પ્રભા બેસી ગયા પછી સર્વે અન્યદૂર્ગ તરફ ચાલ્યા. તેની ડાબી બાજુએ સરદાર દુર્ગનસિંહ ચાલતો હતો અને આગળ આગળ ચંદ્ર ચાલતો હતો. તે સમયે તે બન્ને—ચંદ્ર અને દુર્ગન—ના મનમાં શા શા વિચારો ચાલતા હતા, તે જાણવાનો માર્ગ નહોતો. તે બન્નેના મુખ ઉપર ક્રોધની કરચલીઓ પડેલી સ્પષ્ટ પછે જણાતી હતી. લલિત તે સર્વેની પાછળ પાછળ ધીમે ધીમે પગ પાળો ચાલતો હતો. ઘોડીવારમાંજ લલિત પાછળ પડી ગયો અને બીજા બધા તેની આગળ ચાલ્યા ગયા. ત્યાં સરદાર સજ્જને પ્રમાને પૂછ્યું કે—“પુત્રી ! લલિત તારી સાથે શી શી વાતો કરતો હતો ? તમે બન્ને ઇંધ બાજતમાં વાતચિત કરતા હતા ?”

પોતાનો પિતા આ પ્રશ્ન શા માટે પૂછે છે, તેના ઉદ્દેશ તરતજ પ્રભાવતીના ધ્યાનમાં આવી ગયો. તે તેના તરફ કરડી નજરે બેતી બોલી—

“પિતાજી ! તમારા પ્રશ્નનો ઉદ્દેશ હું સારી રીતે સમજી ગઈ છું. લલિતે મારી સાથે કાંઈ ગેરવ્યાજબી વર્તન કર્યું હશે અથવા મારી સાથે અનુચિત વાતો કરી હશે, એમ તમને લાગતું હશે. પરંતુ પિતાજી ! લલિત એ એક બહુજ પવિત્ર અને ખરેખરો શરતીર છે અને તેને માટે તમારે શંકા લેવી, એ તમારા વિરુદ્ધે કલંક લગાડનાર છે, એમ હું માનું છું ! પિતાજી ! આજે તેણેજ મારા પ્રાણ બચાવ્યા છે અને મને પ્રાણદાન આપ્યું છે, તે હું નરતાં સુધી કોઈ કાળે ભૂલીશ નહિ. મારા ઉપર જ્યારે સંકટ આવી પડ્યું ત્યારે જો લલિત ન હોત તો પિતાજી ! આજે આ તમારી અભાગિની પુત્રી આ સમયે કોણ જાણે જ્યાં હોત.....

ત્યાર પછીનું તેનું કથન તે વૃદ્ધ સરદારે સાંભળ્યું નહિ. પ્રભાવતીના મુખમાંથી ઉપર પ્રમાણેની વાત સાંભળતાંજ લલિતસિંહને માટે તેના હૃદયમાં જે શંકા આવી હતી તેને માટે હવે તે શરમાવા લાગ્યો. તેણે એક સ્વારનો ઘોડો લલિતને અપાવ્યો અને તેની સાથે સાથેજ ચાલવા લાગ્યો. રસ્તામાં તે વૃદ્ધ સરદારે લલિતને જંગલમાં અનેલા બનાવની સર્વ હકીકત પૂછી લીધી.

ધીમે ધીમે તે તમામ લોકો અન્યદૂર્ગમાં પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

રંગમાં લગ્ન.

બહાલા વાંચક ! ગયા પ્રકરણમાં જે હકીકત અમે લખી આપ્યા છીએ તેને આજે પાંચ અઠવાડિયા થઇ ગયા છે. એક દિવસ સરદાર સજ્જનસિંહ અને દુર્જનસિંહ બન્ને જ્યારે સભામહલમાં બેઠા હતા ત્યારે સજ્જન એકદમ બોલ્યો કે—“કેમ દુર્જનસિંહજી ! તમારા આ કિલ્લામાં વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા રિવાજ મુજબ તમે આ વર્ષે મહિષમલીમહોત્સવ કરશો કે નહિ ?”

“હા—ના—પણ આ વાત તમને કોણે કહી ?” સજ્જન આ પ્રશ્ન પૂછતાંજ દુર્જન જરા ચમટી ગયો અને અચકાતાં અચકાતાં ઉપર પ્રમાણે બોલ્યો.

“તેમાં કહેવા જેવું શું છે ? આજે ઘણાં વર્ષોથી આ મહોત્સવ તમારા કિલ્લામાં બહુજ ઠાઠમાડથી ઉજવાય છે, એમ મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું છે. તે શિવાય ન ધારેલી રીતે અમે જ્યારે તમારા આ કિલ્લામાં હાજર છીએ ત્યારે તે અમારા જોવા-જાણવામાં પણ આવી શકશે. દુર્જનસિંહજી ! આવા મહોત્સવોથી અમારી પ્રમાને બહુજ આનંદ થાય છે.”

“શું તમે આ ખરુંજ કહો છો ? તો તો ખરેખર તે ઉત્સવ આ વર્ષે હું બહુજ ઠાઠમાડથી ઉજવીશ.” એક ક્ષણ પહેલાં દુર્જનસિંહને જે ભય લાગતો હતો તે ભય “પ્રમાને બહુજ આનંદ થાય છે !” એ મંત્રના પ્રભાવે કાણુ જાણુ ક્યાંએ ઉડી ગયો.

હજી નવા વર્ષના પહેલા દિવસને ચાર દિવસની વાર હતી. દુર્જન પોતાના કથન પ્રમાણે ખરેખર બહુજ ઠાઠમાડથી તે દિવસ ઉજવવાની ગોઠવણો કરવા લાગ્યો. અજયદૂર્ગની આસપાસના અન્ય સરદારોને તેણે આગ્રહપૂર્વક આમંત્રણો મોકલાવ્યા.

ત્યાર બાદ થોડાજ સમયમાં ધીમે ધીમે અજયદૂર્ગમાં અનેક સરદારો એકત્ર થયા. મોટામોટા સરદારોની સ્ત્રીઓ અને બાળકોના કોલાહલથી તે દૂર્ગ ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યો—ગાજવા લાગ્યો.

આજે નૂતન વર્ષનો પ્રથમ દિવસ છે. કિલ્લામાં સર્વ ઠેકાણે આજે બહુજ સફાઈ દેખાય છે. મહેશીલના મંડપમાં ચારે તરફ ધ્વજપતાકાઓ લગાવેલી છે અને તેની આસપાસ આગ્ર અને અશોકની ફલપુષ્પ યુક્ત મોટ મોટીઓ શાખા-પ્રશાખાઓ લગાવી તે મંડપની

શોભાને બહુજ વધારી દેવામાં આવી છે. દરવાજાની પાસેના સંઘડા-
લયની બાજુમાંજ મેમાતો તે મહોત્સવની શોભા જોઈ શકે તેટલા
માટે—તેમને બેસવા માટે—સુંવાળો મોટો ગાલીચો પાથરી દેવામાં આવ્યો
છે. મુખ્ય દરવાજા ઉપર જરીતું—અન્યદૂર્ગતું—નિશાન ફરકી રહ્યું છે.
મંગલવાદો વાગે છે અને તેના મધુર ધ્વનિ આખા કિલ્લામાં પડ્યા
પાડી દૂર્ગને ગજવી મૂકે છે. મુખ્ય દરવાજાની અંદરની બાજુએ
કિંમતી પોશાકો પહેરી સજ્જ થએલા સિપાહીઓ લાઇનબંધ ઉભા છે.
ધીમે ધીમે તમામ મેમાતો પોતપોતાની લાયકાત પ્રમાણેની જગ્યાએ
આવીને બેસી ગયા પછી પોતાના ઉમદા ઘોડા ઉપર બેસી દૂર્ગનસિંહ
ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે સમયે તેણે ઘણેજ કિંમતી પોશાક પહેર્યો
હતો. તે ઉપરથી તેના વૈભવની કલ્પના થઈ શકે તેમ હતું. તેના
તમામ વસ્ત્રાભૂષણો ચાલુક્ય કુળમાંના રાજપુરુષ જેવા હતા. તે વખતે
તેણે જરીતું અંગરખું પહેર્યું હતું અને તેની ઉપર હીરામોતીનો હાર
આમ તેમ અથડાવાથી તેની શોભામાંજ બહુજ વધારો થયો હતો.
તેના મસ્તકે જે જરીતો ફેટા બાંધેલા હતા તેની ચારે તરફ બહુ-
મૂલ્ય હીરાનો શિરષેય હતો. વયમાં સોનેરી કલગી તેની શોભાને
દ્વિગુણિત કરતી હતી. ભુજદંડ ઉપર બાહુનાં ધરેણાં ધારણ કરેલાં
હતાં. ઘોડાની ઉપર જે સામાન હતો તે પણ બહુજ સુંદર અને
કિંમતી હતો. આટ આટલું છતાં પણ દૂર્ગનસિંહના અંતઃકરણમાં કે
મુખમુદ્રા ઉપર પ્રસન્નતા અથવા પ્રકુલ્લતા અને તેજનો અભાવજ
હતો. તે બહુજ દાઢમાકથી મહોત્સવ-મંડપમાં આવ્યો ત્યારે તેના
મુખ ઉપર તેજ ચમકતું નહોતું પણ તે નિસ્તેજ દેખાતું હતું—તેની
ઉપર ઉદાસીનતાની આછી આછી છાયા—ઝીણી નજરે જોનારને—દેખાઈ
આવ્યા વિના રહે તેમ નહોતું. દૂર્ગનસિંહે ત્યાં આવતાંજ દેવાલય
તરફ જોઈ નમન કર્યું અને પછી ત્યાં પોતાને માટે રાખેલા આસન
ઉપર જઈ બેઠો. ઘોડાજ વખતમાં વિવિધ કળાઓમાં કુશળતા ધરા-
વનારા પુરુષો એક પછી એક એમ જુદી જુદી જાતની રમતો કરી
ખતાવવા લાગ્યા. પ્રથમ બે મલ્લોએ મલ્લયુદ્ધ કરી ખતાવ્યું. પછી
જુદી જુદી જાતની રાજવંશી અને શસ્ત્રીરતાવાળી રમતો રમાઈ. આમ
કેટલોક વખત વ્યતીત થયા પછી ત્યાં એકત્ર થએલા સર્વ મનુષ્યો
હીને ઉભા થયા. રાજપુરોહિતે આવી દૂર્ગનસિંહના ભવ્ય પણ નિ-
સ્તેજ ભાલ ઉપર કંકરું તિલક કર્યું. એટલામાં વૃદ્ધ દૂર્ગેશ્વર રણમલ
અને કેટલાક અનુચરો મળી ત્યાં એક રૂઢપુષ્ટ પાડાને લઈ આવ્યા.
દૂર્ગને રાજપુરોહિત પાસેથી લાલ કૂચોની માળા લઈ પાડાના કંકમાં

પહેરાવી અને પછી પાડાના મસ્તકે સિંદૂરના પાંચ તિલક કર્યા. પછી તે મંડળ પાડાને લઈ ત્યાંથી રવાના થયું. તે સર્વ મંડળ દૂર્ગના મુખ્ય દરવાજે આવી પહોંચ્યું. સર્વ મનુષ્યોએ દૂર્ગના મુખ્ય દરવાજાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી. કરી તે મંડળ મુખ્ય દરવાજે એકઠું થયું. આ વખતે રાક્ષસી તોપો પોતાની ગર્જના કરવા લાગી, દૂર્ગનો ઘંટ અને નોખત એટલા તો જોરથી વાગવા લાગ્યાં કે જેથી ત્યાંનો આસપાસનો પ્રદેશ ગાજી ઉઠ્યો. યોડીવારમાંજ દરવાજાની પાસેની એક જગ્યાએ કે જ્યાં પાડો ઉભો હતો ત્યાં દુર્ગને જઈ તે પાડા ઉપર પોતાની સમશેરનો એવી તો સફાઈથી વાર કર્યો કે જેથી તેનું મસ્તક તત્કાળ ધડથી જુદું થઈ ગયું અને પાડાના પાંચ પ્રાણ પરણાકે પ્રાણ કરી ગયા.

વાંચકો ! આ હૃદયભેદક ઉત્સવની વધારે હકીકત જાણવાની આપણે જરૂર નથી. માટે ચાલો, હવે આપણે આપણા એક પરિચિત રથળ તરફ પ્રમાણ કરીએ. આપણે હવે લલિતસિંહ પાસે જવાનું છે.

તે બિચારો દીન યુવક પોતાના ઝોરડામાં એકઠોજ પોતાની શોચનીય સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરી દુઃખનાં ઉનાં આંસુ ખેરવે છે. તેની પાસેજ તેનો વિશ્વાસુ મદદગાર વીજલ ઉભો છે અને તેને ધીરજ આપી રહ્યો છે. વીજલ બોલ્યો—

“લલિત ! તમારે માટે મને બહુજ લાગી આવે છે. તમે ધીરજ ધરો—ઈશ્વર દયાળુ અને સતિઆનો બેલી હોવાથી સૌ સારાં વાનાં કરશે અને તમને સુખી બનાવશે. અસ્તુ. પણ આજે આ દિલ્લામાં બહુજ ઠાઠમાટી મહિષબલી—મહોત્સવ ઉજવાયો અને તમે એક કેદીની જેમ પોતાના કંગાલ ઝોરડામાં પડી રહ્યા છો ! એ શું ? ખરી રીતે જોતાં આજના મહાન મહોત્સવમાં ભાગ લેવાની પરવાનગી સરદારે તમને આપવી જોઈતી હતી પણ અફસોસ કે તેમ બન્યું નથી. લલિત ! શું તમે હજુ પણ કંઈ સમજી નથી શકતા ! અરે ભલા યુવક ! ભલાઈની પણ હદ હોય છે. હજુ પણ જો તમે તે સરદારને ‘માફ કર્યાણ કરનાર’ એમ કહેતા રહેશો તમારે આખું જીવન આ કષ્ટમય કારાગૃહમાંજ એક કેદીની જેમ વ્યતીત કરવું પડશે. આ હું તમને ખરેખર કહું છું તે ધ્યાનમાં લ્યો—બૂલશો નહિ !”

“પ્રિય વીજલ ! હજુ બીજું પણ તારે કંઈ કહેવાનું બાકી રહે છે ખરું ? અને જો ન રહેતું હોય તો ઝો ભલા વીજલ ! સાંભળા. તું મને કેદી કહે છે એ તારી બૂલ છે. વીજલ ! મેં સરદારનો

એક અપરાધ કર્યો છે. તેમની એકની એક પુત્રીને હું ચાહવા લાગ્યો અને મારા આ અપરાધની તેમણે મને જે સજા કરી છે, તે વ્યાજબી છે અને તે વ્યાજબી બાબતમાં મારે શા માટે ખોટું લગાડવું જોઈએ? તે તુંજ મને કહે.” વીજલ તરફ જોતાં લલિતે સરિમત મુખે કહ્યું.

“કુમાર! મને તો તમારી માન્યતા કાંઈક વિચિત્ર લાગે છે.”

“તને ગમે તે લાગતું હોય છતાં હું કહું છું કે—તે મારી પ્રમાણિક માન્યતા છે. વીજલ, સમજ કે જે તેજ સરદાર મારા જન્મદાતા— પિતા—હોત—અને ખરી રીતે મારા જન્મદાતા જનક કરતાં તેમની સજ્જનતા અધિક છે—તો તેઓ મને જે આજ્ઞા કરત તે આજ્ઞાનો શું મારાથી ભંગ કરી શકત? નહીંજ! વીજલ, આ કાંઈ શિક્ષા નથી અથવા હું કાંઈ તેમનો કેદી પણ નથી. મને સર્વ વાતની દૃષ્ટ તેમણે આપી છે. ફક્ત એક પ્રભાવતીને મળવું નહીં અને તેની સાથે વાતચિત કરવી નહિ, એવું તેમણે મને ફરમાવ્યું છે. હવે હું મારી મરજીની જબહાર ન નિકળું અને અહીંજ પડ્યો રહું તો તેવી સ્થિતિમાં જો તું મને કેદી કહે તો હોય તો વીજલ, તે તારી સમજ ફેર શિવાય બીજું કાંઈજ નથી. વાર, પણ શું તું મને એમ કહે છે કે—મારે અહીંથી ચાલ્યા જવું?”

“કુમાર! તમારી દુઃખદાવસ્થા દૂર કરવાનો તેજ એક માત્ર ઉપાય છે.”

“અને વીજલ! અહીં તું એક વાત બૂલી જાય છે.”

“તે કઈ વાત?”

“તે એજ કે જે હું આ પહેલાંજ અહીંથી ચાલી ગયો હોત તો તે દિવસે પ્રભાવતીને લુટારાઓના હાથમાંથી છોડાવત કોણ?”

“અને તેથીજ તમે કિલ્લાનો ત્યાગ નહીં કરતા હો?”

“હા, એમજ છે.”

“હવે આપની શી ઇચ્છા છે. અને આપ શું કરવા માગો છો?” વીજલે તેની ઇચ્છા જાણવા પૂછ્યું.

“એજ કે—આ કિલ્લામાં રહીનેજ હું તેની ઉપર નજર રાખીશ.”

“વાર, હવે એ વાત પડતી મૂકો. આજે સહવારથીજ તમને એક વાત પૂછવાનું મને મન થયું છે પણ તે પૂછવા આવવાનો મને અત્યારે વખત મળવાથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું. લલિત! તમને લાગે છે કે—આજ રાત્રે દુર્ગમાં કાંઈ નવીન બનાવ બનશે ખરો?”

“નક્કી કાંઈ કહી શકાય નહિ પણ મને લાગે છે કે તેવું

કાંઈક થવું તો જોઈએજ. કાંઈક બનશે, એવો ભય રાખનાર આ કિલ્લામાં એક નહિ પણ અનેક મનુષ્યો છે, એમ હું માનું છું.”

“હા. આપની આ માન્યતા ખરાબર છે. વાર પણ કુમાર ! તમને ભૂતપિશાચ ઉપર વિશ્વાસ છે ખરો ?”

વીજલનો આ અન્નયમી ભરેલો વિચિત્ર પ્રશ્ન સાંભળી લલિત તેના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. તેણે ખાસ કરીને આ પ્રશ્ન પોતાને પૂછ્યો હતો, એવી શંકા એકદમ તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ આવી. તેણે ફરી વીજલના મુખ તરફ ભેદક દૃષ્ટિએ જોયું અને પછી બોલ્યો—

“વીજલ ! વિધાતાએ આપણા જેવીજ ભૂતપિશાચ વિગેરેની યોનિનિર્માણ કરી છે. એમ હું માનું છું. જો આપણે તેના ઉપર વિશ્વાસ ન રાખીએ તો પણ આપણા હમેશના વ્યવહારને કાંઈ બાધ આવી શકે તેમ નથી. છતાં પણ એ વાત તો નજ ભૂલવી જોઈએ કે—તે પણ વિધાતાએ નિર્માણ કરેલી એક યોનિ* છે. જો કે તે બયોત્પાદક છે, એમ લોકો કહે છે, છતાં પણ નીતિ—ન્યાય અને ધર્મ તથા સત્યને અનુસરીને ચાલનારા પુરુષોને તેના તરફથી ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી. પણ વીજલ ! આજે આવો વિચિત્ર પ્રશ્ન મને પૂછવાનું તારે કાંઈ પ્રયોજન ?”

“પ્રયોજન તો કાંઈ નહીં પણ આજે આ કિલ્લામાં એજ વિષયની ચર્ચા ઘણા ખરા મનુષ્યો કર્યા કરે છે. દૂર્ગમાં પુષ્કળ મે-માનો આવ્યા છે તેનું મુખ્ય પ્રયોજન પણ એજ છે. અગ્ન્યદૂર્ગમાં મહિષબલી-મહોત્સવને સમયે એક ચમત્કારિક બનાવ બને છે, તે પોતાની નજરોનજર જોવાની ઘણા ખરા મેમાનોની મરજી છે—જીણાસા છે અને આજે સહવારથી ઘણા ખરા મનુષ્યો તેની તેજ ચર્ચા કર્યા કરે છે.”

આ વિચાર લલિતના હૃદયમાં પણ સહવારથીજ એક સરખો ઘેંળાયા કરતો હતો. કિલ્લાની પૂર્વદિશા તરફના પર્વત પ્રદેશમાં પોતે જ્યારે શિકારે ગયો હતો અને અચાનક રીતે તે વૃદ્ધ વનચરીને પોતાને ભેટો થઈ ગયો તેમજ તે મહિષબલી મહોત્સવની ખ્યાતિમાં તે ડોસીએ જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા હતા તે લલિત ભૂલી ગયો નહોતો. ‘રાત્રે ભોજન સમયે દૂર્ગનો ખરો માલેક આવશે !’ એવું જે વાક્ય તે ડોસીએ કહેલ તે વાક્ય હજુ પણ તેના સ્મરણમાંથી ખસ્યું નહોતું.

* જીવાનામુત્પત્તિસ્થાનયોનિરુચ્યતે ॥ જીવોના ઉત્પત્તિ સ્થાનને યોનિ કહે છે.

આ વાક્યનો ખરેખરો ભાવાર્થ હજી પણ તે પૂરેપૂરો સમજી શક્યો નહોતો. ખરો દુર્ગાધિપતિ કોણ ? તે જાણવાની તેને અનહદ ઉત્કંઠા લાગી હતી પરંતુ ગદ્ય કાલથીજ પોતાના ઓરડામાંથી બહાર ન નિકળવાનું સરદાર સજ્જને તેને જણાવ્યું હતું. એજ દારણથી તે પોતાના ઓરડામાંથી બહાર નિકળ્યો નહોતો. લલિતે વીજલને કહ્યું—
“ ભાઈ વીજલ ! હવે તું જા અને ભોજન સમયે ક્યા ક્યા બનાવો અને છો, તે જોઈ-જાણી મને આવીને કહેજો ! ”

મહિપપત્ની મહોત્સવ સંધ્યા સમયે સમાપ્ત થયો. આજે કિસ્લામાં ઠેકઠેકાણે વિશેષ રોશનાઈ કરવા સખ્ય ઘણા દિવસથી નિદ્રાવસ્થામાં પડેલો તે કિલ્લો જાગૃત થઈ ચમકતો હતો. હજી ભોજનનું કામ બાકી હતું. તેને માટે સર્વ તૈયારીઓ થઈ ગઈ. સર્વ મેમાનો અને બીજા લોકો પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ગોઠવાએલા આસનો ઉપર આવીને બેસી ગયા. ભોજનના પદાર્થો પિરસાયા. સરદાર દુર્જનસિંહ તમામ પ્રકારે ઉપર દેખરેખ રાખતો આમથી તેમ ફરતો હતો. તે સમયે તે સર્વ રીતે તદ્દન શાન્ત લાગતો હતો. આજે તેનું સર્વ ઐશ્વર્ય પ્રભાવતીની નજરે પડ્યું હતું અને તેથી તેને અત્યંત આનંદ થયો હતો. તે વચમાં વચમાં કોઈક બીજની વર્દી આપવા માટે મંબીરતાથી રણુગલને બોલાવતો અને રણુમલ પણ એક યાંત્રિક પુતળાની જેમ તેની આજ્ઞાના તાલ ઉપર નાચતો હતો. તે ચિચારા વૃદ્ધનું ચિત્ત આજે ઠેકાણે નહોતું. આજનો પ્રસંગ ક્યારે નિવિધનતાથી સમાપ્ત થાય, એજ તેના ચિચારનો વિષય હતો. તેની મુખમુદ્રા તદ્દન નિરતેજ દેખાતી હતી. તમામ મનુષ્યો આનંદમાં ગુલ્લતાન બની ભોજ્ય પદાર્થોને વખાણી વખાણી ધન્સાફ આપતા હતા. પાસેનાજ સમામહેલમાંથી આવતો વારાંગનાઓના મધુર ગાયનનો-મંજુલ નાદ તેમના કર્ણપ્રદેશ ઉપર વારંવાર અથડાતો હોવા સખ્ય સર્વ મેમાનોના આનંદને અવધિ થયો હતો. ક્રમે ક્રમે ભોજનનું કામ લગભગ પૂર્ણ થવા આવ્યું. રિવાજ મુજબ સરદાર દુર્જનસિંહ પોતાને માટે તૈયાર કરેલા સ્થાન પાસે ગયો અને હવે તે, તે આસન ઉપર બેસે તેટલામાંજ શસ્ત્રાગારમાંથી—“ ઘાડ ઘાડ ઘડડડડ ” એવો ગર્જના કરતો-મેઘની જેમ કકડીને ગર્જના કરતો-ભયંકર ધ્વનિ ત્યાં એકત્ર થએલા સર્વ મનુષ્યોને સંભાળાયો અને તે સાથેજ ભોજનશાળાનો એક છુપો દરવાજો ઉઘડ્યો. દરવાજો ઉઘડતાંજ સર્વ લોકો ગભરાયા-ભયભીત થયા. ભોજન ભોજનને ઠેકાણે રહ્યું અને તમામ લોકો પથ્થરના પૂતળાની

જેમ જ્યાં હતા ત્યાંજ સ્થિર થઈ ગયા. તેઓ એક ખીજની તરફ ટગર ટગર જોવા લાગ્યા. તે સર્વના નેત્રોમાં અને શરીર ઉપર એક જાતના ભયની છાયા દેવાઈ ગઈ. આમ તે આનંદમાં વિષાદની છાયા ભેળાઈ—રંગમાં ભંગ થઈ ગયો.

તે લોકો એક ખીજ તરફ જોતા હતા છતાં કોઈની છાતી નહોતી થતી કે તેઓ એક પણ શબ્દનો મુખમાંથી ઉચ્ચાર કરે! તેટલામાંજ ઉઘડેલા ગુપ્ત દરવાજામાંથી એક ચમત્કારિક આકૃતિ દુર્જનસિંહના આસનની પાસે આવીને ઉભી રહી.

તે આકૃતિના મસ્તક ઉપર શિરચાણુ હતું, તેના શરીર ઉપર ચળકતું અખતર અને હાથમાં નાગી ચમરાજની જિહ્વા જેવી ચમકતી તરવાર હતી. એવા પ્રકારની તે આકૃતિ દુર્જનસિંહની પાસેજ આવીને ઉભી રહી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અજયદુર્ગનો ખરો માલેક

તે ચોદાની આકૃતિ ભોજનશાળામાં આવીને દુર્જન પાસે ઉભી રહી, ત્યાર પછી તે પાછી છુપા દરવાજા પાસે ગઈ. અજય જેવું તો એ હતું કે તેના ચાલવાનો જરા પણ અવાજ થતો નહોતો. તે આકૃતિ ધીમે ધીમે ફરી દુર્જનના આસન પાસે આવી. દુર્જન ત્યાંજ બેસીત થઈને બેઠો હતો. ફરી વાર તે આકૃતિને પોતાની પાસે આવેલી જોતાંજ દુર્જન ખડબડ બધ પામી એક ખૂમ પાડી ઉઠ્યો અને ત્યાંથી ફૂટીને ખીજ માણસો જ્યાં ઉભા હતા ત્યાં જઈ ઉભો. કુમાર ચંદ્રસિંહે પણ તેનું અનુકરણ કર્યું. ઘણો વખત સુધી તે આકૃતિ દુર્જનના ખાલી પડેલા આસન પાસેજ ઉભી હતી. પછી તેણે તમામ લોકો ઉપર પોતાની નજર ફેરવી અને તેને દુર્જન ઉપર સ્થિર કરી. તે આકૃતિએ પોતાનો ખીજે હાથ દુર્જન તરફ લંબાવ્યો તે વખતે સર્વે લોકોના ભયમાં ઝોર વધારો થયો છતાં સર્વે દુર્જન તરફ જોવા લાગ્યા. આજે એવોજ કાંઈક ચમત્કારિક ખનાવ ખનશે ખરો, એ વાત તો ઘણાખરા મનુષ્યોના જાણવામાં હતી અને શો ચમત્કારિક ખનાવ અને છે, તે જાણવાની પોતાની જાણસાને તૃપ્ત કરવા કેટલાક મેમાનો તે પ્રસંગે ખાસ કરીને ત્યાં આવ્યા હતા. હવે તેઓને પોતાની ભૂખતા ભરેલી જાણસાને નાટે પથ્થાતાપ થવા લાગ્યો.

હવે પોતે સહિ સજામત રીતે કિદ્યામાંથી બહાર જઇ શકશે કે નહીં, એ બાબતમાં તેઓ ચિંતાતુર બની ગયા. તે સમયે ત્યાં એક જથ્થેલા લોકોના હૃદયની હાલત કેવી શોચનીય થઇ ગઇ હતી, તેનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરવાનું કામ બહુજ કઠિન છે. તે આકૃતિએ દુર્જન તરફ હાથ લ'બાવતાંજ તે (આકૃતિ) ની આંખોમાંથી અગ્નિની જ્વાલાઓ નિકળવા લાગી. હવે ત્યાંના લોકો ધીરજ રાખી શક્યા નહિ. તેઓ એકદમ ન્હાસભાગ કરવા લાગ્યા. ભોજનશાળામાંથી જેમ અને તેમ તરતજ બહાર નિકળી જવા રસ્તો ખોળવા લાગ્યા. એટલામાં “ ન્હાસો ! આવ્યો ! માર્યા રે મારા બાપ ! ” એમ તે મનુષ્યોમાંથી એક મનુષ્ય ધૂમ પાડી ઉડ્યો. દરેક માણસ પાછું વાળીને જોવા લાગ્યો તો તે આકૃતિનો હાથ હૃદ ઉપરાંત લાંબો થએલો દરેકના જોવામાં આવ્યો. હવે તે લોકોના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલા ભયનો અવધિ થયો તેમજ ભોજનશાળામાં બહુજ કોલાહલ થઇ ગયો. જેઓ સશક્ત હતા તેઓ જેમ તેમ કરી બહાર નિકળી પડ્યા અને બાકીના બધા એભાન થઇ ભોજનશાળામાંજ પછડાઇ પડ્યા. સરદાર દુર્જન અને ચંદ્ર તો ક્યારનાએ મૂર્ચ્છિત થઇ પડ્યા હતા.

સ્ત્રીઓને માટે ભોજનની વ્યવસ્થા ખીજીજ જગ્યાએ કરવામાં આવેલી હતી. ત્યાંના દેખાવ તો બહુજ હૃદયભેદક હતો. ત્યાં એક જથ્થેલી ૨૦-૨૫ સ્ત્રીઓમાં પ્રકટ પ્રભાવતીજ સાવધ હતી અને ખીજી બધી સ્ત્રીઓ મૂર્ચ્છિત થઇ જમીન ઉપર પછડાઇ પડી હતી. પ્રભાવતીને પહેલાં તો ત્યાં અચાનક પ્રકટ થએલી તે ચમત્કારિક ચોદાની આકૃતિનો ભય લાગ્યો ખરો પણ પછી તે તદ્દન નિર્ભય થઇ-એકે પડદાની પાછળ છુપાઇ જઇ-ભોજનશાળામાં બનતો બનાવ આતુરતાથી જોવા લાગી. સરદાર સજ્જનસિંહની સ્થિતિ પણ બહુજ દુઃખદાયક અને શોચનીય થઇ ગઇ હતી-છતાં તે એભાન થયો નહોતો. તે આકૃતિ ભોજનશાળામાં પ્રકટ થઇ ત્યારથીજ તે ધ્યાન પૂર્વક તેની તરફ જોઇ રહ્યો હતો. તેણે એજ આકૃતિને પહેલાં એક વાર જોઇ હતી અને તેથીજ તેને તેનો બહુ ભય લાગ્યો નહિ, છતાં પણ ભયની થોડી ધણી અસર તો તેના જર્જરિત થએલા હૃદય ઉપર થઇ. તે એક તરફ જઇ બીંતે હાથ ટેકવી ઉભો રહ્યો હતો. તે પ્રભાવતીના જોવામાં આવ્યું. પછી પડદાને દૂર ખસેડી પ્રભાવતી પોતાના પિતાની પાસે આવીને ઉભી રહી. તે સમયે ભોજનશાળામાં સરદાર સજ્જન, પ્રભાવતી અને તે ચમત્કારિક આકૃતિ શિવાય બધા એભાન

થઇ પડ્યા હતા. થોડા વખત પછી તે આકૃતિ ન્યાં ઉભી હતી ત્યાંથી ધીમે ધીમે પ્રભાવતીની પાસે પાસે આવવા લાગી, તે જોતાંજ સરદાર સજ્જનમાં જે કાંઇ હિંમત રહી હતી તે તેના ત્યાગ કરી ગઈ. હવે તે પિશાચાકૃતિ પોતાની પ્રિય પુત્રીને પોતાના પિશાચી પંજમાં પકડી લેશે, એમ લાગવાથી તે એક કારમી ચીસ પાડી બોલી ઉઠ્યો કે—“પ્રભાવતી! નહારી જ રે ભાગી જ!!”

ધીમે ધીમે તે આકૃતિ પ્રભાવતીની તદ્દન પાસે જઈ પહોંચી અને પોતાનો હાથ ઉઠ્યો કરીને બેભાન થઇ પડેલા દુર્જન તરફ તિરસ્કારથી જોઇને “નહીં! નહીં! એવી ધસારત કરી. પ્રભાવતી સ્તબ્ધ પણ ભય રહિત થઇ, તે આકૃતિના આશ્ચર્યજનક કાર્યો તરફ જોતી હતી. સરદાર સજ્જન તો બેભાનજ હતો. ફરી તે આકૃતિએ હાથ-ઉઠ્યો કરી આશિર્વાદ આપતી હોય તેમ તેના મસ્તક ઉપર હાથ-ફેરવ્યો. એક ક્ષણ સુધી બહુ શાન્ત મુખે તેની તરફ જોઇ તે આકૃતિ છુપા દરવાજે થઇ ભોજનશાળામાંથી બહાર નિકળી ગઇ. તે ત્યાંથી નિકળતાંજ એક તોપના જેવો રાક્ષસી-કાનના પડા તોડી નાખે એવો અયંકર-અવાજ થયો અને આપો આપ તે છુપો દરવાજો ખંધ થઇ ગયો.

તે અવાજ સાંભળતાંજ સજ્જનસિંહ એકદમ ઉભો થયો અને ભય ભરેલી નજરે ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. પ્રભાવતી ન્યાં ઉભી હતી ત્યાંજ અને તેવીજ સ્થિતિમાં હતી. તેની ઉપર વૃદ્ધ સરદારની નજર પડતાંજ એકદમ તેની પાસે જઈ તેને છાતી સાથે ચાંપી અને બોલ્યો—“બેટા! તું સહિસલામત તો છે ને?”

“હા પિતાજી. મને કાંઇ થયું નથી. પણ આ બેભાન થઇ પડેલાઓ તરફ તો જુઓ! આ આપણો ચંદ્ર...”

એમ કહી પાસેજ પડેલા એક પાત્રમાંથી પાણી લઇ તેણે ચંદ્રના મુખ ઉપર છાંટ્યું. થોડી વાર પછી ચંદ્રે પોતાની નિરતેજ આંખો ઉઘાડી. તેને ઉઠાડીને સાથે લઇ પ્રભા બીજી તરફ ચાલી ગઇ.

પછી સરદારે દુર્જનસિંહને સાવધ કર્યો. ઘણો વખત સુધી તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર થઇ શક્યો નહિ. કિલ્લાના નોકરોને સરદાર સજ્જનને બહુ બહુ જૂઓ પાડી પરંતુ કોઇ પણ નોકર ત્યાં આવ્યો નહિ. આખરે થરથર ધ્રુજતો રણમલ ત્યાં આવ્યો. તે વખતે તેના મુખ ઉપર પ્રેતકળા છવાએલી હતી. તે બંનેએ મળી ત્યાં ઋગ્ચિત થઇ પડેલા સર્વ મનુષ્યોને સાવધ કર્યા-શુદ્ધિમાં આણ્યા.

આટલો બનાવ બનતાં રાત્રિનો એક પ્રહર વ્યતીત થઇ ગયો.

પ્રભાવતી પોતાના ઝોરડામાં બેઠી બેઠી સ્વપ્નવત્ બની ગએલા બનાવની આત્મતામાં અનેક વિચારો કરતી હતી. પોતે મહાન શૂરવીર હોવાનું અભિમાન રાખનારા અને રણભૂમિમાં હજારો શત્રુઓથી જરા પણ ન ડરાવનારા વીર પુરૂષો એક તુચ્છ આકૃતિથી આટલા બધા બચબીત થઇ ગયા—એ શુદ્ધ થઇ પૃથ્વીપર પછડાઇ પડ્યા ! અને પોતે એક અમળા હોવા છતાં પણ પોતાને તે આકૃતિથી કાંઇ બચ કે શંકા પણ ઉપજી નહીં, કે પોતે જરા ગભરાઇ કે બેશુદ્ધ પણ થઇ નહીં ! એ આત્મતામાં તેને રહી રહીને આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. પોતે આજે જે જોયું તે શું હશે, તેની તે કલ્પના કરી શકતી નહોતી. તે આકૃતિ પોતાની પાસે આવી અને પોતાને જુદી જુદી જાતની ઇશારતો કરી બતાવી તેનો યથાર્થ ભાવાર્થ શું હશે, એનો તેણે ધણા સમય સુધી વિચાર કર્યો. એટલામાંજ તેને લલિતનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. તેણે પોતાની દાસી મધુરીને હાક મારી અને તે પાસે આવતાંજ બોલી કે—“ મધુરી ! અત્યારેજ અત્યારેજ તું એક કામ કર. થોડા વખત પહેલાં મેં જે આકૃતિ જોઇ હતી અને તેણે મને જે જે ઇશારતો કરી તેમાં મને કાંઇ પણ સમજ પડતી નથી. તેનો યથાર્થ અર્થ મને લલિતસિંહ શિવાય બીજો કોઇ પણ સમજાવી શકે તેમ નથી. માટે આવતી કાલે તે મને અવશ્ય મળવો જોઇએ. તું અત્યારેજ જ અને વીજલને મળ. તેને મારો સંદેશ કહે કે—“ આવતી કાલે બપોરે ઘણાજ જરૂરી કામ માટે પર્વતની પાસેના પહેલાંજ નાકા ઉપર લલિત મને જરૂર જરૂર મળે ! ” એ સંદેશો વીજલ લલિતને જઇને કહી દે, એવી ગોઠવણ તું તરતમાં કરી નાંખ ! ”

“ વાંરું—હું તેની તમામ ગોઠવણ કરું છું ! ” એમ કહી પ્રભાવતીના ઝોરડામાંથી દાસી ચાલી ગઇ અને તે પોતે એક કોચ ઉપર જઇ બેઠી.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ખૂનનો વહેમ.

ભગવાન સહસ્ત્રરશ્મિ સવિતાપતિ સૂર્યનારાયણ બરાબર આકાશના મધ્યભાગમાં આવી પહેંચ્યા હતા. તેઓના અતિશય તેજસ્વી અને પ્રખર કિરણો સર્વત્ર ફેલાઇ ગએલા હોવાથી મરમી પુષ્કળ જણાતી હતી અને ભૂમિમાંથી વરાળો નિકળતી હતી. વૃક્ષોની ગીચ છાયામાં

પક્ષીઓ પોત પોતાના માળામાં વિશ્રાંતિ લેતા હતા. અજયદૂર્ગની પૂર્વદિશાએ આવેલા પર્વતની ખોમાંથી વહેતા નદીના પ્રવાહમાં હાથી-ઓના વૃંદ જળક્રીડા કરી રહ્યા હતા. આવા સમયે પ્રભાવતી પોતાની દાસી મધુરી સાથે કિલ્લામાંથી ધીમે રહી બહાર આવી. ગધ કાલે મનુષ્યોના કોલાહલથી ગાજતો કિલ્લો આજે સામસૂમ જેવો લાગતો હતો. ભોજન સમયે બનેલો અત્યંત ભયંકર બનાવ જોઇ સર્વ લોકો કિલ્લામાંથી પોત પોતાને રથાને ચાલ્યા ગયા હતા.

ખીજે દિવસે સરદાર સજ્જન અને દુર્જન સમામહેલમાં બેસી ગધ રાત્રે બનેલા આશ્ચર્યજનક બનાવની ખાબતમાં વાતચિત કરતા હતા. ‘પોતે કાલે જે આકૃતિ જોઇ તે પોતાના મરણ પામેલા મોટાભાઈની હતી અને તે આવે પ્રસંગે હમેશાં કિલ્લામાં ર્યા કરે છે. તેના તરફથી આ કિલ્લામાંના કોઇ પણ માણસને કાંઇ પણ ઈજા થતી નથી. પોતે અને ખીજ લોકો નકામા ગભરાઇ ગયા. એ પોતાના અને ખીજના ચિત્તની નિર્બળતા શિવાય ખીજું કાંઇ નથી ! એમ આડી અવળી વાતો સરદાર સજ્જનને સમજાવી અને તેણે પણ દુર્જનનો ખુલાસો માની લીધો. કાલે પોતે જે આકૃતિ જોઇ તે તદ્દન નિરૂપદ્રવી છે, એવી તેને પહેલાં પણ ખાત્રી થઇ હતી અને દુર્જનની વાત સાંભળી તે ખાત્રી સંપૂર્ણ વિશ્વાસમાં ફેરવાઇ ગઇ. કુમાર ચંદ્રને આખી રાત જરાએ ઉઘ આવી નહોં. તેણે આખી રાત બહુજ બેચેનીમાં પસાર કરી. આખી રાત દરમિઆન તે ભયંકર બનાવ તેની સમક્ષથી હાલ્યો પણ નહોં. ઘણો વખત સુધી તે પોતાના પિતાની પાસે બેસી રહ્યો અને સરદાર દુર્જનસિંહનો ખુલાસો પણ સાંભળ્યો છતાંએ તેના ચિત્તનું સમાધાન ન થયું તે નજ થયું. આખરે કંટાળીને તે જંગલમાં ફરી આવવા માટે કિલ્લામાંથી બહાર નિકળી પડ્યો.

પ્રભાવતી મધુરી સાથે નક્કી કરેલા ઠેકાણે આવી પહોંચી. તે જગ્યાએ લલિતસિંહ પ્રથમથીજ આવીને એક શિલા ઉપર બેઠો હતો. પ્રભાવતી તેની નજરે પડતાંજ તે શિલા ઉપરથી ઉઠ્યો અને તેની સામે આવ્યો. તે બોલ્યો-“પ્રભાવતી ! તને જોઇ મારા અંતઃકરણને અનુપમ આનંદનો અનિર્વચનીય અનુભવ થાય છે. તારા તરફથી મને સંદેશો મળતાંજ મને બહુજ હર્ષ થયો છતાં પણ મારા ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના વિચારો આવ્યા વિના રહ્યા નહોં. મને અવનવા વિચારો થવા લાગ્યા.”

તે પ્રેમી યુગલને પોતાની હાજરીથી સંકોચ થશે અથવા તો તે

શરમાઈ જશે એમ ધારી તે ધૂર્ત દાસી ખીજી તરફ ચાલી ગઈ. તે તેની દ્રષ્ટિ મર્યાદા બહાર જતી રહી. પ્રભાવતીને જોઈ લલિતને જેવો આનંદ થયો તેવોજ આનંદ તેને પણ થયો હતો છતાં તેના મુખ ઉપર આનંદ કરતાં ગંભીરતાની છટા વધારે સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. પોતાના પિતાની અબજામાં અને તેમાં પણ તેની મનાઈ છતાં પોતે લલિત-સિંહની એકાન્તમાં મુલાકાત લીધી એ પોતાના જેવી કુલીન કુમારિકાને માટે બહુજ લજ્જાસ્પદ ગણાય, એમ હવે તેને લાગવા માંડ્યું. તે બાળા-ધણે વખત સુધી પ્રભાવતી-નીચું મુખ કરી લલિતની સામે ચુપચાપ ઉભી રહી.

“પ્રભાવતી ! તું કેમ કંઈ બોલતી નથી. ?”

“લલિત ! શું કહું ? મારે મન બહુજ મુંઝાઈ ગયું છે. ”

“પ્રભા ! તું કંઈ પણ કહેતી નથી છતાં હું તારા અંતઃકરણની વાત જાણું છું. ”

“તમે શું જાણો છો ? ”

“એજ કે-તું મને કોઈક વાતનો ખુલાસો પૂછવા માગે છે અને તે વાતનું મૂળ કારણ ગઈ કાલે રાત્રે બનેલો બનાવજ છે. તે બાબતમાં તું કોઈક મને પૂછવા ઇચ્છે છે, આ મારી ફક્ત ધારણજ છે. સાચું બોલું તો તું જાણે. તેમ તે મને અહીં આવી મળવાનું કહેવરાવ્યું અને તું પણ અહીં આવી એનું પણ ખરું કારણ ગઈ કાલે રાત્રે બનેલો બનાવજ છે.”

“હા. તમારી ધારણા બરાબર છે, લલિત. મારે અહીં આવવાનું કારણ પણ તમે કહ્યું તેજ છે. લલિત ! તે અદ્ભુત ચમત્કારનો ભાવાર્થ શો ? શું ખરેખર સરદાર કિશોરસિંહ પિશાચ રૂપે ગઈ કાલે ત્યાં આવ્યા હતા ? તેમણે મારી પાસે આવીને વિચિત્ર ચમત્કારિક-ઇ-શારાઓ શા માટે કર્યા ? મારે સરદાર દુર્જનસિંહ સાથે લગ્ન કરવું...”

“પ્રભા ! જરા સચૂર કર. તું પ્રથમ મારી એક વાત પૂરેપૂરી સાંભળી લે અને તેનો ખરેખરો ખુલાસો તું મને આપ. ત્યાર પછી હું તારી તમામ શંકાઓ દૂર કરીશ. શું તું સરદાર દુર્જનસિંહ સાથે લગ્ન કરીશ ?”

“ઓ પ્રભુ ! હવે હું આ પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપું ! ” અત્યંત ક્ષીણસ્વરે તે બોલી. લલિતના પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો, એજ તેનાથી સમજી શકાયું નહીં. તેની આંખોમાંથી આંસુઓ પડવા લાગ્યા. તે ફરી બહુજ કરુણાજનક સ્વરે બોલી-“ લલિતસિંહ ! મારા જેવો

હુઃખી પ્રાણિ આ દુનિયામાં ખીજો કોઈ નહીં હોય-નથી. હું ગમ કાલથીજ એક વિચિત્ર વાત સાંભળું છું અને જોઉં છું. ગમ કાલે એકમ થઈ. હવે ફક્ત છજ દિવસ બાકી રહ્યા છે. સાતમને દિવસે બહુજ ઉત્તમ મુહુર્ત છે, એમ મને આજે સહવારેજ મારા પિતાજીએ કહેલું છે અને સાથે સાથે એ પણ જણાવ્યું છે કે-તે દિવસે લગ્ન થશે. હાય-હાય ! લલિત, હવે હું શું કરું ? મારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તમામ બનાવો બનશે. મારા જન્મદાતાનું વચન અને ચંદ્રસિંહનો નિશ્ચય એ બન્ને મારાં સુખ અને શાન્તિને બળી નાંખશે-ભરમીભૂત કરી નાંખશે. ”

“ પ્રભાવતી ! આમ નિરાશ ન થા. હજુ છ દિવસ બાકી છે. આ છ દિવસોમાં ઘણા ઘણા બનાવો બનશે, અનેક ચમત્કારિક વાતો આપણે જાણીશું અને અદ્ભુત દેખાવો જોઈશું. તું જરા પણ ગભરાઈશ નહીં. મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે-તે દયાળુ દેવાધિદેવની આપણા ઉપર અત્યંત કૃપા છે. કાલે કિલ્લામાં ભોજન સમયે જે બનાવ બન્યો તેમાં પણ મને કાંઈક કારણ લાગે છે અને તે કારણ એજ કે-તે બનાવને લઈ આપણું કાંઈક કાંઈ કલ્યાણ તો અવશ્ય થશેજ. કિલ્લામાં હમણાં હમણાં ઘણા ચમત્કારો થાય છે, ભયંકર બનાવો બને છે અને અદ્ભુત દેખાવો દેખાય છે તે સર્વેની મુખ્ય ચાવી થોડાજ દિવસમાં મારા હાથમાં આવશે, એવી મને લગભગ ખાત્રી થઈ ચૂકી છે. પ્રભા ! જો હું તને ટુંકામાં કહું તો તે એટલુંજ કહીશ કે-આજ સુધી હું અનાથ હતો પણ હવે તેમ નથી. ”

“ એટલે ? ” અત્યંત અન્યથા પામી પ્રભાવતીએ પૂછ્યું. લલિતનું ભાષણ સાંભળી તે અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. ઉપર પ્રમાણે જ્યારે લલિત બોલતો હતો ત્યારે તેના મુખ ઉપર એક જાતનું તેજ ચમકતું હતું અને તેથી પ્રભાવતી તેની તરફ અચળ નજરે જોતી હતી. “ એટલે ? તમારા આ અન્યથા પમાડનારા ચમત્કારિક કથનનો ભાવાર્થ શો ? ” તેણે ફરી પૂછ્યું.

“ એટલે એજ કે અત્યારની મારી પરતંત્ર અને અનાથ સ્થિતિમાં તરતમાંજ કાંઈક ફેરફાર અવશ્ય થશેજ. એમ વારંવાર મને માઈ મન કહ્યા કરે છે. હમણાં હમણાં મને કાંઈક ચમત્કારિક સૂચનાઓ મળી છે-મને વિચિત્ર સ્વપ્ન આવે છે અને કેટલાક આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખે તેવા જે અદ્ભુત દેખાવો મને દેખાયા છે તેમાં હું પોતે પણ હતો-નહીં-છું. ”

“ કોણ તમે ! ? પણ મને તેમાંના કોઈની કાંઈ પણ ખબર કેમ નથી પડતી ? ” આશ્ચર્યથી લલિતના ખભા ઉપર હાથ મૂકી પ્રભા બોલી.

“ તેની તને ખબર ન પડે, એજ બહુ સાંઝે છે અને હું પણ તે આખતમાં હવે અત્યારેજ તને કાંઈ પણ કહેવા માગતો નથી. પણ ખરેખર જ્યારે તું પોતેજ તે દેખાવો જોઈશ, ખનાવો જાણીશ અને વાતો સાંભળીશ ત્યારે તને પણ મારી જેમજ લાગવા માંડશે. એટલુંજ નહિ પણ આ સમયમાં જે જે ખનાવો અન્યથામાં અને છે, તે સર્વેની સાથે મારો સંબંધ છે, એમ તને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. ”

“ શું આ બનવાનું છે ? ”

“ હા-તે તદ્દન બનવાનું છે. હવે સવાલ એ છે કે તે શી રીતે બનવાનું છે ? તે જો કે મારાથી તને સારી રીતે સમજાવી શકાશે નહીં છતાં તે બનવાનું છે; એમાં તો જરાએ શંકા નથી. હું લાખ કોશીશો તને તે સમજાવવા માટે કરું છતાં તને જરા પણ હું સમજાવી શકું તેમ નથી. મને તો તે આખતમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને ખાત્રી પણ થઈ ચૂકી છે. સર્વ તરફથી મારી આશાઓ બળવાન થતી જાય છે. એટલાજ માટે મેં તને પહેલો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો અને હવે ફરી પણ પૂછું છું કે-જેના ઉપર તારો તલ માત્ર પણ પ્રેમ નથી તેની સાથે શું તું ખરેખર લગ્ન કરીશ ? ”

પ્રભાવતીએ પોતાનો તમામ બાર તેના હાથ ઉપર નાખ્યો. અશ્રુપૂર્ણ આંખોએ તેણે તેની તરફ જોયું અને પછી લલિતની છાતી ઉપર હાથ રાખી બોલી-“ મારા શુદ્ધ, સાત્વિક અને પવિત્ર પ્રેમનો પ્રવાહ આ તરફ વહે છે અને કર્તવ્ય બીજી તરફ લગ્ન જાય છે. ”

“ એટલા માટેજ હું તને કહું છું કે-તાં કર્તવ્ય જો આડે આવતું હોય તો મારે એક દાણને માટે પણ અહીં-આ કિલ્લામાં-ન રહેવું, એ વધારે સાંઝે છે. ”

“ લલિત ! તમે આમ ગાંડાની જેમ શું બોલતા હશો ! હમણાજ તમે મને સમજાવવા હતા. થોડીજ પળો પહેલાં તમને સર્વ વાતોમાં સંપૂર્ણ આશા અને વિશ્વાસ લાગતાં હતાં તો પછી આટલામાંજ તમે આમ કેમ નિરાશ થઈ ગયા ? શું તમે આશાવાદી નથી ? હજુ ૭ દિવસ બાકી છે તેટલી મુદત દરમિયાન ઘણા ખનાવો બનશે, એમ તમે જ કહેતા હતા અને હવે મનેજ દોષ શા માટે દો છો વા ? ”

“ પ્રભાવતી ! મારા કહેવાનો બાવાર્ય તેવો નથી. અહીં તારી

સમજદાર થાય છે. હું તો તને ફક્ત એટલુંજ પૂછું છું કે-જેના ઉપર તારો જરા પણ પ્રેમ નથી તેની સાથે-ફક્ત ઐશ્વર્ય અને વૈભવને માટેજ-તારા પિતાની આજ્ઞા ન છતાં પણ-શું તું તેની સાથે પરણીશ ? ”

“ શું ઐશ્વર્ય અને વૈભવ ! નહીં. જો તેમ થશે તો તો હું આ શરીરને અને અંતઃકરણને કદાપિ છોડીશ નહિ. ” મન્દહાસ્ય કરી પ્રભાવતીએ કહ્યું અને પછી લલિતના ગળામાં હાથ નાંખી-જેમ લતા વૃક્ષને વીંટાઈ જાય તેમ-તે તેની સાથે વીંટાઈ ગઈ.

“ પરમાત્મા, તમારો આ પવિત્ર પ્રેમ અચળ રાખો ! ”

આ પ્રમાણેનો અવાજ ઝાડીમાંથી તે બંનેના સાંભળવામાં આવ્યો. તે સાથેજ પ્રેમીયુગલ ચમક્યું-જરાક શરમાઈ ગયું. તે બંનેએ આસપાસ નજર કરી તો તે વૃક્ષ વનચરી ઝાડીમાંથી બહાર આવતી તેમના જોવામાં આવી.

“ ડાક્ષી મા ! ગઈ વખતે તમે જે અમારું કામ કર્યું અને તમારો અમારા પ્રત્યે જે પ્રેમ છે તેના બદલામાં અમારી આ માદગીરી તમારી પાસે રાખો. ”

અચાનક તે વૃક્ષને જોઈ લલિત બહુજ ગુંચવાઈ ગયો. તેની સાથે શું બોલવું તે તેને સૂઝી ન આવવાથી તે ઉપર પ્રમાણે બોલ્યો અને પછી પોતાના ખીસામાંથી થોડીક મહોરોથી ભરેલી થેલી કાઢી તેની સામે નાંખી તથા ફરી બોલ્યો-“ દ્યો, ડોસીમા ! આ લઈ લ્યો. ”

“ ઓ મારી માડીરે ! શું સોનામહોરો ! ? નારે આ, તે તું તારી પાસેજ રાખ. હું તેને સ્પર્શ પણ કરીશ નહિ. હું જો કોઈક સાઈ કામ કરીશ તો તેનું ફળ મને ભગવાન આપશે. ” થોડીવાર થોભી જઈ તે વૃક્ષએ સોનામહોરોની કોથળા જમીન ઉપરથી ઉપાડી લીધી અને આગળ બોલવા લાગી-“ આ કોથળા તારી પાસેજ રહેવા દે. તેનો કોઈ વખતે તને ખપ પડશે. વાર, પણ મારા કહેવા પ્રમાણે કાંતે રાત્રે કિલ્લામાં કોઈ ચમત્કારિક બનાવ બન્યો હતો ખરો કે ? ”

“ હા. જો કે તે મારા જોવામાં આવેલ નથી છતાં તમારા કહેવા પ્રમાણે બધી વાત બની ખરી ! ”

“ ઓ યુવક ! શું તારુંજ નામ લલિતસિંહ છે ? ”

“ હા-માજી, મારુંજ નામ લલિતસિંહ છે. આજેજ મારું નામ પૂછવાનું કાંઈ કારણ ? ” પોતાનું નામ પૂછવામાં તેનો કંઈક ગુમ હેતુ હોવો જોઈએ, એવું તેણે તેની ચર્ચા ઉપરથી અનુમાન કરી લીધું.

“ કારણ એજ કે-તારે માટે મારા હૃદયમાં અનુરાગ ઉત્પન્ન

થયો છે, તારૂં કંથ્યાણુ થાય અને તું સર્વ વાતે સુખી થાય, એવી મારી અભિલાષા છે—ધ્રુવ છે. તેમજ આ કુમારિકાનું પાણિયહણુ કરી, તારો સરદાર સજ્જનસિંહ જેવાના ઉચ્ચકુળની સાથે શરીર સંબંધ થાય, એ મારી બીજી ઇચ્છા છે. ઇશ્વર તમને સુખે રાખે, એવી મારી તેને પ્રાર્થના છે અને તમે બંને અવનીમાં સુખી થશો એવો તમને મારો આશિર્વાદ છે. લલિત અને પ્રભાવતી ! તમારા ઉપર હજી ધણી ધણી મહાન મુશીબતો આવવાની છે, વારંવાર વિપત્તિના વરસાદો તમારા મસ્તકે વરસવાના છે તે સમયે તમે ધીરજ અને આશાનો ત્યાગ કરશો નહિ—દયાળુ પરમાત્માને વિસરશો નહીં તો તમે અન્તે સુખી થશો. ” એમ કહી તે ડોસીએ તે બંને જણા તરફ પ્રેમ-પૂર્ણ દ્રષ્ટિએ જોયું અને પછી પાછી એકદમ તે ગાઢ ઝાડીમાં અલોપ થઈ ગઈ.

“ લલિત ! મને લાગે છે કે—આ ડોસી ગાંડી હોવી જોઈએ.” આટલો વખત સ્તબ્ધપણે ઉભી રહેલી પ્રભા તે ડોસીને ચાલી અચેલી જોતાં જ બોલી ઉઠી.

“ પ્રભાવતી ! મને તારી જેમ લાગતું નથી. ”

“ એટલામાં પ્રભાવતીની નજર સામે ગઈ અને તે ચમકી—ગભરાઈ ગઈ. તેનું કાંઈ કારણ હતું ખરું ?

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ લલિત ક્યાં છે ? ”

પ્રભાવતી શા કારણથી ચમકી ? તે શોધી કાઢવા લલિતે પાછું ફરીને જોયું તો કોધાંધ થઈ લાલચોળ બની ગયેલો કુમાર ચંદ્રસિંહ તેની નજરે પડ્યો. તેને જોઈ પ્રભાવતી બહુજ ભયભીત થઈ. તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું, શરીરલતા થરથર ધ્રુજવા લાગી અને પગ કાંપવા લાગ્યા. ચંદ્રે એકદમ તેની પાસે આવી જોરથી તેનો હાથ પકડ્યો અને બોલ્યો—“ પ્રભાવતી આ શું કહેવાય ? શું તને તારા કુલરીલનું નર પણુ અભિમાન નથી ? તને પિતાજીએ ના પાડી છતાં તું આ નીચ માણસની એકાંતમાં મુલાકાત લે છે.....ચંદ્રને આવેલ કોઈ હદ બોળાંગી ગમે હોવાથી તે આગળ બોલી શક્યો નહિ.

પ્રભાવતીને ઉપર પ્રમાણે કહી પછી ચંદ્રે લલિત તરફ તિરસ્કાર

ભરી નજરે જોયું. પોતાને નીચ કહેતાંજ લલિતના શરીરમાં કોધને સંચાર થયો અને તેનું રક્ત તપવા લાગ્યું. તેણે તરતજ પોતાની તરવાર ઉપર હાથ નાંખ્યો તેટલામાં તો પ્રભાના રડવાનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો—એટલે તરતજ તેણે તરવાર ઉપરથી હાથ ટિંકાવી લીધો અને ગંભીર તેમજ સાંતપણે ચંદ્રસિંહ તરફ જોઇને બોલ્યો—“કુમાર ! તારી સાથે આ તુચ્છ બાબતમાં કંઈક કરવાની મારી ખિલકુલ ધ્રુજા નથી.”

“લલિત ! શું આ તુચ્છ બાબત છે ? આ મૂર્ખના સરદાર ! તું મારી સાથે વાત કરવાને પણ નાલાયક છે—નીચ છે ! જો તું મારો સમોવડીઓ હોત તો તને હું અત્યારે ને અત્યારે અને અડીને અડીજ બતાવી દેત કે—આ બાબત તુચ્છ છે કે નહિ !”

“અરેરે ! ચંદ્ર, આ તું શું બોલે છે ? આજસુધી તું તેમને ભાષ જોવા સમજતો—માનતો હતો અને આજે તને આમ કેમ થઇ ગયું ?” પ્રભાવતી રડતાં રડતાં બોલી.

“નાદાન છોકરી ! ચુપ રહે. મને નહોતું લાગ્યું કે તું આવી નિર્લજ્જ છે. આ જો, સામેથી તારી દુષ્ટ દાસી ચાલી આવે છે. ઓ દુષ્ટ મધુરી ! તેં આ બહુજ સારો ધંધો આદર્યો છે, આવીજ રીતે તેં તારા માલેકનો હુકમ પાળ્યો ?”

મધુરી હસકાં ભરતી—રડતી—પ્રભાવતીની પાસે ગઇ અને તેનો થરથર ફેંજતો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ બોલી—“આ સાહેબ ! આમ ભય ન પામો ! જે થવાનું હશે તે તો થશેજ પણ જ્યાં સુધી હું જીવતી છું ત્યાં સુધી જ્ઞેન, તમારા એક વાગને પણ ધક્કો લાગશે નહીં. તમને કુમારે અહીં જોઈ લીધેલ છે તેથી કોઇ પણ રીતે ભયભીત થવાનું કે નિરાશ બની જવાનું કારણ નથી.”

આ પ્રભાણે મધુરી પ્રભાવતીને સમજાવતી હતી અને ચંદ્રની તરફ તો તેનું ખીલકુલ ધ્યાનજ નહોતું. પોતે જે કંઈ કહે છે અથવા કહેવા માગે છે તે તરફ મધુરીનું ખીલકુલ ધ્યાનજ નથી તે જોઇ—જાણી ચંદ્રનો ગુસ્સો હદ આગળી ગયો. તે જોરથી જમીન ઉપર પગ પછાડીને બોલ્યો—“ઓ દુષ્ટ દાસી ! અહીંથી એકદમ તેને લઇ કિલ્લામાં ચાલી જ અને તારું કલાંકિત મુખ અડીથી કાઠું કર.”

હવે અહીં વધારે વખત યોગવામાં સાર નથી—હડાપણ નથી, એ વાત મધુરીના ધ્યાનમાં આવી ગઇ. તેણે તરતજ પ્રભાવતીનો હાથ પકડ્યો. આ સમયે પ્રભાવતીનું પ્રકુલિત અને મનમોહક મુખ

કરમાઈ ગયું હતું. તેની મુખમુદ્રા નિસ્તેજ થઈ ગઈ હતી. તેના આખા શરીરમાં કંપ છૂટ્યો હતો. પોતે જો તે બન્નેને ત્યાંજ છોડીને ચાલી જશે તો તેનું ખુબ જ શોચનીય પરિણામ આવ્યા વિના રહેશે નહિ, એમ લાગવાથી ત્યાંથી એકલીજ ચાલી જવા માટે પ્રભાવતી ખુશી ન હોતી. તે હસકાં ભરતી બોલી—“ ચંદ્ર ! તું પણ મારી સાથે ચાલ.”

“ પ્રભા ! વધારે બકવાદ ન કર અને ચુપચાપ ચાલી જા. અહીંથી સીધે સીધી કિલ્લામાં ચાલી જજે. આ નિમકહરામને આખરની તાકીદ આપીને હું પણ તારી પાછળ પાછળજ કિલ્લામાં આવી પહોંચુ છું.” ચંદ્રસિંહ ધિક્કાર પૂર્વક બોલ્યો.

ચંદ્રે ગુસ્સામાંને ગુસ્સામાંજ લલિતસિંહ તરફ જોયું પણ લલિતે તે તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. ચંદ્રસિંહને પોતાની સાથે આવવાનું પ્રભાવતી કહે છે તેનું કારણ શું ? તે ધ્યાનમાં આવતાં જ લલિત મોટેથી બોલ્યો—

“ પ્રભાવતી ! તું જા. તારે કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. મારું કલાણ કરનાનારના પુત્રને માટે મારા હૃદય સંપૂર્ણ પણે સન્માન મુદ્દિ છે અને તારો લલિત પોતાની ઉપર ઉપકાર કરવાના ઉદ્દત સંતાનની સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે પણ ઘણી જ સારી રીતે જાણે છે. માટે તું શાન્ત ચિત્તે નિશ્ચિંત થઈ હવે તું સુખેથી કિલ્લા તરફ ચાલી જા. ચંદ્રના અવિચારી ભાવણથી મને જરા પણ ક્રોધ ઉપજશે નહિ. પ્રભાવતી ! ચંદ્રસિંહની સહિસલામતી માટે તું તદ્દન નિશ્ચિંત રહે ! ”

સંધ્યા સમય થતાંજ અમારી આ નવલકથાનો મુખ્ય નાયક લલિતસિંહ પર્વતમાંથી પાછો કિલ્લા તરફ આવતો હતો. તે વખતે તેની મુખમુદ્રા કંટાળેલી લાગતી હતી. કિલ્લાના મુખ્ય દ્વાર પાસે આવી તેણે પહેરેગીરને પૂછ્યું—“ કુમાર ચંદ્રસિંહ દૂર્ગમાં આવી ગયો ? ”

“ હજી સુધી તેઓ આવ્યા નથી. લલિતસિંહજી ! પણ તમે આજે આમ કંટાળેલા અને નિસ્તેજ કેમ જણાવો છો ? ” પહેરેગીરે તેને પૂછ્યું.

“ કાંઈ નહીં, એ તો સહેજ. પણ હજી ચંદ્રસિંહ પાછો કેમ નહીં આવ્યો હોય ? કુમાર ચંદ્ર ન આવ્યો એ એક આશ્ચર્યજ છે. વાર, પણ પોતાની દાસી સાથે પ્રભાવતી તો આવી ગઈ છે ને ? ”

“ હાજી. તેમને આવે ઘણો વખત થઈ ગયો છે. પણ આ શું ? લલિત તમારો પોશાક અને હાથ રક્તથી ખરડાએલાં કેમ છે ? તમારી તરવાર ક્યાં ? તે મ્યાનમાં કેમ નથી દેખાતી ? આ રક્ત

જાનું અને કોનું ? કુમાર, આ છે શું ?” તે વૃદ્ધ પહેરેગીરે લલિતને પગથી માથા સુધી નિરખીને જોયા પછી અજાયબીથી ઉપરના સવાલો એક સામટા તેને પૂછ્યા.

લલિતે પહેરેગીરના કથન તરફ જરાએ ધ્યાને આપ્યું નહિ. તે સમયે તેના હૃદયમાં કોઈ જીદાજ વિચારો ઘોળાતા હતા. પર્વત પ્રદેશમાંથી કુમાર ચંદ્રસિંહ હજી પણ કેમ નથી આવ્યો, તેને આટલો બધો વખત લાગવાનું કારણ શું, તે રસ્તો ભૂલીને કોઈ ખીજ તરફ તો નહીં ચઢી ગયો હોય, અથવા તેના ઉપર કાંઈક સંકટ તો આવ્યું નહીં હોય, આવા આવા અનેક વિચારો તેના હૃદયમાં ઉદ્ભવતા હતા. તેણે એક પળને માટે પહેરેગીર તરફ જોયું અને પછી ઉપરના વિચારમાંને વિચારમાં ધીમે ધીમે પોતાના નિવાસ તરફ ચાલ્યો ગયો. અત્યારે તે બહુજ ચિંતાતુર દેખાતો હતો. તેનાં કપડાંઓ ઉપર રક્તનાં તાળંજ ડાઘ પડ્યા હતા અને તે કપડાં થોડાં ઘણાં ફાટ્યાં પણ હતાં. તેણે તરવારની મ્યાન કંબરે લટકાવી હતી પણ તેમાં તરવારજ દેખાતી નહોતી. તેને કિલ્લામાં ગયે થોડો વખત થયો હશે, એટલામાં મારતે થોડે એક થોડેસ્વાર દૂર્ગના દરવાજે આવી પહોંચ્યો.

“ પહેરેગીર ! જુઓ આ શું છે ? આ મને જંગલમાં જળ-પ્રવાહની પાસેજ જડ્યો. જે જગ્યાએથી મને આ જડેલ છે તે ડોકાણે પુષ્કળ રક્ત પડ્યું છે.” એમ કહી તે થોડેસ્વારે દ્વારપાળના હાથમાં ભાંગી ગએલી તરવારનો એક મૂક સાથેનો કટકો આપ્યો.

“ શું-તું શું કહે છે ? શું આ તને જંગલમાંથી જડ્યો ? આ તો લલિતસિંહની તરવારનો કટકો છે અને તેને હું ઘણી સારી રીતે ઓળખી શકું છું.”

દ્વારપાળે તરવારનો કટકો હાથમાં લીધો અને એકદમ અજાયબી પામી બોલી ઉઠ્યો. “ શિવાય તે જગ્યાએ પડેલા પગલાંઓ ઉપરથી લાગે છે કે ત્યાં કાંઈક બચકર બતાવ તરતમાંજ અનેકો હોવો જોઈએ.” થોડેસ્વારે વધુ ખુલાસો કર્યો.

“ હાય—આતે કેવું નવીન સંકટ ! અને તેમાં પણ હજી કુમાર ચંદ્રસિંહજનો પણ પત્તો નથી, કોણ જાણે ત્યાં શોએ બતાવ બન્યો હશે ?”

“ કોણ કહે છે કે—કુમાર ચંદ્રનો પત્તો નથી ?” સરદાર સજ્જન-સિંહ અચાનક પહેરેગીરની આગળ આવીને બોલ્યો. તે અને દુર્ગનસિંહ વીરસિંહને વળાવવા માટે દરવાજા સુધી આવતા હતા ત્યાં વચમાંજ

પહેરેગીરના છેલ્લા શબ્દો તે ત્રણેના સાંભળવામાં આવ્યા. તે ત્રણેને પાસે આવેલા જોતાંજ તે ઘોડેસ્વારે આગળ વધી તેમને વિનયથી નમન કર્યું. સરદાર સજ્જનસિંહે પોતાના પુત્રની આખતમાં તે બન્નેને પૂછ્યું. તે બન્નેની હકીકત સાંભળતાંજ તે વૃદ્ધ સરદાર એકદમ ભયભીત થયો અને તેણે પોતાના બન્ને હાથ છાતી ઉપર જોરથી માર્યા અને એકદમ પોકાર કરી ઉઠ્યો કે-“ શું મારા ચંદ્રનું ખૂન અને તે પણ લલિતનેજ હાથે ? ઓ પરમાત્મનું અચાવ-અચાવ ! ”

“ પણ લલિત ક્યાં છે ? ” દુર્જને પહેરેગીરને પૂછ્યું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

મધુરીએ કહેલી હકીકત.

જે સવાલ દુર્જનસિંહે દ્વારપાળને પૂછ્યો હતો તેજ પ્રશ્ન ફરી સરદાર સજ્જને તેને પૂછ્યો. ત્યાર પછી પોતાના બન્ને મિત્રો તરફ વળી તે બોલ્યો-“ ચાલો, આપણે અત્યારેજ તેની તપાસ લઈએ.” પછી પહેરેગીરને કહ્યું-“ અત્યારે તેં અમને જે કાંઈ હકીકત કહી તેમાં તું બોલ્યો કે-પ્રભાવતી પોતાની પરિચારિકાને સાથે લઈ પૂર્વ દિશા તરફના પર્વત તરફ શરવા ગઈ હતી. શું તે તદ્દન ખરૂં છે ? ”

“ હા નામવર. મેં આપને જે કાંઈ કહી સંભળાવ્યું તે તમામ સત્યજ છે. ”

“ તેઓની સાથે લલિતસિંહ હતો ? ”

“ તે હું નક્કી કહી શકું તેમ નથી. પણ જ્યારે લલિતસિંહ કિલ્લામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે પ્રભાવતીજાની આખતમાં મને પૂછ્યું હતું કે-તે કિલ્લામાં પાછાં આવી ગયાં છે કે નહિ ? ”

“ સરદાર સાહેબ ! આમ ગડગડ ન કરી નાંખો-અને આમ ઉતાવળા કે આંકળા પણ ન થાઓ. આપણે આ આખતની તપાસ બહુજ શાંતિથી, વિચારપૂર્વક અને સાવચેતીથી કરવાની જરૂર છે. આ મમયે તમારા હૃદય ઉપર સંકટનો અસર અને સખત આઘાત થવાથી તમે દુઃખી થઈ ગયા છો, તે હું સારી રીતે જાણું છું છતાં આપણે ઉતાવળા ન થવું જોઈએ. જે તેમ થશે તો આપણા તમામ પ્રયત્નો નિર્રથક થઈ પડશે અને આપણે ખરેખરી હકીકત જાણી શકીશું નહિ. ” દુર્જનસિંહે તે ભયંકર શંકાથી ચિંતાકાંત થએલા વૃદ્ધ સરદારને ખભે હાથ રાખીને કહ્યું.

“પ્રથમ તો આપણે પ્રભાવતી અને મધુરીને બોલાવીએ અને લલિત તથા તે મળ્યાં હતાં કે નહિ, તેની ખાત્રી કરીએ. જો તેઓ મળ્યા હોય તો તે સમયે ત્યાં ચંદ્રસિંહ આવ્યા હતા કે નહિ, તે તપાસીશું. સરદાર સાહેબ ! હું કહું છું અને ધારૂં છું તે પ્રમાણેનોજ બનાવ દુર્ભાગ્યે ત્યાં બન્યો હશે તો લલિતસિંહ ઉપર ગુનોહ સાબિત કરવાને બહુજ જગ્યા છે.”

દુર્જનસિંહની સલાહ તેના બંને સરદાર મિત્રોને બહુજ પસંદ પડી. કિલ્લામાં થએલી આ મઠમઠથી વીરસિંહે પોતાનો રાજધાની તરફ જવાનો વિચાર મુલતવી રાખ્યો. ત્યાર પછી દ્વારપાળ અને ઘોડેસ્વારને સાથે લઈ તે ત્રણે જણા સભામહેલમાં ગયા. ત્યાં ગયા પછી પ્રભાવતીને ખબર ન પડે તેમ દાસી મધુરીને ત્યાં બોલાવી લાવવા દુર્જને એક અતુચરને આજ્ઞા આપી. થોડાજ વખતમાં મધુરી ત્યાં આવી પહોંચી. પોતાને શા માટે બોલાવવામાં આવી છે, તેની તેને જરા પણ કલ્પના થઈ શકતી નહોતી. પણ દરવાજામાંથી અંદર આવતાંજ ત્યાં એકઠા થયેલા મનુષ્યોને જોઈ તે ચતુર ચતુરા એટી ગઈ—પોતાને ત્યાં બોલાવવાના કારણથી એકદમ જાણીતી થઈ ગઈ. આજે અરણ્યમાં પ્રભાવતી અને લલિતસિંહની મુલાકાત થઈ—તેઓ એકબીજાને મળ્યા, એજ કારણ પોતાને અહીં બોલાવવાનું હોવું જોઈએ. એમ તેને લાગવા લાગ્યું અને હતું પણ તેજ—તેમજ ! પોતાના ઉપર આવેલી આક્રમણની સામે કેવી રીતે થવું, એ આમતમાં તે ચતુરા ચતુર હતી—પ્રવીણ હતી. તેણે પોતાની મુખમુદ્રા ઉપર જરા પણ ચળવિચળ દેખાવા દીધી નહિ. તે ધીમે ધીમે સરદાર સજ્જનસિંહની સામે જઈને ઉભી રહી. તેણે ઉચું માથું કરી પોતાના માલેક તરફ જોયું તો તે તરતજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. તે સમયે વૃદ્ધ સરદારના મુખ ઉપર ભરપૂર ઉદાસીનતા વિરાજતી હતી, તેનું મુખ ઉતરી જઈ તદ્દન શીકું પડી ગયું હતું અને આંખોમાં આપત્તિનાં આંસુ હતાં. તેને ત્યાં આવેલી જોતાંજ સજ્જનસિંહ ક્ષીણસ્વરે પરંતુ ગુસ્સેથી બોલ્યો—

“મધુરી ! આજ સુધી મને તારા ઉપર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે. તેથી મેં માતા વિનાની મારી પુત્રી તારે સ્વાધીન કરી હતી તે ધ્યાનમાં રાખી હું તને જે કાંઈ પૂછું તેનો ખરેખરો જવાબ પરમેશ્વરને માથે રાખીને આપજે.”

“આપની આજ્ઞા હું મસ્તકે ચઢાવું છું, નામદાર ! આપ મને જે કાંઈ પૂછશે તેનો ખરેખરો જવાબ હું આપને આપીશ.”

“આજે પ્રભાવતીને લલિત મળ્યો હતો ?”

“હાજી. આજે હું અને પ્રભાવતીઆ જ્યારે પૂર્વ દિશાના પર્વત પ્રદેશમાં ફરતાં હતાં ત્યારે અચાનક તેમ બની ગયું !”

“પણ મારો તને અને તેને શું હુકમ હતો ? શિવાય થોડા દિવસ પહેલાં તે ચંડાળ હુંડારા બાધઓએ કરેલા બચકર તોફાન પછી પ્રભાવતીએ અમારા શિવાય કદાપિ કિલ્લામાંથી બહાર નિકળવુંજ નહિ, એવું જે મેં તેને અને તને કહ્યું હતું શું તે તું નથી જાણતી ?”

“નામવર ! તે વાત બરાબર મારા ધ્યાનમાંજ છે. આજે અમે કિલ્લામાંથી બહાર જવા માગતા નહોતા. અમે બગીચામાંજ ફરતા હતા અને બહુ દૂર જવાનો અમારો વિચાર પણ નહોતો. પરંતુ ગઇ કાલ રાત્રે બનેલા હૃદયભેદક બનાવથી બાસાહેબનું ચિત્ત બહુજ ઉદાસ અને ઉદ્વિગ્ન થઇ ગયું હતું તેથી અમે બહાર નિકળ્યાં અને પછી ધૂનમાં ને ધૂનમાં કિલ્લાથી કેટલેક આંધે જઈ ચઢ્યાં. અમારા ધ્યાનમાં પણ આવ્યું નહિ કે અમે કિલ્લામાંથી બહુજ દૂર ચાલી ગયાં હતાં.”

“મધુરી ! બસ, કર. જે બનવાનું હતું તે બની ગયું. હવે તે બાબતમાં વધારે ચાપચીપ કરવાની જરૂર નથી. તમને અચાનક લલિતનો ભેટો થઇ ગયા પછી શું થયું અને ત્યાં કુમાર ચંદ્રસિંહ તમને મળ્યો હતો ?”

“હા.”

“હું તેમ ધારતોજ હતો. વાર, પછી શું થયું ? લલિત અને ચંદ્ર વચ્ચે કાંઇ બોલાચાલી થઇ હતી ?”

“સરદાર સાહેબ ! જો હું ખરૂં કહીશ તો તેની ઉપર આપને વિશ્વાસ બેસશે નહિ.”

“તેની તારે કાંઇ જરૂર નથી. તું જે કાંઇ જાણતી હોય તે બધું ખરેખર કહી દે એટલે થયું. જો તું ખરેખર કહીશ તો હું તને ક્ષમા કરીશ, એ વાત ધ્યાનમાં રાખી સાવ સાચેસાચું કહી દેજે.”

“નામવર ! જ્યારે આપની આવીજ અભિલાષા છે તો હું તદ્દન ખરેખર કહીશ. કુમાર ચંદ્રસિંહે લલિતસિંહનો ધણેજ તિરસ્કાર કર્યો. તેને માફું લાગે તેવા બહુજ કડવા, નડારા અને બીભત્સ કષ્ટો સંભળાવ્યા. ખરી રીતે તો ચંદ્રસિંહે લલિતને ખૂબ માળો બાંડી એમ કહેવામાં કાંઇ હરકત નથી.”

“અને તે તમામ લલિતે શુપચુપ સાંભળ્યા ?”

“હા નામવર. તેણે સામે એક પણ શબ્દ કહ્યો નહીં. જ્યારે હું

સાચું કહું છું તો મારે કહેવું જોઈએ કે-લલિતની સાથે ચંદ્રસિંહે બહુજ અયોગ્ય ચાલ ચલાવી. ચંદ્રસિંહના શબ્દો સાંભળી લલિતને અત્યંત ક્રોધ આવ્યો અને તેણે પોતાની તરવાર ઉપર હાથ નાંખ્યો, પણ બીજી પળે પોતાનો હાથ તરવારપરથી પાછો લઇ લીધો અને એક મહાન યોગીની જેમ સર્વ સહન કરી ગયો. ”

“ આખરે તેણે તરવાર ઉપર હાથ નાંખ્યો ખરો. વાર, પછી ? ”

“ પછી અમે ત્યાંથી કિલ્લા તરફ પાછા ફર્યા તે સમયે પ્રભાવતીજાને ચિંતા થઇ કે પોતાના ચાલી ગયા પછી પાછળ કાંઈ શોધનીય બનાવ બનશે તો ? તેમ ન થાય તેટલા માટે તેમણે ચંદ્રસિંહને પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. ચંદ્રસિંહે પ્રભાવતીની વાત ધ્યાનમાં ન લીધી તે નજ લીધી. તેની ઇચ્છા લલિતને સારી રીતે વાગ્યાણુથી વીંધી નાંખવાની હતી. પ્રભાવતીની શંકા લલિતના ધ્યાનમાં આવતાંજ તે બોલ્યો-‘ પ્રભા તું મારી બાબતમાં નિશ્ચિંત રહેજે. મારા અન્નદાતાના પુત્રની સાથે કેવી રીતે વર્તવું, તે હું સારી રીતે સમજું છું. ’ પછી અમે કિલ્લામાં આવી પહોંચ્યાં. ”

લશ્ચો વખત સુધી સરદાર સજ્જન વિચારમાં સ્થિર રહ્યો. પછી તેણે પોતાની પાસેજ વિચાર કરતા બેઠેલા પોતાના બન્ને સરદાર મિત્રો તરફ જોયું અને પછી મધુરી તરફ વળીને બહુજ કરુણાન્નક સ્વરે બોલ્યો-“ મધુરી ! આ સમયે તારે પ્રભાવતીને એક બહુજ હૃદયભેદક ખબર આપવી પડશે. કુમાર ચંદ્રસિંહની હવે આશા નથી. તેનું અમાનુષિક રીતે ખૂન થયું છે અને તે પણ લલિતસિંહને હાથેજ ! ! ”

“ ઓ પ્રભુ ! આ મેં શું સાંભળ્યું ? સરદાર સાહેબ ! આકાશ-પુષ્પની જેમ આ વાત કોઇ કાળે પણ બનવા જેવી નથી. શું લલિતસિંહ ખૂની ! અને તે પણ ચંદ્રસિંહનોજ ? નહીં ! અન્નદાતા ! અહીં આપની અતિશય ભયંકર અને ગંભીર ભૂલ થાય છે અને જે તેમ નહીં તો સમજકેર તો જરૂર થાય છેજ ! હાય...હાય.....પ્રભુ... આ તે કેવી હૃદયવિદારક ખબર ! ” આટલું કહી તેણે બન્ને હાથે પોતાનું મુખ ઢાંકી લીધું અને રડવા લાગી. તેની સ્થિતિ અમુજ કરુણાન્નક થઇ મઠ.

મધુરીની સ્થિતિ જોઇ સરદાર સજ્જનને બહુ દુઃખ થયું. તે ક્ષીણસ્વરે બોલ્યો-“ મધુરી ! આ બાબતમાં હજી લલિત તરફથી ખુલાસો થવાનું કામ બાકી છે, પણ વહેમ સર્વને તેના ઉપરજ છે. દૂર્ગમાં આવતાં પહેરેગીર સાથે તેણે ફરેલી વિચિત્ર વાતચિત, તે સમયની તેની મુખમુદ્રા, બોલવાની રીત, કાદવ અને રક્તથી ખરશ-

યેલા તેના હાથ તથા કપડાં, જલપ્રવાહની પાસે જડી આવેલ તેની તરવારનો મૂક સાથેનો કટકો...હાય...હાય...એવી ફેટલીએ વાતો છે કે જેથી તેના ઉપરનો વહેમ વિશ્વાસમાં ફેરવાઈ જાય છે. તે શિવાય જે જગ્યાએ ઝપાઝપી થઈ ત્યાં જમીન ઉપર પુષ્કળ લોહી રેડાયું છે- રક્તનો પ્રવાહ ચાલ્યો છે. હવે તું અહીંથી ચાલી જા." "

સરદારની આગ સાંભળી તે ત્યાંથી ચાલી ન જતાં રડતી રડતી ત્યાંજ ઉભી રહી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

સંશયનું અલિદાન !

સરદાર દુર્જનસિંહે લલિતસિંહને બોલાવી લાવવા માટે એક સિપાઈને મોકલ્યો. હમણાં સભામહેલમાં શું થયું કે થાય છે, તેને શા માટે બોલાવવામાં આવે છે, એમાંથી લલિતને કાંઈ પણ ન જાણવા દેવાની તે સિપાઈને આગ આપવામાં આવી હતી. થોડાજ વખતમાં લલિત સભામહેલમાં આવીને હાજર થયો. આ વખતે તેણે કપડાં બદલેલાં હતાં. તેનો ચહેરો નિસ્તેજ હતો અને ચિત્તને અશાંતિ ઉપજાવે તેવા વિચારો તે કરતો હતો; છતાં તે ઉપર ઉપરથી શાન્ત જણાતો હતો. જ્યારે તેણે સભામહેલમાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં બેઠેલા માણસોને જોયા ત્યારે તે જરા ગુંચવાયો. તેણે એક વાર તે મહેલમાં ઉડતી નજર નાંખી. એક સ્થળે મધુરી ઉભી રહે છે, તે બેઠેને પોતાને લાં શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે, તેનું કારણ તેના ધ્યાનમાં આવી ગયું. મધુરીએ શું વિશ્વાસઘાત કર્યો? એવી શંકા આવવાથી એક પળને માટે લલિતે તેની તરફ તિરસ્કારભરી નજરે જોયું અને પછી સરદાર સજ્જનસિંહ તરફ જોવા લાગ્યો. તેને વિનયપૂર્વક નમન કરીને નીચી નજરે લલિત જમીન તરફ જોતો સ્તબ્ધ ઉભો રહ્યો. તે વૃદ્ધ સરદારે તેના મુખ તરફ ધણો વખત સુધી જોયાજ કર્યું અને પછી કંપિત સ્વરે તેને પૂછ્યું-“ તને અહીં શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે, તેની તને કાંઈ પણ કલ્પના થઈ કે થાય છે ખરી ? હજી સુધી મારા પુત્રનો પત્તો નથી. તેની ચોકસી કરવા માટે તને અહીં બોલાવવામાં આવ્યો છે. લલિત ! ખરેખરે કહે કે મારો ચંદ્રસિંહ ક્યાં છે ? બોલ, તેનું શું થયું ? ”

“ નામવર ! આપના પુત્ર ચંદ્રસિંહનું શું થયું તેની મને કાંઈ પણ ખબર નથી.” લલિતે શાંત સ્વરે તે સરદાર તરફ જોઈને કહ્યું.

“લલિત ! શું આ તું મને-મેં તારા ઉપર કરેલા ઉપકારોનો -અદ્વેષો આપે છે ?” સરદારે દુઃખથી નિઃશ્વાસ નાંખી કહ્યું.

“પ્રભુ ! પ્રભુ ! નામવર, શું આપને મારા ઉપર ટાંઠ વહેમ આવે છે ?”

“લલિત ! હવે ખોટું ન બોલ. ધ્યાનમાં રાખ કે આ વાત કદાપિ છુપાવી શકાશે નહિ.” દુર્જને ધટાક્ષમાં તેને કહ્યું.

“પણ તમને મારા ઉપર કંઈ બાબતમાં વહેમ આવે છે ? અને મેં તેવું કર્યું છે શું ? તે તો કહો !”

‘આ જો !’ એમ ટહી સરદાર દુર્જને લલિતનો હાથ પકડ્યો અને સજ્જન તરફ આંગળી બતાવીને રહ્યું. -“તે બિચારો સરદાર પુત્રના વિયોગથી રડતો હતો અને તેની આંખોમાંથી આંસુઓ ચાલ્યા જતા હતા. તેની તરફ લલિતને જોવાનું કહી કઠોર સ્વરે તે બોલ્યો- “જો, તારા ઉપર જેના અસંખ્ય ઉપકારો થયા છે, તે તારા પાલન કર્તાની કેવી શોચનીય, હૃદયભેદક અને દયાજનક સ્થિતિ થઈ છે, તે જો ! તેણે આજ સુધી પોતાના પુત્રની જેમ તારું પાલન-પોષણ કર્યું છે તે ધ્યાનમાં લાવીને લલિત ! ખરેખર બોલ ! તારું દુષ્ટત્વ તું કબૂલ કર અને પર્વત-પ્રદેશમાં અમાનુષિકે રીતે થએલા ખૂનની ખરેખરી હકીકત તેમને કહી દે !”

“શું ખૂન અને તે ક્યાં થયું ? કેનું થયું ?” બહુજ અખચખી પામી લલિત એકદમ બોલી ઉઠ્યો. થોડી વાર જરા રતબ્ધ રહી તે પુનઃ બોલવા લાગ્યો-“કુમાર ચંદ્રસિંહ હળુ પાછો ન આવ્યો તેથી આવી ભયંકર શંકા લાવવી, એ ઠીક નથી. તે હવે આવશે અથવા આવી પણ ગયો હશે ! અને પછીથી તમને તમારા કૃત્યને માટે પશ્ચાત્તાપ થશે.”

“નહીં ! હવે તે ક્યાંથી આવવાનો છે ? જે દુનિયામાંજ નથી તેના પાછા આવવાની આશા શી રીતે રાખી શકાય ?” એમ કહી તે વૃદ્ધ સરદારે પોતાના કપાળ ઉપર હાથ મારી લીધો અને એક ક્ષણને માટે તે દુઃખદરિયામાં ડૂબી ગયો હોય તેમ જણાયો. થોડી વાર પછી તે ફરી બોલવા લાગ્યો-“થોભ ! લલિત ! તારી તરવાર ક્યાં છે ? તારાં કપડાં શાથી ફાટી ગયાં-તારા કપડાં ઉપર અને હાથ ઉપર લોહીના ડાઘ ક્યાંથી આવ્યા-બોલ ? તેમજ આ અરણ્યરક્ષકને તારી તુટી ગએલી તરવારનો એક કટકો ક્યાંથી જડ્યો-કેવી રીતે જડ્યો ? (અહો તેણે અરણ્યરક્ષક તરફ ઇશારો કર્યો.) જંગલમાં જલપ્રવાહની

પાસે કોનું લોહી રેડાયું છે અને ચંદ્રની સાથે વાતચિત કરતાં તે તારી તરવાર ઉપર હાથ મૂક્યો હતો કે નહિ ? બોલ, ખરું બોલ !”

કોધના અત્યંત આવેશમાં આવી જઈ ઉપરાઉપરી સરદાર સજ્જનને પૂછેલા પ્રશ્નો સાંભળી લલિત જરા ગુચવાઈ ગયો અને બોલ્યો—“ સરદાર ! એકંદર પરિસ્થિતિ ઉપરથી તમને મારા ઉપર વહેમ આવે એ સ્વાભાવિક છે; પણ હું પરમેશ્વરનો માથે રાખી ખરે-ખરું કહું છું કે—

લલિત ઉપરનું વાચ્ય પુરું કરે તે પહેલાંજ સમામહેલનો દર-વાળો ઉઘડ્યો અને એક બીજો અરણ્યરક્ષક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેનાં તમામ કપડાં પાણીથી ભીંજાએલાં હતાં. તેના હાથમાં ભીંજા-એલો એક ફેટો અને અંગરખું એમ બે ચીજો હતી. તે બન્ને ચીજો તેણે સરદાર સજ્જનની સમક્ષ મૂકી અને અદ્વયથી પ્રણામ કરીને બોલ્યો—“ અન્નદાતા ! આ બન્ને ચીજો પાણીના પ્રવાહમાં તણાતી જતી હતી. આ બન્ને ચીજો આપના પુત્ર ચંદ્રસિંહનીજ છે, તે મેં ઓળખી લેવાથી હું પાણીમાં ફેંદી પડ્યો અને આ બન્ને ચીજો પાણીમાંથી કાઢી આપની પાસે લઈ આવ્યો છું. ”

“ આ ફેટો તો મારા પ્રિયપુત્ર ચંદ્રસિંહનોજ છે અને અંગરખું પણ તેનુંજ છે ! ” એમ કહી તે વક્ષ સરદાર એકદમ જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી ઉભો થઈ ગયો અને જૂમ પાડીને બોલી ઉઠ્યો કે— “ હાય ચંદ્ર ! તું ક્યાં છે ? ” પછી લલિત તરફ ફરીને બોલ્યો— “ ઓ દુહ ! આવો સજ્જનડ પુરાવો તારી વિરક્ષ છતાં તું તારું નીચ કૃત્ય નાકબૂલ કરે છે ? ”

“ શું કુમારનું ખૂન ? ” એટલું કહેતાંજ લલિત લગભગ બેભાન જેવો બની ગયો છતાં ધીરજ રાખી ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો—“ સર-દાર ! હું તદ્દન નિર્દોષ છું. ” એટલુંજ કહી તે એકદમ પૃથ્વી ઉપર પછડાઈ પડ્યો.

ધણા વખત પછી જ્યારે લલિત શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે પોતે ક્યાં છે, તે બાબતમાં તે કાંઈ પણ સમજી શક્યો નહિ. તેને પોતાની ચારે તરફ જોયું તો તેને ચારે તરફ અંધકાર જણાયો. ધીમે ધીમે એક પછી એક વાતનું તેને સ્મરણ થવા લાગ્યું. તેને કપાળ ઉપરથી હાથ ફેરવવા પોતાનો હાથ ઉઘો કર્યો ત્યારે કાંઈક અવાજ થયો અને તેને જણાયું કે—પોતાના હાથ લોહાની જખરદસ્ત જાંજરથી જકડી લીધેલ છે. તેણે ઉભા થવાની કોશીશ કરી તો પોતાના પગમાં બેસી પડેલી

છે અને પોતે એક ધામની પથારી ઉપર પડ્યો છે, એ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું.

બહાલા વાંચક ! લલિતસિંહ ક્યાં હતો ?

કુમાર ચંદ્રસિંહનું તેણે ખૂન કર્યું છે, એવા ભયંકર અપરાધ ઉપરથી તેને અજયદ્વર્ગના એક અંધકારમય ભોંયરામાં કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. આમ અમારી આ વાર્તાનો નાયક સંશયનું અગ્નિદાન બની ગયો હતો. શું એ તેના દુશ્મનોનું કાવતરું હતું કે સત્ય હતું ? ખરેખર શું લલિત ચંદ્રસિંહનો ખૂની હતો કે-તેના રક્તથી તેના હાથ ખરડાયા હતા ?

પ્રકરણ ૨૩ મું.

“શું લલિત ખૂની છે ?”

પોતાના પ્રિયભાષની યામતમાં અનિષ્ટ વાત સાંભળતાંજ પ્રભાવતીની શી સ્થિતિ થઇ હશે, તેની કલ્પના અમારા વાંચકોએજ કરી લેવી. મધુરીએ ચંદ્રસિંહના સંબંધમાં જેટલું સાંભળ્યું હતું તેટલુંજ પ્રભાવતીને કહી સંભળાવ્યું. હજી મુખ્ય વાત તો તેણે પ્રભાવતીને કહીજ નહોતી. લલિતસિંહે ચંદ્રસિંહનું ખૂન કર્યું અને અત્યારે તે કિલ્લાના એક અંધકારમય ભયંકર ભોંયરામાં કેદી થઇ પડેલો છે, વિગેરે વાતો પ્રભાવતીને કેવી રીતે કહી સંભળાવવી, તેનોજ વિચાર એક સરખી રીતે તે કરતી હતી. પોતે ગમે તેવા શાન્ત અને સૌમ્ય રાજ્યોમાં તે હકીકત પ્રભાવતી જણાવશે તો પણ તેથી પ્રભાવતીને થનારું દુઃખ કોઇ પણ રીતે ટાળી શકાશે નહિ, એવો પુખ્ત વિચાર કરી ધીમે ધીમે મધુરીએ તમામ હકીકત પ્રભાવતીને કહી સંભળાવી. મધુરી તે હૃદયભેદક હકીકત કહેતી હતી અને પ્રભાવતી મશ્વરના ગાલીચા ઉપર બેઠી બેઠી શ્રવણ કરતી હતી. મધુરીએ તે ભયાનક હકીકત પૂરેપૂરી તેને કહી સંભળાવી અને પછી તેની તરફ જોયું તો તે કાંઇ પણ હિલચાલ કરતી નહોતી. ઘણો વખત વીતી ગયા પછી મધુરીએ તેને હાંક મારી. પણ તેનો જવાબ આપવા પ્રભાવતી શુદ્ધિમાં નહોતી. મધુરીના મુખેથી તે ભયંકર હકીકત સાંભળતી વખતે તે બેશુદ્ધ થઇ પડી હતી.

મધુરીએ ઘણી ઘણી કોશીશો કરવાથી આખરે પ્રભાવતી શુદ્ધિમાં આવી. તેના દુઃખનો વેગ જરા ઓછો થતાંજ તે પોતાની વિશ્વાસ

પરિચારિકાને ગળે ખાઝી પડી અને રડવા લાગી. અનેક પ્રકારે મધુરી તેનું સમાધાન કરતી હતી પણ તેનો જરાએ ઉપયોગ થયો નહિ. આખરે તે રડતી રડતી બોલી—“હાય ! મધુરી ! હું હતભાગિની આ સર્વે બનાવોમાં નિમિત્તભૂત થઈ. મેંજ જે લલિતસિંહને જંગલમાં મળવા માટે ન બોલાવ્યા હોત તો આવો પ્રસંગ આવત ખરો કે ? ઓ પરમાત્મન ! મેં મારા પૂજ્ય તીર્થસ્વરૂપ પિતાશ્રીની આજ્ઞા ન માની તેની શું તમે મને આવી સખતમાં સખત સજા કરો છો ? મારા પ્રિય બંધુ ! તું ક્યાં હઈશ ? શું હવે તું પાછો અમને નહિજ મળે ? તારા છેવટના શબ્દો જે કે તેં ગુસ્સામાં કહ્યા હતા છતાં તે મને બહુજ મીઠા લાગ્યા હતા. તેજ શબ્દો શું મને પુનઃ સંભળાશે ખરા ? ખરેખર શું તું અમને સદાને માટે છોડીજ ગયો ? ” એમ કહી તે પોતાના બાઇ માટે વધારે ને વધારે શોક કરવા લાગી. તે પુનઃ બોલી—“મધુરી ! તું ખરેખર મને કહી દે. હું તને હુકમ કરું છું કે તું તમામ હકીકત સાચેસાચી મને કહી દે. પહેલાં તેં કહ્યું હતું કે લલિતસિંહ નિરપરાધી છે—નિર્દોષ છે—ખુની નથી, શું તે ખરું છે ? મને આ અસહ્ય આપત્તિમાં યોડુંક સુખ થાય—શાંતિ મળે—તેટલા માટે તો નહોતું કહ્યું ને ? સખી ! તું મને સત્વર કહે. આમ મને બચાવે શકામાં ગુચવાતી ન રાખ. તેમજ તને શું લાગે છે—તું શું અનુમાન કરે છે—તે પણ મને કહી સંભળાવ. મધુરી ! શું લલિતસિંહ તદ્દન નિર્દોષ છે ? દેવો જેવો પવિત્ર લલિત શું ખુની હોઈ શકે ? ”

“હા. તે સંપૂર્ણપણે નિર્દોષ છે, એમાં તલમાત્ર પણ શંકા નથી.” મધુરીએ કહ્યું.

“મને પણ ખાત્રી છે કે લલિતસિંહ સર્વથા નિર્દોષ છે—નિરપરાધી છે. તેમને હાથે આવું નીચમાં નીચ કૃત્ય થાય, એ સર્વરીતે અસંભવિત છે. તે બહુજ દૂરદર્શી, વિચારક અને શાન્ત તથા દીર્ઘદર્શી પુરૂષ છે. મારો તેમના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તે પોતાની ઉપર ઉપકાર કરનારના પુત્રની તરફ કેવી અને કેટલી માનયુક્તિ રાખે છે, તેની હું સારી રીતે કલ્પના કરી શકું છું. તેમને માટે આવી શંકા લેવી, એ સર્વથા અનુચિત છે.” એટલામાં પ્રભાવતીની સમક્ષ ચંદ્રસિંહની કલ્પિત મૂર્તિ આવીને ઉભી રહી. તે સાથેજ તેના વિચારનો પ્રવાહ તે તરફ વળ્યો—“જે તે નિર્દોષજ છે તો પછી કુમાર ચંદ્રસિંહ તું થયું ? ખરેખર શું તેનું ખૂન થયું હશે ? હાય—હાય ! અરેરે ! ચંદ્ર ! ક્યાં દુષ્ટે તારા સુંદર અને સુકોમળ શરીર ઉપર શસ્ત્ર

ઉમાચું હશે ? તે વખતે કુમાર ! તને શું થતું હશે-થયું હશે ? તને અમારું સ્મરણુ અવશ્ય થયુંજ હશે ! તે તે સમયે પિતાજીને હાક પણ મારી હશે પણ ચંદ્ર ! તને તે દુષ્ટ ખૂનીના હાથમાંથી છોડાવવા પાસે કોઇ હતો ખરો ? અને હોય તો તે કોણ હતો ? આખરે નિરાશ થઇ તું પૃથ્વી ઉપર પછડાઇ પડ્યો હશે ! હાય, તારું ખૂન કરનારને તારા ઉપર જરાએ દયા કેમ ન આવી. ”

આવી રીતે અનેક પ્રકારના દુઃખદ વિચારો કરતી પ્રભાવતી વારે વારે રડતી હતી. તેની આંખોમાંથી આંસુઓનો અખંડ પ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો. તે રહી રહીને એક સરખી રીતે શોક કરતી હતી. એટલામાંજ તેના ઓરડાનો દરવાજો ઉઘડ્યો અને તેમાંથી તેનો પિતા તેની પાસે આવ્યો.

આ સમયે સંધ્યા થઈ ગઇ હતી. મંદુરીએ તરતમાંજ દીપક પ્રકટાવ્યો હતો. પોતાની પ્રિયપુત્રિની દીન અને દુઃખદાયક દશા જોઇ તે વૃદ્ધ સરદારનું હૃદય આપત્તિના-દુઃખના વેગથી ભરાઇ આવ્યું. આજે તે વૃદ્ધ સરદાર ઉપર મહાન મુશીબતોનો ભેર તુટી પડ્યો હતો-વિપત્તિઓના વરસાદ તેના મસ્તકે વરસ્યો હતો. તેણે ધીમે રહી પ્રભાવતીના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો. તેના હસ્તનો સ્પર્શ થતાંજ પ્રભાએ ઉચ્ચ જોયું. પોતાના પિતાને જોતાંજ તેના શોકસાગરને પુનઃ ભરતી આવી. તે તેના ગળે બાઝી પડી અને બોલી-“ પિતાજી ! આપણી આંખોનો નૂર ચંદ્રસિંહ ક્યાં છે ? ” રડતાં રડતાં તેને પિતાને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

હાય ! તે કેટલો બધો દુઃખદાયક પ્રસંગ હતો ! ? બહાલા વાંચક ! થોડાજ વખતમાં વૃદ્ધ સરદાર સજ્જનસિંહની સ્થિતિ, ચર્ચા અને વર્તનમાં એકદમ અવની અને આકાશ જેટલો ફેરફાર થઇ ગયો. તેની ગ્રહદશા તદ્દન ફરી ગઇ. રાજ્યતાંત્રની ખટપટમાં પડ્યા પછી તેની ઉપર એક પછી એક સંકટો આવવા લાગ્યાં. આજ સુધી તે શરવીર પુરૂષે તે, સર્વે સંકટોની સામે ટકી રહ્યો હતો. પણ આજના બનાવથી તેની ધીરજ, શરવીરતા અને હિંમતનો અન્ત આવી ગયો હતો. પોતાના એકના એક કુળદીપકના ખૂનની વાત સાંભળતાંજ તેનું સર્વ અવસાન જતું રહ્યું. તેની કંઈયર બેવડી વળી ગઇ. તેની આશાનો અન્તિમ તાંતુ તુટી ગયો. તેને સંસારમાં સર્વત્ર નિરાશા-નિરાશા ને નિરાશાજ દેખાવા લાગી. પોતાની પછી પોતાના નામાંકિત અને બળવાન કુળનું નામ કાયમ રાખવા કોઇ નથી, આવો દુઃખદાયક અને હૃદયભેદક નિચાર તેના હૃદયમાં ઉદ્ભવતાંજ તે દિશા.

નાના જેવો થઇ જતો હતો. થોડાજ વખતમાં તે વૃદ્ધ સરદાર બહુજ નિર્ભય દેખાવા લાગ્યો.

ઘણો વખત સુધી કુમાર ચંદ્રસિંહને મઠે તે પિતા-પુત્રિએ અત્યંત શોક કર્યો. મધુરી પણ એક ખુશામાં ઉભી હતી અને પોતાના માલેકને-તે પિતા પુત્રિને-થએશે શોક જોઇ તે રડતી હતી. ઘણીવાર પછી પોતાની પાસેથી પ્રભાવતીને દૂર કરી તે સરદાર બોલ્યો-“જેટા ! હવે આપણે ગમે તેટલો શોક કરીએ અને આંસુ-ઓના સાગર ભરીએ તો પણ આપણો ચંદ્રસિંહ પુનઃ આપણને દેખાશે ખરો ? નહીંજ ! હવે મારે તે કુમારને અદલે ટુંજ કુમાર છે.” એમ કહી તેણે તેના મસ્તકને ચુંબન કર્યું.

પોતાની પુત્રિનું જરા તરા સમાધાન કરી સરદાર સજ્જનસિંહ તેની પાસેથી ચાલ્યો ગયો. એકાદ ઉંઘણુસ્ત્રીની-ઉંઘતા મનુષ્યની-જેમ તે સમયે તે ચાલતો હતો. તેના પગ વાંકાચુંકા પડતા હતા. એક હાથ ભીંતે રાખી ધીમે ધીમે ચાલતો તે દુઃખી સરદાર પોતાના ઓરડાની પાસે આવી પહોંચ્યો. એટલામાં શસ્ત્રાગારમાં કોઇ મનુષ્યના જવાનો તેને બાસ થયો. તે સાથેજ તેને પ્રથમ જોએલા અદ્ભુત દેખાવનું તત્કાળ સ્મરણ થઇ આવ્યું અને તેનું શરીર જરા ધ્રુજ્યું. તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ સ્થિર થઇ ગયો. ઘણો વખત સુધી તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો હતો. થોડીજ વારમાં કિલ્લામાં રહેનારો વૃદ્ધ ચારણ શસ્ત્રાગારમાંથી ધીમે રહી બહાર આવ્યો. તેને જોતાંજ સરદાર સજ્જનને લાગેશે ભય ઓછો થયો. તેણે તે ચારણને હાક મારી પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તે પોતાની પાસે આવતાંજ તેને પૂછ્યું-“ચારણરાજ ! આ વખતે શસ્ત્રાગારમાં તું શું કરતો હતો ?”

“સરદાર સાહેબ ! મારા અહીં આવવાથી આપને ગુસ્સો તો નથી આવ્યોતે ? તમારી તેજસ્વી મુખમુદ્રા ઉપરથી તમે દયાળુ છો, એમ લાગે છે. મારા અહીં આવવાનું કારણ હું આપને કહું છું તે બહુલિને પછી તેનો તમેજ વિચાર કરજો.” વૃદ્ધ ચારણે તેને અદ્ભુતથી નમન કરીને કહ્યું.

સજ્જનને તેને પોતાની પાછળ આવવાની સૂચના કરી. તે બંને શયનગૃહમાં ગયા પછી સજ્જનને તેની તરફ જોઇને કહ્યું-“આવા વખતે શસ્ત્રાગારમાં તારે શું કામ હતું ? તે કહે.”

“સાંભલો-નામવર. આ કિલ્લામાં ગઇ કાલે જે ચમત્કાર થયો તે આપે જોયો. એવા ચમત્કારો ભૂતકાળમાં મેં ઘણી વાર જોએલા છે.

જ્યારે જ્યારે આવો ચમત્કાર થાય છે ત્યારે ત્યારે હું આ શસ્ત્રાગારમાં આવી આ કિલ્લાના મૂળ પુરોનાં સર્વાંગકવચ અને શિરઆણુ ખાસ કરીને તપાસી જોઉં છું. જ્યારે તે પોતાની મેળેજ જમીન ઉપર પછડાઇ પડે, એટલે ચોક્કસ સમજી લેવું કે કિલ્લાના માલિક ઉપર કોઇક આક્રમક અવશ્ય આવવાનીજ ! ”

“ આ તું શા ઉપરથી કહે છે ? ”

“ મારા પોતાના અનુભવ ઉપરથી ! સિવાય સરદાર દુર્જનસિંહના પિતા પણ એમજ કહેતા હતા. તેની ખાત્રી આજથી લગભગ આવીસ વર્ષ પહેલાં થઇ ચૂકી છે અને તેનો મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. જ્યારે મહુમ કિશોરસિંહનાં લગ્ન થયાં ત્યારે પણ આવો ચમત્કાર થયો હતો. પરંતુ તે તરફ કોઇએ ધ્યાનજ આપ્યું નહિ. તેનું પરિણામ બહુજ બચંકર અને શોચનીય આવ્યું. હમણાં હમણાં આ કિલ્લામાં ફરી તેવાજ ચમત્કારો થવા લાગ્યા છે, ત્યારથીજ હું મારી મેળે મારા મનમાંજ વિચાર કર્યા કરું છું કે આ ચમત્કારોનું અન્તિમ પરિણામ કેવું આવશે ? પ્રથમ તો જ્યારે સરદાર દુર્જનસિંહજી આ કિલ્લામાં આવ્યા ત્યારે તેવો ચમત્કાર થયો અને ત્યાર પછી ગઇ કાલે થયો.”

“ હા. વાર, પણ તેનો યથાર્થ અર્થ શો ? તને કેમ લાગે છે-તારો મત કેવો છે ? ”

“ નામવર ! જો હું તમને મારો મત જણાવું તો તમે ગુસ્સે થશો અને મને તદ્દન ગાંડામાં ગણી કાઢશો ! ”

“ નહીં. તેમ નહિ થાય. તું નિશ્ચિંત થઈ મને તારો ખરો મત જણાવ. આજે ધણા દિવસ થયા હું તે બાબતમાં વિચાર કર્યા કરું છું. આ દુર્ગમાં આવા અદ્ભુત ચમત્કારો થાય છે, તેનું મૂળ કારણ શું-તેના મૂળમાં છે શું, તે જાણવા મેં ઘણી ઘણી કોશીશો કરી છે, દુર્ગરક્ષક રણમલને પણ પૂછી જોયું છે છતાં હજી મારા મનનું જોઇએ તેવું સમાધાન થયું કે થતું નથી. ”

“સદદાર સાહેબ ! પ્રથમ તો આપણે આ અપશુકનથી આવનારી આક્રમણો વિચાર કરી જોઇએ. કિશોરસિંહનાં લગ્ન થયા પહેલાંજ આવો ચમત્કાર થયો હતો. તેજ પ્રમાણે આપની પ્રિયપુત્રિ સાથે લગ્ન કરવાના ઉદ્દેશથી દુર્જનસિંહે આ કિલ્લામાં પ્રવેશ કરતાંજ તેવો ચમત્કાર થયો. એટલા માટેજ હું આપને કહું છું કે આપ આ બાબતમાં શાન્ત ચિત્તે પુખ્ત વિચાર કરો. ખરી રીતે જોતાં મારે મારા માલિકની

વિરૂદ્ધ મારે કાંઈ પણ બોલવુંજ ન જોઈએ અને તે હું સારી રીતે જાણું છું છતાં દીવાની જેમ સામે દેખાતા પદાર્થ તરફ-વાત તરફ-ધ્યાનજ ન આપવું એ સાઈ નથી. સરદાર ! હમણાં આપની ઉપર બહુજ ચિદ્વ પ્રસંગ આવ્યો છે, આપ આપના પુત્રના ખૂતથી બહુજ દુઃખી થઈ ગયા છો, તમારા તે દુઃખમાં વધારો ન થાય, એવી મારી આંતરિક અભિલાષા છે. હું આપને દૂરી કરું છું કે આપ આ આગતમાં શાન્ત-પણે પુખ્ત વિચાર કરીને પગલું ભરજો. ” એમ કહી તે ચારણ ચૂક થઈ ગયો અને તેણે કહેલી આગતમાં સરદાર સજ્જનસિંહ વિચાર કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

“ હાય ! મારું મૃત્યુ પાસે આવ્યું ! ”

અર્ધી રાત થઈ હતી. સંસારમાં સર્વત્ર ધનધોર અંધકાર છવાઈ ગયો હતો. કિલ્લાની ચારે તરફ લતાંણુદમથી વિંટાએલા ગાટ જંગલમાં અને તેની પાસેજ આવેલા પર્વતમાં-આકાશની સાથે દરિદ્રાઈ કરનારા ઉંચા અને વિશાળ-પૂર્વદિશાએ આવેલા પર્વતમાં-પરિપૂર્ણપણે શાન્તતા અને સ્થામતા છવાઈ ગઈ હતી. ધીમે ધીમે શૈલ શિખરોની ઉપરના આકાશમાં કાળાં વાદળાં એકઠાં થવા લાગ્યાં. થોડી વારમાંજ સુંસવાટા કરતો પવન વહેવા લાગ્યો. હવે એક ઘડીમાંજ ભયંકર વાદળાંઓનું તોફાન થશે એમ જણાય ન જણાય તેટલામાં તો મેઘની ગર્જનાનો પ્રારંભ થયો. તમામ પર્વતમાં મેઘની ગર્જનાના ભયંકર પડવા પડવા લાગ્યા. વચમાં વચમાં વીજળી ચમકવા લાગી. હમણાં સુધી ગભીરતા પૂર્વક પર્વતમાંથી વહેતા નાના મોટા જળપ્રવાહો હવે ખળખળ અવાજ કરવા લાગ્યા. પહાડમાંના મોટા મોટા પાષાણો વીજળીનો પ્રકાશ પડતાંજ ચિત્રવિચિત્ર, ભયંકર અને ભયોત્પાદક આકૃતિઓ જેવા લાગતા. થોડાજ વખતમાં વાદળાંઓના તોફાનની શરૂઆત થઈ. આકાશમંડળ હમણાંજ તુડી પડશે કે શું, એવી મેઘની ગર્જનાનો ગડગટ શરૂ થયો અને બહુજ ભયાનક ગાજવીજ થઈને મૂસળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. પવન એવા તો જોસથી વહેવ લાગ્યો કે જેથી અસંખ્ય વૃક્ષો તુડી પડ્યા-કેટલાક જડમૂળમાંથી ઉખડી ગયા. જાણે તેઓ મેઘગર્જનાથી ભયભીત થઈ શરણે આ-વેલાની જેમ વારંવાર મસ્તક નમાવી સાષ્ટાંગ નમસ્કારજ કરતા

હોયની, તેમ જણાતું હતું. હિંસક પશુઓ ગુફામાંથી નિકળી ભયંકર ગાજવીજથી ભયભીત થઇ-ગર્જના કરતા આમ તેમ એભાનપણે દોડવા લાગ્યા. હિંસક પશુઓની ચિચીઆરીઓથી મેઘગર્જનામાં વધારે થઇ પર્વતમાંથી કર્ણુકદ્દુ પ્રતિધ્વનિ પ્રકટ થતા હતા.

આવી ભયંકર અને અંધકારમય રજનીમાં એક દુર્ભાગી પ્રાણિ તે પર્વત પ્રદેશમાં ભ્રમતો હતો. ઉંડા કોતરોના કિનારાની પાસે તે વ્યક્તિ નિઃશંક થઇ ચાલી જતી હતી. પોતાનું એકાદ પગલું વાંકું ચુંકું કે આડું અવળું પડશે તો તેથી પોતે ઉંડા કોતરમાં પડી જશે અને પોતાના શરીરના કટકે કટકા થઇ જશે, એવો ભય તેને કચ-ચિત્તજ લાગતો હતો. તે રાત્રિ બહુજ ભયાનક છે, એ તેના ધ્યાનમાં નહોતું; એમ તેની વર્તણૂક ઉપરથી જણાઇ આવતું હતું. કારણ કે જેમ કોઇ માણસ દિવસે આવે તે પ્રમાણે તે, તે પર્વત પ્રદેશથી પરિચિત હોય, તેમ ફૂંકા મારતી ચાલી જતી હતી.

વાંચકો ! તે વ્યક્તિ એક વૃદ્ધ સ્ત્રી હતી. તેને તમે સારી રીતે જાણો છો. અમે વૃદ્ધા વનચરી એવા નામથી જે સ્ત્રીને સંબોધીએ છીએ એજ તે સ્ત્રી !

તે વૃદ્ધ સ્ત્રી એકાદ પિશાચ્યોનિમાંના પ્રાણિની જેમ તે ભયંકર રાત્રિના અંધકારમાં સંચાર કરતી હતી. તેણે પોતાની કાષ્ટ જેવી કાયાની આસપાસ ફાટેલાં વસ્ત્રો વિંટાળી લીધાં હતાં. હાથમાં એક લાકડી હતી. તેને ટાઢથી કાંઇ પણ હરકત થતી નહોતી. તેના મસ્તકમાં અગ્નિ સળગ્યો હોય અને તેની જ્વાલાઓ તેની આંખો દ્વારાએ બહાર નિકળતી હોયની, એવી તેની લાલચોળ આંખો-વારંવાર ચમકતા વિદ્યુલ્લતાના-પ્રકાશમાં સ્પષ્ટપણે જણાઇ આવતી હતી. એકાદ ફૂર વનચર (વનમાં ફરતાર) ની જેમ તે ગાઢ ઝાડીમાંથી તોફાની પવન કે મૂસળધાર વરસતા વરસાદની જરા પણ પરવાહ ન કરતાં ઉતાવળી-ઝપાટા બંધ-ચાલી જતી હતી. ચાલતાં ચાલતાં વીજળીનો પ્રકાશ પડતાંજ તે ચોભી ગઇ. પોતે રસ્તો ભૂલીને એક ઉંડા કોતરની પાસે આવી ચઢી છે, એ વાત તેના ધ્યાનમાં આવી. તે એક ક્ષણને માટે ત્યાંજ ઉભી રહી. વરસાદે તેને નખથી તે શિખા સુધી ભીંજવી દીધી હતી. જોશ ભેર વાતો પવન તેને આકાશમાં ઉડાવી જવા માગતો હતો. મેઘની ગર્જના તેના વક્ષઃસ્થળ ઉપર પ્રતિધ્વનિત થઇ પડ્યો પાડતી હતી. તે તમામની તેને જરાએ દરકાર નહોતી. તે એક ઝાડને પકડી સરર કરતી નીચે ઉતરી ગઇ અને પોતાને રસ્તે ચાલવા લાગી. ચાલતાં

ચાલતાં તે ધીમ જાડીમાંથી એક રસ્તા પર આવીને ઉભી રહી અને પોતાની આસપાસ-ચારે તરફ-જેવા લાગી. એક પળ પછી તે મોટેથી બૂમ પાડીને બોલી ઉઠી કે-“હું રસ્તો તો નથી ભૂલી?” એટલામાં વીજળીનો ચમકારો થયો તે સાથેજ તે ફૂટીને ફરી બોલી ઉઠી-“નહીં! અહીં પાસેજ ક્યાંક તે રસ્તો છે. હા, આ રસ્તો મારો જાણીતો લાગે છે.” એમ કહી તે ઉતાવળી ચાલવા લાગી. થોડી વાર પછી તે એક સ્ફટિક-સ્તંભ પાસે આવી પહોંચી. સરદાર કિશોરસિંહ અને તેની ધર્મપત્નીનું જ્યાં ખૂન થયું હતું એજ તે જગ્યા હતી અને તેમના સ્મરણથી આંધેરો સ્તંભ પણ તેજ હતો. તે વૃદ્ધ સ્ત્રી તે સ્મરણીય સ્ફટિકસ્તંભ પાસે આવતાંજ બીજા એક કમનસીબ પ્રાણિ ધીમેથી પાસેની જાડીમાંથી નિકળી ત્યાં આવ્યો અને તે સ્તંભના પગથીઆ ઉપર બેસી ગયો. આવી ભયંકર અંધારી રાતે પોતાના શિવાય બીજાનું કોઈ અહીં આવ્યું હશે, એવું તે બંનેના સ્વપ્નમાં પણ આવ્યું નહોતું. બંને તે સ્તંભના પગથીઆ ઉપર બેસી મનમાં મનમાં પ્રાર્થના કરતા હતા. તે બંનેમાં લગભગ બેચાર હાથનું અંતર હશે પરંતુ રાત અંધારી હોવાથી તેઓ એક બીજાને જોઈ શક્યા નહિ-દેખાયા નહિ.

થોડી વાર પછી પ્રાર્થના કરી રહ્યા બેઠા તે ડોસીએ ઉઘડ્યું જોયું. તેજ સમયે વીજળી ચમકી. ત્યારેજ તે વૃદ્ધાને જણાયું કે પોતાની પાસે એક મનુષ્ય બેઠો છે. તે કોણ છે, તે જાણવા માટે તેણે પોતાની આંખો સતેજ ખોલી. એટલામાં ફરી વિદ્યુત્પ્રકાશ થયો અને તે મનુષ્યની નિસ્તેજ મુખમુદ્રા સ્પષ્ટપણે તેના બેવામાં આવી ગઈ. તે સાથેજ તેણે એક કારમી ચીસ પાડી. પછી એકદમ તેની પાસે જઈ તેના હાથ પકડી બહુજ નેશથી એક આંચકો મારી તે બોલી-

“ઓ હુદ-પાપી-ચાંડાળ! તું અહીં શા માટે આવ્યો છે?”

“તું કોણ છે?” તેણે ભયભીત થઈ એકદમ પૂછ્યું.

“હું કોણ છું-તે તારે જાણવું છે?”

“હા.”

“શું તું મને નથી ઓળખતો?”

“ના, પણ આવી ભયાનક રાત્રિમાં ભમનારી તું કોઈ રાક્ષસી છે. એટલુંજ જાણી શકું છું.”

“ઓ નીચ નર! જરા ચોભ, હું કાંઈ પિશાચ્યોત્તિમાં કૃત્ય થઈ નથી. જેવું તારું માનવ-શરીર છે તેવું મારું પણ છે. પણ તેમાં ફરક માત્ર એટલોજ કે તારો દેહ પાપના કાદવથી-નિર્દોષતા રક્તથી ખરડાયેલ છે અને મારી કાયા પરમ પવિત્ર છે.”

“ તે તો ઠીક છે પણ તું છે કોણ ? ”

“ હું કોણ છું તે કહેવાનો હજુ વખત આવ્યો નથી અને તે વખત આવે તે પહેલાં હું કોણ છું, તે તને કોઈ રીતે સમજાશે પણ નહિ. ઓ નર રાક્ષસ ! હું કોણ છું તે તું જાણતો નથી પણ તું કોણ છે તે હું ઘણીજ સારી રીતે જાણું છું. બોલ, તું કોણ છે તે હું તને કહું છું તે સાંભળ ! તારો જ્ઞાન આમ મારા મોઢાની પાસે લાવ. ” એમ કહી તેણે તેનો જ્ઞાન બેરથી ખેંચ્યો અને તેના જ્ઞાનમાં કાંઈક કહ્યું. શું કહ્યું ?

તે વૃદ્ધાની વાત સાંભળી તે મનુષ્ય ચમક્યો-ગભરાયો અને સાથે સાથે ભયભીત પણ થયો. તેણે નિરાશાથી પોતાનો હાથ પોતાના કપાળ ઉપર મારી લીધો અને હાથ છાતી ઉપર રાખીને બોલ્યો- “ હાય-હાય ! હવે મારું મરણ પાસેજ આવ્યું છે ! ”

એટલાજ શબ્દો બોલી તે કમનસીબ મનુષ્ય ભયભીત થઈ એ-કદમ ફેરી પડ્યો અને રાત્રિના અંધકારમાં કોણ જાણે ક્યાંએ અદૃશ્ય થઈ ગયો. “ તે કોણ હતો ? ”

પ્રકરણ ૨૫ મું.

લુંટારાની ગુફામાં પ્રવેશ.

તે કમનસીબ મનુષ્યના ચાલી જવા પછી તે વૃદ્ધા વનચરીએ ઘણો વખત સુધી રક્ષાટિકસ્તંભ પાસે બેસી પરમાત્માની અનન્યભાવે પ્રાર્થના કરી-માનસિક ઉપાસના કરી. અત્યાર સુધી એક સરખી રીતે વરસાદમાં તે પલળતી હતી. વરસાદ બંધ થયો અને ધીમે ધીમે મેઘ-ગર્જના પણ ઓછી થઈ. પોતાની પ્રાર્થના પૂર્ણ થતાંજ તેણે આંખો ઉઘાડી ત્યારે તેને તે રક્ષાટિકસ્તંભની આસપાસ વિચિત્ર છતાં ચમત્કારિક પ્રકાર દેખાવા લાગ્યો. એક પળને માટે તે જરાક ચમકી. ધીમે ધીમે તે રતંભની પાસે તેને બે આકૃતિઓ દેખાવા લાગી. થોડીજ વારમાં તે ઉભય આકૃતિમાંથી સ્ત્રીની આકૃતિ તેની પાસેને પાસે આવવા લાગી. તે આકૃતિ જેમ જેમ તેની પાસે આવતી ગઈ તેમ તેમ તે ઠોસીની કાયા કંપવા લાગી. તેનો કંઈ સુકો થઈ ગયો. તે આકૃતિ તદ્દન પાસે આવતાંજ તે ઠોસીએ જમીન ઉપર માથું રાખી તેને નમસ્કાર કર્યો-પગે લાગી. પછી ભયથી ધ્રુજતી અચકાતાં અચકાતાં ધ્રુજતા સાદે બોલી-“ તમે હવે ચિરકાલ સુખ પામો-વિશ્રાંતિ હોય ! મારી

હાથે જે ભયંકર ભૂલ થઈ છે તે સુધાર્યા વિના હું આ જડેહનો ત્યાગ કરી શકીશ નહિ. એ તમે ચોક્કસ માની લેજો !”

હવે તે આકૃતિ પાછી વળી અને એક પળમાં અસોપ થઈ ગઈ. પછી બીજી આકૃતિ કે જે એક લડવૈયા જેવી લાગતી હતી તે આગળ આવી અને અજબદૂર તરફ હાથ લંબાવી તે રસ્તે જવા લાગી.

ફરી વરસાદ અને વાયુનું તોફાન શરૂ થયું. કિલ્લા તરફ આવી જનારી આકૃતિ તરફ જોતી તે ઘણો વખત સુધી ઉભી રહી હતી. હજુ પણ તેનું શરીર થરથર ધ્રુજતું હતું. તેણે પોતાનું ભીંજાઈ ગયેલું કપડું શરીરની આસપાસ મજબૂત રીતે વીંટી લીધું. આ પહેલાં તે વૃદ્ધાએ વરસાદ અને વાયુના ભયોત્પાદક તોફાનમાં પર્વત પ્રદેશમાં ઘસી વાર ભ્રમણ કર્યું હતું અને આજેજ-પહેલ વહેલાંજ-તેના શરીરમાં ભયનો સંચાર થયો હતો. તેણે તે આકૃતિઓ જોયા પછી તુરંત એના મેઘગર્જનાથી પણ તે ચમકી જવા લાગી.

થોડી વારમાં ઘોડાના કામડાનો અસ્પષ્ટ અવાજ તેને સંભળાવવા લાગ્યો. તેણે પર્વતમાંથી જતા રસ્તા તરફ પોતાની નજર ફેરવી. આવા વખતે બહુજ વેગથી ઘોડો દોડાવતો કોણ આવતો હશે. તે બાણવા માટે તે જરા રસ્તાની એક બાજુએ ઝાડની આથે જઈ ટુપાઈ ગઈ.

“ અરે ! જરા થોભ. આપણે તો રસ્તો ભૂલી ગયા છીએ. ” પોતાના કામુમાંથી છૂટી ગયેલા ઘોડાને ઉભો રાખવાની કોશીશ કરતાં તે સ્વાર યુમ પાડી ઉઠ્યો. મેઘગર્જનાથી તેનો ઘોડો તોફાની થઈ ગયો હતો. પોતે રસ્તો ભૂલી ગયો છે, તે તેના ધ્યાનમાં આવતાંજ તેણે ઘોડાની લગામ ખેંચી એટલે તે ઘોડો ભડકી ગયો. તેણે થોડીજ વારમાં પોતાના સ્વારને પોતાની ઉપરથી નીચે પછાડી નાંખ્યો અને તે ત્યાંથી ભાગી ગયો. ઘોડાજ વખતમાં કોઈનો દુઃખી અવાજ તે વૃદ્ધાના સાંભળવામાં આવ્યો. ઘણું કરીને જે સ્વાર ઘોડો દોડાવતો આવતો હતો તે ઘોડા ઉપરથી પડી ગયો હશે અને તેજ મનુષ્ય યુમો પાડતો હશે, એમ તે વૃદ્ધાને લાગ્યું. તે ઝાડીમાંથી માર્ગ કરતી જે તરફથી દુઃખી અવાજ આવતો હતો તે તરફ ચાલવા લાગી. વચમાં વચમાં વીજળીના ચમકવાથી તેને રસ્તો દેખાઈ જતો. તે ઝાડીમાંજ એક થોદો પછાઈ પડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. તે લગભગ ખેમાન જેવો થઈ ગયો હતો. પ્રથમ તો ડોસીને લાગ્યું કે તે મરી ગયો હશે. તેણે તેની છાતી ઉપર પોતાનો હાથ મૂક્યો તો તેને જણાઈ આવ્યું કે તે

મરી નથી ગયો પણ ફક્ત બેભાનજ થઇ ગયો છે. તેણે તરતજ પોતાના શરીર ઉપરનું વસ્ત્ર તેના મુખમાં નીચોળ્યું. વિદ્યુલ્લતાનો પ્રકાશ થયો. હવે તે ડોસીએ તે યોદ્ધાને ઓળખી લીધો. આવી ભયંકર રાતે તે પહાડમાં શા માટે આવ્યો હશે, એ ખાખતમાં તેને આશ્ચર્ય થયું. સિંહચુકાવાળા બંને બાઇઓને તે ઘણીજ સારી રીતે ઓળખતી હતી. ધીમે ધીમે તે સ્વાર શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યો. તેણે આંખો ઉઘાડી. પછી ઉઠીને બેઠો થયો અને પોતાની આસપાસ જોવા લાગ્યો. પોતાની પાસે એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને બેઠેલી જોઇ તે ક્ષીણ સ્વરે બોલ્યો-
“હે પરોપકારી સ્ત્રી ! તું કોણ છે ?”

“શું તું મને નથી ઓળખતો ? થોડા દિવસ પહેલાં તે સુંદર સુંદરી તારા હાથમાંથી સટકી ગઇ, તે કહેવા માટે-તમે લોકો જ્યારે સરદાર સબળનસિંહ, દુર્જનસિંહ અને કુમાર ચંદ્રસિંહ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે હું-ત્યાં-આવી હતી. તે શું તું બૂલી ગયો ?”

“એમ કે, હવે મારા ધ્યાનમાં વાત આવી. તે અનિષ્ટ વાત કહેનારી તુંજ વૃદ્ધા કે ? વાર, પણ આવા કઠંગા વખતે તું અહીં શું કરે છે ?” ક્ષણે ક્ષણે ચમકતા વિદ્યુલ્લતાના પ્રકાશમાં તેની તરફ જોતાં તે યોદ્ધો બોલ્યો.

“વજેસંઘ ! પ્રથમ હુંજ તને તેવો પ્રશ્ન પૂછું છું. આવા ભયંકર વખતે-અંધકારમય રાત્રિને સમયે-તું ઘેર અસ્થયમાંથી ઘોડો દોડાવતો ક્યાં જતો હતો ?”

“જતો નહોતો પણ પાછો આવતો હતો. તે દિવસે જે રમણી મારા હાથમાંથી સટકી ગઇ હતી તેને ફરી મેળવવા માટે હું ગયો હતો પણ નસીબે ચારી ન આપી શિવાય આ વાયુ અને વરસાદનું સખત તોફાન પણ વચમાંજ નડ્યું. તેથી નિરાશ થઇ હું પાછો ફરતો હતો. હું જ્યારે અહીં આવ્યો ત્યાર પહેલાંજ મારો ઘોડો ચમકી ગયો અને રસ્તો ભૂલીને તે મને અહીં લઈ આવ્યો. હવે તું મને કહે કે-અહીં તું શું કરે છે ?” વજેસંઘે ખુલાસો કર્યો.

“શું કહું વજેસંઘ ? મારે તારી જેમ કોઇ યુવતી અથવા તો યુવકનું હરણ કરી લાવવું નથી. મને કોઇની આશા નથી. હું એક નિરાધાર અને અનાથ છું. ફક્ત આશ્રયને માટે આ અભેદ પહાડમાં ભ્રમણ કર્યા કરું છું.”

“ચરેરે ! હે પરોપકારી અમળા ! મને તારી બહુજ દયા આવે છે. તું મારી સાથે સિંહચુકા તરફ ચાલ ! હમણાં તે મારી ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તે હું કદિ ભૂલીશ નહોં. તને ઠીક લાગે

તેટલા દીવસ તું ત્યાં રહેજે. ત્યાં તને કોઈ જાતની ઓછાશ નહિ આવે.”

“વજ્રેસંઘ ! હમણાં હું તારી સાથે આવત પણ અહીંથી તારી ગુફા બહુજ દૂર છે અને હું બહુ થાકી ગયું છું. અત્યારે તો અહીંજ ક્યાંક ઝાડની નીચે પડી રહી રાત્રિ વીતાવી દઉંએ.”

“ નહીં. આવી કંકડતી પ્રાણહારક ટાઢમાં હું તને એકલીનેજ અહીં છોડીને કોઈ કાળે જમશ નહિ. આ વખતે જો તું ન આવે હોત તો હું બેશુદ્ધિમાં બેશુદ્ધિમાં અહીં ને અહીંજ પડ્યો રહેત અને આખરે મરી જાત. તેં આજે મારા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેં મને મરતાને બચાવ્યો છે. મારી ગુફા અહીંથી બહુ દૂર છે અથવા તો હું બહુજ થાકી ગયું છે, એ શંકા નકામી છે.”

એમ કહી તેણે પોતાના પાસેનું શીંગડું જોરથી ફુક્યું. ક્ષણને માટે તે શીંગડાનો અવાજ મેઘના ગગડાટ સાથે હરિશ્ચંદ્ર કરતો હોય તેમ તે પર્વતપ્રદેશમાં પ્રતિધ્વનિત થયો. બે ત્રણ વાર તેણે તેમ કર્યું એટલે તેનો બડકેલો ઘોરો પણ તેની પાસે આવી પહોંચ્યો. તેને પોતાની પાસે આવેલો જોઈ તે બોલ્યો—“ દીકરા ! શું તું મેઘના ગગડાટથી ગભરાઈ ગયો ? ” એમ કહી તેણે તેની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવ્યો. ફરી તેને ઉદ્દેશીને બોલ્યો—“ આજે તેં મને પછાડ્યો તેની તને હું સખત સજા કરું છું અને તારી પીઠ ઉપર એકને બદલે બે જાણાનો ભાર મૂકું છું. ઓ દયાળુ ડોસી ! ચાલ, આવ અને મારી પાછળ ચઢી બેસ. જોત જોતામાં તો આપણે સિંહગુફામાં જઈ પહોંચીશું.”

તે ડોસીએ વજ્રેસંઘના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને થોડીજ વારમાં તે બન્ને સિંહગુફાના દરવાજા આવી પહોંચ્યા. પ્રથમ વજ્રેસંઘે તે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો અને તેની પાછળ પાછળ તે વૃદ્ધ વનચરીએ પણ સિંહગુફામાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

સજ્જનનું સંતપ્ત દૈવ્ય.

મધ્યરાત્રિનો સમય થઈ ગયો હતો. વાયુ અને વરસાદનું તોફાન બંધ થઈ ગયું હતું. વરસાદ ઝીણો ઝીણો વરસતો હતો. વચમાં વચમાં ત્રિવૃદ્ધતાના ચમકવાથી પ્રકાશ દેખાતો હતો. આવા વખતે

વૃદ્ધ સરદાર સજ્જન પોતાના શયનભુવનમાં નિદ્રાદેવીની ઉપાસના કરતો પલંગ ઉપર પડ્યો હતો.

કિલ્લામાં થનારા અપશુકનનું સ્પષ્ટીકરણ તેને તે વૃદ્ધ ચારણે કરી-કહી-અતાવ્યું હતું. સરદાર સજ્જન પાસેથી તે વૃદ્ધ ચારણના ચાલી ગયા પછી વાયુ અને વરસાદના તોફાનની શરૂઆત થઇ હતી. આથી સરદાર બહુજ આશ્ચર્યચકિત થયો. થોડા વખત પછી તે વૃદ્ધ ચારણે કહેલી હકીકતની અસર તેના હૃદય ઉપર થવા માંડી. તેના હૃદયમાં એક પછી એક એમ હજારો વિચાર આવવા લાગ્યા. તે એકાદ નિશાળાજ માણસની જેમ શયનભુવનમાં ફરવા લાગ્યો. પ્રથમ તેના મનમાં રાજ-તાંત્રની ખટપટના વિચારો આવવા લાગ્યા. તેમાં પોતાની અને પોતાના અનુયાયીઓની ધારણાઓ કેવી રીતે ધૂળમાં મળી ગઇ અને પરિણામે પોતાને દેશપારની સજ્જ થઇ. આ બાબતમાં તેણે ધણા વિચારો કર્યા. પછી અન્યદુર્ગમાં આવ્યા પછી અનેકા બનાવોનું તે ક્રમે ક્રમે સ્મરણ કરવા લાગ્યો. અન્યદુર્ગમાં આવ્યા પહેલાં તેના સંબંધમાં સાંભળેલી અફવાઓ, કિલ્લામાં આવ્યા પછી પોતાને થયેલો માયાકારનો ભાસ, દુર્ગરક્ષક રણમુક્તે કહી સંભળાવેલો પૂર્વવૃત્તાંત, સરદાર દુર્ગનસિંહ કિલ્લામાં આવતાંજ થયેલ અહ્ભુત ચમત્કાર, પ્રભાવતી ઉપર આવેલી આકૃત, નવીન વર્ષને પ્રથમ દિવસેજ પોતે જોએલ ચમત્કારિક અને હૃદયભેદક દેખાવ, પોતાના પુત્ર અને કુમાર ચંદ્રસિંહનું ખૂન એટલા વિચાર તેના મગજમાં આવી ગયા પછી તે પોતાના પુત્રના ખૂનના સંબંધમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. જેને આજસુધી પોતાના પુત્રની જેમ બદલે તેથી પણ વધારે ગણી પાલન-પોષણ કર્યું તેણેજ પ્રત્યક્ષ રીતે પોતાના હિતચિંતક અને પાલન કરનારના પુત્રનું-જે કે પોતાનો સગ્ગો ભાઇ નહોં તો પણ પોતાના ભાઇ જેવાજ ભાઇનું-ખૂન લલિતસિંહે કર્યું હશે કે નહિ ? આ બાબતમાં તે બહુજ પુખ્ત અને ઉંડા વિચારો કરવા લાગ્યો. તેનું મન ડગમગવા લાગ્યું અને તેને અનેક પ્રકારની જુદી જુદી જાતની શંકાઓ આવવા લાગી. લલિતસિંહનો પાપભીર-ક્રોધાત સ્વભાવ તે બળુતો હતો. કેટલીક વખત તેણે તેના પાપભીર અને ઉદાર સ્વભાવની વારંવાર પ્રશંસા કરી હતી. તેને માટે તેણે પોતાના સમોવડીઆ સરદારોની સમક્ષ અભિમાન પણ દર્શાવ્યું હતું. એમ છતાં પણ આ સમયે લલિતસિંહ તેના મનમાંથી ઉતરી ગયો હતો-અવકૃપાને પાત્ર થયો હતો. લલિતસિંહની વ્યવસ્થા કરવાનું તમામ કામ તેણે દુર્ગનસિંહને સોંપી દીધું હતું.

ચોડા વખત પહેલાં પોતાની પુત્રીની બાળતમાં તે વૃદ્ધ ચારણે કહેલી વાત-અપશુકન સૂચક હકીકત-તેને શાંતિ અને નિદ્રાનો આસ્વાદ લેવા દેતી નહોતી. તેના હૃદયમાં અનેક વિચારોનું તુમુલ યુદ્ધ ચાલતું હતું અને અહારના ભાગમાં વાધુ અને વરસાદનું તોફાન થતું હતું. આવા કારણથી તે સરદાર દિવાનાની જેવો થઇ ગયો હતો. ક્ષણે ક્ષણે મેઘનો ગગણટ વધારેને વધારે પ્રચંડ સ્વરૂપ દર્શાવતો અને કાયરનાં કલેર્મ કંપાવતો હતો. દરેક વખતે તે અભેદ-દૂર્ગ કંપાયમાન થવા લાગ્યો. અર્ધા રાત્રિ થઇ ગઇ છતાં પણ કિસ્લામાં નિદ્રાદેવીનું આગમન ન થયું તે નજ થયું. દૂર્ગમાંનો દરેક મનુષ્ય તે તોફાનના સંબંધમાં અશાન્ત ચિત્તે વિચાર કરતો હતો. તે સૌ કરતાં સરદાર સજ્જનસિંહની સ્થિતિ કોઇ જુદી જ જાતની અને વિચિત્ર થઇ ગઇ હતી. વિચારોના તાપથી તે બિચારા દુઃખી સરદારનું હૃદય સંતપ્ત થઇ ગયું હતું છતાં વિચારો તો આવ્યાજ કરતા હતા. પ્રભાવતીનું લગ્ન અને કુમાર ચંદ્રસિંહનું જૂન આ જન્મે બળવાન વિચારોની સામે તે પોતાના રાજ્ય ખટપટના અંતિમ હેતુ-ઉદ્દેશ-ને સાફ ભૂલી ગયો. ઘણા ઘણા વિચારો કર્યા પછી તેને તે વૃદ્ધ ચારણે કહેલી હકીકત સત્ય લાગવા માંડી. વિવાહ પહેલાંજ વરવાર થનારા અપશુકનો ખરેખર પાછળથી દગો દેશે, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. પોતાની પ્રિયપુત્રીનો વિવાહ દુર્જનસિંહ સાથે કરવો, એ કાતિલ ઝેરની પરીક્ષા કરવા જેવી સૂર્યતા છે, એમ હવે તેને ભાસવા લાગ્યું. જેમ બને તેમ તે સંબંધ ન થાય, તેવી ગોઠવણ કરવાનો તેણે પાકો નિશ્ચય કર્યો. આ વિચારથી તેને જરા શાન્તિનો અનુભવ થયો. તે ફરી પલંગ ઉપર જઇ એકાએક એટલામાં તેની નજર સામેની દિવાલ તરફ ગઇ અને તે ચમક્યો ! દિવાલ ઉપર એવું તે શું હતું કે જેથી સરદાર સજ્જનસિંહ જેવો નિર્ભય અને બહાદુર પુરૂષ પણ ચમકી ગયો !

પૂર્વ પર્વતમાં રક્ષાટિકરતબની પાસે વૃદ્ધા વનચરીએ જે યોદ્ધાની આકૃતિ જોઇ હતી તેજ આકૃતિ અત્યારે દિવાલ ઉપર સરદાર સજ્જનને દેખાઇ ! આ પહેલાં તે આકૃતિને સજ્જનને બે વાર જોઇ હતી. સજ્જનસિંહ જો કે બહાદુર અને નિર્ભય યોદ્ધો હતો છતાં તેના હૃદય ઉપર ઉપરા ઉપરી આફતોના અસહ્ય આઘાતો થતા હોવાથી તેનામાં ધૈર્યનો કાંઇક અંશે અભાવ થયો હતો. તે આકૃતિ તરફ જોતાંજ તે ભયભીત થઇ ગયો. તેના સર્વ શરીરમાંની રક્તવાહિનીઓમાં બહુજ જોરથી રક્ત ફરવા લાગ્યું. તેનો શ્વાસોશ્વાસ ઉછળી થઇ ગયો. હાથ પગ ધ્રુજવા લાગ્યા. તેના આખા શરીરમાં પરસ્પેશ ફૂટી નિકળ્યો.

જ્યારે તે આકૃતિ તેની પાસે આવી ત્યારે તો તે બહુજ ગમરાયો અને એક ધીમી પણ કારમી ચીસ પાડી પલંગ ઉપર પછાડાઈ પડ્યો ! આખરે બેભાન થઈ ગયો. ત્યાર પછી શું થયું ? તે બહુવા માટે બહાલા વાંચક ! આગળ વધ !

પ્રકરણ ૨૭ મું.

“શું એ મારા હાથમાંથી છટકી જશે !”

પ્રાતઃકાળનો સમય થયો હતો. આકાશમંડળ વાંદળાં રહિત હોવાથી તે તાંબા જેવું લાગતું હતું. સૂર્યનારાયણ ઉદયાચળ ઉપર આવતા હોવાથી અખિલ પક્ષિઓનાં વંદ કર્ણપ્રિય મધુર ગાયન-દ્રઙ્ગનથી તેનું સ્વાગત કરતા હતા. વૃક્ષ સમુદાય બહુજ નમ્રતાથી તેને પ્રણામ કરી તેના કિરણામૃતનું પાન કરતો હતો. અંતઃકરણને આનંદ આપનારી પુષ્પોની સુગંધિથી આખો વનપ્રાન્ત સુવાસિત થઈ ગયો હતો. આવા મનમોહક પ્રભાતકાળના સમય તરફ જોતાં રાત્રે વાયુ, વદસાદ અને ગાજવીજનું તોફાન થયું હશે, એવી કલ્પના કવચિત્તજ આવી શકે તેમ હતું. આવા સમયે અજ્યદ્દર્શના સભામહેલમાં ત્રણ સરદારો વિચાર કરતા બેઠા હતા. ગદ્ય રાત્રે થએલા તોફાનની અસર તે ત્રણેના હૃદય ઉપર એક સરખીજ થઈ હતી. છતાં દુર્જનસિંહ અને વીરસિંહની મુખ-મુદ્રા શાન્ત દેખાતી હતી અને સજ્જનસિંહની મુખમુદ્રા ખિન્ન, ઉદાસ અને ચિંતાતુર દેખાતી હતી.

“મારા પ્રત્યે તમારો પ્રેમ હોવાથી મારો મત તમને જરા વિચિત્ર લાગશે, એ ખરૂં છે છતાં તે બાબતમાં મારે તેની યોગ્ય તપાસ તો કરવીજ જોઈએ.” દુર્જને શરૂઆત કરી.

“હું પણ આપના વિચારને મળતોજ છું.” વીરસિંહે દુર્જનને કહ્યું.

“ઉપરાંત સજ્જનસિંહજી ! તમારે આ પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે-લલિતસિંહે આપના કુળદીપક ચંદ્રસિંહજી ખૂન કર્યું છે એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે તમારા મહા બળવાન અને કુલીન કુળનું પણ સત્તાનાશ વાળી નાંખ્યું છે-ખૂન કર્યું છે ! હવે તમારો વંશ યજ્ઞ-વવા માટે આ દુનિયામાં.....”

“સરદાર ! હવે બસ કરો. મારા દુઃખથી દગ્ધ થએલા હૃદયને વધારે ન બાળો ! તમે જે વિચાર દર્શાવો છો, તે વિચારને હું અ-

નુમોદન આપું છું અને તેજ મારો વિચાર કાયમ છે. મને લાગે છે કે જો તે ખરેખરો નિર્દોષ હશે તો ન્યાયાસન સામે પોતાની ઉપર આવેલા કલંકને ધોઈ નાંખવાનો તેને અવસર મળશે અને જો તે ખરેખરો ખૂનીજ હશે તો.....

“ પોતે કરેલા દુષ્ટ-નીચ કર્મનું પ્રાયાશ્વિત ભોગવશે. જેવું કર્યું હશે તેવું ભરવું પડશે ! ” સજ્જનને ઉચ્ચારેલું અધુરું વાક્ય દુર્જને પૂરું કર્યું.

“ પણ દુર્જનસિંહજી ! આપણે જો તેની ખાનગી તપાસ કરીએ તો કેમ ? ”

“ તે પણ અનવાજોગ છે. કારણ કે મારી પાસે ન્યાયાધીશનો અધિકાર છેજ અને તે તમે જાણતા પણ હશે; પરંતુ આ સમયે તેમ કરી શકાય તેમ નથી.

“ તેનું કાંઈ કારણ તો હશે ને ? ”

“ કારણ એજ છે કે-એક તો તમે મારા પોતાનાજ કિલ્લામાં રહો છો અને બીજું તમને મંત્રિમંડળ તરફથી દેશપારની શિક્ષક થએલી છે. એમ હોવાથી લલિતસિંહના પક્ષને આપણા ઉપર કોઈ જુદીજ જાતનો વહેમ લાવવાનું બહાનું મળશે. એટલાજ માટે હું કહું છું કેહવે આપણા મિત્ર વીરસિંહજી જ્યારે રાજધાનીમાં પાછા જાય છે તો રાજના નિયમ મુજબ આ વાત આપણે મંત્રિમંડળના કાન ઉપર નાંખવી અને ત્યાંથીજ કોઈ ચતુર-હોંશિઆર-ન્યાયાધીશને અહીં બોલાવવો. તેની પાસેજ આપણે લલિતસિંહનો ન્યાય અહીંજ ન્યાયસભા ભરીને કરાવવો. ”

આ વિચારને સજ્જનસિંહ અને વીરસિંહ તરફથી સમ્મતિ મળતાંજ વીરસિંહ રાજધાની તરફ જવા રવાના થઈ ગયો. તે કોઈ જરૂરીના કામ માટે સજ્જનને મળવા આવ્યો હતો. તેને દરવાજા સુધી મૂકી આવી પાછા જાને સરદારો પહેલાં જ્યાં બેઠા હતા ત્યાંજ આવી બેઠા. પોતે લલિતના ન્યાયની આખતમાં કરેલા વિચારને કેવી રીતે અમલમાં મૂકવો, તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. અન્તે સરદાર સજ્જનને ગંભીર સ્વરે દુર્જનને કહ્યું કે-

“ તમારી સાથે મારે કેટલીક ખાસ જરૂરની વાતચિત કરવાની છે. પરંતુ તેનો કેવી રીતે પ્રારંભ કરવો, તેનીજ મને સ્પષ્ટ પડતી નથી. સરદાર ! હું ધારું છું કે તે વાત કહેવાથી તમને મારું લાગવાનો સંભવ છે. ”

“ શું તમને તેમ લાગે છે ખરું ? નહીં. મને મારું લાગશે

નહિ અને તમારા ઉપર ગુસ્સો પણ આવશે નહિ. માટે તમારે મને જે કાંઈ કહેવું હોય તો શકા ન રાખતાં સુખેથી કહો. આપ ક્ષમાખતમાં કહેવા માગો છો ?”

“હું આપને મારી પુત્રી પ્રભાવતીના લગ્નની ખાખતમાં કાંઈક કહેવા માગું છું. સરદાર! મારી પુત્રી પ્રભાવતી ઉપર હમણાં જે વિપત્તિનો વરસાદ વરસ્યો છે, તેનો જે તમે વિચાર કરશો તો તમારા સ્વભાવથીજ દયાળુ એવા અંતઃકરણ ઉપર બહુજી અસર થશે અને તમને પણ મારી જેમજી લાગશે.”

“પણ તમને શું લાગે છે તો મને જાણવા દો !”

“મને લાગે છે કે હમણાં જુદી જુદી જાતની આવેલી અનેક આપત્તિઓ અસહ્ય થઈ પડી છે અને તેમાં પણ વધારે દુઃખનો ભાર તેના ઉપર નાંખવો એ.....”

“શું તમે વિવાહ-લગ્ન-જેવા સુખદ અને માંગલિક પ્રસંગને દુઃખના ભાર રૂપ ગણો છો ?”

“સરદાર ! હું કયુલ કહું છું કે-તે સુખદાયક અને મંગલમય પ્રસંગ છે છતાં તે કોને માટે તેવો છે, ક્ષમ સ્થિતિવાળાને માટે માંગલિક છે, એનોજ માત્ર વિચાર કરવા જેવો છે.” શાન્તપણે સજ્જનને કહ્યું.

“એકંદરે તમારી પુત્રિનો મારી સાથે જે વિવાહ થયો છે, તે તમે તોડી નાંખવા માગો છો, એમ આપના અત્યારના કથન ઉપરથી સાફ સાફ જણાઈ આવે છે.” દુર્જને જરા ઉત્કેરાઈ જમ્મને કહ્યું.

“વિવાહ તોડી નાંખવાનું મારા હાથમાં નથી-કારણ કે હું તમને લગભગ વચન આપી ચૂક્યો છું. જે તમે મારી પુત્રિ સાથે લગ્ન કરવાજ માંગતા હશો તો હું મારા વચનનો કોઈ કાળે ભંગ કરીશ નહિ, એ તમે નક્કી-સાચું-માનજો. પરંતુ સરદાર ! હું તમને આજીજી કહું છું-તમ્ર થઈને પ્રાર્થના કહું છું-કે તમે મને મારા વચનના બંધનમાંથી મુક્ત કરો.”

“તેનું કાંઈ કારણ ?”

“કારણ એજ કે-મારી પુત્રિની ખરી સ્થિતિ હમણાં હમણાં પૂરેપૂરી મારા ધ્યાનમાં આવી ગયેલ છે.”

“અને સરદાર ! મારી સ્થિતિનો વિચાર તમારા ધ્યાનમાં કેમ નથી આવી શકતો ?”

“સમય મનુષ્યને નવીન નવીન વિચારો આપે છે.”

“સજ્જનસિંહજી ! જ્યારે તમે તમારા કિલ્લામાં હતા ત્યારે-

મેં જ્યારે તમારી પાસે પ્રભાવતીની માગણી કરી ત્યારે—તમે મને યોગ્ય વિચાર કરીને જણાવવાના હતા. તે મુજબ અહીં આવ્યા પછી તમે—વિવાહ—નિશ્ચય કરવા તમે—મારી પાસે માણસ મોકલી મને અહીં તેડાવ્યો એ ઉપરથી એમ કહી શકાશે ખરું કે—તમે યોગ્ય વિચાર કર્યો નહોતો ? ઉપરાંત મારા પ્રભાવતીની સાથે થએલા વિવાહ—નિશ્ચયથી શું આસપાસના સરદારો અજાણ્યા છે ? સરદાર ! હવે જ્યારે તમને હાપણ સૂઝે છે તો તમે મને જ્યારે અહીં તેડાવ્યો ત્યારે તમારું હાપણ ક્યાં ગયું હતું ? સરદાર ! મારે તમને જણાવવું જોઈએ કે—આ પ્રમાણે કરવું, એ ખુલ્લે ખુલ્લું મારું સખત અપમાન કરવા જેવું છે ! ”

“ નહીં આપના મનમાં તેમજ હશે તો તેની પણ યોગ્ય ગોઠવણ કરી શકાશે. ”

પ્રભાવતી જેવું રમણી રત્ન શું મારા હાથમાંથી છટકી જશે ? આ વિચાર મનમાં આવવાથી દુર્જનનું ચિત્ત બહુજ એચેન બની ગયું. હવે એકદમ ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધારણ કરી ના કહેવાનું તેના મન-માંજ હતું પરંતુ તેમ કરવાનું સાહસ તે કરી શક્યો નહિ. તેણે ધણો વખત સૂંધી અનેક વિચાર કરી અન્તે પાકો નિશ્ચય કરી લીધો કે—ગમે તેમ થાય છતાં પણ પ્રભાવતીને પોતાના હાથમાંથી છટકવા દેતી નહિ. પછી તેને સજ્જનને પૂછ્યું કે—

“ કહો, હવે તમે કયો વિચાર નક્કી કર્યો ? ”

“ સજ્જનસિંહજી ! મારા માન કે અપમાનનો વિચાર કરતાં અને હમણાં આપની ઉપર આવેલા પ્રસંગ તરફ જોતાં મને લાગે છે કે—વિવાહ તો આપણે નિશ્ચય કાયમજ રાખવો. આ સાતમને દિવસે આપણે લગ્નનું નક્કી કર્યું હતું તે પ્રમાણે ન કરતાં લગ્નના કાર્યનો છ મહિના વ્યતીત થયા પછી વિચાર કરવો. કહો, આ કમૂલ છે ? ”

“ આ બાબતમાં મારે પ્રભાવતીની ઇચ્છા જાણવાની જરૂર છે. ”

“ તો આપણે એમ કરીએ, તમે થોડો વખત તમારી પુત્રીની અને મારી એકાન્તમાં મુલાકાત થવા દો. પછી હું પોતેજ તેને પૂછી જોઈશ. જો તે મારી સાથે લગ્ન કરવા ખુશી હશે—હા પાડશે—તો તો ફીકજ છે અને જો તે ના પાડશે તો હું તમને તમારા વચનમાંથી મુક્ત કરી દઈશ. હું તમારી પુત્રીની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા સર્વ રીતે ખુશી છું—તૈયાર છું. જો કદાચ તે મારી સાથે લગ્ન કરવા ખુશી હશે તો આપણે કરેલો વિવાહ—નિશ્ચય કાયમ રાખીશું અને લગ્નનો વિચાર પછીથી કરીશું. ”

“ ઠીક છે. આ તોડ બહુજ ઉત્તમ છે. હું અત્યારેને અત્યારે જમ પ્રભાવતીને અહીંજ તેડી લાવું છું. ”

“ સારું, પણ સરદાર ! હું તમને સાથે સાથે એ પણ આશ્વાસન આપું છું કે—મારી સાથે લગ્ન કરવા આપની પુત્રિ ના પાડશે તે પણ અજસુધી આપણાં બન્ને કુટુંબમાં જે પ્રેમભાવ વ્યાપ્યો આવે છે, તેમાં તલ માત્રનો પણ ફરક પડશે નહિ. ”

“ સરદાર સાહેબ ! તમારા આવા ઉદાર વિચાર સાંભળી મને અત્યાનંદ થાય છે. ”

એમ કહી સજ્જન ત્યાંથી પ્રભાવતી પાસે જવા માટે વાલ્યો ગયો. દુર્જન ત્યાંજ બેઠો બેઠો વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ શું એ મારા હાથમાંથી છટકી જશે ? આવું અમૂલ્ય રમણી રંતન શું મને નહીંજ મળે ? હું જોઈશ કે મારા હાથમાંથી તે શી રીતે છટકે છે ! ”

પ્રકરણ ૨૮ મું.

“ પિતાજી ! મેં હા પાડી છે. ”

“ પ્રિય પુત્રી ! હું તને એક મહત્વની વાત કહેવા માટે આવ્યો છું. થોડાજ વખત પહેલાં સરદાર દુર્જનસિંહ સાથે મારે ઘણા વખત સુધી વાતચિત થઈ છે અને અમે બન્નેએ નક્કી કર્યું છે કે—તું તેમની સાથે પરણવા ખુશી છે કે નહિ, તે તારે જાતે તેને જમ કહેવું. જો તું ના કહીશ તો આપણે આપણ વચનમાંથી મુક્ત થઈશું અને હા કહીશ તો તમારો વિવાહ—નિશ્ચય કાયમ રહેશે. આ બાબતમાં હું તને વધારે કાંઈ પણ કહેવા માગતો નથી. તું સૌ સારી રીતે સમજે છે. હું જાણું છું કે—તને આપણા કુલીન કુળનું પૂર્ણપણે અભિમાન છે. હવે તારે તારા માટે વર પસંદ કરવાનું કામ તારાજ હાથમાં છે. ” સરદાર સજ્જનસિંહે પ્રભાવતીના ઓરડામાં આવીને કહ્યું.

તે સમયે પ્રભાવતી દુઃખી હૃદયે ગાલ ઉપર હાથ રાખીને નિશ્વળપણે એક બારીની પાસે બેઠી હતી. તે ત્યાં એકલીજ હતી. તેની દાસી મધુરી બીજા ઓરડામાં કાંઈક કામ કરતી હતી. ઉપર પ્રમાણેની પોતાના પિતાની વાત સાંભળી તે બોલી—

“ પૂજ્ય પિતાજી ! મારી ઇચ્છા કે અનિચ્છાની કિંમત તમારી આજ્ઞા કરતાં મારે મન વધારે નથી. તમે જાણોજ છો કે આ બા.

જતમાં મારો શો જવાબ છે તે!”

“પુત્રિ-પ્રભા! હવે મને તું કાંઈ ન કહે. ‘તું દુર્જનને આમજ કહેજે,’ એવું તને કહેવું એ આ સમયે સાફ નથી. કારણ કે તેમ કરવાથી મેં તેમનો વિશ્વાસઘાત કર્યો કહેવાય! માટે હવે તું મને વધારે કાંઈ પણ ન કહે. તારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે તારી ઇચ્છા મુજબ તેમને કહેજે. ચાલ આપણે તેમની પાસે જઈએ.”

એમ કહી સજ્જન પોતાની પુત્રિનો હાથ પકડ્યો અને તેને સભામહેલમાં લઈ આવ્યો. પ્રભાવતીને પોતાના પિતાના કથનનો યથાર્થ ભાવાર્થ સમજાયો નહોતો. આ સમયે પિતાએ કરેલી આજ્ઞાનું પાલન કરવું કે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું, એ આમતમાં તે કાંઈ પણ સમજી શકતી નહોતી. એટલામાં—‘તને તારા કુલીન કુળનું અભિમાન છે!’ એવું જે વાક્ય તેના પિતાએ તેને કહ્યું હતું તે યાદ આવ્યું. તેથી તેનું અભિમાની હૃદય તેને કહેવા લાગ્યું કે-તારે તારા પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણેજ વર્તવું જોઈએ. તે પિતાપુત્રી સમા-મહેલમાં આવી પહોંચતાંજ દુર્જન ઉઠીને ઉભો થયો અને તેણે પ્રભા-વતી તરફ જોઈ સહજ રિમત કર્યું તથા જરા નમ્યો.

“હું યોગજ સમય પછી તમારો આખરનો નિશ્ચય શું થયો, તે જાણવા માટે પાછો આવીશ.”

એમ કહી સરદાર સજ્જન પોતાની પુત્રીને દુર્જન પાસે મૂકી બહાર ગયો. તેણે તે બંનેને ખાનગી વાતચિત માટે એકાંત આપી. પોતે જે કાંઈ કરે છે તે ન્યાયયુક્તજ છે, એમ હવે તેને લાગવા માંડ્યું. પોતે પોતાની પુત્રીને વરપસંદ કરવાની પરવાનગી આપી છે માટે હવે તે પોતાની ખરી ઇચ્છા પ્રકટ કરશે, એવી તેને ખાત્રી થવા લાગી. પ્રભાવતી હવે પોતાને ભાગ્યેજ પ્રાપ્ત થશે, એમ લાગવાથી દુર્જનને તેને એકાન્તમાં મળવાનું જે કાવતરું કર્યું હતું તેથી બિચારો ભોળો સરદાર સજ્જન તદ્દન અજ્ઞાત હતો. પોતાની પુત્રિને સભામહેલમાં મૂકી તે બહાર આવ્યો અને ધીમે ધીમે દૂર્જનનાં લતાકુંજમાં ગયો. તે સમયે તે સ્થાન લતાઓ, કુસુમકલિકાઓ પુષ્પો અને ફૂલોથી ઉમરાવું હતું. પહેલેજ દિવસે ન ધારેલી રીતે વરસાદ વરસવાથી તે સ્થાન હૃદયને તક્ષીન-શુદ્ધતાન કરી નાંખતું હતું. પરંતુ તે ધૃશ્વર નિર્મિત સ્થાને સજ્જનના હૃદયને ચેત પડ્યું નહિ. આ સમયે તેના મનમાં લલિત-સિંહના સંબંધમાં વિચારો ચાલતા હતા. પોતાની પુત્રિનો તેના ઉપર પ્રેમ છે અને તે પણ તેને ચાહે છે, આ વાત પણ તે જાણતો હતો.

કુમાર ચંદ્રસિંહના ખૂનને માટે તેને દેહાન્તની શિક્ષા થશે, તો પ્રભાવતીનું શું થશે—તેની સ્થિતિ કેવી થશે—એ બાબતમાં તેને કાંઈ પણ કલ્પના થતી નહોતી. લગભગ બે ઘડી સુધી લતાકુંજમાં આમ તેમ કર્યા પછી તે સભામહેલ તરફ આવવા ત્યાંથી રવાના થયો. એટલામાં લતાકુંજની ખીણ બાજુએથી વૃદ્ધ ચારણ આવતો હતો તે તેને દેખાયો. તેને જોતાં તે બોલ્યો—

“દેવીપુત્ર ! રાતે અકલ્પિત તોફાન થવાથી તને અને ખીજા કિલ્લામાંના અનુચરોને બિલકુલ ઉંધ નહીં આવી હોય, કેન ખરું ને ? તોફાન બહુજ ભયોત્પાદક—ભયંકર હતું.”

“સરદાર સાહેબ ! તોફાન ભયંકર તો હતું પણ તે અકલ્પિત નહોતું ?” તે વૃદ્ધ ચારણે સજ્જનને અદ્વયથી પ્રણામ કરતાં કહ્યું.

“તેનું શું કારણ ?”

“એજ. કે—આજે ચોવીસ વર્ષ થયાં લાગલાગટ આવાં તોફાન નિયમિત રીતે થયાં કરે છે. કિશોરસિંહજીનું અને તેમનાં ધર્મપત્નીનું ખૂન થયે આજે બરાબર ચોવીસ વરસ થયાં. જ્યારે તે દિવસ ઉગે છે તેજ દિવસે રાત્રે વાયુ, વાદળાં અને વરસાદનું તોફાન નિયમિત રીતે થયાજ કરે છે.”

તે વૃદ્ધ ચારણને સજ્જનસિંહે કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. આ કિલ્લાની બાબતમાં દરેક દિવસે તે નવીન નવીન કાંઈ ન કાંઈ આશ્ચર્યજનક વાત સાંભળતો હતો. આજે ઉપરની એક નવીન વાત તેના જાણવામાં આવી. તે વિચાર કરતો કરતો ધીમે ધીમે પાછો સભામહેલમાં આવી પહોંચ્યો. ઘણું કરીને પ્રભાવતીએ અનિચ્છા જણાવી દીધી હશે, એવી તેને પાકી ખાત્રી હતી. પણ દુર્જનસિંહ તરફ જોતાંજ તે ચમક્યો. આ સમયે તેની મુખમુદ્રા પ્રકુલિત દેખાતી હતી. તેણે તત્કાળ પોતાની પુત્રી તરફ જોયું. તે નીચું મુખ કરીને ઉભી હતી અને તેની મુખમુદ્રા નિસ્તેજ તેમજ શ્યામ દેખાતી હતી. સજ્જનને ત્યાં આવેલ જોતાંજ દુર્જનસિંહ આનંદના આવેશમાં આવી જઈ ઉભો થઈ ગયો અને હાથ આગળ કરતાં બોલ્યો—

“સરદાર સાહેબ ! આપે મને અભિવંદન આપવું જોઈએ. લ અને માટે આપની પુત્રીએ લગ્નને માટે આનંદથી હા પાડી છે !”

દુર્જનની વાત સાંભળતાંજ સજ્જન અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. જેની ઉપર પોતાનો જરાએ પ્રેમ નથી તેની સાથે આનંદથી લગ્ન કરવા પ્રભાવતીએ હા પાડી, એ વાતજ પ્રથમ તો તેને સાચી લાગી નહીં.

સજ્જનના મનમાં કાંઈક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, એ વાત તે ધૂર્ત દુર્જન તરતજ જાણી ગયો અને તે તેની શંકા દૂર કરવાના ઉદ્દેશથી બોલ્યો—

“સજ્જનસિંહણ ! જે આપને મારું કથન સત્ય ન લાગતું હોય તો આપ આપની કન્યાનેજ પૂછી જુઓ.” પછી તે પ્રભાવતી તરફ વળીને બોલ્યો—“આપણાં લગ્ન માટે તમે જે કાંઈ જણાવ્યું તે સાંભળવાની તમારા પિતાજીની ઇચ્છા છે. માટે તમારો મત તેમને જણાવી દો.”

નિદ્રામાંથી કોઈ માણસ અચાનક જાગી ઉઠે—ઝગડી ઉઠે—તે મુજબ પ્રભાવતીએ ઉંચું જોયું અને તે શૂન્ય ચિત્તે પોતાના પિતા તરફ જોઈ રહી. તેને પોતાની પાસે લઈ સજ્જનને પૂછ્યું—“પ્રભા, તે શું મત આપ્યો ?”

“મત—મત આપ્યો—હા પણ પાડી ! હવે તમે મારાં લગ્ન આ મનુષ્યની સાથે કરી દેજો.” દુર્જન તરફ ઇશારો કરી એક દિવાનાની જેમ પ્રભાવતી શૂન્ય ચિત્તે બોલી.

“સરદાર દુર્જનસિંહની સાથે પરણવા માટે શું તું ખુશી છે ?” સજ્જનને અત્યંત આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“હા, પિતાજી ! મેં હા પાડી છે.”

હજી પણ પ્રભાવતી પોતાના પિતા તરફ શૂન્ય ચિત્તે જોતી હતી. આ સમયે સરદાર સજ્જનના મનમાં ‘આમ કેમ બન્યું હશે ?’ એ બાબતમાં રહી રહીને અનહદ અન્યથા ઉપજતી હતી અને દુર્જનના આનંદનો અવધિ થયો હતો—તેને થયેલો આનંદ—તેની ધારણા પ્રમાણે અખિલ બ્રહ્માંડમાં પણ સમય તેજો નડેલો. શું દુર્જનસિંહ પ્રભાવતી સાથે પરણશે ? તે તો ભાવીને આધીન છે અને કંઈ છે કે—

જગતના યંત્રની દોરી રહે છે હાથ ભાવીને,
દોરે એ ત્યાંજ દોરા વું ખીંજું આધીન ભાવીને;
સમયને માન આપીને થવું આધીન ભાવીને,
સુખી કરવા દુઃખી કરવા બધું આધીન ભાવીને !

પ્રકરણ ૨૯ મું.

વૃદ્ધા વનચરી સિંહગુફામાં.

અજયદુર્ગની દક્ષિણ દિશાએ લગભગ ચાર પાંચ ગાઉ છેટે પૂર્વ ધર્વતના એક અત્યંત ઉંચા શિખરની નીચે સિંહગુફા હતી. તે એક ગુફાની જેમ મોટા મોટા પથરો કોતરીને કરવામાં આવેલી હતી. તેની

રચના બહુજ વિલક્ષણ હતી. તેની આસપાસના તુડી ગએલા ખડક બહુજ ભયાનક દેખાતા હતા. તે ગુફાના મધ્યભાગમાંનો એક પથર કોતરીને મિનારા જેવો ઘાટ બનાવામાં આવ્યો હતો. તેની ઉપર સ્વ-તંત્રતા દર્શાવનારી એક ચિત્રપત્રાકા ફરકતી હતી. તેના સ્વરૂપે, જલિમ જમાનાની સાથે અનેક વાર ટક્કરો ઝીલી હતી છતાં તે મજબૂત અને અજીત હોય તેમ લાગતું હતું. તેની આગુઆગુથી કેટલાક જળપ્રવાહ વહેતા હતા. ધણી વાર તેમનો ઉપયોગ એક ખાઇના જેવો થતો. સિંહ-ગુફાનું પ્રવેશદ્વાર ગીચ ઝાડીમાંથી સાંકડો અને સર્પની ગતિની જેવો વાંકો ચુકો હોવાથી એકદમ જાણવામાં કે જાણવામાં આવી શકે તેમ નહોતું. ત્યાં હમેશાં પાંચ-દસ સશસ્ત્ર સિપાઇઓનો કાયમ પહેરો રાખવામાં આવતો હતો. તે ગુફા અંદરથી અને બહારથી ઢંગધડા વિનાની હતી. બારીઓને બદલે સાધારણ બારાંજો રાખેલા હતાં અને તેની દિવાલો કાળા પાપાણુની હતી. ગુફામાં ઓરડીઓ હતી પણ એક કેદખાના જેવી હતી. ગુફામાં ઠેક ઠેકાણે તુટેલાં શસ્ત્રો, મુગચર્મ અને અન્ય હાથીદાંત વિગેરે ચીજો ટાંગી રાખવામાં આવી હતી.

એ ગુફાની નહાનકડી ઓરડીમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી બેઠેલી પાસે બેઠી હતી. તેનું ધ્યાન અન્યથા તરફ લાગેલું હતું. ગઇ રાત્રે સ્કાટિક-સ્તંભ પાસે મળેલા મનુષ્યની બાબતમાં તે વિચાર કરતી હતી. તે વૃદ્ધ સ્ત્રી કોણ હતી, એ અમારા ચતુર વાંચક જાણી ગયા હશે. વજેસંધ તે વૃદ્ધાને પોતાની સાથે ગઇ રાત્રે ભયંકર તોફાનમાંથી લઇ આવ્યો હતો. તે હમણાંજ ઉંઘમાંથી ઉઠી હતી. તેની પાસેજ એક પાણીનું પાત્ર અને ભોજનનો થાળ પડ્યાં હતાં પરંતુ તે તરફ તેનું ધ્યાન ન હતું. તે મનમાં મનમાંજ કાંઈક બબડતી હતી. થોડાજ વખતમાં તે બેચેન હોય તેમ દેખાવા લાગી. જોરથી જમીન ઉપર પગ પછાડી તે બોલી—“હું અહીં શા માટે આવી?” એમ બે ચાર વાર કહી તેણે ઓરડામાં ચારે તરફ નજર ફેરવી ફરી તે સ્વગત બોલી—“હું આ સિંહગુફામાં આવી છું. (તે ભોજનના થાળ તરફ આંખો કરી) વગર મહેનતે મળતું મફતનું ખાવા માટે શું હું અહીં આવી છું? નહીં! હવે મારે અહીં એક ઘડી પણ ન રહેવું જોઈએ. નિરાધાર સ્થિતિમાં તે ભયંકર પર્વતમાં ટાઢ, તડકો અને વરસાદની વિપત્તિઓ સહન કરવી, કંદમૂળ કે ફળફૂલ ખાઈને રહેવું અને મારા હાથે થએલી ભયંકર શૂલ સુધારવી, શું એવી મેં પ્રતિજ્ઞા નક્કી કરી? જ્યારે એમ છે ત્યારે હું અહીં આવી શા માટે? મારે અહીં આવવાનું કોઈ પણ ખાસ

હુયું કારણ અવશ્ય હોવુંજ નોંધએ. મારી પ્રાતઃસામાંનું કોઈ કાર્ય મારા હાથે અહીં થવાનું હશે અને તેથીજ હું અહીં છું એમ મને માફ હૃદય કહે છે. હવે તે શું કારણ હશે, તે મારે શોધી શકવું નોંધએ. પરંતુ આ સ્થાનની સાથે મારે શું સંબંધ છે? અહીં મારા જાણવામાં શું આવશે? ગમે તેમ હો પણ મારે હવે કાંઈક કોશીશ તો જરૂર કરતી નોંધએ. “એમ કહી તે જ્યાં બેસી હતી ત્યાંથી એકદમ ઉઠી. નાગવદલી નામક લાકડાની લાકડી હાથમાં લઈ તે ઓરડામાંથી બહાર આવી. જ્યારે તે વજ્રેસંઘની સાથે ગઈ રાત્રે ગુફામાં આવી હતી ત્યારે તેણે પોતાના ઓરડાનો રસ્તો સારી રીતે નોંધ ધ્યાનમાં રાખી લીધો હતો. તેજ રસ્તે તે ચાલવા લાગી. થોડુંક આગળ વધ્યા પછી તેને ઉપર જવાનો એક દાદર દેખાયો. તેની આજુમાં એક સાંકડો રસ્તો પણ તેના જોવામાં આવ્યો. તે રસ્તે જેમ જેમ તે આગળ વધવા લાગી તેમ તેમ અજવાળું ઓધું થતું ગયું. હવે પોતે ગુફાના ભોંયરામાં આવી છે, એમ તેને લાગ્યું. ફરી તે ચાલવા લાગી અને બે ચાર નાના ચોર દરવાજા ઓળંગી ગઈ. ફરી તે આગળ ચાલવા લાગી તો બીજા પણ બે ચોર દરવાજા તેને જણાયા. તેમાંથી એક અંદરથી અંધ હતો અને બીજો ખુદ્દો હતો. તે ઠેકાણે અજવાળા કરતાં અંધાઈ વિશેષ હતું. હવે ક્યાં જવું, એવો વિચાર કરતી તે ડોસી થોડીવારને માટે ત્યાં થોભી ગઈ.

ત્યાં ઉભી રહે થોડો વખત થતાંજ અંદરથી સાંકળ ખખડવાનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તે શાનો અવાજ છે, તે જાણવા માટે તેણે તે દરવાજા પોતાના કાન માંડ્યા. અંદર શું છે, તે જાણવાની તેને પ્રયત્ન ઇચ્છા થઈ. ફરી અવાજ સંભળાયો. પછી કાંઈક અસ્પષ્ટ શબ્દો તેના સાંભળવામાં આવ્યા. તે શબ્દો જરા ગુસ્સામાં બોલાયા હોય તેમ તેને લાગ્યું. ફરી તે શબ્દો મોટેથી બોલાયા અને થોડાજ વખતમાં અંદરથી દરવાજાને સાંકળ વસાતી હોય એમ તેને લાગ્યું, તે સાથેજ દુઃખદ અવાજે પડાએલી એક ચીચીઆરી તેને સંભળાઈ. થોડીજ વારમાં ત્યાં શૂન્યતા છવાઈ. આમ થોડો વખત ચાલ્યા પછી જડ પગલાંનો અવાજ થવા લાગ્યો. તે ઉપરથી તેને લાગ્યું કે કોઈ બહાર આવે છે, તેથી તે ત્યાંથી ખસી ગઈ અને જરા આંધે જઈ એક ખૂણામાં ધ્રુપાઈ ગઈ. થોડાજ વખતમાં જે ચોર દરવાજા અંધ હતો તે ઉઘડ્યો અને તેમાંથી એક માણસ બહાર આવ્યો. તેને ૧ ડોસીએ ઓળખી લીધો. તે વજ્રેસંઘનો વિશ્વાસુ નોકર લાખો

હતો. આ માણસના હાથમાંથી લલિતસિંહે પ્રભાવતીને છોડાવી હતી. તેણે બહાર આવતાંજ દરવાજાને બંધ કર્યો અને એક જામરદસ્ત તાળું પણ વાસી દીધું. તે તાળું જરાખર વસાયું છે કે નહિ, તેની ખાત્રી કરી તે બીજા દરવાજાથી બહાર ચાલ્યો ગયો.

પહેરેગીરના ચાવી જવા પછી તે વૃદ્ધા જ્યાં છુપાઈ હતી ત્યાંથી બહાર નિકળી અને બોલી—“અહીં કોઈ પણ મનુષ્ય કેદી છે. આ સિંહગુફામાં પણ કેદી છે ખરો?” એટલું કહી તેણે ફરી ચોર દરવાજાને કાન માંડ્યા પણ તેના સાંભળવામાં કાંઈએ આવ્યું નહિ. થોડા વખત પછી પાણીના વહેવાનો અવાજ તેને સંભળાયો. તેથી તેને લાગ્યું કે—ભોંયરાની આસપાસમાંજ અથવા નીચેના ભાગમાંથી પાણીનો મોટો પ્રવાહ વહેતો હોયો જોઈએ. તે ત્યાંથી પાછી ફરી. જે રસ્તે તે ત્યાં આવી હતી તે રસ્તે ન જતાં દાદરની પાસેના દરવાજામાંથી અંદર ગઈ. થોડાજ વખતમાં તે ગુફાના પ્રવેશદ્વાર પાસે આવી પહોંચી.

ત્યાં ગુફામાંના પાંચ છ નોકરો આનંદથી આડી અવળી વાતો ચિતો કરતા બેઠા હતા. તેઓના બેવામાં તે વૃદ્ધા વનચરી આવતાંજ તેમની વાતચિત બંધ થઈ ગઈ. તેની તરફ જોઈ એક નોકર બોલ્યો—“કેમ ડોસી મા! હવે તમારી વિશ્રાંતિ પૂરી થઈ કે નહીં? આજે ધણું વર્ષો પછી અમે આ ગુફામાં જીને જોઈ છે. ખરેખર, ડોસીમા! તમે જીવાનીમાં બહુજ મોજ મ્હાણી હશે, એ તમારી આંખો ઉપરથી જણાઈ આવે છે.”

એટલામાં લાખો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે સિપાઈએ વૃદ્ધાને જે કાંઈ કહ્યું હતું તે તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું. તે સિપાઈને ધીમે પોતાની પાસે આવવાની ઇશારત કરી અને ધીમે રહીને બોલ્યો—“જેવઢૂ જોજો ક્યાંક તે ડોસીની મશકરી કરતો! તે કાણ છે, તે તું જાણે છે? જો તે ગુસ્સે થશે તો સમજી લેજો કે તારા સોએ સો વરસ પૂરાં! જો તો ખરો કે—તેની આંખો કેવી અંગારા જેવી લાલચોળ જણાય છે તે!”

તે બંનેના ભાષણ તરફ તે વૃદ્ધાએ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે તે બંને સિપાઈઓ તરફ જોઈને બોલી કે—“તમે બંનેનેજ હું ઓળખું છું. જે દિવસે તે શરવીર યુવક લલિતસિંહ તમારા હાથમાંથી સરદાર સજ્જનસિંહની પુત્રીને છોડાવી લઈ ગયો તે દિવસે તમને હું જંગલમાં મળી હતી.”

“આ લલિતસિંહ કોણ, લાખાભાઈ ?” એક સિપાઈએ પૂછ્યું.

“જેના ઉપર કુમાર ચંદ્રસિંહનું ખૂન કરવાનો આરોપ મૂકાયો છે તેજ એ લલિતસિંહ !”

“શું ?” લાખાની વાત સાંભળી તે ડોસી ચમકી ગઈ. તેણે પોતાની ચંચળ દ્રષ્ટિ લાખા તરફ ફેરવી અને એકદમ કડક શ્વરે બોલી—“તું અત્યારે શું બોલ્યો ?”

“તે કહું છું મારી માવડી !” તે વૃદ્ધાની ચમત્કારિક મુખ-મુદ્રા જોઈ લાખો ગભરાઈ ગયો. તે માનતો હતો કે આ વૃદ્ધાના શરીરમાં વખતો વખત અલ્હરાક્ષસનો સંચાર થાય છે. તે બોલ્યો—

“તે ગઈ કાલની વાત છે. લલિત અને પ્રભાવતી બંન્ને જન્મલક્ષમાં એકલા જ મળ્યાં ત્યારે તેઓને ચંદ્રસિંહ જોઈ ગયો. તેઓ તે આમ જન્મલક્ષમાં—એકાન્તમાં—મળેલાં જોતાં જ તે બહુ ગુસ્સે થયો અને તેણે ત્યાં જઈ લલિતસિંહનું બહુજ અપમાન કર્યું. તેથી તેમનામાં વઢવાડ થઈ અને લલિતસિંહે પોતાની તરવાર તેના ઉપર ઉગામી. ત્યાર પછી પ્રભાવતી પોતાની દાસી મધુરી સાથે કિલ્લામાં પાછી ગઈ. તેની પાછળથી—ચોડાજ વખત પછી—લલિતસિંહ એક-લોજ પાછો કિલ્લામાં ગયો. તેના પહેરવેશ ઉપરથી—પોશાક ઉપરથી—કિલ્લામાંના લોકોને તેની ઉપર વહેમ આવ્યો.”

“શી બાબતમાં વહેમ આવ્યો ?” ડોસીએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“તેનાં કપડાંઓ ઉપર લોહીનાં ડાઘ પડેલા હતા, તેણે પોતાની તરવાર ક્યાંક ખોઈ દીધી હતી અને તેની મુખમુદ્રા નિસ્તેજ દેખાતી હતી. ઉપરાંત ત્યાં સુધીમાં કુમાર ચંદ્રસિંહનો પત્તો નહોતો. ત્યારે સૌને લાગ્યું કે—લલિતસિંહે તેનું ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ. પછી તેના ઉપર ખૂનનું ત્રોમત સાબિત થયું. ચોડાજ વખતમાં અરણ્યરક્ષકને તેની તુટી ગયેલી તરવાર જન્મલક્ષમાં મળી અને તે જગ્યાએ લોહીની નીક વહેતી હતી એવું ત્યાં આવીને તેણે કહ્યું.”

“અને લલિતસિંહનું તેઓએ શું કર્યું ? અત્યારે તે ક્યાં છે ?”

“અજયદ્વર્ગના અધિકારમય ભોંયરામાં તેને કેદી બનાવવામાં આવ્યો છે.”

“તે તમને કોણે કહ્યું ?”

“ગઈ કાલે રાત્રે અમારા માલેક વજ્રેસંઘ બાપા તે તરફ ગયા હતા. તેઓના બાથવામાં એ વાત આવી અને તેઓએ અમને કહી.”

આ વખતે તે વૃદ્ધા પોતાના જ વિચારમાં ગુલતાન થઈ ગઈ દે-

ખાઇ. તેણે પોતાની લાકડી અજયદ્વર્ગે તરફ કરી ખૂબ જોશથી જમીન ઉપર પછાડી. થોડીવાર પછી પોતાના મનની સાથે કાંઇક અમડી અને લાકડી પાછી ઉપાડી લીધી. પછી તે ધીમે ધીમે આગળ વધવા લાગી. તે વખતે ખીજ સિપાઇએ તેની તરફ જોતાં લાખાને પૂછ્યું કે—
“આ ડોસી ક્યાં જાય છે?”

“જવા દે એ લખને—ખીજ ટળવા દે. તે ગમે ત્યાં જાય તો પણ ચિંતા નથી. તે જ્યાં સુધી ગુફામાં હોય ત્યાં સુધી તેને કોઇએ કાંઇ કહેવું નહિ, એવું આપણા માલેક કહ્યું હતું તે શું તારા ધ્યાનમાં નથી?”

તે ડોસીનું તે અને સિપાઇએ તરફ બિલકુલ ધ્યાન નહોતું. તે ચુપચાપ પોતાના વિચારમાં વચાર ગુલતાન થઇ ચાલી જતી હતી. થોડીવાર પછી તે ગુફાના એક ખૂણા પાસે જઈ પહોંચી. ત્યાં એક નાના પથ્થર ઉંચા જળીઆમાંથી ધમાડો નિકળતો હતો. તે ડોસીએ તે જળીઆ તરફ જોયું. ઘણું કરી એ ઠેકાણે રસોઇ કરવાની જગ્યા હોવી જોઇએ, એમ તેને લાગ્યું. તે ત્યાંથી જરા આગળ વધી એટલે નીચે પ્રમાણેની વાતચિત તેના સાંભળવામાં આવી.

“કહે કે ન કહે પણ તું ભાગ્યશાળી તો ખરોજ. મને નથી લાગતું કે આવો ઉત્તમ શિકાર કોઇ પણ દિવસે મળ્યો હોય?”

“અરે ભલા માણસ! નસીબનું શું પૂછે છે! આવો મરત વરાહ (સૂઅર) કાંઇ પણ મહેનત કર્યા વિના મળે, એ નસીબ તો ખરુંજ તો!”

“એટલે શું તે શિકાર નથી કર્યો?”

“ના રે. તેનો શિકાર મારી પહેલાંજ કોઇએ કરી રાખ્યો હતો. જો, પેલો વાર તેના ઉપર કેટલી બધી સફાઈથી કરવામાં આવ્યો છે!”

“અરે આ શું? આ તો સૂઅરના ગળામાં તરવારનો તુટેલો કટકો લાગે છે. મને લાગે છે કે સૂઅરના ગળા ઉપર જોરથી પ્રહાર કરવામાં આવતાં તરવાર તુટી ગઇ હશે.”

“જેઉ—જેઉ—જવા દે. ફેંકી દે. એમાં તે વળી જોવાનું શું છે! આપણે તો વગર મહેનતે શિકાર મળ્યો એટલે ખીજ પચાત શી! આપણા માલેક.....

ત્યાર પછીના શબ્દો ડોસીના સાંભળવામાં આવ્યા નહિ. પણ તે તુટી ગયેલી તરવારનો કટકો જળીઆમાંથી ફેંકાયો તે તેના પગની પાસેજ આવીને પડ્યો. તે કટકો ડોસીએ તરતજ ઉપાડી લીધો

અને પોતાના કપડાંમાં છુપાવી દીધો. તેણે એક વખત પાછું વાળીને જોયું અને પછી ગુફામાં જવા માટે પાછો ફરી.

તે ગુફાના પ્રવેશદ્વાર પાસે આવી. તેજ વખતે અજબસંઘ ગુફામાંથી બહાર આવ્યો અને ચાવીઓના જુડો લાખાને આપતાં બોલ્યો—“આ ચાવીઓ સાચવજે અને વખતો વખત જઈને જોતો રહેજે!” એટલામાં તેની નજર તે ડોસી ઉપર પડી. તેની તરફ વળી તે તે બોલ્યો—“કેમ ડોસી! તને અહીં ગમે છે તો ખરું ને? તને રાત્ર જે થાક ચડ્યો હતો તે ઉતરી ગયો કે નહીં? અમારી આ સિંહગુફાની નામના માટે તને શું લાગે છે? કેમ, તું અહીં રહેવા ખુશી છે કે નહિ?”

અજબસંઘે કરેલા સામટા સવાલોના જવાબમાં તે ડોસીએ સમ્મતિદર્શક ઇશારત કરી અને તે ગુફામાં ચાલી ગઈ.

સદરહુ ગુફામાં જે એક નાનકડી ઓરડી તેને રહેવા માટે આપવામાં આવી હતી ત્યાં તે આવી પહોંચી. તે એક ખાટલા ઉપર બેઠી અને થોડીવાર પહેલાંજ કપડાંમાં છુપાવેલો તરવારનો કટકો તેણે બહાર કાઢ્યો. ઘણો વખત સુધી તેનું નિરીક્ષણ કર્યું. તે ગુફામાં આવ્યા પછી તેના વિચારોમાં ત્રણ વાતોનો વધારો થયો. એક ગુફાના ભોંયરામાંનો કેદી, બીજી લલિતસિંહ ઉપર આવેલ ચંદ્રસિંહના ખૂનનો આરોપ અને ત્રીજી વાત તરતમાંજ મળી આવેલા તરવારના કટકાની! તે ત્રણે વાતોનો વિચાર કરવા લાગી. એટલામાં અજબસંઘે લાખાને સેપિલ કુંચીઓના જુડાતું તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. ઘણું કરીને તે કુંચીઓના જુડામાં ભોંયરામાંના કેદીના ઓરડાની કુંચી હોવી જોઈએ, એમ તેને લાગ્યું. અહીંથી ચાલી જવા પહેલાં ભોંયરામાં શું છે—ત્યાં કેદ થએલો દુર્ભાગી મનુષ્ય કોણ હશે? તે નજરે જોવાનો તેણે મનની સાથે નિશ્ચય કર્યો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

હૃદયભેદક યત્ર.

“મારા મનના મનોરથો મારા મનમાંજ સમાઈ ગયા. આ-સાચો નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ! દશા પલટાઈ ગઈ. ભાગ્યનું ચક્ર ફરી ગયું! હાય, ઓ પ્રભુ! કાંઈક તો દયા કર!”

આવા આવા અનેક વિચારો કરતો—અન્યદુર્ગના અધિકારમય ઓરડામાં કેદી થએલો—લલિતસિંહ આમથી તેમ ફરે છે અને ઉપર પ્રભાણેના વિચારો કહે છે. દોઢ વરસ પહેલો પોતાની સ્થિતિ કેવી હતી અને આ સમયે કેવી છે, આ બાબતના વિચારો તેના હૃદયમાં આવતા હતા. તેના હાથ સાંકળથી બાંધેલા હતા. તે ભોંયરાના એક ખુણામાં તેને માટે ઘાસની પથારી કરેલી પડી હતી. પાસેજ ભોજનનો થાળ પડ્યો હતો તે તેવીજ સ્થિતિમાં પડ્યો હતો અને એક માટીના વાસણમાં પાણી મુકેલું હતું. બીજા ખુણામાં એક દીવો ઝાંખો ઝાંખો બળતો હતો. તેના ઝાંખો પ્રકાશ તેના નિસ્તેજ મુખ ઉપર પડતો હતો. દરવાજાને બહારથી બંધ કરવામાં આવેલો હતો. તેની મોટી ભોંતના ઉપરના ભાગમાં બે જળણીયા હતા. તેમાંથી ધીમે ધીમે પવન આવતો. તે જળણીઓમાં લોદાના મજબુત સળીઆ બેસાડેલા હતા. ત્યાંથી કોઈ કેદી નહાસી જવા ઇચ્છે તો તેમ બની શકવાનું તદ્દન અશક્ય હતું અને અમારી નવલકથાના નાથક લલિતસિંહના હૃદયને તે વિચારે સ્પર્શ પણ કર્યો નહોતો.

મધ્યરાત્રીનો સમય થયો હતો. કમનસીમે પોતાની ઉપર આવેલી આફતના સંબંધમાં લલિતસિંહ ખિન્ન હૃદયે વિચાર કરતો હતો. તે વખતે તેને તે ઓરડાની બહારના ભાગમાં કોઈ માણસના પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. તેથી તે જરા ચમક્યો—તેને અન્યથા ઉપજી. કારણ કે સરદાર દુર્જનસિંહના હુકમથી રણમલ સાંજેજ તેને ભોજનના પદાર્થો અને પાણી આપી ગયો હતો અને કહી ગયો હતો કે—“તમારે જો કંઈ જોઈતું હોય તો કહો. હું તે આવતી કાલે જ્યારે જમવાનું આપવા આવીશ ત્યારે તે પણ લેતો આવીશ. દિવસમાં ફક્ત બે વખત જમવાનું આપવા માટેજ અહીં આવવું, એવો મને મારા માલિકેનો હુકમ છે.” આ તેના શબ્દો લલિતના ધ્યાનમાં હતા. જ્યારે પરિસ્થિતિ આવી છે તો આવે કદંગે વખતે અહીં કોણ આવતું હશે, એ બાબતમાં તેને અન્યથા લાગે, એ સ્વાભાવિક હતું. તે આ વિચારમાં ગુલતાન હતો તેટલામાં તે ઓરડાનો દરવાજો ઉઘડ્યો, સરદાર દુર્જનસિંહ અંદર આવ્યો અને તેણે પુનઃ દરવાજો સાવચેતીથી બંધ કરી લીધો. સરદાર દુર્જનસિંહને ત્યાં આવેલો જોતાંજ લલિત અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. તે જ્યારથી કિલ્લામાં આવ્યો હતો ત્યારથી તેની સાથે તેને વાતચિત કરવાનો પ્રસંગજ આવ્યો નહોતો. એથી લલિત તેના સ્વભાવથી જાણીતો નહોતો. તેણે તેની તરફ ધ્યાનપૂર્વક

‘નેયુ’ તો તેને લાગ્યું કે—આવા વિચિત્ર સમયે તેના ત્યાં આવવાનો હેતુ સારો તો નજ હોઈ શકે ! દુર્જનસિંહે ત્યાં આવતાંજ ગંભીર સ્વરે લલિતને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે—

“ દુર્ભાગી યુવક ! મને અહીં આવેલો જોઈ તને આશ્ચર્ય થતું હશે અને તેમાં પણ આવા કઠંગા વખતે આવેલો જોઈને તો તારા આશ્ચર્યનો અવધિ થતો હશે ! અને તેમ થાય, એ સ્વાભાવિક છે. લલિત ! મારે તને કહેવું જોઈએ કે—હું તારી પાસે ફક્ત રનેહ બાવે આવ્યો છું. મારો અહીં આવવાનો ઉદ્દેશ તારા જાણવામાં આવી ગયા પછી તું મારા કથનને સત્ય માની લઇશ ” દુર્જને ખારીક નજરે તેની તરફ જોતાં જણાવ્યું

“ જંગલમાં બનેલા બનાવની સાઘંત હકીકત કાલે હું કહી શક્યો નહિ, તે હવે જે આપ શાન્તચિત્તે સાંભળી લેશો તો હું આપના કથનનો સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરી શકીશ.”

“ લલિત ! વધારે વખત અહીં રોકવા માટે મને સમય નથી. હું જે કામને માટે અહીં આવ્યો છું તે કામ કરવું હોય તો અત્યારે જ—એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન લગાડતાં થવું જોઈએ. હું અહીં ન્યાયાધીશ બનીને ન્યાય કરવા માટે આવ્યો નથી કે જેથી તારી તમામ હકીકત સાંભળું. હું તો ફક્ત મિત્ર થઈનેજ અહીં આવ્યો છું અને ખરું કહું તો હું અહીં આવ્યો છું તેના કરતાં કોઇએ મને અહીં મોકલ્યો છે, એમ કહું. એ વધારે સાંઝે છે.”

“ આપને અહીં કોણે મોકલેલ છે ? ”

“ પ્રભાવતીએ ! ” આની તેના હૃદય ઉપર કેવી અસર થાય છે અને તેની મુખમુદ્રામાં કાંઈ ફેરફાર થાય છે કે કેમ, તે દુર્જન ધ્યાન-પૂર્વક જોતો ધીમેથી બોલ્યો.

પોતાની આરઘ્યદેવીનું નામ સાંભળતાંજ લલિત જરા ગુંચવાડામાં પડ્યો.

“ હું તદ્દન નિર્દોષ છું, એમ તેને લાગે છે ને ? કહો, દુર્જન ! તેનો ખુલાસો કરો. મારા નિરપરાધીપણા માટે તેને વિશ્વાસ છે કે નહિ ? ” લલિતે ઉત્સુકતાથી તેને પૂછ્યું.

“ તે બાબતમાં હું કાંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે—તે ખરા અંતઃકરણથી તાર્કિક શ્રેય થયેલું જોવા ચાહે છે. વાર, પણ તું જરા સચુર કર. તેણે તને આપવા મને એક પત્ર

આખો છે તે વાંચી લે અને તારા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરની કલ્પના તારી મેળે તું પોતેજ કરી લે !”

“ક્યાં છે તે પત્ર ? લાવો, મને સત્વર આપો !”

દુર્જને પોતાના ખીસામાંથી એક પત્ર બહાર કાઢ્યો. તે પત્ર તેના હાથમાંથી ઝુટવી લઇ ઉઘાડ્યો અને અત્યંત ઉત્સુકતાથી તેના ઉપર તેણે નજર ફેરવી. તે પત્રમાં નીચેની હકીકત હતી:—

“લલિતસિંહ

આ પત્રથી આપણી અન્તિમ મુલાકાત થાય છે. આજથીજ આપણામાં થએલી વાતોના અન્ત આવી જાય છે. આપણો પ્રેમ પર-માત્માને ગમ્યો નથી, એમ એકંદર પરિસ્થિતિ ઉપરથી લાગે છે. કારણ કે આજે તેનો પણ અન્ત આવે છે, તારે માટે મેં મારા પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું, તેને માટે મને બહુજ પશ્ચાતાપ થાય છે. મારા ભવિષ્યના સુખ અને કલ્યાણનો મેં પોતેજ પૂરેપૂરો યોગ્ય વિચાર કરી મારું સ્વામિત્વ સરદાર દુર્જનસિંહજીને સમર્પણ કરી દીધું છે. આ બધું ખરું હોવા છતાં પણ હું તમને દુઃખમાંને દુઃખમાંજ રહેવા દઇશ નહીં. લલિત, તમારા ઉપર આવેલું સંકટ દૂર કરવાનો યોગ્ય માર્ગ સરદાર સાહેબ તમને બતાવશે. તેમના ઉપર સર્વ રીતે વિશ્વાસ રાખી તેઓ કહે તે પ્રમાણે ચાલશો, તો વિપત્તિનાં વાદળાંઓ તમારા ઉપરથી દૂર થઇ જશે અને તમે સુખી થશો. લલિત, હું અંતઃક-રણથી તમને સુખી થએલા જોવા ઇચ્છું છું, તેની સાક્ષી આ પત્ર આપશે. સરદાર દુર્જનસિંહજી તમને જે માર્ગ બતાવશે તેમાં મારી સંપૂર્ણ સમર્થતા છે અને અમે બન્નેએ મળી-અમારા બન્નેના મત પ્રમાણે-તમારા માટે તેજ માર્ગ નક્કી કર્યો છે. આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખજો. જાઓ, લલિત ! મને લૂલીને ગમે ત્યાં ચાલ્યા જાઓ. હવે તમને છેલ્લા પ્રણામ છે.

પ્રભાવતી. ”

તે હૃદયભેદક પત્ર પૂરેપૂરે વાંચી રહેતાંજ લલિત આશ્ચર્યમંત્ર થઇ થયો. તેનો ઉત્સાહ જતો રહ્યો. અનેક આક્રોશ સહેવા છતાં પણ તેને પ્રભાવતીની જે આજ્ઞાહતી તે આમ નિરાશામાં ફેરવાઇ ગઇ. તે હતાશ થઇ ગયો અને નિરાશ થઈ બોલ્યો—“હાય રે નસીમ ! પ્રભાવતી પણ મને દોષિત ગણે છે ! ખૂની માને છે. હું તેને મારી તમામ હકીકત કહીશ અને મારા નિરપરાધી પણાની ખાતરી કરી આપીશ.

પણ એ અને શી રીતે ? સરદાર ! તમે અહીં સ્નેહ ભાવે આવ્યા છો, ખરૂં ? ”

“ હા. હજી પણ-આ પત્ર ઉપરથી-તું નથી માની શકતો ? પરંતુ લલિત, શાન્ત થા-જરા શાન્ત થા. ”

“ શાન્ત ! સરદાર ! મારાં શાન્તિ અને સુખ હવે પાતાળે પેસી ગયાં છે. હવે મારા શરીરમાંથી અશાન્તિની જ્વાળાઓ નિકળવા લાગી છે. સરદાર ! જો તમે અહીં સ્નેહભાવે-મિત્ર તરીકેજ અહીં આવ્યા હો અને તમારામાં જરા પણ કપટ ન હોય તો મને એક વખત પ્રભાવતી સાથે મેળવી આપો. તે ફક્ત એક ક્ષણનેજ માટે ! વધારે વખતને માટે નહીં. તે વખતે તમે પણ હાજર રહી સર્થ સાંભળજો. સરદાર ! ગમે તેમ કરી ફક્ત એક ધડીને માટે મને પ્રભાવતીની સુદ્ધાકાત કરાવી આપો. તમને હું સોગંદ આપું છું એટલુંજ નહીં પણ જેણે તમારા ઉપર પોતાના આયુષ્યની તમામ જવાબદારી અને જોખમદારી નાંખી છે તેના સોગંદ દઇ કહું છું કે તમે આ માફ કામ જરૂર કરો. ” લલિતે કહ્યું.

“ એ શી રીતે અને ? લલિતસિંહ ! તું દિવાનો છે અને તારું ચિત્ત કે મગજ ઠેકાણે નથી. તારી ખુદ્દિ અહરે મારી ગઇ છે ! આ રાત જો સજ્જનસિંહના જાણવામાં આવશે તો કેવું બયંકર પરિણામ આવશે, તેની તને કલ્પના કેમ નથી થઈ શકતી ? હું તારો હરીફ છતાં તને મિત્રભાવે મળ્યો એ જાણતાંજ.....

“ હરીફ ! કોણ તમે કે ? સરદાર ! તમારી દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરો. મને કહો કે મારો અપરાધ શો છે ? ફક્ત અંધપુરાવાઓ ઉપરથી-માફ કાંઈપણ ન સાંભળતાં-મને અચ્ચાવેતો જરા પણ અવસર ન આપતાં કેવળ અન્યાયથી પકડીને અહીં લાવી કેદ કરવામાં આવ્યો છો ! એ શું ? ” એમ કહી તેણે જોશથી જમીનઉપર પગ પછાડ્યો.

“ શાન્ત થા-લલિત ! જરા શાન્ત થા; નહિ તો હું અહીંથી ચાલ્યો જઈશ. હું અહીં કાંઈ ન્યાય કરવાને માટે આવ્યો નથી. નકામે અમૂલ્ય સમય ગુમાવ્યો અને હજી કામ તો જરાજો થયું નથી. ” એમ કહી દુર્જને લલિતના ખભા ઉપર હાથ મૂકી તેને શાન્ત કરવાની કોશીશ કરી.

“ કહો-દુર્જન ! તમારે જે કાંઈ કહેવાનું હાય તે કહો. અફ-સોસ કે હું અંપૂર્ણપણે કમનસીબ છું-દુર્ભાગી છું. ” એમ કહી તેણે પોતાના હાથમાંના પત્રના કટકે કટકા કરી જમીન ઉપર નાંખી દીધા

અને વેગથી તેને ચોળી નાખ્યા. પછી તે બોલ્યો—“ બસ, હવે થઈ ચૂક્યું. હવે મને કોઈની પરવાહ નથી. મારી તમામ આશાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ. મારા જીવનમાં હવે ફક્ત નિરાશાનો અંધકારજ બાકી રહ્યો છે. હવે મારે દુનિયામાં જીવતા રહેવામાં કાંઈ સાર નથી. આ શરીરનું હવે મને તેમ થાઓ તેની હું જરાપણ દરકાર કરીશ નહિ.”

એમ કહી તેણે કપાળ ઉપર હાથ માર્યો અને કેદખાનાની દિવાલનો ટેકો લઈ ઉભો રહ્યો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

સર્વસ્વ સમર્પણ.

આ સમયે લલિતસિંહની સ્થિતિ બહુજ દયાજનક અને દુઃખદાયક થઈ ગઈ. તેનું મસ્તક છાતી તરફ ઝુકી ગયું હતું. તેની આંખોમાંથી આંસુ ચાલ્યા જતા હતા. આશાનો ભંગ થવાથી તે નિર્ભય થઈ ગયો હતો. તેના અંતઃકરણની આવી દશા થએલી જોઈ પાપાણુ હૃદયી પુરુષને પણ દયા આવી જાય તેમ હતું. દુર્જનસિંહને એક પળને માટે તેની દયા આવી. તેના ખભા ઉપર હાથ મૂકી દુર્જને કહ્યું:—

“ લલિત ! જો પ્રભાવતી ઉપર તારો ખરેખર પ્રેમજ હોય તો તું તેને માટે—તેની અંતિમ અભિલાષા તૃપ્ત કરવા માટે—અહીંથી બંગદેશમાં ચાલ્યો જા. મને આશા છે કે—પ્રભાવતીની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે તું જરાપણ પાછી પાની કરીશ નહિ.”

“ તેની અંતિમ ઇચ્છા શી છે ? ”

“ તારે અહીંથી ચાલ્યા જવું.”

“ દુર્જનસિંહ ! શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે મારે અહીંથી નહાસી જવું ? નહીં—સરદાર ! મને તેમ થાય—પ્રાણ જાય તો ભક્ષે જાય—પણ હું અહીંથી કોઈ કાળે નહાસી જઈશ નહીં. એક કાયરની જેમ નહાસી જવા કરતાં—નિર્દોષ—સંપૂર્ણપણે નિર્દોષ હોવા છતાં—દુઃખસીએ ચઢવાનું વધારે પસંદ કરીશ. ” લલિતે ટટાર થઈ અભિમાનથી કહ્યું.

લલિતના નિશ્ચયાત્મક કથનથી દુર્જન જરા ચુંચવાયો. તે માનતો હતો કે પોતે જ્યારે તેને નહાસી જવાનો માર્ગ બતાવતાંજ તે અત્યંત આનંદથી કબુલ કરી લેશે, એમ તેને પ્રથમ લાગ્યું હતું. પણ લલિતનું

વીરપુરુષને છાજે તેવું બાળુ સાંભળતાંજ પોતાની માન્યતા બુલ્લ બરેલી હતી એમ તેને લાગ્યું. લલિતસિંહમાં ધૈર્ય-શૌર્ય આદિક એક શરવીરને છાજે તેવા ગુણ છે. એ દુર્જનસિંહના જ્નેવામાં એક વાર નહીં પણ અનેક વાર આવ્યું હતું. તે એક ક્ષણ વિચાર કરી બોલ્યો— “લલિતસિંહ ! તને જે ગમ્યું તે” ખરું. હું આહીથી જન્મને પ્રભાવ-તીને કહીશ કે—તેં તેની છેવટની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો નથી. એટ-લુંજ નહીં પણ પણ તારા કદવાણનો તેણે જે માર્ગ સૂચવ્યો ને, તેં તુચ્છ માન્યો અને તેનો પત્ર—તેણે પોતાને હાથેજ લખેલો પત્ર—તિરસ્કાર પૂર્વક તેં ફાડી નાંખ્યો, તેના કટકે કટકા કરી રમતોળી નાંખ્યો ! ”

“ નહીં. સરદાર ! આમાંનું તેને કશુંએ કહેશો નહિ. તેણે પોતાને હાથે લખેલો પત્ર.....એટલુંજ કહી તે વિચારમાં પડી ગયો. પોતાના સર્વસ્વનો નાશ કરી નાંખનાર તે પત્ર હતો છતાં તે પોતાના પ્રેમપાત્રના હાથે લખાએલો હોવાથી પોતે પત્રને ફાડી નાંખ્યો, એ ઠીક ન કર્યું. તેનું ચિત્ત ચળવિચળ થઈ ગયું.

લલિતની ઉપર પ્રભાણેની સ્થિતિ ધ્યાનમાં આવતાંજ દુર્જને તેને લાભ લઈ સેવાનાં ઉદ્દેશથી કહ્યું—“ લલિત ! જે તું સંપૂર્ણ નિર્દોષ હોય છતાં પણ કારાગૃહના કડિન કષ્ટોમાંથી મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી પ્રભાવતીને કદાપિ સુખ થશે નહિ, એ વાત તેના પત્ર ઉપરથી તારા ધ્યાનમાં આવીજ હશે. તેની છેવટની ઇચ્છા પ્રભાણે જે તું નહીં વર્તે, તેણે પરમ પ્રેમપૂર્વક સૂચવેલા માર્ગનું અચલઅન નહીં કરે અને જે તે સર્વ મારે તેને કહેવું પડે તો પ્રભુ ! પ્રભુ ! લલિત ! તે કુમારકાની દશા કેવી થશે ? તે નિરાશ થઈ જશે. તારે માટે દિવાની ખતી જશે અને તેના હૃદય ઉપર સખત આઘાત ધઈ કાંઈક નવા જીવન થઈ જશે, એ વાત લલિત, તું ભૂલી જઈશ નહિ.”

“ હાય ? સરદાર, શું એ બનવાજોગ છે ? ”

“ વગર શંકાએ ? ”

હવે પોતે પોતાની ઇચ્છા મુજબ લલિતસિંહની ઇચ્છાને વાળી શકશે, એવી દુર્જનને ખાતરી થઈ. તે વિચાર કરતો કરતો બોલ્યો—

“ લલિતસિંહ ! વિચાર કર કે આ કેવો બધંકર સમય છે. તેનો સારી રીતે વિચાર કરી જે. જે તું ખરેખર નિર્દોષજ હોય તો પણ ધણી પુરાવાઓ તારી વિરૂદ્ધ છે અને તેજ પુરાવાઓ તને ગુનેહગાર કરાવશે. તેમજ તું દોષિત હોય તો તને દેહાન્તશિક્ષા

શ્રવીજ જોઇએ. આમ બે તરફથી તું ન્યાયની કાતરમાં સપડાએલો છે. તારા છુટકારાની જરાએ આશા નથી. તું મુશીબતમાં છે અને તારા પ્રત્યે તેનો ફક્ત પ્રેમ હોવાથીજ તે અત્યારે અત્યંત બેચેન છે, તને દેહાન્તશિક્ષા થએલી સાંભળી તેની સ્થિતિ કેવી થશે, તેનો તો તું કાંઇક વિચાર કર. લલિત ! તે સાંભળી તે દિવાની થઇ જશે અને કદાચિત્ દેહનો ત્યાગ પણ કરશે. તેથીજ એ લલિત ! હું તને કહું છું કે—હાસ—હાસ—અહીંથી નહાસી જઇ અને આ કેદખાના-માંથી છુટો થઇ જ !”

દુર્જનસિંહની વાત સાંભળી લલિતની સ્થિતિ બહુજ ચમત્કારીક થઇ ગઇ. પ્રભાવતીની બાવી સ્થિતિતું ચિત્ર તેની સન્મુખ ઉપસ્થિત થયું. પોતાને લીધે તેની સ્થિતિ બહુજ દુઃખદાયક થઇ જશે, એવો વિચાર મનમાં આવતાંજ તેનો નિશ્ચય હામમવા લાગ્યો. તે વિચિત્ર સ્વરે બોલ્યો—“ ઠીક છે. પ્રભાવતીના પ્રેમને માટે દુર્જનસિંહ ! હું અહીંથી નહાસી જઇશ. [તેના પ્રેમને માટે—તેના અમર્યાદિત પ્રેમને માટે—જે કે હું તદ્દન નિર્દોષ છતાં તેની અન્તિમ ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ. દુર્જનસિંહ ! તેના પ્રેમની સામે મારે મન દુનિયાની તમામ ચીજોને તુલ્ય છે. અહીંથી નહાસી જતાં ખૂની તરીકેનું કલંક હમે-અને માટે મારા નામ ઉપર ચોટશે પણ મને તેની જરાએ પરવાહ નથી. ચાલો, દુર્જન ! હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું. પ્રભાવતી ! મારા માટે થનારી તારી શોચનીય અને દુઃખદ સ્થિતિ ટાળવા માટે હું જો, અહીંથી નહાસી જઉં છું.” એમ કહી તે એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો—“ ચાલો, દુર્જનસિંહ ! કૃપા કરી તમારાથી જેમ બને તેમ તરતમાં મને અહીંથી નહાડો !”

“ લલિત ! ચાલ !” એમ કહી દુર્જનને તેના હાથમાંની બેડીએ પોતાની પાસેથી કુંચીએ કાઢી દૂર કરી. પછી તરતજ તેણે કેદખાનાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો. કેદખાનાની બહાર દૂર્ગરક્ષક રણુમલ બે સશસ્ત્ર સિપાઇઓની સાથે હાથમા દીવો લઇ ઉભો હતો. લલિત અને દુર્જન બહાર આવતાંજ તે સર્વે ત્યાંથી ચાલ્યા. જરા આગળ જતાંજ રણુમલે દીવો ખુઝાવી નાંખ્યો. હવે તે બધા અધિકારમાંજ ચાલવા લાગ્યા. લલિત એકાદ મંત્રમુગ્ધ મનુષ્યની જેમ તેમની સાથે ચાલ્યો જતો હતો. તેનો એક હાથ દુર્જનને પકડ્યો હતો. તે સમયે આખા કિલ્લામાં સર્વત્ર શ્યામતા અને શૂન્યતા છવાએલી હતી. થોડાજ વખતમાં તે ન્હાનકડી ટોળી કિલ્લાના દક્ષિણ દરવાજા આવી પહોંચી. રણુમલે

આમળ આવી દરવાજો ઉઘાડ્યો. હવે બહારના પ્રકાશ સર્વના જોવામાં આવ્યો. ત્યાં ત્રણ ઘોડાઓ તૈયાર હતા.

“લલિતસિંહ ! ઉતાવળ કર. એકદમ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ જા ! અને આ લે, આ તારે રસ્તાના ખર્ચ માટે લઇ લે !” એમ કહી દુર્જને પોતાના ખીરંસામાંથી એક ચેલી કાઢી તેને આપતાં કહ્યું.

“શું સોનામહોરો ! દુર્જનસિંહ ! હું તેને સ્પર્શ પણ કરીશ નહિ. હું આ સાહસ મારા પોતાના માટે કરતો નથી. મને મૃત્યુનો જરા પણ ભય નથી. ફક્ત પ્રભાવતીની અન્તિમ પ્રાર્થના હોવાથીજ હું આ પ્રમાણે કંઈ છું તે તમે ભૂલી ન જશો. હું સર્વ રીતે નિર્દોષ હોવા છતાં પણ ફક્ત તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટેજ હું મારા નામની સાથે ખુની એવું વિશેષણ લગાડી લઉં છું. મને તમારી સોનામહોરોની જરા પણ દરકાર નથી. અહીંથી ચાલી ગયા પછી હું આ કલંકિત નામને ત્યાગ કરી નરીનજ નામ ધારણ કરીશ. પછી ગમે ત્યાં રહી હું મારા બાપુ અને મુદ્દિના બળ ઉપર મારો જીવન નિર્વાહ કરીશ. જે તમે મને કોઈ પણ આપવાજ માગતા હો તો તમારી કંબરે જે તરવાર લટકે છે તે મને આપી દો.”

લલિતે તરવારની માગણી કરેલી જોતાંજ દુર્જનસિંહ એક વળતે માટે ચિચારમાં પડી ગયો. હાથમાં શસ્ત્ર આવતાંજ કદાચિત્ તે પોતાની ઉપર તુટી પડશે તો ? એવી રીતે શંકા આવી. તેણે લલિતની તરફ નિરખીને જોતાંજ તેને આવેલી શંકા તત્કાળ દૂર થઇ ગઇ. તેણે એકદમ પોતાની તરવાર કંબરેથી છોડી અને તે લલિતને સ્વાધીન કરી.

“સરદાર સાહેબ ! તમારી આ અપૂર્વ બક્ષિસ માટે હું તમારો અત્યંત આભારી થયો છું. હવે મને દુનિયામાં કોઈનો જરા પણ ભય નથી.” એમ કહી તેણે તે તરવાર પોતાની કંબરે લટકાવી દીધી અને પોતે એકદમ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ ગયો.

લલિતને ઘોડા ઉપર સ્વાર થએલો જોતાંજ ખીજા બે સશસ્ત્ર સિપાઈઓ પણ ખીજા ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઇ ગયા. ત્યાર પછી લલિતે દુર્જનસિંહને કહ્યું—“સરદાર સાહેબ ! હવે આ સ્વારોની શરૂઆત જરૂર છે ?”

“ફક્ત રસ્તો દેખાડવા માટેજ તારી સાથે આ સ્વારોને મોકલવામાં આવે છે. તું આ કિશ્કાની હદ બહાર જતાંજ આ સ્વારો ~~માથા~~ કરશે.”

પરંતુ વાંચક ! સાચી વાત તો જીદીજ હતી. દુર્જને માર્ગ દેખા-
ડવા માટે લલિતની સાથે સ્વારો નહોતા મોકલ્યા પણ તેમ કરવામાં
તેનો હેતુ કોઇક જીદીજ જાતનો હતો. પ્રભાવતીને તે ચાહે છે, એ
વાત તેના જાણવામાં આવ્યા પછી તે તેનો તિરસ્કાર કરતો હતો. તેને
પોતાના માર્ગમાંથી દૂર કરવા માટે તે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરતો
હતો, લલિતનો ન્યાય કરવા માટે ન્યાયાધીશને બોલાવવા માટે તેણે
કેવી કોશીશ કરી હતી, સબજનસિંહને કેવું આહુ અવળું સમજાવ્યું
હતું તે અમે પાછળના પ્રકરણમાં જણાવી આવ્યા છીએ. પરંતુ પ્રભા-
વતીની ઇચ્છાને આધીન થઇ-લાચારીએ લલિતસિંહને કેદખાનામાંથી
છુટા કરવાનું તેણે કયુલ કરવું પડ્યું હતું-છતાં તે-પોતાના પ્રેમપંથ-
માંના હરીફનો સમૂળથી નાશ કરવાના પોતાના ઉદ્દેશનો ત્યાગ કર્યો
નહોતો. લલિતની સાથે એ સ્વાર મોકલવાનો તેવોજ તેનો કાંઇક છુપો
ઉદ્દેશ હતો. પોતાની હદ બહાર જતાંજ તે સ્વારોએ લલિતસિંહને
મારી નાંખવો એવી તેણે તેઓને આચ્છા કરી હતી.

પોતાના સ્વારોને ઘોડા ઉપર બેઠેલા જોતાંજ દુર્જનસિંહે તેમને
આંખથી ઇશારત કરી અને લલિતને કહ્યું-“ જા, લલિતસિંહ ! તારૂં
કલ્યાણ થાઓ ! ”

“ સરદાર ! હું તો જાઉં છું પણ તમને મારી એક પ્રાર્થના છે.
ઘોડાજ દિવસ પછી મારી મનમોહિની સાથે તમારૂં લગ્ન થશે. તેને
તમે સુખી કરજો અને મારો સંદેશ કહેજો કે-તે તને સુખી થએલી
જોવા માગે છે ! ” એટલાજ શબ્દો લલિત અચકાતો અચકાતો બો-
લ્યો. આખરે તેનાથી આગળ બોલી શકાયું નહિ. તેની છાતી ભરાઇ
આવી. તેણે ફક્ત પોતાના પ્રેમપાત્રને માટે આવું બચકર સાહસ કર્યું
હતું અને પોતાના નામ ઉપર હુમેશને માટે ખૂની તરીકેનું કલક
લગાડી લીધું હતું. છતાં તેને તે બાબતમાં કાંઇ પણ લાગી આવતું
ન હોતું. તેણે પોતાના પ્રેમપાત્રને માટે પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી
અલૌકિક સ્વાર્થત્યાગ કરી બતાવ્યો હતો. આનુંજ નામ દિવ્ય અને
પવિત્ર પ્રેમ ! અને આનુંજ નામ ખરો પ્રેમી !

ત્યાર પછી લલિતસિંહે એકદમ પોતાનો ઘોડો દોડાવ્યો. તેની પાછળ
ખન્ને સ્વારોએ પણ તેમ કર્યું અને સરદાર દુર્જન તથા રણમલ પાછા
કિલ્લાના દક્ષિણ દરવાજે થઇ પોત પોતાને સ્થાને આવ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

“પરણવું તો ખરું !”

“મોટાભાઈ ! ગમે તેમ થાઓ પરંતુ પરણવું તો ખરું ? નારી વિનાનું તે કાંઈ જીવન છે? ! જેડી વિના જગતમાં જીવવું નિરર્થક છે. સુંદર સુમન હોય છતાં તેમાં સુગંધ ન હોય, ચંદ્ર જેવું મુખ હોય પણ તેમાં નાકજ ન હોય, દેડે હોય પણ તેમાં દેવજ ન હોય, ચપળ કમળના ફળના જેવા નેત્ર હોય પણ તેની અંદર કીકીજ ન હોય, એ પ્રમાણેના સર્વ પદાર્થો નિરર્થક છે તેમ અનેક વિલાસ અને વૈભવો હોય પણ નારી ન હોય તો તે નકામુંજ છે !”

“અજબ ! તારૂં કથન બરાબર છે. શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલું છે કે નારી વિનાનું ઘર જન્મલ કરતાં પણ નપાવટ છે. જ્યાં નારી છે ત્યાં સર્વ છે અને જ્યાં નારીનું સન્માન છે ત્યાં દેવતાઓ રમણ કરે છે, એવું મેં એક શાસ્ત્ર જાણનારની પાસેથી સાંભળ્યું છે, વિશ્વની વિકટ વાટમાં વનિતા એક વિશ્રામ છે અને ભવજગલમાં જેડી (નરનારીની) એ જળનું સુખદ ધામ છે. અજબ ગમે તેમ થાય, મારું જતું હોય તો ભલે પણ પરણવું તો ખરું ! પણ અજબ ! આપણે કેવી રીતે પરણવું, એમાં મને કાંઈ સમજ પડતી નથી. માટે મને સમજાવ.”

વાંચક ! ગમા પ્રકરણમાં અમે જે વર્ણન કરી આવ્યા તે બતાવ જે સમયે બન્ને લગભગ તેજ સમયે-સંધ્યા સમયે-વજ્રેસધ અને અજબસંધ પોતાની ગુફાના એક વિશાળ ચોકમાં બેસી ઉપર પ્રમાણેની વાતચિત કરતા હતા. તે સ્થળે જેવા કે જાણવા જેવું કાંઈ પણ ન હોતું. સર્વ દેકાણે બાદ્યયમ લગાડ્યા હતા અને તેવીજ તખ્તપોશી કરવામાં આવી હતી. તે ઉપરથી સિદ્ધ થતું હતું કે તે બન્ને ભાઈઓ શરવીર અને અથંગ શિકારી હોવા જોઈએ. તે ચોકની વચમાં વચમાં ક્યાંક ધનુષ્ય અને બાણના ભાથાં, તરવારો અને બખ્તરો લટકતાં હતાં. એક પાટલા ઉપર એક દીવો બળતો હતો. તેની પાસેનાજ ખીજ પાટલા ઉપર કેટલાક પ્યાલા અને મદિરાનું મોટું પાત્ર પડ્યાં હતાં.

તે બન્ને ભાઈઓ મદિરા દેવીના ચુસ્ત અને કટા ઉપાસક હતા. બીજે દિવસે જે કામ કરવાનું હોય તેનો વિચાર તેઓ રાત્રેજ કરતા. તે વખતે ઉપરા ઉપરી દારૂના ભરેલા પ્યાલા પેટમાં પધરાવતા અને વાત ~~ચર્ચા~~ કરતા. આવે વખતે ઘણું કરીને તેમની પાસે કોઈ રહેતું.

નહિ. આજે તેઓ પોતાના વિવાહની બાબતમાં વાતચિત કરતા હતા. ચાર પાંચ વાર મદિરાને પેટમાં પધરાવી દીધા પછી તેમની વાતચિત રંગમાં આવી. આવું જ બીજે પ્રસંગે પણ બનતું. આજે તો તેઓ મદિરાની બાબતમાં પોતાના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરી ગયા હતા. તેઓ સારી રીતે મદિરાના વશમાં થઈ ગયા હતા. તે વખતેજ અજબમંથે પોતાના મોઝાભાઈને ઉદ્દેશીને કહ્યું—“ મોઝાભાઈ! ગમે તે થાઓ પરંતુ આપણે પરણવું તો ખરું.”

“ હું તારી વાતને ટેકો આપું છું. ખરેખર આટલા દિવસ સુધી આપણે આ મહત્વની બાબતમાં કાંઈપણ વિચાર ન કર્યો એ આપણી મહા ભયંકર ભૂલ થઈ ગઈ. આપણા બંનેની ઉંમર આટલી થઈ અને હજી પણ આપણે કુંવારાજ છીએ, એ સાચું નહિ. ખરી રીતે જોતાં આપણે આ બાબતનો વિચાર ઘણા સમય પહેલાંજ કરવો જોઈતો હતો.”

“ હવે ખરું પણ તેમ ન થયું તેનો કાંઈ ઉપાય છે ખરો? હવે જો આપણે આ બાબતમાં ધ્યાન નહિ આપીએ તો આપણે મહા મહેનતે અનેક સુશીલતા વેડીને જે સંપત્તિ ભેગી કરી છે તે શા કામની? આપણાં નામ આ પર્વત પ્રદેશના સરદારોની નામાવલીમાંથી ઓછાં થશે. શિવાય તે દિવસે મારા મનમાં કાંઈક જીદા વિચારો આવવા લાગ્યા.”

“ તે શું? તે વાત તેં મને કેમ ન કહી?” વજ્રેસંઘે ઉત્તર કતાથી પૂછ્યું.

“ આપણે વખતો વખત જીદી જીદી જાતનાં સાહસ કરી બહુજ જોખમ ખેડીએ છીએ. થોડાજ દિવસ પહેલાં સરદાર સમજાવ અને દુર્જનની સાથે આપણે કેટલા મધા ભેવફૂફ થઈને. પ્રાણની પણ પરવાહ ન કરતાં લડતા હતા. આપણા કરતાં તેમની પાસે ઘણાજ વધારે સૈનિકો હતા. આપણે તે સમયે તેનો કાંઈ પણ વિચાર ન કરતાં એકદમ તેમની ઉપર તુટી પડ્યા. આ આપણું કેવું અવિચારી સાહસ હતું? સમજે કે તે વખતે જો કાંઈ નવા જીવું થયું હોત અથવા આપણે યુદ્ધમાં કામ આવી ગયા હોત તો આ સમયે આપણી આ સિંહચૂકાની અને સંપત્તિની શી દશા થાત?” જરા વિચાર કરી અજબે કહ્યું.

“ બરાબર છે. અજબ તારું કહેવું બાજબી છે—ખરું છે. પરંતુ હવે આપણો તેમાં ઉપાય શો? આપણાં લગ્ન ન થવાનું કારણ આપણા નામોની નામોશી અને આપણો આ આટલો બધો દોર દરેકને છે.”

“ અને તે સાંભળીને હું ઘણેજ ખુશી થાઉં છું તથા તે બાબતમાં મને અભિમાન પણ છે. આપણું નામ સાંભળતાંજ આપણી આસપાસના સરદારોએ થરથર ધ્રુનવુંજ જોઈએ અને જ્યારે આપણે તેવી નામના મેળવીશું ત્યારેજ હું જ'પીને બેસીશ અને મારા અંતઃકરણનું ત્યારેજ સમાધાન થશે. આપણાં લગ્ન ન થવાનું કારણ ફક્ત એટલુંજ છે કે—આપણાથી બધા ડરે છે ! અને તેથીજ આપણને પોતાની કુમારિકાઓ આપતા નથી. એમ હોવાથી આપણે હવે સ્ત્રીઓ મેળવવાની કોશીશ કરવી જોઈએ—આપણે પરણવું જોઈએ. અજબ, બોલ, તે દિવસે શું મેં તેવું સાહસ કરી બતાવ્યું નથી ? મેં કેટલી બધી ચપળતાથી અને સાવચેતીથી સરદાર સજ્જનની કન્યાનું હરણ કર્યું હતું ?

“ હા, તે દિવસે તમે બહુજ વખાણવા જેવું કાર્ય કર્યું એમાં તો જરાએ શંકા નથી. જો તે જીવાન વયમાં ન આવ્યો હોત તો તે સરદારની પુત્રી અત્યારે આ શુદ્ધાની માલેક બની ગઇ હોત. ખરેખર વજેસંઘ બાઇ ! તમે તેને માટે બહુજ લાયક છો. કારણ કે તમે મારા કરતાં બહુજ રૂપાળા છો.”

“ ના તેમ નહીં. આ બાબતમાં આપણે તેની મરજી પ્રમાણે કરત. તે આપણામાંથીજ જેને પસંદ કરત તેજ તેનો પતિ થાત.” આ સમયે તે બંને જણા ખૂબ રંગમાં આવી મદિરાના નિશામાં બોલતા હતા.

“ નારે ના. તેમ થવાથી તો અન્યાય થાત.” પાટલા ઉપરથી મદિરાનું પાત્ર ઉપાડી અજબ ફરી બોલ્યો—“ કારણ કે તુંજ તેનું હરણ કરી લઈ આવ્યો હોવાથી તેની ઉપર તારો હજી પણ જો આપણે તેને અહીં લઈ આવીશું તો તેની ઉપર તારોજ હક્ક રહેશે—તે તારીજ ધર્મપત્ની થશે.

મોટા બાઇ ! હું ખરું કહું છું કે તેની સાથે તમારું લગ્ન થશે તો હું બહુજ ખુશી થઇશ. તેને જાણા બાબી કહી બોલાવવાથી મને બહુજ સમાધાન અને આનંદ થશે.” એમ કહી ને પ્યાલામાંની મદિરા પી ગયો.

“ અને મને પણ આનંદ થશે પરંતુ તે સુંદર સુંદરી છે ક્યાં ? ”

“ મોટા બાઇ ! ઉતાવળા ન થાઓ. ઉતાવળે આંખા પાકતા નથી. હવે આપણે આપણા મનની મુરાદ બર લાવવા માટે આ સમય ઘણેજ સરસ છે.”

“ દહાણ કેવી રીતે ? ”

“જુઓ, કુમાર ચંદ્રસિંહનો તો બહુ ઘાટ ઘટાઈ ગયો અને તે જુવાન છોકરો લલિતસિંહ પણ અંધારા કેદખાનામાં પડ્યો પડ્યો અરણુની વાટ જોયા કરે છે. આપણું કામ સિદ્ધ કરવા માટે આ વખત બહુજ સગવડવાળો અને સરસ છે. આપણે જોત જોતામાં તેને અહીં લઇ આવીશું.”

“પરંતુ ફર્જનસિંહનું કેમ ? ઉપરાંત તેણે તેની ઉપર સખતમાં સખત ચોક્કી રાખી હશે. કારણ કે તેની સાથે તેનો વિવાહ કરવાનું પણ નક્કી થઈ ગયું છે. તે શિવાય તેનો બાપ સજ્જનસિંહ પણ એક કસાએથો અને શરવીર યોધ્ધો છે.

“આવી નકામી વાતોમાં કાંઈ ખસ નથી.”

એમ કહી અજબસિંહ એકદમ ઉભો થઇ ગયો અને પાટલા ઉપર જોરથી હાથ પછાડીને બોલ્યો—“બસ, હવે નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો ! આપણે તે સુંદરીને મેળવવાની આપણાથી બનતી તમામ કોશીશો કરીશું.”

“અને હું પણ કોશીશ કરીશ. હું તો તે અજબદુર્ગની ઉંચી દિવાલ ઉપરથી કિલ્લામાં ફૂટી પડીશ અને તે સુંદરીને ઉઘાડી લાવીશ.”

“તો હવે આપણો વિચાર નક્કી થઇ ચૂક્યો. પણ અજબ ! તે મન્યુત કિલ્લામાં આપણે શી રીતે પેસી શકીશું ? ત્યાં તો સખતમાં સખત પહેરો હશે તેનું કેમ ?”

“તેથી શું થઈ ગયું ? આપણે પહેરેશીરોથી જરાપણ ડરીશું નહિ. કિલ્લાના કમાડ ઉઘાડીને અંદર જઇ પહેરેશીરોના હાથપગ બાંધ્યા અને તેમના મોઢે હુંચ્યો માથો કે કામ ફેરવે ! પછી આપણે તેમાંથી એકને મારી નાંખવાની બીક દેખાડીશું એટલે તે આપણને અચુક તે સુંદરીના ચચનજીવનમાં લઇ જશે. પછી આપણે તેનું હરણ કરી અહીં લઇ આવીશું. બોલો, હવે અમાં કાંઈ કઠણ છે ખરું કે ?

“શું કઠણ ? અને તે પણ આપણા જેવા બહાદુરોને માટે ? કાંઈ પણ કઠણ હોઇ શકે ખરું કે ? અજબ ! તારો જો ખરેખર તેવોજ વિચાર હોય તો અત્યારે અત્યારે આપણે તેની કોશીશ કરીએ. નકામો વખત વીતાવવામાં સાર નથી. અત્યારે અત્યારેજ આપણા સૈનિકો-માંથી દસ બાર સશક્ત સ્વારોને સાથે લઇ તે તરફ જઈએ. આપણો વિશ્વાસ લાખો તે કિલ્લાના તમામ ખુલાખોશરાઓથી મહિતગાર છે. તે આપણી સાથે હશે તો આપણને કોઇપણ બાતની અડચણ અનુભવ નહિ. આપણને અત્યારનો વખત પણ સર્વ રીતે અનુકૂળ છે.”

અર્ધસિંહ કિલ્લામાં નથી, લલિતસિંહ કેદખાનામાં છે અને સરદાર સજ્જન તથા દુર્જનની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે તેઓ તો પડ્યા પડ્યા ઉધતા હશે.”

“આલો, હું સર્વ રીતે તૈયાર છું. શુભસ્ય શીઘ્રમ્ ?”

એમ કહી બંને જણા ઉઠ્યા. લાખાને બોલાવી નક્કી કરવા મુજબની આગ્રા આપવામાં આવી. થોડાજ વખતમાં બાર સશસ્ત્ર સ્વાર સિંહગુફાના દરવાજાની પાસે આવીને ઉભા રહ્યા. વજ્રેસંઘ અને અજયસંઘ, એ બંને પણ શસ્ત્રાશસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ દરવાજા ઉઘાડવા માટે જોઈતાં જરૂરનાં સાધનો લઈ તૈયાર થયા અને સિંહ-ગુફાના દરવાજા આવી પહોંચ્યા.

આ સમયે અર્ધી રાત થવાની લગભગ તૈયારી હતી. સિંહગુફાની એક ઓરડીમાં જાળીઆની પાસે વૃદ્ધ વનચરી નિસ્તબ્ધ થઈ બેઠી બેઠી વિચાર કરતી હતી. થોડા વખતમાં ત્યાંથી રવાના થનારા સશસ્ત્ર સૈનિકોને જોઈ તેને બહુજ અભયબી ઉપજી. તે બાબતમાં તે કાંઈક વિચાર કરે તે પહેલાં તો સર્વ સૈનિક સાથે તે બાંધાઓ ત્યાંથી—અજયદુર્ગ તરફ—રવાના થઈ ગયા. જોતજોતામાં તે સર્વ લોકો ત્યાંથી અદ્રશ થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

“જવા દો, તે શૂરવીર ચોક્કો છે !”

અજયદુર્ગનો ત્યાગ કરતી વખતે લલિતસિંહની જે સ્થિતિ થઈ—તેના પ્રેમભય અંતઃકરણ ઉપર નિરાશાનો જે સખત આઘાત થયો તેનું શબ્દ ચિત્ર ચિતરવા આ લેખિની અસમર્થ છે. તેના વિચારોનું તોફાન એટલું બધું તો જબરદસ્ત હતું કે તે સમયે તે સહન કરવાની શક્તિ તેનામાં નહોતી. પોતાના વિચારોની જેવીજ ગતિ તેણે પોતાના અશ્વને આપી હતી. પોતે શું કરે છે, એ વિચારે તેના હૃદયને સ્પર્શ પણ કર્યો નહિ. તેના ઉપર પ્રેમ કરનાર કે સ્નેહ રાખનાર સંસારમાં કોઈ ન હોવાથી તેના મને સર્વ સંસાર શૂન્ય થઈ ગયો હતો. પોતે જે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે, તે જોઈ પોતાના પરમ પવિત્ર પ્રેમના સ્થાનરૂપ પ્રભાવતીને આનંદ થયા વિના રહેશે નહિ, એ વિચાર મનમાં આવવાથી તેના અર્શાત અને બેચેન હૃદયનું જરા દહીં જેવું—સમાધાન થતું.

લલિત જ્યારથી સાધારણ રીતે કાંઈક સમજવા લાગ્યો હતો. ત્યારથીજ તેનું હૃદય પ્રભાવતીના લોકોત્તર ગુણો તરફ ખેંચાયું હતું. પછી તેના નૈસર્ગિક સૌંદર્યની તેના ચિત્ત ઉપર છાપ પડી અને પછી તે વારંવાર તેના સહવાસમાં આવવાથી તે છાપ સજ્જડ થઈ મઠ, તે તેને અનહદ પ્રેમથી ચાહવા લાગ્યો અને આખરે તેનો અન્ત પણ આવી ગયો. તે પ્રેમને માટે તેણે પોતાની ઉજ્જવલ કીર્તિ અને કાર-કીર્દિ ઉપર કલંકનો કાળો ડાઘ લગાડી લીધો હતો છતાં તે બાબતમાં તેને કાંઈ પણ લાગી આવતું નહોતું.

જ્યારે લલિતસિંહ અને સ્વારોની સાથે કિલ્લાની બહાર આવ્યો ત્યારે મધ્યરાત થઈ હતી. તેઓ કિલ્લામાંથી જે રસ્તે બહાર પડ્યા તે રસ્તો સિંહગુફાની પાસેજ થઈને જતો હતો. તેઓ જંગલની હદમાં પહોંચતાંજ દૂરથી ઘોડાઓના પગલોની અવાજ તેમના સાંભળવામાં આવ્યો. એટલે લલિતની સાથે આવેલા સ્વારોએ પોતાના ઘોડા ઉભા રાખ્યા અને આટલી રાત્રે કોણ આવે છે, તે જોવા માટે ઝાડીના-જંગલના-એક નાકા ઉપર આવીને ઉભા રહ્યા. ઘોડાજ વખતમાં બાર ઘોડેસ્વારોની ટુકડી તે સ્વારોની પાસે આવી. તે સ્વારોને જોઈ ત્યાં આવેલી ટુકડીના નાયકે પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખ્યો અને બીજા સ્વારોને ઘોડા ઉભા રાખવાનો હુકમ કર્યો.

“આ તો સિંહગુફાના માલિકો છે !” નક્ષત્રોના ઝાંખા પ્રકાશમાં વજ્રેસંઘ અને અબ્જયસંઘને ઓળખી લલિતના સ્વારો એકદમ અન્યથાથી બોલી ઉઠ્યા.

“કોણ ? પ્રભાવતીનું હરણ કરી જનાર દુષ્ટ હુંદારાઓ આવ્યા છે ?” પોતાના ઘોડાને આગળ કરી લલિતે કહ્યું.

“એ કોણ બોલ્યું ? લલિતસિંહ કે ?” વજ્રેસંઘે અનહદ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું. જેને પોતે આ સમયે કેદખાનામાં પડેલો સમજતો હતો તેને ત્યાં જોઈ તેને અન્યથા ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. તે એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો-“લલિતસિંહ ! ઘણું કરીને હવે તું મારા હાથમાંથી છુટી શકીશ નહીં. તે દિવસે તેજ વયમાં પડીને મારું કામ તમામ બગાડી નાંખ્યું હતું.”

“હા. હુંદારાના સરદાર ! તે હુંજ છું અને તારે આવા નિંદનીય કાર્યથી શરમાવું જોઈએ. તું પોતાને શરતીર કહેવરાવે છે અને આવા નીચ કૃત્યો કરે છે તે તારા શૌર્યને લાંછન લગાડનાર છે.”

“તેનો વિચાર મારે કરવાનો છે !”

એમ કહી તેની સાથે લડવા માટે વજ્રેસંઘ તેના ધોડાની પાસે પોતાનો ધોડો લઈ ગયો.

“ ઓ લુટારા ! ધણી સારા રીતે પૂરેપૂરો વિચાર કર નહો તો તારે પરતાવું પડશે. ”

“ ઓ નાદાન છોકરા ! ખસ કર. શું તું આ બહાદુરના પરાક્ર મને નથી જાણતો ? ”

એમ કહી તેણે લલિતસિંહ ઉપર પોતાનો બાક્ષો ઉઘામ્યો. તેની દરેક હિલચાલ ઉપર લલિતની પૂરેપૂરી નજર અને ધ્યાન હતું. લલિતસિંહે તેના ધોડાના મોઢા ઉપર એવા તો જોરથી એક પાટું માર્યું કે જેથી તે ધોડો જેટલા જોરથી આગળ દોડી આવ્યો હતો તેટલા જ જોરથી પાછો હટી ગયો.

“ વજ્રેસંઘ ! જો તારી ધ્રુવજા મારી સાથે લડવાનીજ હોય તો ચાલ, તું એકલોજ આગળ આવી જા ! ”

“ ઠીક છે-તું પણ તૈયાર થઈ જા ! ” એમ કહી તેણે પોતાના સ્વારોને આપા થઈ જવાનું કહી પોતે પુનઃ લલિતની ઉપર હુમલો કરવા આગળ ધસી આવ્યો, તે બહુજ દમ્ભામથી આગળ આવ્યો. તેને સામે આવેલો જોતાંજ લલિતસિંહે એકદમ તરવાર મ્હાનું બહાર કાઢી. લલિત પાસે તરવાર શિવાય ખીલું કંઈ પણ શસ્ત્ર નહોતું. તેની સામે લડવા આવેલા સર્વ સૈનિકો તમામ શસ્ત્રોથી સજ્જ થયેલા હતા. પોતાના દુશ્મનની પાસે પુષ્કળ સૈનિકો છે, તેઓ કસા-એલા થોદાઓ છે-સશસ્ત્ર છે-એજ આખતમાં તેને કાંઈ પણ લાગ્યું નહિ. ઉલટો તેને એક જાતનો મુગ્ધ આનંદ થયો. પ્રભાવતી તરફ તે જે નીચતાથી વર્ત્યો છે તેને માટે શિક્ષા કરવાનો પોતાને પ્રસંગ મળ્યો, એ વિચાર તેને આવવાથી ખરેખર લલિતના આનંદનો અવધિ થયો. થોડાજ સમયમાં તે આનંદમાં એટલો અધો તો વિચિત્ર ફેરફાર થઈ ગયો કે-આ વખતે સાક્ષાત્ પ્રભાવતી તેની પાસે ઉભી છે અને તે વજ્રેસંઘે પોતાના કરેલા અપમાનનો અદક્ષો ક્ષેવા પોતાને અત્યંત આજીજીથી કહે છે-એમ તેને લાગવા લાગ્યું. એજ વિચારમાં તેણે એકદમ પોતાની સમશેરને મ્હાનમથી બહાર કાઢી.

લલિતસિંહ સાથે યુદ્ધની શરૂઆત થતી વખતે તેના પરિણામની આખતમાં વજ્રેસંઘ બહુજ એકિર જણાતો હતો પરંતુ થોડાજ વખતમાં તેનો તે ભ્રમ દૂર થઈ ગયો. લલિતસિંહ દેખાવમાં જો કે જીવાન હોતો પણ તેનામાં અસાધારણ શરવીરતા છે, એ વાત થોડાજ

સમયમાં વળેસંધના જાણવામાં આવી ગઇ. વિદુલ્લતા પ્રમાણે તે બંનેની સમશેરો ચમકવા લાગી. બંને જાણ્યો એક બીજા ઉપર બહુજ સંક્રાંતિ અને કુશળતાથી વાર કરવા લાગ્યા. લલિતસિંહનું યુદ્ધકૌશલ્ય જોઇ અજબસંધ અને તેના સૈનિકો આશ્ચર્યચકિત થયા વિના રહ્યા નહીં. લલિતની સાથે આવેલા બંને સ્વારોને આવા મહાન શસ્ત્રીરને પોતે પોતાના માલિકના હુકમ ઉપરથી મારી નાંખવાના હતા, એ બાબતમાં બહુજ શરમ આવી. આવા શસ્ત્રીર યોદ્ધાની ઓથમાં રહી પોતે પણ યુદ્ધ કરવું, એવો વિચારો પણ તે બંને સ્વારોના મનમાં આવ્યો. તે બંને જાણ્યો ધણો વખત સુધી બહુજ કૌશલ્યથી યુદ્ધ કરતા હતા. લલિત પોતાના હરીફ ઉપર એક જબરદસ્ત વાર કરવાની ઉત્સુકતાથી વાટ જોતો હતો. આખરે તેને તેવો વખત મળ્યો અને તેણે પણ બહુજ સાવચેતીથી તેના સત્વર લાભ લીધો. તેણે બહુજ શૌર્યથી તેની ઉપર તરવારનો એક એવો તો વાર કર્યો કે જેથી વળેસંધના હાથમાંની સમશેર આવે જઇ પડી. શસ્ત્રરહિત થતાંજ વળેસંધ ગમરાયો-ગુંચવાયો. તે સમયનો લાભ લઈ લલિતે તેના મસ્તક ઉપર એવા જોરથી એક મુઠ્ઠિપ્રહાર કર્યો કે જેથી વળેસંધ તત્કાળ જોભાન બની ઘોડા ઉપરથી નીચે પછપડ્યો. “ શસ્ત્રરહિત શત્રુ શરણે આવેલા જેવો છે. ” મૂર્ચ્છા આવીને પડેલા વળેસંધ તરફ ધસારો કરી લલિતસિંહે અજબસંધને કહ્યું.

પોતાના ભાઈની આવી સ્થિતિ થએલી જોતાંજ અજબસંધ શા વિચારો કરતો હતો ? પોતાનો ભાઈ પડ્યો એમ તેને લાગ્યું અને તેના સ્વારોને લાગ્યું કે-પોતાનો માલિક પડ્યો. તે સર્વેએ એકદમ બહુજ જોરથી લલિત ઉપર હુમલો કર્યો. તે વખત બહુજ કટાકટીનો હતો. એકદમ પોતાની આસપાસ ઘેરો પડેલો જોઇ લલિત થોડી વાર ગુંચવાયો. તેની આ સ્થિતિ તેની સાથે આવેલા બંને સ્વારોના ધ્યાનમાં આવતાંજ તેઓ પોતાના માલિકના હુકમને બૂલી જઇ એકદમ લડવા માટે કૂદી પડ્યા.

“ ઝો દુષ્ટ તેં મારા ભાઈનું આ શું કર્યું ? ” લલિત ઉપર વાર માટે પોતાની સમશેર ઉગારી અજબસંધે કહ્યું.

“ તેને યોગ્ય સજા કરવામાં આવી છે. ” તેનો વાર પોતાની તરવાર ઉપર ઝીલી લઇ લલિતે શાન્તપણે જવાબ આપ્યો.

ફરી તરવારો ખમડવા લાગી. પોતાના માલિકે લલિતને અટકાવે તે જોતાંજ બીજા બધા સૈનિકો લલિતના એ માણસો ઉપર ધસી પડ્યા. ”

યુદ્ધ વધારે વખત ચાલ્યું નહિ. થોડીજવારમાં તે બધા સ્વારો મરાયા. તે જોતાંજ-લલિતની હિંમત જરા જરા ઊઠવા લાગી. હવે પોતે આટલા બધા-પોતાથી આરમણા દુશ્મનની સામે પોતે ટકી શકશે નહિ, એમ તેને લાગવા લાગ્યું. એક પળને માટેજ પોતાની ઉપર આવનારા બળકંડર સંકટનો વિચાર કરી એકદમ લલિતસિંહે પોતાના ઘોડાને એડી મારી અને પોતાની આસપાસ પડેલા ઘેરાને તોડી તે બહુજ વેગથી, વાયુના વેગથી નીકળી ગયો.

“યોભી જાઓ. કાંઈ પણ તેની પુંડ પકડશે નહિ.” પોતાના કેટલાક સ્વારોને તેની પુંડ પકડતા જોઈ અજબસંધ મોટેથી બોલી ઉઠ્યો. તે ફરી બોલ્યો—

“તેને જવા ઘો જીવાન એક મહાન્ શરવીર યોધો છે—તે દુશ્મન છે પણ દાનો છે. તે એકલાની ઉપર આર જણાઓએ હુમલો કર્યો, એ શરવીર પુરુષનું લક્ષણ નથી. તેને સુખેથી જવા ઘો. તે અત્યાર સુધી ખરેખર મારા મોટાભાઈ અને મારી સાથે બહુજ વીરતાથી લડ્યો છે. તે નાનો છે છતાં તેનામાં શક્તિ વધારે છે અને તે એક વીરપુરુષ છે—મહાન્ શરવીર—યોધો છે ! માટે તેને જવા ઘો. તેની પુંડ પકડવાની જરૂર નથી.”

એમ કહી તે બેભાન થઈ પડેલા પોતાના માછની પાસે ગયો.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

“પાછો કિલ્લામાં ચાલ્યો જા !”

દુશ્મનોના ઘેરામાંથી છટકીને વાયુ વેગે લલિતે પોતાના ઘોડાને દોડતો મૂકી દીધો. તેણે થોડાજ વખતમાં એક જગલમાં પ્રવેશ કર્યો પણ પોતાના ઘોડાને યોભાવવાનો જરા પણ પ્રયત્ન કર્યો નહિ. પોતાના સ્વાર તરફથી ગમે તેવા વેગે જવાની—અને ગમે ત્યાં લઈ જવાની—છુટ મળતાંજ તે ઘોડો ચમક્યો. થોડીવારમાંજ તે લલિતના કાબૂમાંથી જતો રહ્યો. તે એટલી બધી ગીચ ઝાડીમાં થઈને દોડવા લાગ્યો—એટલા બધા વેગથી દોડવા લાગ્યો—કે પોતાને પોતાનો ઘોડો કંઈ તરફ લઈ જાય છે, કંઈ દિશાએ જાય છે, તે લલિતના ધ્યાનમાં આવી શક્યું નહીં. વચમાં વચમાં રસ્તાની આજુબાજુ આવેલા વૃક્ષની ડાળીઓ તેના હાથ ઉપર અને મસ્તક ઉપર લાગવા માંડી ~~લલિતસિંહે~~ લલિતસિંહે ઘોડાને યોભાવવાની કોશીશ કરી પરંતુ તેમાં

તે સફળ થયો નહિ. તે બહુ ગએલો પ્રાણુ તેના કબજામાં ન આવ્યો તે નજ આવ્યો. તે દોડેજ જતો હતો. આખરે કોણુ જણે શાએ કારણથી ઘોડો પોતાની મેળેજ એકદમ યોગી ગયો. તરતજ લલિત ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. પોતે ક્યાં આવી ચડ્યો છે, તે જાણવા માટે તેણે ચારે તરફ નજર ફેરવી. ત્યારે તે જગ્યા જાણીતી છે, એમ તેને જણાયું. ત્યાંથી લગભગ દોડસો હાથ છેટે તેને સ્કાટિકસ્ટાંબ દેખાયો.

તે તરફ તેની નજર જતાંજ ઘોડા દિવસ પહેલાં પોતે એક દુર્ભાગી મનુષ્યની પાછળ પાછળ અહુત શક્તિની પ્રેરણાથીજ આવા રાત્રિના બયાનક સમયે અહીં આવ્યો હતો, એ વિચાર તેને આવ્યો. સ્વાભાવિક રીતે લલિતસિંહના હૃદયમાં તે સ્તાંબને માટે પૂજ્યપુદ્ધિ અને સન્માનપુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ. પોતે એકાદ પૂજ્ય મનુષ્યના નિવાસ-સ્થાનમાં આવ્યો છે, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તેજ સ્થાને મહુમ અજયદ્વર્ગાધિપતિ કિશોરસિંહ અને તેની ધર્મપત્નીના ખુબ થયા હતાં, એટલુંજ તે જાણતો હતો. સરદાર કિશોરસિંહ અજયદ્વર્ગના અધ્યક્ષના અધિપતિ દુર્જનસિંહનો મોટો ભાઈ હતો. તે શિવાય તે બાળપણમાં તે કાંઇ પણ જાણતો નહોતો. તે જેમ જેમ તે સ્તાંબ તરફ જોવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના પ્રત્યે તેના મનમાં વધારે ને વધારે પૂજ્યપુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવા લાગી. ઘણો વખત થઇ ગયો છતાં તે, તે સ્તાંબ તરફ એકાગ્રચિત્તે અને એકાગ્રદષ્ટિએ જોઇ રહ્યો. લલિતની દષ્ટિ તે સ્તાંબ તરફ અચળ થઇ. એટલામાં તે સ્તાંબની આસપાસ ચમત્કારિક પ્રકાશ ફેલાયો.

ધીમે ધીમે તે પ્રકાશ તેજસ્વી થતો ગયો. થોડીજવારમાં તે સ્તાંબની પાછળથી એક પુરુષની અને એક સ્ત્રીની એમ બે આકૃતિઓ આગળ આવવા લાગી. લલિતસિંહે તે તરફ જોતોજ હતો. ફક્ત તેનો ઘોડો મોટેથી ખુખારા કરતો હતો. થોડાજ વખતમાં તે આકૃતિ લલિતની પાસેજ આવીને ઉભી રહી અને આશિર્વાદ આપતી હોય તેમ પોતાનો હાકડા જેવો હાથ તે સ્ત્રી આકૃતિએ ઉંચો કર્યો. પછી તે આકૃતિએ પોતાના હાથની આંગળીઓના ટચાકા ફેડ્યા. તેનો અવાજ લલિતસિંહના સાંભળવામાં આવ્યો. તે સ્ત્રી આકૃતિ પાછી વળી. ત્યાર પછી બીજી આકૃતિ તેની પાસે આવી. આ આકૃતિને લલિતસિંહે જેએલી હાવાથી તેનો તેને જરા પણ ભય લાગ્યો નહિ. તે આકૃતિએ આગળ આવીને પોતાનો હાથ તેની નજર ઉપર મૂક્યો.

અન્યદૂર્ગ તરફ ઇશારત કરી. તેનો અર્થ પ્રથમ તો લલિતસિંહના ધ્યાનમાં આવ્યો નહિ. ફરી તે આકૃતિએ અન્યદૂર્ગ તરફ હાથ લાંબાવી ઇશારત કરી અને તેનો અર્થ તત્કાળ લલિતના નાણુવામાં આવી ગયો. તે શું? એજ કે—“પાછો કિલ્લામાં ચાલ્યો જા!”

આવો અર્થ લલિતના ધ્યાનમાં આવતાંજ તે આશ્ચર્યચકિત થયો અને બહુજ ગુચવાઈ ગયો. પોતે કેદખાનામાંથી નહાસી જતો હોવાથી હવે ત્યાં શી રીતે જવું, એવો વિચાર આવવાથી તે જરા ગુચવાયો—મુંઝાયો. લલિતસિંહની આવી સ્થિતિ તરફ જરાએ ધ્યાન ન આપતાં તે આકૃતિ ફરી ફરીને ઇશારત કરવા લાગી. ત્યારેજ લલિતસિંહને ખાત્રી થઇ કે પોતે એક દૈવિ-ચમત્કાર જુએ છે. તે તરતજ પાછો ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો. તે સાથેજ ઘોડો અન્યદૂર્ગના રસ્તે પોતાની મેજેજ ચાલવા લાગ્યો. લલિતે પાછું વાળીને તે સ્ક્રીટિકરતબ તરફ જોયું તો તેણે એક પળ પહેલાં જોએલા દેખાવ-માંથી ત્યાં કાંઈ પણ નહોતું! તે ધીમે ધીમે અન્યદૂર્ગની પાસેને પાસે આવવા લાગ્યો. પોતાને પાછા કિલ્લામાં ચાલ્યા જવાનું કહેવામાં તે અહ્લુત આકૃતિનો શો ઉદ્દેશ હશે, એ ખાખતમાં તેને કાંઈ પણ કલ્પના થઇ શકતી નહોતી. પોતે કેદખાનામાંથી પોતાના ઉજ્જવળ નામને લાગેલું કલક ચોચ રીતે ઘોષ નાંખ્યા શિવાય એક કાયરની જેમ ત્યાંથી નહાસી જાય છે, એ વાત તે આકૃતિને ખત્રી નહીં હોય. તેથી તેણે પાછા કિલ્લામાં જવાનું સૂચવ્યું હશે, એમ તેણે પોતાની શંકાનું સમાધાન કર્યું. શું તે સમાધાન સત્ય હતું?

કિલ્લાના પ્રવેશદ્વાર પાસે આવતાંજ તેને કિલ્લામાંથી મોટ મોટી ખુમો સંભળાઇ. તે સંભળી લલિતસિંહને બહુજ અન્યયખી લાગી. એટલામાં તો મૂર્છિત થએલી પ્રભાવતીને લઇ એકાએક વજેસંધ કિલ્લાના દરવાજામાંથી બહાર આવ્યો. તેને જોતાંજ કિલ્લામાં અનેલા બનાવની ખાખતમાં લલિતસિંહે કલ્પના કરી લીધી.

ખીજએલા સિંહની જેમ ગર્જના કરતો લલિતસિંહ પ્રભાવતીને વજેસંધના હાથમાંથી છોડાવવા માટે ઘોડા ઉપરથી એકદમ નીચે કૂદી પડ્યો.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

ધર્મ કરતાં ધાડ !

“ઓ ગુદમી હુંટારા ! ઉભો રહે !”

આ પ્રમાણે લલિતસિંહે તે હુંટારા વજ્રેસંધને કહ્યું. તે સાંભળી વજ્રેસંધ એકદમ ચમક્યો. પોતે મહા મહેનતે મેળવેલો શિકાર હાથમાંથી છટકી જશે, એમ લલિતસિંહને જોતાંજ તેને જણાઇ આવ્યું. છતાં તેણે હિંમત છોડી નહીં. પોતાની ડાબી બગલમાં મૂકિત થએલી પ્રભાવતી મજબૂત પકડી અને જમણા હાથમાં તરવાર લઇ તે લલિત ઉપર ઉગામી અને બોલ્યો—“ઓ છોકરા ! તું ફરી મારા રસ્તામાં આવેા આવ્યો. આજે હું તને તેનો સ્વાદ ઘણીજ સારી રીતે ચખાડીશ. વારે વારે મારા રસ્તામાં આવી મને નડતારા કાંટાને હું જડમૂળમાંથી ઉખેડીને તેના સંસારમાંથી સદા સર્વદાને માટે નાશ કરી નાખીશ. હવે લલિત ! આ મારો ધા સંભાળ !” એમ કહી તેણે પોતામાં જેટલી શક્તિ હતી તેટલી એકઠી કરી લલિતની ઉપર તરવારનો વાર કર્યો.

તત્કાળ એક નિમિષમાત્રનો પણ વિલંબ ન કરતાં લલિતસિંહ લગભગ પાંચ હાથ દૂર ખસી ગયો અને વજ્રેસંધનો વાર ખાલી ગયો. જો તે ધા લલિત ઉપર પડ્યો હોત તો લલિતના સોએ સો વર્ષ પૂરાં થઇ જત. પોતાની ઉપર કેવો પ્રસંગ આવ્યો છે, તે ધ્યાનમાં આવતાંજ લલિતના શરીરમાં અપાર શૌર્યનો સંચાર થયો. તરતજ લલિતની વિજયી તરવાર વિદ્યુદ્ધતા પ્રમાણે ચમકવા લાગી. પોતાનો પહેલો વાર ખાલી ગયો છે, તે જોતાંજ વજ્રેસંધે ફરી પોતાની તરવાર હવામાં ચમકાવી. લલિતસિંહ તેના ઉપર વાર કરે તે પહેલાંજ વજ્રેસંધનો ખીજો વાર તેની ઉપર આવ્યો અને તે લલિતસિંહે પોતાની સમશેર ઉપર ઝીલી લીધો. તે સાથેજ બન્ને તરવારોમાંથી ખણ્ણુ એવો અવાજ નિકળ્યો. તે સાથેજ વજ્રેસંધના હાથમાંની તરવાર દૂર જઇ પડી. પોતાના મોટાભાઇને અચ્ચરહિત થએલો જોતાંજ અજબસંધ અને તેનો નોકર લાખો, બન્ને જણા તેની મદદે દોડી આવ્યા. તે બન્ને જણા એકદમ-વજ્રેસંધને એકદમ-બાળુએ ખસેડી દઇ લલિતસિંહની સામે આવીને ઉભા રહ્યા. ત્યારે લલિતસિંહ સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઇ. જો તે વજ્રેસંધ તરફ ધ્યાન ન આપે તો તેના પ્રાણ સમાન પ્રિય પ્રભાવતીને તે લઇ જાય.

જે અન્નપ્રસન્ન તથા લાખા તરફ ધ્યાન ન આપે તો પોતાના પ્રાણ દરાઈ જાય. તે વખતે તેના શરીરમાં એટલું બધું તો શૌર્ય આવ્યું કે તે ત્રણેને ભારે થઈ પડ્યો. લાખાને તરવારના એકજ ધાથી તેણે જમીન ઉપર પછાડ્યો અને પછી બહુજ સફાઈથી અન્નપ્રસન્ન ઉપર બે વાર કર્યો. આ વખતે તે યુવક યોધો ખીજ યમરાજની જેવો લાગતો હતો. અન્નપ્રસન્ન જે કે શરવીર હતો છતાં તે લલિતના વાસ્તે રોડી શક્યો નહિ. તેના જમણા હાથ ઉપર સખત ધા થયો. તે સાથેજ તે નિક્ષેપ થઈ પૃથ્વીમાતાના પ્રેમમય ખોળામાં પોઢી ગયો. એટલામાં વજ્રેસંધના ખીજ બે સ્વારો કિલ્લામાંથી બહાર આવ્યા અને તેમણે લલિતસિંહ ઉપર સખત હુમલો કર્યો. પરંતુ યોડીજ વારમાં તેમનાં મરતકો હવામાં ઉડી ગયાં અને ધડ ધડ કરતા કે જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યા. ત્યાર પછી લલિત વજ્રેસંધ તરફ દોડ્યો. તેની સાથે લડીને આખરે તે બેભાન બની જતાંજ તેના આહુપાશમાંથી પ્રભાવતીને તેણે લઈ લીધી. તેજ વખતે તે ભયભીત ભામિનીએ આંખો ઉઘાડી. પોતે લલિતસિંહના-પોતાનો છુટકારો કરનાર પરિચિત પ્રિયતમ લલિતસિંહના-આહુપાશમાં છે, તે જોઈ તેણે એક આનંદનો ધ્વનિ કર્યો અને અનુપમ-અવર્ણનીય-આનંદના આવેગમાં આવી જઈ પોતાના બન્ને હાથ તેના ગળામાં નાંખી તેની સાથે વિરોધ ગઈ.

આ સુખદ સ્થિતિ વધારે ટકી શકી નહીં. આખા દુર્ગમાં એક સરખી રીતે ગડબડ થતી જોઈ વજ્રેસંધના સ્વારો કિલ્લામાંથી બહાર આવ્યા. આટલા વખતમાં પોતાનો માલેક પ્રભાવતીને લઈ બહુજ દૂર જઈ પહોંચ્યો હશે, એમ તેમને લાગતું હતું પણ તે તેમનો ભ્રમ કિલ્લામાંથી બહાર આવતાંજ દૂર થઈ ગયો. ત્યાંનો ભયંકર દેખાવ જોઈ તે સ્વારો સ્તંભિત થઈ ગયા. વજ્રેસંધ હતવિર્ય થઈ એક બાળુએ પડ્યો છે, ખીજ બાળુએ રક્તથી ખરડાએલો અન્નપ્રસન્ન પડ્યો છે, તેમની આસપાસ ખીજ ત્રણ સ્વારોનાં લોહીમાં તરભોજ થએલાં મડદાંઓ પડ્યા છે અને લલિતસિંહ પ્રભાવતીને પોતાની બાથમાં લઈ તે ભયંકર દેખાવ જોતો નિર્ભયપણે અચળ પર્વતની જેમ ઉભો છે, એવો તે રૌદ્રસમય દ્રશ્ય જોઈ તેઓની મતિ મુંઝાઈ ગઈ.

દુશ્મનના ખીજ સશસ્ત્ર સૈનિકોને આવેલા જોતાંજ લલિતે પ્રભાવતીને પોતાની પાછળ ઉભી રાખી અને બોલ્યો—“પ્રભાવતી! હોંનિત નહોં. મારી પાછળ નિશ્ચિંત થઈને ઉભી રહે.

જ્યાં સુધી મારા શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું તારો એક પણ વાળ વાકો થવા દઈશ નહીં, માટે પ્રભા ! તું નિર્ભય થઈ જા !” એમ કહી તેણે પુનઃ પોતાની વિદ્યુલ્લતાની જેમ ચમકતી સમશેર હવામાં ફેરવી.

અહાહા ! તે વખતનો દેખાવજ અવર્ણનીય હતો. ભયભીત થએલી કુમારિકા તે શરવીર-લલિત-ને વિજય મળે તે માટે અનન્ય ભાવે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી પવિત્ર દેવાંગનાની જેમ તેની પાછળ ઉભી હતી. તેના કેશકલાપ છુટા થઈ નિતંબ ભાગ સુધી પ્રસરી ગયો હતો. કોમળ કેશ વિખરાઈ જઈ તેના ગુલાબી ગાલ ઉપર આવેલા હોવાથી તે સમયે તેના મુખને-જે કે તે ભયથી નિસ્તેજ થયું હતું છતાં તે ઉપર કોઈક અનેક-સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. તેણે ઉન્નવલ-ધવલ વસ્ત્ર પરિધાન કરેલાં હોવાથી સાક્ષાત્ યુદ્ધદેવીજ પોતાના પ્રિય યોદ્ધાને ઉત્તેજન આપવા ત્યાં હાજર થઈ હોયની, એવો ભાસ થતો હતો. દુશ્મનોના રક્તથી સર્વ શરીરે રંગાયેલા લલિતસિંહ દુશ્મનોના હૃદયના રક્તામૃતનું પાન કરવા માટે ઉત્સુક થએલી યુલુક્ષિત (ભૂખી) થએલી પોતાની-ચમરાજની જિહ્વા જેવી-સમશેર જમણા હાથમાં મજબૂત પકડીને ત્યાં ઉભો હતો.

પોતાના માલેકોની થએલી દુર્દશા જોઈ તે સશસ્ત્ર સૈનિકો લલિતસિંહ ઉપર હુમલો કરવા તેની પાસે આવવા લાગ્યા. પોતાની જવાબદારી અને જોખમદારીને સારી રીતે જાણી લઈ તે જુવાન યોદ્ધો દુશ્મનોની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. થોડીજવારમાં તેણે પોતાના દુશ્મનોમાંથી એને ઓછા કરી નાંખ્યા. એટલામાં પ્રભાવતીએ એક હૃદય ભેદક કારમી ચીસ પાડી. લલિતની ઉપર એકદમ ચારે તરફથી થનાર અચકર તરવારના વાર જોતાંજ તે નાહિંમત બની ગઈ. લલિતે દુશ્મનોના વાર ચુકવવા માટે પોતાની તરવાર આડી ધરી. આ વખતે લલિતનું કમનસીબ જગી ઉઠ્યું. તેની તરવાર એકદમ તુટી ગઈ અને થોડીજ પળમાં તે એભાન બની પ્રભાવતીના પગની પાસેજ પડકાઈ પડ્યો. એટલે ફરી પ્રભાવતીએ એક કારમી ચીસ પાડી. આવી રીતે લલિતસિંહને ધર્મ કરતાં ધાડ નડી !

પ્રકરણ ૩૬ મું.

લલિતસિંહનું શું થયું ?

ન્યારે લલિતસિંહ શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મધ્યા સમય થયો હતો. પોતે ક્યાં આવ્યો છે, તે જોવા-જાણવા—માટે તેણે ચારે તરફ નજર ફેરવી. તે અજ્યઘ્વર્ગમાંના પોતાનાજ ઓરડામાં એક શય્યા ઉપર પડ્યો હતો. તેના મસ્તકે ઘોળો પાટો બાંધેલો હતો. પોતે અડી શી રીતે આવ્યો, તેનીજ તેને કદપના થતી નહોતી. કદાચિત્ પોતે સ્વપ્નમાં હોય અને પહેલાંની જેમ કોઈ દેવી ચમત્કાર જોતો હોય એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તેણે આંખો બંધ કરી લીધી. એટલામાં પોતે જે પલંગમાં સુતો છે, તેનો પડદો ખસેડવાનો તેને ભાસ થયો. તેણે આંખો ઉઘાડીને જોયું તો તેને દેખાયું કે પ્રભાવતીની પરિચારિકા મધુરી પોતાની તરફ શક્તિ મુદ્રાએ જોતી ઉભી છે. લલિતે ફરી આંખો ઉઘાડી. તે જોઈ મધુરીને બહુ હર્ષ થયો. તેણે એકદમ પાંધું વાળીને ત્યાં આવેલા વૃદ્ધચારણ તરફ જોયું અને આનંદથી બોલી—“ગુઓ—ગુઓ, ચારણરાજ ! લલિતસિંહ શુદ્ધિમાં આવ્યા.”

“ ચૂપ રહો ! બહુ મોટેથી ગુઓ ન પાડો ? ” એમ કહી તે ચારણ લલિતની શય્યા પાસે આવ્યો. તેણે થોડો વખત મુધી લલિત તરફ પ્રેમભરી નજરે જોયું અને બોલ્યો—“હે પરમાત્મા ! તને ધન્ય છે. તારી લીલા અકળ, અગમ્ય અને અગોચર છે. મધુરી, હવે આપ-ત્તિનો અન્ત થયો. હવે ખરેખર આ નીરોગ થશે. ”

“ પ્રભાવતી સહિસલામત છે ને ? ” લલિતે અત્યંત ધીમે સ્વરે પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેના તરફથી થએલો પ્રશ્ન જો કે ઘણોજ ધીમે હતો છતાં પોતે પૂછેલા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર સાંભળવા પોતે કેટલો બધો ઉત્સુક છે, તે દેખાડતો હતો.

“ હા. કુમાર ! પ્રભાવતીજા સુરક્ષિત છે. તે તમારે લીધેજ આજે સુરક્ષિત છે; તમે તેના ઉપર કરેલા ઉપકારોનું હજી પણ તે તેના પિતાની પાસે-સ્મરણ કરે છે. તે દુષ્ટના હાથમાંથી તેને છોડાવતી વખતે જે શૌર્ય તમે ગળવ્યું હતું તેના તે એક સરખી રીતે ગુણગાન કર્યા કરે છે. લલિત ! તમારા લોકાત્તર શૌર્યથી તેની તે વિકટ પ્રસંગમાંથી મુક્તિ થઈ નહીં તો આજે કાણ જાણે શું એ થાત ? ”

~~હોનાર મધુરી !~~ તું જો આમ બોલ બોલ કરતી રહીશ તો.

તેથી તેઓને નુકસાન થશે.” મધુરીને બોલતી અટકાવી વૃદ્ધ ચારણે વચમાંજ કહ્યું.

“ નહીં. આપની સમજ ફેર થાય છે. જે વાતોથી તે અજાણ્યા છે તે વાતો જો તેમને કહેવામાં નહીં આવે તો તેથી નુકસાન થશે. ”

“ શો ખનાવ બન્યો તે આપણા સરદાર સાહેબના જાણવામાં આવ્યો છે ? ” લલિત ફરી પૂછ્યું.

“ હા, પ્રભાવતીઆએ તેમને તમામ હકીકત કહી સંભળાવી છે. તમે એકલાએજ અનેક સશસ્ત્ર સૈનિકો સાથે બહુજ શરવીરતાથી યુદ્ધ કર્યું તે તમામ વાત સરદાર સાહેબના જાણવામાં આવી ગઈ છે. તે વાત સાંભળી લલિતને એક ક્ષણને માટે આનંદ થયો. પ્રભાવતીના છુટકારામાં પોતે કારણભૂત થયો તેથી તેને પ્રથમથીજ આનંદ તો થતોજ હતો અને તેમાં પણ મધુરીની વાત સાંભળી-પોતાની પ્રિયતામાં પ્રભાવતીના મુખે પોતાની શરવીરતાનું થએલું વર્ણન સાંભળી-તેને કેટલો બધો આનંદ થયો હશે, તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. તે આનંદમાં આવી જઈ આંખો બંધ કરી શાન્ત થઈ પડ્યો.

“ પણ તે ચાંડાળો એકાએક કિલ્લામાં કેવી રીતે આવ્યા ? ” થોડીવાર ચુપ રહ્યા પછી લલિતે પૂછ્યું.

“ તે હું તમને કહું છું. તે દુષ્ટોએ પ્રથમ તો દરવાજાની સાંકળ ઉખેડી નાંખી અને કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી પ્રથમ તમામ પહેરેગીરોને નિઃશસ્ત્ર કર્યા. તેમના હાથપમ બાંધી અકેકને તરવારોથી વિધી નાંખ્યા. આમ કરીને તેઓએ સિપાઈઓને ભયભીત કર્યા. પછી તેઓ એક પહેરેગીરને સાથે લઈ પ્રભાવતીના નિવાસસ્થાન તરફ આવ્યા.” ચારણે કહ્યું.

“ હવે પછીની હકીકત હું કહું છું. લલિતસિંહ ! તે પ્રસંગ હું કાંઈ કાળે ભૂલીશ નહિ. હું પ્રભાવતીઆથી થોડેક છેટે ઉંચતી હતી તે એકદમ જાગી ઉઠી. મને ગડગડ સંભળાઈ અને મેં આંખો ઉઘાડીને જોયું તો મને જણાઈ આવ્યું કે-તે બંને દુષ્ટ ભાઈઓએ પ્રભાવતીને શય્યા ઉપરથી ઉપાડી લીધી હતી. તે બંનેમ્મ હું બહુજ ભયભીત થઈ ગઈ. પ્રભાવતીને ન લાઈ જવા માટે મેં તેમને અનેક વિનંતિઓ કરી, બોળા પાઘર્યા, પણ પડી પણ તે પાપાણુદંડથી નરનાક્ષોને મારી કે પ્રભાવતીની લેશ માત્ર પણ દયા ન આવી. આખરે મેં મોટેથી બુમો પાડવા માંડી પણ તેમાંના લાખા નામના માણસે મારા મસ્તકે મુદ્ધિપ્રહાર કર્યો અને હું બેભાન થઈ ગયો.”

“ મધુરી ! તેના મેં પૂરેપૂરો ખદ્દો તેમની પાસેથી લીધો છે. તે પ્રથમ મારી નજરે પડ્યો અને મારી શમશેરનું ળગીદાન થઇ ગયો. વાર, પછી શું થયું ? ” લલિતે પૂછ્યું.

“ મારી ખૂબે સાંભળી દૂર્ગમાંના તમામ લોકો જગૃત થઇ ગયા. તેઓ પ્રભાવતીના નિવાસ સ્થાન પ્રત્યે દોડી આવ્યા. તે વખતે હું શુદ્ધિમાં આવી હતી. આપણા સરદાર અને દુર્જનસિંહ પણ ત્યાં આવ્યા. તેમને પ્રભાવતી ક્યાંએ ન દેખાવાથી તેઓ ભયભીત થયા. મેં તેઓને થોડી ધણી હકીકત કહેતાંજ તેઓ વાયુના વેગે દોડ્યા. કિલ્લામાંની હિલચાલ દુષ્ટ હુંડારાઓના જાણુવામાં આવતાંજ તેઓ પલાયન કરવા લાગ્યા. તે સમયે લલિતસિંહ ! તમે બે ભાન થઇ પડ્યા હતા. પ્રથમ તો પ્રભાવતીના કેમે કસ્ટી તમારી પાસેથી ઉઠ્યાં નહિ. તેમને કોઇક જુદીજ નતની શંકા આવી હતી. તેઓ એક સરખી રીતે શોક કરતાં હતાં. પરંતુ આપણા આ વૃદ્ધ ચારણે તેઓને ખાત્રી કરી આપી કે તમે માત્ર જખમી થવાથીજ ખેભાન થઇ પડ્યા છો, એવી જ્યારે તેમને ખાત્રી થઇ ત્યારેજ તેમનું જરા સ-માધાન થયું અને તેઓ ત્યાંથી ઉઠ્યાં. ”

“ અને આપણા સરદાર સાહેબ શું બોલ્યા ? ”

“ તેઓએ તમારી ખુબજ કાળજીથી સારવાર કરવાનું કહ્યું છે. પણ લલિતસિંહ ! તમે તો કેદખાનામાં હતા અને બરાબર બાર વાગેજ ત્યાં શી રીતે આવ્યા, આ બાબતમાં તેઓને અજ્ઞયમી પણ ઉપજી ! ” મધુરીએ કહ્યું.

પોતાનો કેદખાનામાંથી છુટકારો, જંગલમાં થએલું યુદ્ધ, સ્ફટિક-સ્તંભની પાસે બનેલો ચમત્કારિક અને આશ્ચર્યજનક બનાવ, પાછું કિલ્લામાં આગમન અને પુનઃ પ્રભાવતીને દુષ્ટોના હાથમાંથી છો-ડાવવી ઇત્યાદિક બાબતોના એક પછી એક વિચાર તેના મનમાં આવવા લાગ્યા. સ્ફટિકસ્તંભની પાસે પ્રકટ થએલી આકૃતિએ કરેલી ઇશારતનો યથાર્થ અર્થ હવેજ તેના જાણુવામાં આવ્યો. પ્રભાવતી ઉપર આવેલા સંકટની સૂચના આપવા અને તેમાંથી તેનો છુટકારો કરવા માટે પોતાને તે આકૃતિએ સૂચવ્યું, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તે દૈવીશક્તિની પોતાની ઉપર પરિપૂર્ણ કૃપા છે, અને અહીં જે જે વિચિત્ર, ચમત્કારિક અને આશ્ચર્યજનક બનાવો બને છે તેના મૂળમાંજ પોતાનો કાંઇક નિકટ સંબંધ અવસ્ય છેજ, અને તેથી પોતાનું બહુજ થશે, એમ તેને ખાત્રી થઇ. ધીમે ધીમે લલિત તેજ વિચારોમાંને ચેતના નિમગ્ન થઇ ગયો. થોડીજ વારમાં નિદ્રાધીન થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

ભોંયરામાં પ્રવેશ-ભોંયરાનો ભયંકર ભેદ.

વૃદ્ધા-વનચરી સિંહગુફામાંની એક ઝોરડીમાં બેઠી હતી. જ્યારે વજ્રેસંઘ અને અન્નપ્રસંઘ સિંહગુફામાંથી ચાલ્યા ગયા ત્યારેજ તેને આનંદ થયો. તેના મનમાં અનેક જાતના વિચારો ધોળાતા હતા. ગુફામાં કોઈ પણ અભાગીઓ કેદી છે, એવી તેને ખાત્રી થઈ ગઈ હતી. તે કેદી કોણ છે, તે જાણવા માટે તે કોશીશ કરતી હતી, લાખા સિપાઈએ એક ખીજા સિપાઈને કેદખાનાની કુંચીઓ આપી તે તેના જાણવામાં હતું. ઘણું કરીને તે કુંચીઓ ભોંયરામાંના કેદખાનાનીજ હોવી જોઈએ, એમ તેને લાગ્યું. તે કેદીને જોવાની પોતાની અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે સિપાઈને પોતાના હાથમાં લેવાનો વિચાર તેણે નક્કી કર્યો. તે સિપાઈ બહુજ બીકણ છે, એ વાત સિંહગુફામાં આવતાંજ તે ડોસીના જાણવામાં આવી ગઈ હતી. પોતાની આંખો અને લાકડીની તેને બીક લાગે છે, તે પણ તે ચતુર વૃદ્ધ સ્ત્રીએ જાણી લીધું હતું.

તે સિપાઈને પોતાના હાથમાં લેવાનો વિચાર નક્કી કરી તે ડોસી ઝોરડીમાંથી બહાર નિકળી. તે સિપાઈનું નામ નિરાનંદ હતું. તેને શોધતી તે ગુફામાંના ચોકમાં આવી. એટલામાં દરવાજો ઉઘડવાનો અવાજ તેને કાને આવ્યો. તે અવાજ ભોંયરામાંની કોટડીનો હોવો જોઈએ, એમ ડોસીએ અનુમાન કર્યું. તે તરતજ ખીજા ચોક તરફ વળી. ત્યાં તેને દીવાનો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો. થોડાજ વખતમાં નિરાનંદ બગલમાં એક નાનું પોટકું અને હાથમાં દીવો લઈ ભોંયરા તરફ જતો તેના જોવામાં આવ્યો. તેની પાછળ પાછળ તે ડોસી જવા લાગી. તે સિપાઈએ ભોંયર ઉઘાડ્યું.

પોતાની પાછળ કોઈક આવે છે, એવો નિરાનંદને ભાસ થયો તેથી તે જરા ભયભીત થઈને આમતેમ જોવા લાગ્યો. તેટલામાં તો તે વિચિત્ર વૃદ્ધએ કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેની સામેજ જઈ ઉભી રહી. તેને ત્યાં આવેલી જોઈ નિરાનંદ જરા ગુચવાયો. પોતાના હાથમાંની છુપા દરવાજાની ચાવીઓ છુપાવીને તે બોલ્યો—

“એ ડોસી! આ વખતે તું અહીં શા માટે આવી-રહી રીતે આવી?”

“ તારું નામ નિરાનંદ છે, તે હું સારી રીતે જાણું છું તું અહીં શું કરે છે ? ” તેની પાસે જઈ તેના મુખ તરફ ખારીખીથી જોઈ તેણે કહ્યું.

“ હું મારા માલેકનો હુકમ બજાવું છું. પણ તું અહીં શા માટે આવી છે ? ખરી રીતે જોતાં અત્યારે તારે સુખેથી ઉંઘ લેવી જોઈએ ! ”

“ નિરાનંદ ! એક અભાગીઓ કેદી આ ભોંયરાની એક કોટડીમાં દુઃખથી રીબાતો પડેલ હોવા છતાં આ ડોસીને સુખેથી ઉંઘ આવી શકે ખરી કે ? ” પોતાના હાથમાંની લાકડી ફેરવતાં તે ડોસીએ કહ્યું અને પછી ચમત્કારિક રીતે અંગવિક્ષેપ કર્યા.

“ ઓ ડોસી ! આ તું શું કહે છે ? ” ભયભીત થઈ નિરાનંદે કહ્યું.

હું શું કહું છું તે તું નથી સમજી શકતો. હું એટલુંજ કહું છું કે હું તારી સાથે ભોંયરામાં આવીશ. ”

“ એ નહીં બને ! હું તને સાથે લઈ જઈશ નહીં. એ અશક્ય છે ! ”

“ યુષ ! મારી સામે અશક્ય શબ્દનો ઉચ્ચાર ! મુંગો થઈ દરવાજો ઉઘાડ અને મને તારી સાથે લઈ જા. ”

“ એ વાત મારી શક્તિની બહારની છે. હું તેમ કરી શકીશ નહિ ! ”

“ નિરાનંદ ! શું તું મારી શક્તિ નથી જાણતો ? મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરવાથી કેવું ભયંકર અને શોચનીય પરિણામ આવે છે, તે હું તને અત્યારેજ બતાવી દઉં છું. જો, મારી આંખો તરફ જો ! ” એમ કહી તે ડોસીએ પોતાની આંખો તેને દેખાડી.

“ ઓ મારા આપ રે ! અરે ઓ ડોસી, નહીં. નહીં ! તારી આંખો બંધ કર માવડી ! ”

તે ડોસીની આંખો જોતાંજ તેમાંથી અત્યારે અગ્નિની જ્વાળાઓ નિકળશે અને તેથી પોતે ભસ્મીભૂત થઈ રાખ-ખાખ થઈ જશે, એવો નિરાનંદને ભાસ થતાંજ તેણે પોતાના બન્ને હાથથી આંખો ઢાંકી લીધી.

“ ચાલ, દરવાજો ઉઘાડ ! ”

ઉપરનું વાક્ય સાંભળતાંજ નિરાનંદે ભોંયરાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો. તે મુંગો મુંગો દીવો લઈ તે ડોસીની આગળ ચાલવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

“અરે આ અહીં ક્યાંથી ?”

તે ડોસી અને સિપાઈ નિરાનંદ ચાલતા ચાલતા એક ચોકમાં આવ્યા. ત્યાંથી આગળ ગયા પછી એક છુપો દરવાજો આવ્યો. હવે પોતે જુદેજ રસ્તે જાય છે, એમ ડોસીને લાગ્યું. જપોરે તે આ રસ્તે આવી નહોતી. જપોરે જ્યારે તે પોતાની ઝારડીમાંથી બહાર નિકળી એક બે ચોક ઓળંગી જતાંજ તે છુપા ભોંયરાના દરવાજો આવી હતી. આ વાત તેના ધ્યાનમાં હતી. એટલામાં નીચે ઉતરવાના એક દાદર પાસે તે બંને આવ્યા. દાદર ઉતરી જઈ એક બે આડે અવળે રસ્તે ચાલતા તેઓ ગુપ્ત ભોંયરાના દરવાજાની પાસે પહોંચ્યા. નિરાનંદે પોતાના હાથમાંની કુંચીથી દરવાજો ઉઘાડ્યો. અંદર પ્રવેશ કરતાંજ તે ભોંયરાના એક ખૂણામાં લોહાનું એક જખરદસ્ત પાંજરું તે ડોસીના જોવામાં આવ્યું.

તે પાંજરામાં એક અમાગીઓ કેદી હતો. તેના હાથપગ મનજૂત સાંકળથી બાંધી લીધેલા હતા. તે સમયે તે કેદી ધાસની પથારી ઉપર પડ્યો પડ્યો રહ્યો હતો. પોતાના પાંજરા પાસે કોઈક આવ્યું છે, એવું પગલાંનાં ચતા અવાજ ઉપરથી તેના જાણવામાં આવ્યું. તે જેમ પડ્યો હતો તેમ પડીજ રહ્યો. આવેલો માણસ પોતાને માટે કાંઈક ખાવાનું લઈને આવ્યો, એ તે જાણ્યો હતો. નિરાનંદે કેદીની તરફ જરાએ ધ્યાન ન આપતાં પોતાના હાથમાંની પોટલી પાંજરાના સળીઆમાંથી અંદર ફેંકી દીધી અને બોલ્યો-“આ તારે માટે સાંજનું ખાવાનું છે.”

પછી તેણે પાંજરામાં હાથ ધાલી અંદરથી માટીનો એક કુંજો બહાર કાઢ્યો. પછી દીવાને એક ખૂણામાં મૂકી તે ચોકને બીજે છેડે ગયો. ત્યાં મનજૂત અને મોટા મોટા દોરડાઓ અને લોહાની સાંકળો પડી હતી. તેમાંથી એક દોરડું લઈ ત્યાંજ પડેલું એક વાસણ તેની સાથે બાંધ્યું અને ઉપર અડકાવી મૂકેલ સાંકળ તેણે નીચે ખેંચી.

અંદરથી ખળખળ પાણીના વહેવાનો અવાજ સાંભળી તે ડોસીએ નિરાનંદ પાસે આવીને પૂછ્યું-“નિરાનંદ! શું આની પાણીનું ટાંકું છે ?”

“ નહીં. આની નીચે દસ માથોડા ઉઠે. પહાડમાંથી આવતો એક મોટો પાણીનો પ્રવાહ છે. ”

“ એમ કહી તેણે સાંકળની સહાયતાથી તેની ઉપર ઢાંકણું ઉઘાડ્યું. તે સાથેજ અંદરથી એકદમ પવન આવવા લાગ્યો. નીચેથી વહેતા પાણીનો ગંભીર પરંતુ ભયંકર અવાજ તે બંનેના સાંભળવામાં આવ્યો. પોતાના હાથમાંનું પાણીનું વાસણ નીચે છોડતાં નિરાનંદ બોલ્યો—“ હું એ કેદીને માટે પાણી કાઢું છું. આપણે અત્યારે ગુફાની સપાટીથી લગભગ પંદર માથોડાં ભોંધમાં છીએ. અમારી આ ગુફાના તમામ માણસોને માટે અહીંથીજ પાણી પુરવવામાં આવે છે. અહીં આવવા માટે ગુફામાંના જુદા જુદા ભાગમાંથી જુદા જુદા છુપા રહેતા છે. અહીં આવવા માટે અમારે અમારા માલેકનો હુકમ મેળવવોજ જોઈએ, તે વિના કોઈનાથી પણ અહીં આવી શકાતુંજ નથી. તેમજ કોઈ મહા મુશીબતનો વખત આવી જાય તો આ રહેતી પર્વતના ઝમે તે ભાગ તરફ નહાસીને જઈ શકાય છે. નીચે ઉતરવા માટે અહીં એક દાદર બાંધવામાં આવેલ છે. આ જગ્યાનો બે રીતે ઉપયોગ કરી શકાય છે. એક મુશીબતને વખતે નહાસી જઈ શકાય અને બીજું દુશ્મનને જળસમાધિ પણ આપી શકાય ! ”

એમ કહી નિરાનંદે પાણી કાઢ્યું અને બીજા વાસણમાં ભરી લઈ તે વાસણ કેદીના પાંજરામાં મૂકી દીધું. ફરી તે વાસણ લાવવા માટે પાણીના પ્રવાહ પાસે ગયો. આ વખતે જુદા પાંજરા પાસેજ ઉભી હતી. ખુણામાં મૂકવામાં આવેલા દીવાનો ઝાંખો પ્રકાશ સર્વત્ર પ્રસરેલો હતો. થોડીવારમાં તે દુર્ભાગી કેદીએ પોતાનું માથું ઉંચું કર્યું. તેનો ચહેરો જોતાંજ એકદમ તે ડોસી ચમકી, તેનું હૃદય આશ્ચર્યચકિત થયું અને તે એકાએક બોલી ઉઠી કે—

“ અરે ! આ અહીં ક્યાંથી ? ”

તે એટલું બોલી તો ગઈ પણ તત્કાળ પોતાની બુલ તેના ધ્યાનમાં આવી ગઈ. તેણે પાછું વાળીને નિરાનંદ તરફ જોયું. પોતે કેદીને ઝાળખી લીધો છે, એવો વહેમ જો તેને આવશે, તો તે પોતાને એક ક્ષણ પણ અહીં રહેવા દેશે નહીં, એ તે ડોસી સારી રીતે જાણતી હતી; પરંતુ નિરાનંદને તો વહેમ આવીજ ગયો. તે એક દ્રષ્ટિએ ડોસી તરફ જોવા લાગ્યો. પછી શું થયું ?

દેહાન્તર

પ્રકરણ ૩૯ મું.

કાંઈનું કાંઈ !

નિરાનંદને તે ડોસીના વહેમ આવતાંજ તે તેની તરફ જોતો ઉભો રહ્યો. અચાનક પોતાના મુખમાંથી નિકળી ગયેલા શબ્દો પોતા-નેજ નહ્યા, એ તે વૃદ્ધાના જાણવામાં તત્કાળ આવી ગયું. ગમે તેમ કરી નિરાનંદને આવેલી શંકામાં વધારો ન થવા દેવા માટે તે કાંઈક નવીન યુક્તિ-પ્રયુક્તિ ખોળવા લાગી. તેણે થોડીજ વારમાં અંગવિક્ષેપ અને હાથમાંની લાકડી ફેરવવાની શરૂઆત કરી. નિરાનંદ ધ્યાન-પૂર્વક તેની તરફ જોતો હતો. તેને તે ડોસી ઉપર વધારેને વધારે વહેમ આવવા લાગ્યો. તે ચુપ રહી શક્યો નહીં અને કોણથી બોલ્યો-
“ઓ ડોસી ! સંભાળ. તું મને દગો દેવા માગે છે પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજે કે.....

“તેં મારું આટલું બધું કામ કર્યું છે છતાં હું તને દગો દઈશ એવી શંકા તને આવી શાથી ?” વચમાંજ ડોસીએ તેને પૂછ્યું.

“તે ગમે તેમ હોય પણ તું વિશ્વાસઘાત કરવા માગે છે. એક મૂર્ખની જેમ તારા ચેટકી આચરણ ઉપર વિશ્વાસ મૂકી હું તને અહીં લઈ આવ્યો, એજ મેં મોટામાં મોટી અને ભયંકર ભૂલ કરી છે.”

“થોભ ! કે નિરાનંદ, જરા શાન્ત થા. હું કબૂલ કરું છું કે તને મારા પ્રત્યે શંકા આવી હશે પણ તેનો ખુલાસો સાંભળ્યા વિનાજ તું આમ મૂર્ખની જેમ નકામો બકવાદ શા માટે કરે છે ? મેં અહીં એક અદ્ભુત વાત શોધી કાઢી છે. તેથી મને આશ્ચર્ય થયું અને મારા મુખમાંથી અચાનક શબ્દો નિકળી પડ્યા. તેથી તને મારા ઉપર વહેમ આવ્યો પણ જ્યારે તું તેનો ખુલાસો સાંભળીશ ત્યારે તને...

“કદ અદ્ભુત વાત તે-અહીં શોધી કાઢી છે ? તે તો મને કહી સંભળાવ.”

હવે નિરાનંદને આવેલી શંકા દૂર થઈ ગઈ અને ઉલટું તે ડોસીના ચમત્કારિક બાણીથી તેની જીજ્ઞાસા-તેના ખુલાસો સાંભળવાની ઉત્સુકતા-વધી ગઈ.

“નારે ના. તે વાત મારાથી તને અહીં કહી શકાશે નહીં પણ જરા થોભ. તે વાત ખરી છે કે નહીં કે મને તેવો ભ્રમ થયો છે, તેની પ્રથમ મને ખાત્રી કરી લેવા દે !” એમ કહી તેણે ફરી ચમત્કારિક અંગવિક્ષેપ કરવાની શરૂઆત કરી. તે આંખો એક જગ્યાએ નહોતી મૂકતો.

ઉપર જોવા લાગી અને હાથમાંની લાકડી પણ ફેરવવા માંડી. તે વખતે દીવાનું અજવાળું ઝાંખું થઇ ગયું હતું. તે ડોસીની ભૂતચેષ્ટા જોઈ નિરાનંદ ગભરાઈ ગયો. આ નવું લપ પોતેજ વળગાડી લીધું છે, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તેનું આખું શરીર પરસેવાથી ભીંજી ગયું અને તે થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. એટલામાં હાથમાંની લાકડી ઉઘી કરી તે ડોસી બોલી—“નિરાનંદ ! જો, પેલું સામે જો !”

તે સાંભળી નિરાનંદ ઉઘ્યું જોવા લાગ્યો પણ તેને કાંઈ દેખાયું નહિ. તેણે ફરી તે ડોસીની આંખો તરફ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે, તે તરફ જોઈ શક્યો નહિ. તેની દૃષ્ટિ અચળ થઈ ગઈ. ફરી તે ડોસી કંઈક અવાજે બોલી—“કાંઈક નિશાની આપ !” એમ કહેતાંજ નિરાનંદના પગ પાસે કાંઈક ચીજ પડ્યાનો અવાજ થયો. તે અવાજ સાંભળતાંજ તે અત્યંત ભયભીત થઈ ગયો. હવે પોતે બેભાન બની જ્યાંન ઉપર પડ્યાઈ પડશે, એવું તેને લાગવા માંડ્યું. થોડી વાર-માજ તે ડોસીએ તેના ખભા બન્ને હાથથી ઝાલીને તેને હલાવ્યો. તેના થંડા હાથ તેના શરીરે અડતાંજ તેનું તમામ શરીર જરા ધ્રુજ્યું. ત્યાર પછી તે ડોસી બોલી—

“જો, તારા પગની પાસે નિશાની પડી છે તે ! મેં અહીં જે વાત શોધી કાઢી છે તે સાવ સાચી છે. પહેલાં તો તને મારા સામ-થ્યની આખતમાં શંકા આવી હતી ખરું ને ? હવે તું પોતેજ મારી કરામતની આખતમાં ખાત્રી કરી લે.”

એ વાત સાંભળી નિરાનંદ સારી રીતે શુદ્ધિમાં આવી ગયો. તેણે પોતાના પગની પાસે જોયું તો ત્યાં એક મખમલની થેલી પડેલી તેના જોવામાં આવી. તેણે તરતજ તે થેલી ઉપાડી લીધી અને બોલી. તે થેલીમાં સોનામહોરો ભરેલી હતી.

“આ સોનામહોરો અહીં ક્યાંથી અને શી રીતે આવી ? આ ડોસી ! અચાનક આ મહોરો અહીં ક્યાંથી આવી, તે મને કહે. અરે ! આ તો નવી નકોર સોનામહોરો છે ને શું !”

“તે મારાથી કહી શકાય તેમ નથી—પણ જો તારે તેની જરૂર હશે તો તે બંધીએ હું તને આપી દઈશ પણ તેના બદલામાં તારે મારું એક કામ કરવું પડશે. વાઝ, પણ જરા થોભી જા. આમ આવ !”

એમ કહી તે ડોસી નિરાનંદને જરા એક તરફ લઈ ગઈ. એક પડી સુધી તેના મુખ તરફ તેણે જોયા કર્યું અને પછી બોલી—“મને દેહાંતક દેખાઈ દેખાય છે કે તે તને મળશે. નિરાનંદ, હવે

હું તને એક ક્ષણમાં ધનના ઢગલા ઉપર બેસારીશ. અત્યારે તું જેવો નોકર છે તેવા અનેક નોકરો તું તારી ત્હેનાતમાં રાખી શકીશ. તું મોટો શ્રીમંત સરદાર થઇશ અને પછી એક સુંદર સુંદરી સાથે લગ્ન કરી સુખશાન્તિમાં-વનિતાના વિલાસમાં અને વિશ્વના વૈભવમાં જીંદગી વીતાવીશ. તારી તરફ કોઇ કરડી નજરે જોઇ પણ શકશે નહિ, એવો તું પ્રતાપી થઇશ.”

“પણ-પણ એ ન બનવાનું, આશ્ચર્યજનક અને અહ્લુત બનાવ બને શી રીતે ?” નિરાનંદે કહ્યું. હવે તે ધીમે ધીમે વૃદ્ધાની ખાથરેલી માયાબળમાં ફસાવા લાગ્યો. તેને પોતાના ભાવી સુખની આશા બંધાવા લાગી.

“એ અહ્લુત તો છેજ પણ તે કેમ બનશે, શું એમાં તને હજી પણ કાંઈ શંકા છે ? આ થેલી ક્યાંથી આવી તે શું તે નથી જોયું ? નિરાનંદ, એ તો કાંઈજ નહિ. હું કહું છું તે કરતાં પણ તું મોટો થઇ શકીશ. તેમજ શરવીરતાથી દુનિયામાં નામ ગળવીશ. દુનિયામાં તારા જેવો થોડો મળવો, એ મુશ્કેલ થઇ પડશે. તને જે સ્ત્રી મળશે તે એક દેવની દેવાંગના કરતાં પણ વધારે સુંદર હશે. તેના સમાગમ રહી તું સંસારમાં સ્વર્ગનાં સુખો ભોગવીશ.”

“ઓ મારા બાપ ! આટલું થાય તો તો બેડો પાર !” ડો. સીની વાતો સાંભળી નિરાનંદને ગલગલિયાં થવા લાગ્યા. તેણે આનંદના આવેગમાં આવી તાળી પાડી.

“નિરાનંદ, શું તને હજી પણ શંકા રહે છે ?” પોતાના કથનની તેની ઉપર ધારેલી અસર થતી જાય છે તે જોઇ ડો.સીને બહુ જ સમાધાન થયું. તે ફરી બોલી-“મેં તને-આટલી બધી ખાત્રી કરી આપી છતાં તને-મારા સામર્થ્યમાં શંકા આવે છે, તેનું હવે શું કરવું ? શું હું તને ફરી ખાત્રી કરી આપું ? નિરાનંદ, તેં મારી આખમાં તોજે તો એકવાર જોયું છે ને ?”

“હા. તેમાં તોજે મેં જોયું છે.” તે ડો.સીએ પોતાની તરફ તીવ્ર અને ભેદક નજરે જુએ છે તે જોઇ નિરાનંદ ફરી જઇને બોલ્યો. તે ફરી બોલ્યો-“ડો.સીમા ! તમારા સામર્થ્યની બાબતમાં મને પૂરેપૂરી ખાત્રી છે. બોલો, હવે હું તમારું કયું કામ કરું ?”

“તે હું તને કહું છું. તે કામ નજીવું છે. નિરાનંદ, આમ આવ.” એમ કહી તે વૃદ્ધા તેને પાણીના પ્રવાહની પાસે લઇ ગઇ. ત્યાં જઇ તેના ખભા ઉપર હાથ મૂકી મિત્રભાવે બોલી-“હવે તને મારા ~~વિશ્વાસ~~ વિશ્વાસ આબો કે નહિ ?”

“હા. હવે મને પૂરેપૂરી ખાત્રી થઈ ગઈ. જો હું તારા કહેવા મુજબ સરદાર થઈશ તો પછી વજ્રસંઘ અને અન્યસંઘને એક તરફ બેસાડીશ અને આખા પર્વત પ્રદેશને મારા શૈયર્થી કંપાયમાન કરી નાંખીશ.”

“નિરાનંદ ! જો તું ધારીશ તો તેના કરતાં પણ વધારે કરી શકીશ. તું રાજ્યાના એક મહાન આધાર સ્થંભરૂપ થઈશ.”

“પણ ડોસી ! આ બધુંએ શું તું બંદ કહે છે ?”

“હા.”

“વાર, પણ હવે તારું જે કાંઈ કામ હોય તે મને કહે.”

“મારું કામ એટલુંજ છે કે તારી પાસે જે કુંચીઓ છે તે તું મને આપ.”

“શું કુંચીઓ ?” નિરાનંદ જરા ચમક્યો. તેના હૃદયમાંથી દૂર થએલી શંકા ફરી ઉત્પન્ન થઈ. તેની તરફ શંકિત મૂખમુદ્રાએ જોતો તે બોલ્યો—“તે કેદીને છોડાવી જવા માટે તારે કુંચીઓ જોઈતી હશે ?”

“કેદી કોણ અને ક્યો કેદી ?—છટ્—છટ્ ! મારે તે કેદીની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ કે લેવા-દેવા નથી. તારા તે જુડામાં અગિઆર કુંચીઓ છે તે તું એક ક્ષણને માટે મને આપ એટલે હું તને બીજો ચમત્કાર દેખાડું.”

નિરાનંદે કુંચીઓ ગણી તો તે અગિઆરજ થઈ. તે જાણી તેને બહુજ અન્યયબી લાગી. પોતાની પાસેની કુંચીઓની સંખ્યા તેના જાણવામાં શી રીતે આવી, એ ખાતરમાં નિરાનંદ કાંઈ પણ કલ્પના કરી શક્યો નહિ. તેણે પોતાની પાસેની કુંચીઓ ડોસીને આપી લીધી.

વૃદ્ધાએ નિરાનંદ પાસેથી કુંચીઓ લીધી અને નિરાનંદનું ધ્યાન બીજી તરફ છે, એમ જાણી એકદમ-અચાનક-તેણે તેને પાણીના પ્રવાહમાં ધકેલી દીધો. નિરાનંદે ભયભીત થઈ પડતાં પડતાં જોરથી એક ચીસ પાડી. થોડાજ વખતમાં નિરાનંદ અદ્રશ થઈ ગયો. પછી ડોસીએ તે પાણીના પ્રવાહમાં છોડેલું દોરડું ઉપર ઉચકી લેવા કોશીશ કરી પણ તે દોરડું ભારેખમ થએલું તેને લાગ્યું. તેણે દોરડાને આંચકા મારતાંજ દોરડું ઉપર આવી ગયું. પછી ડોસીએ પાણીના પ્રવાહ તરફ ડોકાઈને જોયું પણ વહેતા પાણીના બળખળ અવાજ શિવાય દેહાન્તિકાળની એટલામાં કેદીના પાંજરામાંથી કેદીએ પાડેલી

ચીસ તેના સાંભળવામાં આવી. ડોસીએ તે તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. ફક્ત ઉંચું જોઇને બોલી કે—“ દયાળુ દેવાધિદેવ ! ક્ષમા કરો ! લાચારીએ મારે આ નિષ્કુર કાર્ય કરવું પડ્યું છે. જે તમારે ત્યાં આ કૃત્ય પાપમાં ગણાશે તો અત્યંત આનંદથી તેનું ફળ ભોગવવા માટે હું તૈયાર છું.”

એટલું કહી તેણે પાણીના પ્રવાહ તરફ ડોકાઇને જોયું અને પાછી વળી. કેદીના પાંજરા પાસે જઇ કુંચીની મદદથી પાંજરું ઉઘાડ્યું. તે ડોસી પાસે આવતાંજ તેના લાકડા જેવો હાથ તે કેદીએ જોરથી પકડ્યો અને કંપતા-ભયભીત થએલા-અવાજે તેને પૂછ્યું—“ ઓ ડોસી ! અહીં શી ગડબડ થઇ-અવાજ શાનો થયો અને ભયંકર ચીસ કોણે પાડી ? ”

“ ચુપ ! ઓ અભાગિયા ! ચુપ. તારા આ વિચિત્ર અવાજનો ભયંકર પડ્યો પડ્યો. તારો અહીંથી છુટકારો કરવા માટે હું અહીં આવી છું અને તારે માટેજ મારે આજે એક રાક્ષસી કાર્ય કરવું પડ્યું છે; પરંતુ તારી મુક્તિ માટે હું તે કાર્યને તુચ્છ માનું છું.”

“ તેમાં કાંઇ પણ પાપ નથી. આવા વિકટ વખતે તે કદાપિ પાપમાં ગણી શકાશે નહિ.”

“ ચાલ, આ પાંજરામાંથી બહાર આવ. હવે નકામો વખત ન વીતાવ. ”

“ પણ મારી કંબરે આ સાંકળ બાંધી છે તેનું કેમ ? ”

“ તે હું છોડી નાંખું છું.” એમ કહી કુંચીની મદદથી સાંકળ ખોલી નાંખી.

“ આ તો થયું, પણ હવે શું કરવું, તે તો તેં નક્કી કરી નાખ્યું છે ને ? અહીંથી નિકળી જવાનો માર્ગ તો તું જાણે છેને ? ”

“ અહીંથી બહાર નિકળી જવાનો ફક્ત એકજ માર્ગ છે અને તે પાણીના પ્રવાહમાં થઇને—”

“ એટલે ? ઓ મારા બાપ ! એ તો બહુજ ભયંકર છે.”

“ ખરેખર, ઓ દુર્ભાગી ! તું બીકણ છે.” તે કેદીની વાત સાંભળી ડોસી જરા નિરાશ થઇ. તે અભાગિયા કેદીના છુટકારા માટે જે ભયંકર સાહસ તેણે કર્યું હતું તેની જરા પણ અસર તેના ઉપર થઇ નહીં, તે જાણી તેને બહુજ ખોટું લાગ્યું.

“ હું બીકણ છું કે નહીં તે અત્યારે કહી બતાવતો નથી પણ મારી બાબતમાં તારું મન શુદ્ધ નથી, એવી શંકા મને છે.”

“ઓ મૂર્ખ ! હું તને શું ખુલાસો આપું ? શી રીતે તારી સંકાતું સમાધાન કરું ? વખત બહુજ આરીક છે. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે-તારો છુટકારો કરવા માટે કુચીઓ મેળવવા મેં ગરીબ બિયારા નિરાનંદને પાણીના પ્રવાહ.....

“બસ, ડોસી ! હવે બસ કર. હવે મને ખાત્રી થઈ ચૂકી. અત્યારે મારા અંતઃકરણની કેટલી બધી શોચનીય સ્થિતિ છે, તેનો તું વિચાર કરીશ તો તું મને કાંઈ પણ દોષ દર્શાવ નહિ. કારણ કે...

“બસ, હવે બહુ થયું. જો તારે અહીંથી છૂટા થવું હોય તો એકદમ-એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરતાં-મારી સાથે આવ. નહીં તો અહીંજ પડ્યો રહે.”

એમ કહી ડેક્કી પાંજરામાંથી બહાર આવી. વધારે વહેમ ન લાવતાં તે કેદી પણ ડોસીની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. અન્ને પાણીના પ્રવાહની પાસે આવ્યા. ત્યાં ડોસીએ દોરડું નીચે છોડ્યું. અંદરથી પાણીના ખખળાટનો ભયાનક અવાજ અને અંધકારથી ઉડો દેખાતો પ્રવાહ જોઈ તે કેદી બોલ્યો-“ડોસી ! તારી પાસે જ્યારે બુદ્ધાની કુચીઓ છે ત્યારે આવી વિકટ વાટે જવા કરતાં એકાદ છુપે રસ્તેથી બહાર નીકળી જવું, શું એ તને ગમતું નથી-સાફ લાગતું નથી ?”

“અરે બાવલા ! તારામાં જરા પણ ધૈર્યનો અંશ નથી એ તદ્દન ખરું છે. આ કુચીઓ ફક્ત ભોંયરાનીજ છે. આપણે આ એકજ માર્ગ શિવાય બીજા માર્ગે બહાર જઈ શકીશું નહિ.”

તરતજ દોરડું પકડી તે કેદી પાણીના પ્રવાહમાં ઉતરવા લાગ્યો. ત્યારે ડોસીએ તેને કહ્યું-“નીચે જઈ સહિસલામત પહોંચ્યાની ઘશારત તરીકે દોરડું જોરથી હલાવજો.” તે ઉતરવા લાગ્યો અને ડોસી તેના તરફ જોવા લાગી. થોડાજ વખતમાં તે દેખાતો અંધ થયો. તેના કહેવા પ્રમાણે દોરડું હાલ્યું. હવે તે પણ ઉતરવા લાગી. તે જરાક નીચે ઉતરી એટલામાં તો કાંઈએ જોરથી તેનો એક પગ પકડ્યો અને તે ચમકી.

“હુટા ! હવે તું બરાબર સપડાઈ છે.” નિરાનંદે દાંત કચકચાવીને કહ્યું અને એકદમ તેને નીચે ખેંચવા લાગ્યો અને ફરી બોલ્યો-

“ચુટેલ ! તારું કાવતરું હવે બરાબર મારા ધ્યાનમાં આવી ગયું છે. તું મને સરદારી આપતી હતી કે દુનિયામાંથી હતો ન હતો ફરી નાંખવા માગતી હતી, તે હવે હું જોઈશ. તું ચોક્કસ માતી લેજે કે-હવે તારા સોએ સો વરસ પૂરાં થયાં. તું મારા હાથમાંથી જીવતી

એમ કહી તેણે તેને નીચે ખેંચી લીધી અને પછી તેના હાથ પર બાંધી લીધા.

અહીં અમારે વાંચકોને જણાવવું જોઈએ કે તે ભોંયડું અને પાણીના પ્રવાહની અવધવચ્ચે પણ એક ન્હાનકડું ભોંયડું હતું. તેજ ભોંયરામાં-નિરાનંદ પડતાં પડતાં પ્રસંગાવધાન રાખી ત્યાં-જમ પછડાયો હતો અને થોડીજ વારમાં પાછો સાવધાન થઈ ગયો હતો.

બિચારી ડોસી બીજા ઉપર ઉપકાર કરવા ગઈ ત્યાં પોતેજ સંકટમાં સપડાઈ ગઈ. તેણે બહુજ ચતુરાઈ વાપરી નિરાનંદ પાસેથી કુચીઓ મેળવી હતી. તેને ધનવાન બનાવવાની અને સરદાર બનાવવાની આશા આપી હતી અને પોતામાં અદ્ભુત સામર્થ્ય છે, એમ તેને ખાત્રી થાય તેટલા માટે સોનામહોરોથી ભરેલી થેલી આપી હતી. એમ કરી તેણે તેને પોતાની માયાબળમાં સંપૂર્ણ રીતે સપડાવ્યો હતો. તેણે જે થેલી તેને આપી તે થેલી લલિતસિંહે તેને આપી હતી. ડોસીએ બહુજ સાવચેતીથી બાજુ માંડી હતી પણ આખરે તે બાજુ ધૂળમાં મળી ગઈ હતી. તે કરવા ગઈ હતી કંઈ અને થઈ ગયું કંઈનું કંઈ !

નિરાનંદે જેવી ગતિ ડોસીની કરી તેવીજ ગતિ તેણે તે કેદીની કરી હતી. નિરાનંદ ક્રોધમાં આવી જઈ બોલ્યો—

“ રાક્ષસી ! આખરે તેં મને દગો દીધો-વિશ્વાસઘાત કર્યો પણ ફિકર નહીં. હું પણ તને જોઈ લઈશ.”

ત્યાર પછી નિરાનંદે તે કેદી અને ડોસીની કંબરે મજબૂત દોરડું બાંધ્યું અને પછી પોતે દોરડું હાથમાં લઈ ઉપર ચઢી ગયો. મહા મહેનતે તેણે તે બંનેને ઉપર ખેંચી લીધા. પછી તે બોલ્યો—“ ઓ ડોસી ! તારી કરામાત તો તેં દેખાડી પણ હવે મારી કરમાત જો ! ” એમ કહી એક પાંજરામાં તે ડોસીને અને બીજા પાંજરામાં તે કેદીને ધકેલી દીધા. ફરી પોતે કેદખાનામાં પડ્યો તે જાણી તે કેદો રડતો રડતો બોલ્યો—

“ દુષ્ટ ડોસી ! આખરે તેં મને દગો દીધો.”

“ નીચ કૃતઘ્ની ! તું ચાંડાળ કરતાં પણ નીચ છે. તારે લીધેજ મારે પણ આ દુઃખી દશા ભોગવવી પડે છે ! ”

તે બંને સુખ રહી ગયા પણ તે દુઠ્ઠેવી કેદો હતો કોણ અને તેને અહીં શા માટે કેદ કરવામાં આવ્યો હતો ?

પ્રકરણ ૪૦ મું.

લલિત અને દુર્જન.

ગયા પ્રકરણમાં અમે જે લખી આવ્યા તેને આજે એ દિવસ થઈ ગયા. અજયદુર્જનમાં હવે સખતમાં સખત (અંદોળરત કરવામાં આવ્યો. ચોટી કરવાના કામ માટે વધારે માણસો નીમવામાં આવ્યા અને નવીન નવીન સ્થાને નવા નવા ઝોટીદારો બેસાડવામાં આવ્યા. પોતાની પુત્રી ઉપર પુનઃ હુમલો થએલો જોઈ સરદાર સજ્જનસિંહ બહુ જિંતાતુર થઈ ગયો. એકદમ પુષ્કળ સૈન્ય લઈ સિંહચુકને જમીનદોસ્ત કરી નાંખી, એવો વિચાર વારંવાર તેના હૃદયમાં આવતો પણ કેટલાક કારણોથી તે તેમ કરી શક્યો નહિ. કુમાર ચંદ્રસિંહની બાબતમાં તે તદ્દન નિરાશ થઈ ગયો હતો. પોતાના પુત્રની લાશ પોતાની નજરે જોવા તેણે ઘણી કાશીશો કરી, ચારે તરફ સ્વાર મોકલવામાં આવ્યા પણ હજી સુધી તેનો કાંઈ પણ પતો લાગ્યો નહિ.

લલિતસિંહે આટલી રાત્રે કેદખાનામાંથી બહાર આવી પ્રભાવતીને બચાવી, એ એક નવીન વિચાર તેના જીના વિચારોમાં બળ્યો. તે કેદખાનામાંથી બહાર સી રીતે આવ્યો, એ શંકાતું સમાધાન દુર્જનને કર્યું હતું. ઘણું કરીને લલિત કેદખાનામાંથી નહાસી જવા માટે નિકળ્યો હશે અને બહાર અચાનક હુંટારાઓ મળ્યા હોવા જોઈએ, એમ તેણે તે જુદા સરદારને સમજાવી દીધું પણ આથી તે સરદારને જોઈ તેવું સમાધાન થયું નહિ. પોતાની પ્રિયપુત્રીને બેવાર હુંટારાઓના હાથમાંથી છોડાવનારે-મેં જેનું પુત્રની જેમ પાલન કર્યું છે તે-શું તેણે મારાજ પુત્રનું ખૂન કર્યું હશે? એવી શંકા વારંવાર તેના મનમાં આવતી. પોતે લલિતને મળી તે બાબતમાં મોટેમોટ ખુલાસો સાંભળવો, એવું તેના મનમાં આવતું પણ તેના ઉપર ખૂનનો આરોપ મુકી ન્યાયાધીશને રાજધાનીમાંથી બોલાવેલ હોવા સખત તે તેની ખાનગી મુલાકાત લઈ શકે તેમ નહોતું. તેણે દુર્જનને વિનંતિ કરી કે લલિત પાસેથી સર્વ વાતોના ખુલાસા આજે મેળવવા. સરદાર સજ્જનસિંહની પ્રાર્થના પ્રમાણે દુર્જને પોતાની ફરજ કેવી રીતે-કેટલે અંશે-બજાવી, લલિત પાછો કિલ્લામાં આવવાથી તે બાબતમાં તે દેહાંતેકા વિચારો કેવા હતા તે આપણે જોઈએ.

સંઘ્યા થઇ હતી. લલિતની તબિયત હવે સુધરતી આવી. તેના માથામાં થએલ ઘા હવે ઠીક હતો. જ્યારે જ્યારે ઘા ઉપરના પાટા ઉપર તેનો હાથ અડતો ત્યારે ત્યારે દુઃખ થવાને બદલે તેના હૃદયમાં અભિમાન જાગૃત થતું. આ વખતે તે એક પથારીમાં સુતો હતો અને શાન્તચિત્તે કાંઈક વિચાર કરતો હતો. એક ખુલ્લામાં દીવો બળતો હતો. એટલામાં પ્રભાવતીની દાસી મધુરી ત્યાં આવી અને બોલી—
“લલિત ! થોડા વખત પછી તમને સરદાર દુર્જનસિંહ મળવા આવશે.”

“અને મળવાનું કાંઈ કારણ ?”

સંઘ્યા ઉપરથી માથું ઊંચું કરી લલિતે પૂછ્યું.

મધુરી પ્રભાવતીની વિશ્વાસુ છે અને તે પ્રભાવતીની તમામ વાતો જાણે છે, એ વાત લલિત જાણતો હતો. તેની તરફ જોઈતે ફરી બોલ્યો—“મધુરી ! તું મને કેમ કાંઈ જવાબ આપતી નથી ? તે દિવસે હું અહીંથી શા માટે આવ્યો ગયો, અને કોની મદદથી ગયો એ બધું તો તું સારી રીતે જાણે છે ને ?”

“હા. પણ લલિત ! તમે તેમાંનું મને કાંઈ પણ પૂછશો નહિ. અને હું તમને કાંઈ પણ કહી શકીશ નહિ. (એમ કહી તેણે દરવાજા તરફ સંક્રિત દષ્ટિએ જોયું.) તે દિવસે પ્રભાવતીને હૃદયભેદક પત્ર લખવાની ફરજ પાડવામાં આવી વિગેરે બધી વાતો મારા જાણવામાં છે મરતું કેટલાક કારણોથી હું કાંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી. ઉપરાંત દુર્જનના અહિ આવવાનું કારણ પણ તેજ છે. તમે પાછા કિલ્લામાં શા માટે આવ્યા અને તે બંને દુષ્ટ ભાઈઓ તમને ક્યાં મળ્યા, વિગેરે પ્રશ્નો પૂછશે.”

“એમ કે ? તેનો જવાબ એકજ છે અને તે એ કે આ એક ધૃશ્વરીલીલા છે અને કોઈ દેવી પ્રેરણાથી હું પાછો કિલ્લામાં આવ્યો છું.”

તેજ વખતે ધીમેથી દરવાજો ઉઘાડી દુર્જનસિંહ અંદર આવ્યો. તેણે ત્યાં આવતાં જ મધુરીને બહાર ચાલ્યા જવાનું કહ્યું. જ્યાં સુધી પોતે ત્યાં છે, ત્યાં સુધી બીજા કોઈને ત્યાં ન આવવા દેવા સૂચવ્યું. મધુરી બહાર નિકળી ગઈ અને દુર્જન લલિતની પથારી પાસે ગયો. થોડીવાર સુધી તેના તમામ શરીરનું અવલોકન કરીને બોલ્યો:—

“લલિત ! તે દિવસે તે પ્રભાવતીને લુંટારાઓના હાથમાંથી છોડાવી તેથી મને અને સરદાર સજ્જનસિંહજીને અત્યંત આનંદ થયો છે. તે દિવસે તે ગંજવેલી શરવીરતાના જેટલા વખાણ કરીએ તેટલા થોડાજ છે. તે અમો બંનેને આભારી ક્યાં છે. આજે તારી તબિયત સારી છે તે મારા જાણવામાં આવવાથી હું અહીં આવ્યો છું.”

લલિત ! મારે તને બહુજ મહત્વની વાતો પૂછવી છે. હવે તે વાતો વધારે વખત સુધી મુલતવી રાખી શકાય તેમ નથી. માટે તું પ્રથમ મને એક વાત જણાવ કે-તું અંગદેશમાં જવા માટે અહીંથી નિકળ્યો, તો પાછો શા માટે આવ્યો ? તું પાછો આવવા સમય તેં પ્રભાવતીનું અપમાન અને ભયંકર ગુનોહ કર્યો છે. હું ખાત્રીથી માતું છું કે-તેં તે દિવસે ખીજ કોઈ નિર્દોષ મનુષ્યના સ્કતથી તારા હાથ કલંકિત કરેલા હોવા જોઈએ ! ”

“ શું ? પોતાના બચાવને માટે ન છૂટકે ખીજના પ્રાણ લેવામાં આવે તેને શું તમે ગુનોહ માનો છો ? ”

“ એટલે શું તું એમ કહેવા માગે છે કે-તારી સાથેના જે સ્વારોએ પ્રથમ તારા ઉપર હુમલો કર્યો ? નહીં, એ કોઈ કાળે ખતી શકેજ નહીં. તેજ પ્રથમ તે સ્વારો ઉપર શસ્ત્ર ઉમામ્યું હશે ! ”

“ સરદાર સાહેબ ! હું તમારા કથનનો ભાવાર્થ સમજી શકતો નથી. ” શાંતિથી પણ આશ્ચર્ય પામી લલિતે કહ્યું.

સરદાર દુર્જનના પ્રશ્નનો અર્થ અમારા ચતુર વાંચકો જણાવી ગયા હશે. તે બોલ્યો-“ લલિત ! શું તું મને ગાંઠો ઠરાવવા માગે છે ? શું તું એમ કહેવા લાગે છે કે-તારા હાથે મારા જે સ્વારો નથી હણાયા ? રાજમાર્ગ ઉપર તેમનાં ખૂન કરી તેઓની લાશો તેં ખીજે નાંખી દીધી તે મારા અરણ્યરક્ષકને જડી છે. શું તેં તેમ નથી કર્યું ? જો, વિચાર કર. તે બંને સ્વારો મેં તારી સાથે મોકલ્યા હતા. તેઓને તેં દગો દીધો વિગેરે તમામ વાતો હજી મેં છુપાવી રાખી છે. લલિત ! જો તું મારા કહેવા પ્રમાણે ચાલવાનું કબૂલ નહીં કરે તો તેં મારા બંને સ્વારોનાં તેં ખૂન કર્યાં છે, એ હું ન્યાયાસન સામે સાબિત કરીશ. ”

દુર્જનનું ભાષણ લલિત આશ્ચર્યચકિત થઈ સાંભળતો હતો. તેની સમજદેર થયેલ છે, એમ તેને લાગ્યું અને તે દૂર કરવા તે બોલ્યો-“ સરદાર સાહેબ, તે દિવસે જે સ્વારોની લાશો જડી, એ આપનું કથન હું કબૂલ કરું છું, તેઓ મરાયા એ પણ હું જાણું છું; પરંતુ તેઓને મેં માર્યા નથી પણ તેઓ પોતાની મેજે જ મારા તરફથી લડતાં મરાયા છે. અમે અહીંથી નિકળ્યા પછી બહુજ દૂર સુધી ગયા. ત્યાં અમને તે બંને ભાઈઓની ટોળી મળી. તેઓ આ તરફ આવતા હતા. તેઓએ અમો ત્રણેની ઉપર હુમલો કર્યો. લડાઈ દરમિયાન મારા સાથે તમે આપેલા બંને સ્વાર મરાયા અને મને

કાંઈ પણ ઇન્ન થઈ નહીં. હું તેમના હાથમાંથી છટકી ગયો. અને પાછો અહીં આવ્યો. ત્યારે મારા જોવામાં આવ્યું કે તે લોકો પ્રભાવતીને લઈ જતા હતા.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

“સરદાર ! એ બધું તરફ છે !”

જ્યારે લલિતસિંહ જોલતો હતો ત્યારે ફર્જન તેની તરફ એ-કાચદિશ્યે જોઈ રહ્યો હતો. લલિતસિંહ જે કાંઈ કહે છે તે ખરું છે, એમ તેને પ્રથમ લાગ્યું. તેને પ્રથમ તો એમ લાગ્યું હતું કે-મારા બંને સ્વારોએ એની ઉપર મારા હુકમ મુજબ હુમલો કર્યો હશે અને આણે તેમને મારી નાંખ્યા હશે. આ માન્યતા-લલિતની સાચી હતી-કત સાંભળતાંજ તેની બહુલ ગઈ. આ વાત તેણે ધારેલી-ધારણામાં બાધક થઈ પડી. ગમે તેમ થાય પણ લલિત ઉપર પોતાની સત્તા હોવીજ જોઈએ અને પોતાના હુકમ મુજબ તેણે બંને તરફ જવુંજ જોઈએ, એ તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. શું તે સિદ્ધ થશે ? કેમ કહી શકાય-કારણ કે—

“ન જાણે જનકીનાથ કે-કાલે કેવું ઉગશે પ્રભાત !”

“લલિત ! મારે કહેવું જોઈએ કે-તું બહુજ ચતુર પુરુષ છે. તેં જે વાત કહી તેમાં તેં બહુજ હોશિયારી વાપરી છે. લલિત ! તું યાદ રાખજે કે તારી આવી બનાવટી વાતોથી હું ભોળવાઈ જઈ તેમ નથી. ફક્ત મારાજ એ સશસ્ત્ર શરવીર સ્વારો મરાઈ ગયા અને તું જરા પણ ઇન્ન થયા વિના છટકી ગયો, શું એ બનવાજોગ છે ?”

“બનવાજોગ છે એટલુંજ નહીં પણ તે સત્ય છે.”

“વારૂ, તારી વાત અસત્ય છે છતાં એક ક્ષણને માટે તે સાચી માની લેવાય તો પણ તું પાછો કિલ્લામાં શા માટે આવ્યો ? તેં અહીંથી જતી વખતે કરેલો નિશ્ચય અને બહુજ અભિમાનથી પ્રભાવતી પ્રત્યે દર્શાવેલો પ્રેમ-સ્નેહ એ બધાં ક્યાં ઉડી ગયાં ?”

“મારા સામર્થ્ય કરતાં પણ અનંતગણું સામર્થ્ય ધરાવનાર કોઈ અલૌકિક અને અદ્ભુત શક્તિએ મને પાછો અહીં મોકલ્યો છે. હું કાંઈ મારી મેળે અહીં પાછો આવ્યો નથી.”

“એમ કે ? આજ વખતે તે ઉચ્ચ કે નીચું ?”

આ પહેલાં ન આવી. લલિત ! આવી બાળચેષ્ટા જેવી વાતો તું કોને કહે છે ? ” એમ કહી દુર્જન તિરસ્કારથી તેની તરફ જોવા લાગ્યો.

“ સરદાર ! આજ સુધીમાં આ કિશ્કામાં બનેલા અદ્ભુત યાનાવો, છેલ્લા ચોવીસ વર્ષમાં વખતોવખત થનારા અલૌકિક ચમત્કારો અથવા તે દિવસે ભોજનોત્સવ સમયે પ્રકટ થએલી તે દૈવી આકૃતિ તમે જોઈ હશે તો મને પ્રેરણા કરનાર શક્તિની આખતમાં તમે જરા પણ શંકા ઉઠાવી શકશો નહિ. ” ગંભીર અને શાંત સ્વરે લલિતે કહ્યું.

આ વાત સાંભળી દુર્જન જરા ચમક્યો. તેની મુખમુદ્રા ઉપરની ભાવનાઓ ક્ષણેક્ષણે બદલાવા લાગી. તેણે લલિતની તરફ તીવ્રદષ્ટિએ જોઈ કહ્યું:—“ લલિત ! તે આકૃતિની સાથે તારે સંબંધ શો ? ”

“ તે આખતમાં હું કાંઈ પણ જાણતો નથી અને તે ઉપર તમને પણ વિશ્વાસ નથી તો તે વાતજ જવા દો. તમે મને કાંઈક ખુલાસા પૂછવા આવ્યા અને તમે જે કાંઈ પૂછ્યું ‘તેના ખરા જવાબો મેં’ આપ્યા; પરંતુ તમને માફ બોલવું સત્ય લાગતું નથી અને તમે મારો તિરસ્કાર કરો છો, તો પછી વધારે ટકટક કરવામાં લાભ શો ? ”

“ લલિત ! એકંદર રીતે હજુ તારૂં મગજ ઠેકાણે નથી આવ્યું એમ લાગે છે. વૃદ્ધચારણ કહેતો હતો કે, વાયુના વેગમાં બચકર, વિચિત્ર અને અસંભવિત વાતો તું કહેતો હતો તેજ ખરૂં છે. ”

“ જે તમને તેમ લાગતું હોય તો બલે તમે તેમ માનો. મને કાંઈ હરકત નથી. સરદાર ! મારે કહેવું જોઈએ કે—જેવા તમે શુદ્ધિમાં છો તેવોજ હું છું અને હું જે કાંઈ બોલું છું તે બધું સારી રીતે સમજી પણ શકું છું. ”

“ જે તું ખરેખર શુદ્ધિમાં હોય તો માફ કર ! ”

“ તમે કહેવા શું માગો છો ? ”

“ તું પાછો બંગદેશ તરફ જવા તૈયાર છે કે નહિ ? ”

“ શું હું ફરી નહાસી જાઉં ? નહીં ! સરદાર, તે મારાથી હવે ત્રણે કાળમાં બની શકશે નહિ. ”

“ દુર્ભાગી યુવક ! તારી હઠથી તારી જીદગી બરબાદ થઈ જશે. ”

“ તેની ચિંતા તમે ન કરો અને માફ જે થવાનું હોય તે ખુશીથી થવા દો ! ”

“ ઓ મૂર્ખ ! શું તારો આજ જવાબ છે ? ”

“ હા. એ મારો છેલ્લો જવાબ છે—દંડનિશ્ચય છે. ”

દેહાન્તરણને નિશ્ચય, લલિત ! તારે બદલવોજ પડશે. ”

“ એ આશા આકાશમાંથી પુષ્પ ચુટવા જેવી છે. ”

“ હું જોઈશ કે તે તું કેમ નથી બદલાતો ? ”

“ સરદાર ! ખાંડ ખાળે ખાંડ ! ”

“ શું પ્રભાવતીની પ્રાર્થનાને તારા મનમાં કંઈ પણ માન નથી ? તે દિવસે તારે અહીંથી ચાલ્યા જવું અને આ કષ્ટમય કેદ-ખાનામાંથી છુટકારો મેળવી લેવો, એ માટે તને પ્રભાવતીએ પત્રદાર જે જણાવ્યું હતું તેજ આજે પણ ફરી તને જણાવે છે. ”

“ તેના મુખેજ તેનો મત સાંભળ્યા વિના હું કંઈ પણ કહી શકતો કે કરી શકતો નથી. ”

“ એકદર રીતે તારી ધ્રુજા પ્રભાવતી કે જેની સાથે મારો વિવાહ નિશ્ચય થઈ ગયો છે તેને એકાંતમાં મળવાની છે; પરંતુ લલિત ! આ વાત તને કલંકરૂપ છે. ” લલિત તરફ તિસ્સકારથી જોતો દુર્જન બોલ્યો.

“ પ્રભાવતીને મળવું, શું એ લલિતનાસ્પદ છે ? ઠીક છે, કંઈ ફિકર નહીં. સરદાર ! જે તમે મારા આ પ્રશ્નનો જવાબ હામાંજ આપતા હો તો પછી તેનો મત કે પ્રાર્થના મને કહી સંભળાવવાની શી જરૂર હતી ? ”

“ લલિત ! હવે તું મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. ”

“ તેમ કરવાની તમે મને ફરજ પાડો છો. ”

“ ઓ મૂર્ખ ! હું તને મારા હુકમ મુજબ કામ કરવાની ફરજ પાડીશ. ”

“ સરદાર ! જોઈશું કે શું થાય છે ? ”

“ લલિત ! હવે હું તને એકજ વખત છેવટનું કહું છું કે—પ્રભાવતીના અને મારા મત મુજબ તારે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરતાં મારા પ્રદેશની હદની બહાર—અંગદેશમાં—એકદમ ચાલ્યા જવું. એમ કરી કુમાર ચંદ્રસિંહના ખૂન માટે થનાર દેહાન્ત શિક્ષા તારે ટાળી દેવી. જે તને આ પસંદ ન હોય અને તું તારો જીવી સ્વભાવ નજ છોડવા માગતો હોય તો પછી મારા જેવો ખરાબ માણસ દુનિયામાં બીજો કોઈ નથી, એ તું ચોક્કસ માની લેજે. ”

“ વાંચ, પણ તમે કરશો શું ? ”

“ હું પ્રથમ તો તારા પ્રેમપંથમાં હરીફ થઈશ અને ગમે તેમ કરી તારું જીવન હરી લઈશ. મારા ગુસ્સાની સામે લલિત ! તું ટકી શકીશ નહિ, એ ધ્યાનમાં રાખજે. ” લલિત કંઈ પણ ~~બોલે~~ ~~નહોતો~~ ~~હતો~~.

નથી તે જોઈ તે ફરી બોલવા લાગ્યો-“ જો, હજુ પણ વિચાર કર ! નહિ તો હું તારી ખરી વાતો તત્કાળ ખોટી કરી બતાવીશ. ચંદ્રસિંહના ખૂન ઉપરાંત બીજા બે ખૂનોનો આરોપ તારા ઉપર મૂકીને હું તને દુનિયામાંથી હટાવું નહિ તો નહિતો કરી નાંખવામાં જરા પણ પાછી પાની કરીશ નહિ. માટે લલિત ! તું મારો શત્રુ નહિ પણ મિત્ર થા ! ”

“ બીજા બે ખૂન ! તો તો તમે પાપી પિશાચ છો ! ” લલિતે અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું.

“ હા અને લલિત ! જો તું મારું કહ્યું નહીં માને તો હું પિશાચ કરતાં પણ ભુટ્ટો છું. ”

“ હર્જન ! તમે ગમે તેવા હો અને ગમે તે આરોપ મારા ઉપર મૂકશો તો તે સર્વે અસત્ય છે, તે હું સિદ્ધ કરી બતાવીશ. ”

“ કોણ તું સિદ્ધ કરીશ ? લલિત ! તારા ઉપર વિશ્વાસ કોણ મૂકશે ? મારા શબ્દોની સામે તારા શબ્દોની કાંઈપણ કિંમત નથી. આ કિલ્લામાંના તમામ લોકો માને છે કે-ચંદ્રસિંહનું ખૂન તેજ કર્ત્યું છે. તને કેદખાનામાં રાખવામાં આવ્યો પણ ત્યાંથી તું નહાસી જવાથી તને પકડી લાવવા બે સ્વારો મોકલવામાં આવ્યા તે બંનેનું પણ તેજ ખૂન કર્ત્યું છે. એ હું હવે જાહેર કરીશ. તારી વિરૂદ્ધ હું ધારું તે કરી શકું. ઉપરાંત દૂર્ગરક્ષક રણુભલ પણ તારી વિરૂદ્ધમાં સાક્ષી પૂરશે. લલિત ! હજુ પણ વિચાર કર. તારી વિરૂદ્ધ મારી પાસે ધણું છે અને તેને આધારે હું તારા ઉપર ત્રણ ખૂન કરવાનો અપરાધ સાબિત કરી શકીશ. ”

“ એકંદરે મારો સર્વ રીતે નાશ કરવાનો તમારો વિચાર છે, પણ ચિંતા નહીં. હર્જન ! તમારાથી બને તેટલી હર્જનતા કરવામાં જરા પણ પાછી પાની ન કરશો. મારો તો દયાળુ દેવાધિદેવ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ”

“ મારા કહેવા મુજબ કરવા તું ના પાડે છે ? ”

“ હા. હું તમારા કહેવા મુજબ કરી શકીશ નહીં. ”

આ વાત સાંભળી એક ક્ષણને માટે હર્જન ચુપ થઈ ગયો. એટલામાં તેને એક યુક્તિ સૂઝી આવી. તેણે એકદમ યુમ પાડી અને દરવાજા પાસે ગયો. ત્યાં જઈ ભયભીત સ્વરે એકદમ યુમ પાડી ઉઠ્યો કે-“ અરેરે ! ઓ દુર્ભાગી યુવક ! આવા ભયંકર ખૂન કરવા ~~રહાનું ચિત્ત~~ રીતે તૈયાર થયું ? ”

“ સરદાર સાહેબ ! શું છે-કોણે ખૂન કર્યું ? આ તમે શું બોલો છો ? ખૂન શું અને વાત શી ? ”

દુર્જનની વાત સાંભળી મધુરી-જે દરવાજાની બહારના ભાગમાં ઉભી હતી તે ભયભીત થઇને બોલી ઉઠી.

“ ઓ દાસી ! હું શું કહું ? મને કાંઇપણ સૂઝ પડતી નથી. તેણે તમામ કપુલ કર્યું છે. કુમાર ચંદ્રનું ખૂન અને મારા બે સ્વારોનું ખૂન પણ તેણે કર્યું છે. ” દુર્જને ગુચવાઇ ગયા જેવી પોતાની મુખ-મુદ્રા રાખીને તદ્દન બનાવટી વાત ઉભી કરી.

“ નહીં-સરદાર ! એ બધું તરકટ છે ! ”

મધુરી સર્વ વાતો જાણતી હોવા સમય દુર્જનનું કહેવું તદ્દન અસત્ય છે, એમ તે ખાત્રીથી માનતી હતી. તે ગુસ્સામાં આવીને બોલીઃ—

“ સરદાર ! બિચારા લલિતનું સત્યાનાથ કરી નાંખવા માટે તમે પોતેજ આ બધું તરકટ રચ્યું છે-કાવતરૂં ગોઠવ્યું છે. તમારા તમામ દાવ-પેચ હું સારી રીતે જાણું છું. ”

“ ચુપ ! દાસી ! તું કોની સામે બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન છે ? જા, અહીંથી એકદમ ચાલી જા. મારી નજર સામેથી ખસી જા અને ધ્યાનમાં રાખજે કે-તું અત્યારે જે બોલી છે તેનો ફરી ઉચ્ચાર પણ કરીશ તો તારી વાત તું જાણે ! તેનું પરિણામ બહુજ ભયંકર આવશે. જો તું મારા હુકમ મુજબ નહીં વર્તે તો તારે આ કિલ્લામાંથી ચાલ્યા જવાનો વખત આવશે. ” દુર્જને ચીડાઇને કહ્યું.

પ્રકરણ ૪૨ મું.

લલિત ક્યાં ? જ્યાં હતો ત્યાંને ત્યાં !

પ્રભાવતીની દાસી મધુરી દુર્જનની વાત સાંભળી સુપ રહી ગઇ. વંધારે બોલવામાં ઉઠાપણ નથી, એમ માનીને તે દુર્જન તરફ તિરસ્કાર ભરેલી નજરે જોતી જોતી ત્યાંથી બીજી તરફ ચાલી ગઇ. જો પોતે કાંઇ ઓછું વતું બોલી જશે તો દુષ્ટ સ્વભાવવાળો નીચ દુર્જનસિંહ સરદાર સબજનને આડું અવળું સમજાવી પોતાને કઠાવી મૂકશે, એવો વિચાર તેના મનમાં આવવાથીજ તે કાંઇ પણ બોલી નહીં. તે દુર્જનની દુષ્ટતાથી વાકેફગાર હતી. તે જે રસ્તે જતી હતી તેજ રસ્તે સામેથી આવતો દુર્ગરક્ષક રણુમલ તેને અચાનક મળી ગયો. તેને જોયું.

મળવા માટે જતો હતો. તેની સાથે કાંઈ પણ વાતચિત ન કરતાં તે તેની તરફ જોઈનેજ નીચી નજરે તેની પાસે થઈ ચાલી ગઈ. રણુમલ દુર્જનપાસે આવી પહોંચ્યો. તેને જોતાંજ દુર્જનને એક યુક્તિ સૂઝી આવી અને તેણે તેને કહ્યું—“રણુમલ ! અત્યારેને અત્યારેજ છ સસઝ સિપા-ઈએ બોલાવી લાવ અને લલિત ઉપર સખત પહેરો ભરવાની ગોઠવણ કરી નાંખ. આપણો વિશ્વાસુ વૃદ્ધચારણ તેના ખાનખાનની ગોઠવણ કરશે. તેના શિવાય આ ઓરડામાં બીજો કોઈ ન જઈ શકે, તે માટેની સાવચેતી તારે રાખવાની છે. હવેથી લલિત આપણા કિલ્લામાં પાછો કેદી થયો એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો.

“ અનદાતા ! આપના હુકમ મુજબ હું સત્વર ગોઠવણ કરીશ.”
રણુમલે અદ્ભુતથી નમન કરતાં કહ્યું.

થોડાજ વખતમાં દુર્જનના હુકમ મુજબ પહેરેગીરો લલિતની ઓરડી ઉપર પહેરો ભરવા લાગ્યા. દુર્જનના કહેવા મુજબજ બધી ગોઠવણો થાય છે, એ લલિતના જાણવામાં આવ્યું. પોતે ફરી કેદી થયો છે, એ ખાબતમાં તેને કાંઈ પણ લાગ્યું નહિ. થોડાજ વખતમાં વૃદ્ધચારણ અંદર આવ્યો. તેણે તમામ વાતો વિસ્તારથી લલિતને કહી સંભળાવી. આજથીજ પોતાની તરફ એક ફેદીની જેમ વર્તવામાં આવશે અને તબિયત જરા ઠીક થતાંજ પહેલાંના ભોંયરાવાળા કેદ-ખાનામાં પોતાને પૂરવામાં આવશે, એ જાણી તેને જરા ખરાબ લાગ્યું. હવે પોતાની સ્થિતિ બહુજ શોચનીય થઈ જશે, એ વિચાર મનમાં આવતાં જ તેના નિવારણ માટે શાન્તચિત્તે વિચાર કરતો લલિત શય્યામાં પડ્યો.

રણુમલને હુકમ આપી દુર્જન સભામહેલમાં આવ્યો. ત્યાં સરદાર સજ્જન તેની વાટ જોતો બેઠો હતો. વધારે ચાપચીપ ન કરતાં દુર્જન તેને પોતાની ઇચ્છા મુજબ સમજવવા લાગ્યો. તે બોલ્યો—“ આપે મને લલિતસિંહની મુલાકાત લેવા કહ્યું તે પ્રમાણે હું તે તરફ જવા માટે તૈયાર થાઉં તે પહેલાંજ તેણે એક માણસ મને બોલાવવા મોકલ્યો. આ ખાબતમાં મને બહુજ અજાયબી થઈ. હું બ્યારે તેની પાસે ગયો ત્યારે તે બહુજ બેચેન થએલો જણાતો હતો. મને જોતાંજ હાથ જોડી—આંખમાં પાણી લાવી—તે બોલ્યો—“ મને અભયદાન આપો ! ” એમ તે કહેવા લાગ્યો. પછી મેં તેને કહ્યું કે—“ તેમ બની શકે તેવી કોઈ વાત હોય તો આગળ ઉપર જોઈશું ” એ સાંભળ-
દેહાંતરે આપી હૃદય મારી સમક્ષ ખુલ્લું કર્યું. કોષમાં આવી

જઘને પોતેજ કુમાર ચંદ્રસિંહનું ખૂન કર્યું છે, એ તેણે મારી સામે ક્યુલ કર્યું અને તે બાબતમાં તમે મને સરદાર સંજ્ઞાનની પાસેથી ક્ષમા અપાવો, એવી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. ઉપરાંત મારા બે સ્વારોનું પણ પોતેજ ખૂન કર્યું છે, એ પણ તેણે ક્યુલ કર્યું. તે વાત મારે તમને જરા સમજાવીને કહેવી પડશે. વાત એમ છે કે-તે દિવસે રાત્રે ભોંયરામાંના કેદખાનાનો દરવાજો બહુજ યુક્તિથી ઉઘાડી તે ન્હાસી ગયો. તે વાત તરતજ મારા વિશ્વાસુ દુર્ગરક્ષક રણમલ્લના જાણવામાં આવી ગઈ. તેણે તેને પકડી લાવવા એકદમ તેની પાછળ બે સ્વારો દોડાવ્યા, તે સ્વારોએ તેને રસ્તામાં પકડી પાડ્યો. તેઓ તેને આ તરફ લઈ આવતા હતા ત્યારે રસ્તામાં લલિતે એક સ્વાર ઉપર હુમલો કર્યો. બીજા સ્વાર પોતાના સાથીની સહાય માટે દોડ્યો. સરદાર સાહેબ ! તે વખતે લલિત મરણીયો થઈ તે સ્વારો સાથે લડવા લાગ્યો. આખરે તેણે બન્ને સ્વારોને મારી નાંખ્યા. ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ પોતાને હાથે બચકર-રાક્ષસી-કૃત્ય થઈ ગયું, તે જોઈ તે બહુજ ગભરાઈ ગયો. પછી બહુજ પશ્ચાત્તાપ કરી પાછો તે કિલ્લા તરફ આવવા લાગ્યો. તમારો સ્વભાવ બહુજ દયાળુ છે તે તેના જાણવામાં હોવાથી તમારી પાસેજ પોતાના સર્વ અપરાધો કબૂલ કરી ક્ષમા માગી; એવી તેની ઇચ્છા હતી. તે કિલ્લાના દરવાજાની પાસે આવતાંજ તમારી પુત્રીને વળેસંધ લઈ જતો હતો તે તેના જોવામાં આવ્યું. આ વાત સાંભળી તેની પાસે વધુ વખત ઉભા રહેવામાં મને જોખમ જણાયું. તે ગમે તેવો હોય તોપણ ખૂનીજ હોવાથી વખતે નવા જીનું કરી નાંખે. આવો ખૂની અને તેમાં પણ જીવ ઉપર ઉદાર થએલો કોણ જાણે શું એ કરી નાંખે ?! એટલા માટે મેં મધુરીને તેની પાસે જવાની મના કરી અને તેના ઉપર સશસ્ત્ર સિપાઈઓનો સખત પહેરો મૂક્યો. ”

દુર્જને ઉપર પ્રભાણે કહેલી હકીકત સાંભળી સંજ્ઞાન બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેને ક્રોધ આવી ગયો. તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું અને તે જોરથી બોલ્યો કે-“ દુર્જનસિંહજી ! તમે જે કાંઈ કર્યું તે યોગ્યજ કર્યું છે. તેના ઉપર પહેરો મૂક્યો તે ઘણુંજ સાઈ થયું. આમ થવાથી હવે તે ફરી કેદખાનામાંથી ન્હાસી શકશે નહિ. તેમજ તમે એવી સાવચેતી રાખજો કે-તે ફરી સટકી ન જાય. રાજધાનીમાંથી ન્યાયાધીશ ન આવે ત્યાં સુધી આપણે તેનો અંદાજસ્ત રાખવો જોઈએ. ” એટલું કહી તે જરા થોભ્યો પણ મને કંઈ નહોતું.

બોલ્યો-“ હાય-હાય ! લલિત ! મારા એકના એક કુળદીપકનું ખૂન કરના માટે તારો હાથ કેમ ઉપડ્યો ? એ હું સમજી શકતો નથી અને એ બાબતમાં મને રહી રહીને અન્યથા ઉપજો છે.”

બહાલા વાંચક ! એક વખત કેદખાનામાંથી છૂટેલો લલિત પાછો કેદ થઈ ગયો તેથીજ અમે આ પ્રકરણના મથાળે જણાવ્યું છે કે-લલિત ક્યાં ? જ્યાં હતો ત્યાં ત્યાં !”

જે વાત દુર્જને સંજ્ઞનને કહી તેમાં કેટલું સત્ય હતું, તે વાત અમારા વાંચકોની જાણ બહાર નથી. તેથી તે બાબતમાં વધુ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. દુર્જને લલિતને ફસાવવા માટે જે પ્રયત્નની જાળ પાથરી હતી તેમાં તે કેટલેક અંશે ફાળ્યો હતો, પણ તેનું આખરે પરિણામ શું આવ્યું, તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

ન્યાયાધીશનું આગમન.

ગયા પ્રકરણમાં અમે જે વાત કહી આવ્યા તેને આજે દસ દિવસ થઈ ગયા હતા. રાજધાનીમાંથી ન્યાયાધીશ આવે છે, એ ખબર અગાઉથી આપવા માટે એક સ્વાર અજયદૂર્ગમાં આવ્યો. ન્યાયાધીશની સરભરા કરવાનું કામ સરદાર દુર્જને પોતેજ હાથમાં લીધું હતું. ન્યાય-સભાનું તમામ કામકાજ પદાર્થસંગ્રહાલયવાળા મોટા-વિશાળ-દિવાનખાનામાં કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું અને ત્યાં ન્યાયાધીશ માટે તેની યોગ્યતા પ્રમાણે એક ઉચ્ચ આસન તૈયાર કરવામાં આવ્યું. ન્યાયાધીશ હવે તરતમાંજ અહીં આવી પહોંચશે, એવા ખબર એક સ્વાર કિલ્લામાં લઈ આવતાંજ રિવાજ મુજબ તે પ્રાંતના સુબાને ત્યાં તેડી લાવવા માટે દુર્જને એક માણસને મોકલ્યો. ખરી રીતે જોતાં ન્યાય-સભાનું કામકાજ પ્રાંતસુબાને કરવાનું હોય છે પણ તેની વતી તમામ કામ દુર્જને ઉપાડી લીધું હતું અને તેમાં તેનો કોઈક જુદોજ હેતુ હતો. તે શું ?

તે પર્વત પ્રદેશનો સુબો અજયદૂર્ગથી વીસ માઇલ દૂર રહેતો હતો. ખીજે દિવસે તે અજયદૂર્ગમાં આવી પહોંચ્યો. તે દૂર્ગમાં આવી પહોંચતાંજ તેની યોગ્યતા કરતાં પણ વધારે માન દુર્જને તેને આપ્યું. ~~તેમાં~~ ~~તેમાં~~ વ્યવસ્થા થઈ ગયા પછી જ તે દુર્જને પોતાનો હેતુ વિ-

સ્તારથી કહી સંભળાવ્યો. બીજે દિવસે ન્યાયાધીશ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની સ્ત્રીયે ઘણા મનુષ્યો હતા. રાજ્યખટપટની શક્તિમાત્ર થયા પછી સરદાર સજ્જનસિંહની બાબતમાં મંદારનમરના મંત્રિ મંડળની માન્યતા બહુજ ખરાબ થઈ ગઈ હતી, એ અમે પ્રથમજ જણાવી આવ્યા છીએ. ન્યાયાધીશ તે મંત્રિમંડળમાંનોજ એક સભ્ય હતો. તે તરફ કાંઈ પણ ધ્યાન ન આપતાં સરદાર દુર્જન અને સજ્જન તેની બહુજ ઠાઠમાડથી આગતા-સ્વાગતા કરી અને હદ ઉપરાંત માન આપ્યું. તેની સાથે આવેલા માણસોને રહેવા વિગેરેની ગોઠવણ જુદે જુદે સ્થાને કરી આપવામાં આવી. પોતાને માન સન્માન મળેલું જોઈ ન્યાયાધીશ સરદાર દુર્જનની ઉપર ખુશી ખુશી થઈ ગયો.

પોતાને ન્યાય કરવા માટે ન્યાયાધીશ આવ્યો છે, એ વાત લલિતના જાણવામાં આવી પણ તે બાબતમાં તેણે કાંઈ પણ પરવાહ કરી નહીં. પોતાની ઉપર મૂકાયેલા આરોપ ખોટા છે, એવું સિદ્ધ કરી બતાવવા માટે અવસર મળશે, એ વિચાર તેને આવવાથી તેને બહુજ આનંદ થયો. લગભગ સંધ્યા સમયે ન્યાયાધીશના મદદનીશ લલિત પાસે આવીને કહ્યું કે—“ન્યાયાધીશ સાહેબ તારો ન્યાય કરવા માટે આવ્યા છે. લલિત ! આવતી કાલથીજ તારા ન્યાયનો પ્રારંભ થશે. તારા ઉપર જે જે આરોપો મૂકવામાં આવ્યા છે, તેમાંથી તારો છુટકારો થઈ જાય, તને શુદ્ધ, પવિત્ર અને નિષ્પક્ષપાતપણે ન્યાય મળે, તેવી ન્યાયાધીશ સાહેબની ઇચ્છા છે. તે માટે તારે જે કાંઈ તૈયારી કરવાની હોય કે સાક્ષીઓ બોલાવવાના હોય તો મને કહે, હું તારા કહેવા મુજબ ગોઠવણ કરીશ.”

“તે માટે હું સર્વ રીતે તૈયાર છું. મારે મારી નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવા માટે સાક્ષી પુરાવાની કાંઈ જરૂર નથી. તેમ તેવું મારી પાસે કાંઈ છે પણ નહીં ! જો કદાચ હોય તો તે એટલુંજ કે—મારે પરમેશ્વરને માથે રાખી જે હકીકત બની છે તે સાચે સાચી કહી દેવી.”

તે સંભળી ન્યાયાધીશનો મદદમાર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. લલિત વિચારમાં ગુલતાન થઈ ગયો. આવો શોચનીય-જીવન મરણનો જોખમ ભરેલો—સવાલ તેની સમક્ષ હતો, ખૂન જેવો મહા ભયંકર આરોપ તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો છતાં તેવું હૃદય શાન્ત હતું. તેના ચિત્તમાં હજુ પણ ઉત્સાહ હતો. પોતાના દુશ્મનો પોતાની વિરૂદ્ધ મમે તેટલા જુઠ્ઠા પુરાવા રજૂ કરશે તો પણ સત્ય વાત પ્રકટ થયા વિના રહેશે નહિજ ! એવી તેને ખાતરી હતી. આ નિયારમં

અહીં રાત થઇ ગઇ છતાં તે બહુી શક્યો નહીં. આખા કિલ્લામાં સર્વ ઠેકાણે શાન્તતા અને સ્તબ્ધતા છવાયેલી હતી. લલિત શાન્ત ચિત્તે પોતાની પથારીમાં સુતો હતો. એટલામાં તેના ઓરડાને દરવાજો ઉઘડ્યો અને વીજલ અંદર આવ્યો. તેને જોતાંજ આનંદ પામી લલિત બોલ્યો—

“મારા સંકટના સમયમાં સહાય થનારા મિત્ર ! તું આપણા દિવસ પછી મને મળ્યો તેથી મને ખુબજ આનંદ થાય છે.” એમ કહી તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. અને તેના પોશાક જેઠ બોલ્યો “પણ વીજલ ! આ શું ? આ નવીન પોશાક તે શા માટે પહેર્યો ?”

“આ દરવાજા ઉપર પહેરો ભરનારા પહેરેગીરના આ પોશાક છે. લલિત ! આજે મારે તમારા ઉપર ચોટી કરવી પડે છે. જો આજે તમે અહીંથી નહાસી જશો તો હું તમને અટકાવીશ.” વીજલે હસતાં હસતાં કહ્યું.

‘વીજલ ! આ કામ તારી પાસે શી રીતે આવ્યું ?’

“અહીં જે પહેરેગીર હતો તેનો કાઈ નજીકનો સગો ન્યાયાધીશની સાથે આવ્યો છે. તેની સાથે શાન્તિથી બે ઘડી વાતચિત કરવાનું મળે, તેટલા માટે તેણે પોતાનું કામ કરવા માટે મને વિનંતિ કરી. હું પણ આવોજ વખત ઘણા દિવસથી બોળતો હતો. ‘જેઠનું હતું ને વેવે કહ્યું,’ એવો ઘાટ થઇ ગયો.”

“વીજલ, આમાં તારો કાંઈક ગુપ્ત હેતુ હોવો જોઈએ. હું ઘણી સારી રીતે જાણું છું કે—મારા ઉપર તારો પ્રેમ હોવા સાથેજ તું મારું બહુ કરવા ઇચ્છે છે. મારું દુઃખ જોઈ તને પણ દુઃખ થાય છે. આવા આપત્તિના સમયમાં મને મદદ કરવાની તારી ધારણા છે. કદાચ અહીંથી નહાસી જવા માટે તે કાંઈક માર્ગ શોધી કાઢ્યો હશે. વીજલ, જો એ મારું કહેવું સાચુંજ હોય તો મારે કહેવુંજ જોઈએ કે એમાં તે ખરેખર ભૂલજ કરી છે.”

“લલિત ! તમારી સમજદાર થાય છે. તમને દુઃખમાં જોઈ મારા હૃદય ઉપર વારંવાર દુઃખના સખત આઘાત થાય છે, એ ખરું છે છતાં તમે ખરેખર નિર્દોષ છો. મારો આ મત સાંભળી તમને આનંદ થશે અને તે આનંદમાં ઓર વધારો થાય, એવી વાત હવે હું તમને કહીશ. આવી શોચનીય સ્થિતિમાં પણ તમને તે વાત સાંભળી આનંદ થશે.”

“હાનંતે એવી ને કઈ વાત છે. ?” લલિતે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“તમારા વિષયમાં પ્રભાવતીયાનો શે. મત છે, તે તમે જાણવા માગો છો?”

“શું પ્રભાવતીના મારા વિષયમાં મત? કહે, વીજલ! તે તું મને સત્વર કહે. હું નિર્દોષ છું, એવું તેને લાગે છે? નહીં, મારી જામતમાં તેને એમ લાગે ખરું કે?”

“તેનો મત હું તમને કહી સંભળાવું તે કરતાં તે પોતેજ પોતાના મુખે તમને કહેનાર છે.”

“શું તે પોતેજ કહેનાર છે? ત્યારે શું તું એમ કહે છે કે તેની મને મુલાકાત થશે?”

“હા, કુમાર.”

“ક્યારે?”

“તરતમાંજ!”

“તો તો વીજલ! મારે તારો અનહદ ઉપકાર માનવો જોઈએ.”

“તેનું થઈ પડશે.”

લલિતની હિચ્છુકતા જોઈ વીજલને જરા અન્યથા થઈ. તે બોલ્યો “લલિત! આ કામ બહુજ છુપી રીતે થવું જોઈએ. તમે બંને એકાન્તમાં છુપી રીતે મળી શકો, તેની મેં ગોઠવણ કરી રાખી છે. જરા થોભી જાઓ ને શાન્ત થાઓ! જ્યારે બહાર અને કિલ્લામાં સર્વત્ર શાન્તતા અને સ્તબ્ધતા છવાઈ જશે ત્યારે મધુરી પ્રભાવતીને લઈ અહીં આવી પહોંચશે.”

એટલામાં જ ધીમેથી મધુરી દરવાજા ઉઘાડી અંદર આવી. પ્રભાવતી તેની સાથે નહોતી!

પ્રકરણ ૪૪ મું.

હુપો રસ્તો-હુપી મુલાકાત.

મધુરીને ત્યાં આવેલી જોતાંજ લલિતને અત્યંત આનંદ થયો. તે એકદમ સચ્ચામાંથી ઉઠીને ઉભો થઈ ગયો. આવા વિકટ વખતમાં પણ દુનિયામાં પોતાને મદદ કરનારાઓ છે, તે જાણી તે કેટલેક અંશે સંતોષ પામ્યો. તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યા અને હૃદય પણ ભરાઈ આવ્યું, તે રડી પડ્યો. તેની આવી કશ્ચાજનક સ્થિતિ જોઈ મધુરીએ તેના હાથ પકડ્યો. પોતાની સાડીના પાલ્લવથી તેના આંસુ લુંછી નાંખ્યા. આ વખતે વીજલની આંખોમાં પણ આંસુ ચમકતા હતા.

સુધી તે ત્રણે તે સ્થિતિમાંજ સ્થિર રહ્યા. આખરે મધુરી સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ સૂચક સ્વરે બોલી—“લલિતસિંહ ! આમ દુઃખી ન થાઓ. તમારું દુઃખ જોઈ અમારાં અંતર કપાય છે પણ અમે તદ્દન નિરૂપાય છીએ. જે તમે આમ કરશો તો પછી પ્રભાવતીની સ્થિતિ કેવી થઈ જશે, તેનો કાંઈક વિચાર કરો. લલિત ! તમે નિર્દોષ હોવાથી તમારે નિરાશ થઈ જવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. તમારા દુઃખનો તમારા હિપર ગમે તેટલા આરોપ મૂકે છતાં ઇશ્વર ન્યાયી છે અને તેજ આખરે સત્યને સૂર્યની જેમ પ્રકટ કરશેજ ! સત્યનો જય છે અને પાપ-અસત્યનો પરાજય છે, શું એ તમે નથી જાણતા ? વાટ, પણ હવે આપણે આવી વાતોમાં વખત વીતાવવો એ મિત જરૂર છે. પ્રભા તમારી વાટ જોઈ બેસી રહી છે. હવે આપણે અહીંથી બહુજ સાવચેતી સાથે જવું જોઈએ. વીજલ ! અમે જ્યાં સુધી અહીં પાછા ન આવીએ ત્યાં સુધી બધુંએ બરાબર સાચવવાનું કામ હારે માથે છે. કોઈને વહેમ આવે, તેવું કાંઈ પણ કરીશ નહિ.”

એમ કહી મધુરી લલિતને એક દિવાલ પાસે લઈ આવી. એક પળ સુધી તેણે દિવાલ ધ્યાનથી તપાસી જોઈ અને તે દિવાલમાંની એક ખુંટી નીચે ખેંચી તે સાથેજ એક છુપો દરવાજો ખુલી ગયો. તે ધુપા દરવાજાની માહિતી મધુરીને કિલ્લામાંના વૃદ્ધ ચારણે આપી હતી. પ્રથમ તો તે ચારણનો તે રસ્તે અજ્યદર્શમાંથી લલિતને નહસાડી મૂકવાનો વિચાર હતો પરંતુ આવું કામ લલિત કદાપિ કરશે નહિ, એવું તેને મધુરીએ કહેતાંજ તેણે તે વિચાર માંડી વાળ્યો હતો.

તે બંને-લલિત અને મધુરી-તે દરવાજામાં થઈ આગળ વધતાંજ એક સાંકડા રસ્તે ચાલવા લાગ્યા. આ રસ્તો બહુજ સાંકડો અને છુપો હતો. તે દિવાલમાંજ બનાવવામાં આવેલો હતો. થોડો વખત ચાલ્યા પછી તે રસ્તો પૂરો થઈ ગયો. ત્યાં મધુરી નીચે બેસી હાથ ફેરવી જોવા લાગી. ત્યાં એક ખુંટી તેના હાથમાં આવી. તે હિપર પોતાનો પગ મુકી ખૂબ જોરથી તેને દાખી તે સાથેજ નીચે જવા માટેનો એક દરવાજો ખુલી ગયો અને બંને તે દરવાજામાં થઈ અંદર ગયા. થોડીવાર ચાલ્યા પછી એક દાદર તેમના જોવામાં આવ્યો. આખરે તેઓ કિલ્લામાંના એક દેવાલયમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં આવતાંજ મધુરીએ એક ખૂણા તરફ આંગળી કરી લલિતને અંદર જવાની સૂચના કરી. તે પ્રભાણે તેણે કર્યું. તે જરાક આગળ ગયો એટલે સામેથી આવતી પ્રભાવતી તેને દેખાઈ. પણ કેવી અજાણી ! તેની દેહાન્તરકાંડે દેખાઈ દરક પડી ગયો હતો. તેની મુખમુદ્રા હિપરની

પ્રસન્નતા અને પ્રકુલ્લતા કોણ જાણે ક્યાંએ ઉડી ગઈ હતી. અત્યારે તેનું મનમોહક મુખ નિસ્તેજ, ઉદાસીનતાથી ભરપૂર અને દુઃખી દેખાતું હતું. ઉપરા ઉપરી આવતી આપત્તિઓના અસહ્ય આઘાતથી અને ઉત્સાહનો ભંગ થઈ નિરાશ થઈ જવાથી તેની શારીરિક અને માનસિક શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી. તે ધીમે ધીમે પમલાં ભરતી આવતી હતી. એકદમ તેની પાસે જઈ લલિતે તેનો હાથ પકડ્યો. તે કોમળ હાથ ઠંડો લાગતો હતો અને ધ્રુજતો હતો. બે દિવસથી તે એક સરખી રીતે આખોમથી આંસુઓનો વરસાદ વરસાવતી હોવાથી તેના કુમુદિની જેવા વિશાળ નયનો લાલચોળ થઈ ગયા હતા. એક ક્ષણ સુધી તેની નિસ્તેજ મુખમુદ્રા તરફ જોઈ લલિત બોલ્યો:—

“પ્રભા! મધુરીને મેં જે ખરેખરી હકીકત કહી છે, તે ઉપર તને વિશ્વાસ છે?”

“હા. મને તે ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તે દિવસે જંગલમાં જે કાંઈ બન્યું તેની ખરી હકીકત તમારા તરફથી મારા જાણવામાં આવે તે પહેલાંજ તમે તદ્દન નિર્દોષ છો, એમ મારા હૃદયભાવે મારી ખાત્રી કરી આપી હતી. લલિત, હું ચાહું છું કે આવતી કાલે તમે નિર્દોષ ઠરો અને પરમેશ્વર તમને સંપૂર્ણ સહાય આપે.” પ્રભાવતીએ દુઃખી અવાજે કહ્યું.

પ્રભાવતી વાક્ય પૂરું કરી રહ્યા પછી ધીમે ધીમે રડવા લાગી. દુઃખના આવેગમાં આવી જઈ તેણે પોતાના હાથે પોતાનું મુખ છુપાવી લીધું. પ્રભાવતીની હૃદયભેદક, કરુણાજનક, શોચનીય અને દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ લલિતસિંહનું હૃદય દુઃખી થયું અને તે બોલ્યો:—

પ્રકરણ ૪૫ મું.

“લલિત તમારો જય થાઓ.”

“ઓ જગત્તા નાથ ! આ તારો કેવો ન્યાય ? મારે માટે આ કોમળ કમળની કાન્તિવન્ત કુસુમકળી સમાન કમનીય કુમારિકાની કેવી હૃદયભેદક સ્થિતિ થઈ ગઈ !? મારા જેવા દુર્ભાગીને આહવાના બદલામાં તેને શું તે આવી શિક્ષા કરી ? ઓ પરમાત્મા ! તારે ત્યાં ન્યાયજ નથી !” થોડીવારમાંજ તેની આખોમથી આંસુ વહેવા લાગ્યા. ક્ષણ પછી તે આંસુ લુંછીને ગદ્ગદિત સ્વરે બોલ્યો:—અને હોય તો તે ક્યાં છે ? તે મને ખતાવ !” તે થોડી વાર સુધી થોભ્યો અને ફરી બોલ્યો:—

“ પ્રભાવતી ! શાન્ત થા-જરા શાન્ત થા ! ”

“ લલિત શું હું શાન્ત થાઉં ? ” એમ કહી પ્રભાવતીએ આંસુ ભરી આંખે તેના તરફ જોયું. તે વખતે તેની સ્થિતિ અહુજ કરણા-જનક થઈ ગઈ હતી. તત્કાળ તે લલિતસિંહની સાથે વિંટાઈ ગઈ અને રડતી રડતી બોલી-“ મારા પ્રિયપ્રાણ ! જ્યારે તું આવ્યા હો, ખમાં છે ત્યારે હું શી રીતે શાન્ત થઈ શકું ? ઓ નસીબ ! મારા પ્રિયપ્રાણની ઉપર આ કેવો દુઃખદ પ્રસંગ ! ”

બહાલા વાંચક ! તે વખતનું તેમનું-રોહિણીચંદ્રનું-મિલન કાળાં વાદળાંઓથી છવાઈ ગયેલું દેખાતું હતું. થોડીવાર પછી પ્રભાવતી તેનાથી દૂર જઈ ઉભી રહી અને બોલી-

“ લલિત ! તમને મેં કેટલે દરજ્જે ચાહ્યા છે, તમારા ઉપર મારો કેટલો પ્રેમ હતો અને છે તે ફક્ત પરમેશ્વરજી જાણે છે. પરંતુ આપણો પ્રેમ પરમાત્માને ગમ્યો નથી. એક ક્ષણ પહેલાં મેં મારા હૃદયની નિર્બળતા પ્રકટ કરી તેને માટે મને અહુજ લાગી આવે છે. લલિત ! તમને હું સંપૂર્ણપણે ચાહું છું છતાં લાચાર છું કે-ખીજને મેં વચન આપી દીધું છે. ”

“ પ્રભા ! તે હું જાણું છું. શું તેં દુર્જનસિંહને વચન આપ્યું છે ? ”

“ હા. તે અધી વાત તમને કહેવા માટે અને તમારી સમજદાર દૂર કરવા માટે મેં આ છુંપી ભેટની ગોઠવણ કરેલ છે. ” દુઃખી દિશ્તે પ્રભાવતી બોલી. તેને દુર્જનસિંહનું નામ એટલું અર્ધું અપ્રિય થઈ પડ્યું હતું કે તેનો ઉચ્ચાર કરવા માત્રમાં તેને ભય લાગતે હતો.

“ તારી આજ્ઞામાં મારી સમજદાર થએલ છે, એ તને કાણે કહ્યું ? કોઈ દિવસે મેં તારી પ્રાર્થનાને જરા પણ તરછોડી છે ખરી કે ? ”

“ નહીં. પરંતુ મારો પત્ર જોઈ તમને શું લાગ્યું હશે, તે બાબતમાં મને કાંઈપણ કદપના થઈ શકતી નહોતી. અધી વાત હું તમને ક્યારે કહું, એ બાબતમાં હું અહુજ ઉત્સુક થઈ ગઈ હતી. હાલ-તે દિવસે-જો તે દિવસ ઉગ્યોજ નહોત તો કેવું સાફ થાત ! તે દિવસે-મારો પ્રાણથી પણ પ્યારો ભાઈ ગુમ થયો, તમને ભોંયરાના ભયંકર કેદખાનામાં કેદ કરવામાં આવ્યા અને મારા પિતાજીએ મારી પાસે આવીને મને કહ્યું-‘ મારે દુર્જન પાસે જઈને તેમની સાથે તારા લગ્ન કરવાની આજ્ઞામાં તારે તારી મરજી મુજબ હા કે ના પાડવી. ’ હેહાન્તરે તેઓ મને તેની પાસે લઈ ગયા. ત્યાંથી તેઓ ચાલ્યા ગયા.

અને અમે બન્નેજ ત્યાં રહ્યા. મને એકલીનેજ ત્યાં બેઠ તેણે મને એક પછી એક ભયંકર અને હૃદયવિદારક વાતો કહી સંભળાવી.”

“ અને પ્રભાવતી ! હું ચાહું છું કે-તે બધી વાતો તું મને કહે. ”
લલિતે એકદમ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ તેમણે મને પૂછ્યું કે હજી પણ તું લલિતને ચાહે છે કે ? ”

“ તેનો તેં શો જવાબ આપ્યો ? ”

“ એજ કે હું મારા પ્રાણ કરતાં પણ લલિતને વધારે ચાહું છું. ”

“ વાર, પછી શું થયું ? ”

“ ખીજે પ્રશ્ન એ પૂછ્યો કે-‘ તેના ઉપરથી પ્રેમ ઓછો થશે કે નહિ ? ’ આ સવાલનો જવાબ મેં એવો આપ્યો કે-મારા સ્ત્રીરમ્યાં જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાંસુધી લલિત પ્રત્યેનો મારો પ્રેમ એક તલમાત્ર પણ ઓછો થશે નહિ. આ વાત મેં બહુજ અભિમાનથી કહી પણ તેમણે મારા અભિમાનને વધારે વખત ટકવા દીધો નહોતો. લલિત ! ફક્ત મારા પ્રેમને લીધેજ તમારા હિપર આવો ભયંકર વખત આવ્યો છે. તેને માટે મને બહુજ અફસોસ થાય છે પણ હું લાચાર છું-નિરપાય છું. જો હું તમને ચાહતી ન હોત તો તે તમારા તરફ જોત પણ નહોતેમનું મન બહુજ અદેખાદ્ય ભરેલું છે. મારી સાથે લગ્નગાંઠથી જોડવાનો દ્રઢનિશ્ચય તેમણે કર્યો છે, એ તેમણે મને કહી સંભળાવ્યું. તે બોલ્યા કે-જો તું મારી સાથે લગ્નગાંઠથી જોડાઈશ તો હું લલિતના એક વાળને પણ ધ્વજિ આવવા દઈશ નહિ અને તમામ આશ્તોત્તમથી હું તેને બચાવીશ. જો તું મારી સાથે લગ્નગાંઠથી જોડાવાની ના પાડીશ તો.....હાય.....

“ તે ગમે તે રીતે મારો નાશ કરશે એમજ ને ? ”

“ હા ! ” આ એકજ શબ્દ બોલતાં તેના હૃદયને બહુજ વેદના થઈ. તે આગળ બોલવા લાગી-“ લલિત ! તમે જો સંપૂર્ણપણે નિર્દોષી હશે તોપણ પુરાવાઓ ઉપરથી આખરે અપરાધી ઠરશોજ. ઉપરાંત ન્યાયાધીશ અને તેના મદદગાર વિગેરે તેના હાથમાં હોવાથી તે તમને દોષીજ ઠરાવશે. ત્યાર પછી તમારી વિરૂદ્ધમાં મને તેમણે એક પછી એક એમ બહુજ ભયંકર વાતો કહી સંભળાવી. તે વખતે મારી સ્થિતિ બહુજ શોચનીય અને કચ્છાળાનક થઈ પડી. હું તેમને પગે પડી-જીદી જીદી રીતે તેમની પ્રાર્થના કરી-તેમને શરણે મઠ અને આખરે રડી પડી. ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે-જો તું મારી શરતો કબૂલ કરીશ તો હું લલિતના પ્રાણ બચાવીશ, એવી વચન આપ્યું. ”

મને આપી. લલિત, તમને બચાવવાનો રસ્તો છે, તે બાણતાંજ-ફક્ત તમને બચાવવા માટેજ-હું તેમની શરત કબૂલ કરવા માટે તૈયાર થઇ ગઇ.”

“પણ તે શરત શું હતી-કેવી હતી ?”

“તે બહુજ બચકર અને હૃદયભેદક શરત હતી અને તે એકે મારે ‘તેમની સાથે લગ્ન કરવું.’ લલિત ! એક તરફ પ્રેમ અને બીજી બાજુએ મારા પ્રેમી પ્રિયતમના પ્રાણ ! આમ હું સંકટમાં સપડાઇ લલિત ! મેં ફક્ત તમારા પ્રાણ બચાવવા માટે કમનસીમ પ્રેમનો ત્યાગ કર્યો. પ્રેમીના પ્રાણ કરતાં પ્રેમને તુચ્છ માન્યો અને મેં તેમની સાથે લગ્નથી બેઠાવાની હા પાડી. પછી તેમણે તમારા બચાવ માટેના માર્ગ બતાવ્યો. કેદખાનામાંથી તમને શી રીતે મુક્ત કરવા અને ત્યાર પછી તમારું શું કરવું, વિગેરે બાબતો કહ્યા પછી તમારા વિશ્વાસને માટે તેમણે મારી પાસે એક પત્ર પણ લખાવી લીધો.”

“હવે બધી વાત મારા સમજવામાં આવી. પ્રભા ! તારા તે પત્રે મારી બહુજ દુર્દશા કરી. જેને માટે મારા આત્માએ અને શરીરે હિંમત ધારણ કરી હતી, તેજ આશાતંતુ તુડી ગયો અને હું સર્વ-રીતે હતાશ થયો-નિરાશ બની ગયો. પરંતુ પ્રભાવતી ! તું ચોક્કસ માનજે કે-આ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલો પ્રેમવૃક્ષ હજુ તેવોને તેવોજ કાયમ છે. તેને દુનિયાની કે દેવલોકની કોઇપણ શક્તિ આ ભવમાં તો ઉખેડી શકશે નહિ.” ઉદ્વિગ્ન ચિત્તે ઉશ્કેરાઈ ગઈ લલિતે કહ્યું.

ચોડા વખત સુધી પ્રભાવતી સ્તબ્ધ રહી. તે બંને જણા પોત પોતાના વિચારમાં નિમગ્ન હતા. એક ક્ષણ પછી પ્રભાવતી બોલી:—

“લલિત ! અમારી વાતચિત ખૂબ અત્યંત પિતાજી ત્યાં આત્મા. લગ્નને માટે મેં હા પાડી છે, એ વાત જ્યારે તેમણે તેમને કહી સંભળાવી ત્યારે તો પ્રથમ પિતાજીએ તે વાત ખરી માની નહીં. પરંતુ મેં હા શા માટે પાડી ? લલિત ! ફક્ત એકજ શરતે અને તે તને બચાવવાની શરતેજ ! મારા પ્રેમને બાળી નાંખવા માટે, મારું તમામ જીવન દુઃખમાં વીતાવવા માટે અને જીવન નીરસ કરી નાંખવા માટે હું તૈયાર થઇ હતી એ વાત તેમના બાણવામાં શી રીતે આવી શકે ?”

“પ્રભાવતી ! હું તારા સ્વાર્થત્યાગ માટે તારો ખરા અંતઃકરણ-થી આભાર માનું છું, તને ધન્યવાદ આપું છું. તારા પ્રેમભાવમાં મને કોઇ કાળે પણ શંકા ઉદ્ભવે તેમ નથી. પરંતુ આવતી કાલે-હું સંપૂર્ણ-પણે નિર્દોષ છતાં-એ મારા કમનસીમે મને એક ખૂતીની જેમ દેહાંતઃક્રમ મળે તો તમામ વાતોનો અંત થઇ જશે; પણ કદાચ

બામ્બયોએ તે બચકર કસોટીમાંથી હું પસાર થઇ જાઉં તો હું તારી આશા રાખું કે નહિ ?”

“હવે આશા શાની અને કેવી!! જે તમને બચાવવામાં આવે તો-તેમની સાથે લગ્નથી જોડાવાનું મેં તમને વચન આપ્યું છે. તેમણે પોતાની શરત મુજબ એક વાર તમારા પ્રાણ બચાવ્યા. તમારો છુટકાસે કરી તેમણે પોતાનું વચન પાળ્યું છે તો હવે મારે પણ મારું વચન પાળવું જોઈએ. તમે ફરી પાછા અહીં શા માટે આવ્યા, તે હું જાણતી નથી છતાં લલિત ! હું વચનના પરમ પવિત્ર બંધથી બંધાઈ ગયેલી છું. તે શિવાય લલિત, આપણો પ્રેમ પરમાત્માને પસંદ નથી. આપણામાં કમનસીબ રનેહભાવ પ્રકટ થયા પછી આપણા ઉપર એક પછી બીજી એમ કોઇને કોઈ આકૃત આવેજ નય છે અને અહલુત બનાવો બન્યા જ કરે છે.

“તે ખરું છે પરંતુ તે અહલુત બનાવોના મર્મ આપણે જાણી શકતા નથી એજ કારણથી આપણે કોઈનું કોઈ માની લઇએ છીએ. તે દિવસે ભોજનોત્સવને સમયે તે ચમત્કારિક આકૃતિ તારી પાસે આવી અને.....

“તે આકૃતિએ શી ઇશારત કરી ?” પ્રભાએ ઉત્સુકતાથી વચમાંજ પૂછ્યું.

“એજ કે-પ્રભા ! તું કોઇ કાળે દુર્જનની પત્ની થઇ શકીશ નહિ અને તેજ મારે પુનઃ કિલ્લામાં આવવાનું પ્રયત્ન કારણ છે. જે અહલુત આકૃતિએ તને ઇશારત કરી તેજ આકૃતિએ ફરી અહીં આવવાની મને પણ ઇશારત કરી.”

લલિત આટલું બોલ્યો તેટલામાંજ ખૂણામાં રાખેલા દીપકનો પ્રકાશ એકદમ મોટો થયો અને તે બંનેનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું. થોડાજ વખતમાં ત્યાંના એક દરવાજે ઉઘડ્યો અને ધીમે ધીમે તેમના પરિચયમાં આવેલી અહલુત આકૃતિ અંદર આવી. તેને જોઇ તે બંનેને જરા પણ ભય લાગ્યો નહિ. ધીમે ધીમે તે આકૃતિ તે બંનેની પાસે આવી અને પોતાનો હાથ ઉંચો કરી આશીર્વાદ આપ્યો અને તેમને તત્કાળ છૂટા પડી જવાની ઇશારત કરી. પછી તે આકૃતિ અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. દરવાજાની બહાર તેઓ આવ્યા. ત્યાં મધુરી ઉઘડતી હતી. તેને પ્રભાવતીએ જગાડી. તે બંને જોએલી અહલુત આકૃતિના વિચારમાં તલ્લીન થઇ ગયા. મધુરી ઉઠતાં જ પ્રભા ત્યાંથી ચાલી નિકળી. એટલામાં કોઈના આવવાનો અવાજ સંભળાયો અને થોડીજ વારમાં ઝાંખું ઝાંખું અજવાળું દેખાવા લાગ્યું.

તે સાથેજ તેઓ ત્યાં થોભી ગયા. ધીમે ધીમે તે પ્રકાશ તેમની પાસે ને પાસે આવવા લાગ્યો ત્યારે આખા શરીર ઉપર ધોળું વસ્ત્ર ઓઢી કોઇ મનુષ્ય આવ્યો છે, એવું તેઓ નક્કી કરે તેટલામાં તો તે મનુષ્ય જેવી જણાતી આકૃતિએ પોતાના શરીર ઉપરનું વસ્ત્ર ફેંકી દીધું. તે સાથે તે ત્રણે ચમક્યા—ગભરાયા. તે શું હતું ?

વાંચક ! તે એક માંસ અને ચામડી વિનાનું હાડપિંજર હતું.

તેને જોતાંજ મધુરી એ એક ધીમી ચીસ પાડી તે સાથેજ તે આકૃતિ અને પ્રકાશ કોણ જાણે ક્યાંએ ગુમ થઇ ગયાં. આ વખતે મધુરી થરથર ધ્રુજતી હતી. આખરે છુટા પડતી વખતે લલિતે પ્રભાને કહ્યું—

“પ્રભા ! હવે હું જાઉં છું.”

“ભલે !” આવતી કાલની ભયંકર કસોટીમાંથી તે દયાળુ પરમાત્મા તમને બચાવશે !” અત્યંત સદ્ગદિત સ્વરે પ્રભા બોલી.

“અને હું પણ આશીશ આપું છું કે—લલિત તમારો જ્ય થાઓ—વિજય થાઓ. તમે નિર્દોષ અને નિષ્કલંક બનો, એજ મારી અંતરની અનન્ય અભિલાષા છે !” મધુરીએ કહ્યું.

આ વખતે પ્રભાની સ્થિતિ બહુજ શોચનીય થઇ. લલિતને, જા, કહેવાનું તેને બહુજ ભારે લાગ્યું. તે દુઃખી થઇ પણ લાચાર હતી.

રડતી રડતી તે ત્યાંથી ચાલી ગઇ અને લલિત પણ પોતાને આપવામાં આવેલા ઓરડા તરફ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૪૬ મું.

ન્યાયમંદિરમાં.

પોતાના રાજ્યમાંથી અધિકારરૂપ રાક્ષસનો નાશ કરતા પૂર્વ દિશાના આકાશમાં બાહરવિનાં આરક્ત કિરણો ઉદય પામવા લાગ્યા. પ્રાતઃકાળના પવનથી પૃથ્વીના પ્રત્યેક પ્રાણિમાં પ્રકુદ્બલતા પ્રકટ થવા લાગી. પુષ્પપુંજ પ્રકુદ્બલિત થવા લાગ્યા. મધુસોલુપ ભમરાઓનાં વંદ અત્યંત આનંદ પામી ગુંજારવ કરવા લાગ્યા. આવા પ્રાતઃકાળના સમયે અજયદ્વર્ગમાંના પદાર્થસંગ્રહાલય નામક ભવ્ય ભુવનમાં ન્યાયસભાની રચના બહુજ સાવચેતીથી થવા લાગી. થોડાજ વખતમાં સર્વ તૈયારીઓ થઇ ગઇ. મન્દારનગરથી માત્ર લલિતનો ન્યાય કરવા માટેજ આવેલ ન્યાયાધીશની સ્વારી પોતાની સાથેના માણસો સાથે ત્યાં આવી પહોંચી અને પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ.

ન્યાયાધીશને માટે બનાવેલા ઉચ્ચ આસનની પાસે એક મનુષ્ય રાજદંડ લઇ ઉભો હતો. તેની જરાક નીચે ન્યાયાધીશના સ્મૃતિ-શ્રુ-તિના ધુરંધુર ચાર સહાયકો બેઠા હતા. તેની બાજુએ ન્યાયાધીશનો શિરસ્તેદાર બેઠો હતો. બીજી બાજુએ તે પર્વત પ્રદેશનો સુબો બેઠો હતો. ન્યાયાસનની ડાબી બાજુએ આરોપીને માટે એક પાંજરા જેવી જગ્યા તૈયાર કરેલી હતી. તેની પાસેજ સરદાર સજ્જનસિંહ, દુર્જન-સિંહ, વીરસિંહ અને બીજા કેટલાક અન્ય સરદારો તેમજ સારા સારા ગૃહસ્થો બેઠા હતા. ન્યાયના પવિત્ર કામમાં સહાયભૂત સાક્ષીઓ પણ ન્યાયાસનની પાછળના ભાગમાં બેઠા હતા. કુલે દસ સાક્ષીઓ હતા. તેમાં મુખ્ય તો બે અરણ્યરક્ષક, એક કિલ્લાના દરવાજા ઉપરનો પહે-રેગીર, વૃદ્ધ દૂર્ગરક્ષક રણુમલ અને બીજો એક નોકર, એટલાજ હતા.

થોડાજ વખતમાં બે સિપાઇઓ લલિતસિંહને લઇ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. લલિતની કંબરે એક મજબૂત સાંકળ બાંધેલી હતી અને તેનો એક છેડો એક સિપાઈના હાથમાં હતો. હજુ પણ લલિતના માથા ઉપર થએલા ઘા ઉપર ઘોળા પાટો બાંધેલા હતા. તેની મુખ-મુદ્રા નિસ્તેજ પરંતુ શાન્ત દેખાતી હતી. તે સમયે તેના મુખ ઉપર એક જાતનું ચમત્કારિક તેજ પ્રસરેલું હતું—ચમકતું હતું. તે ન્યાયમં-દિરમાં આવતાંજ ત્યાં એકત્ર થએલા સર્વ લોકો તેની તરફ જોવા લાગ્યા. લલિતે પ્રથમ ન્યાયાધીશ તરફ જોઇ વિનયથી પ્રણામ કર્યાં. પછી તેણે પોતાની નજર ન્યાયમંદિરની ચારે તરફ ફેરવી. વૃદ્ધ સર-દાર સજ્જનસિંહને જોતાંજ તેણે—પોતાની ઉપર અનંત ઉપકાર કર-નાર તરફ-વિનયથી મસ્તક નમાવ્યું અને શાન્તપણે પોતાની જગ્યા ઉપર ઉભો રહ્યો.

ધણી દિવસ પછી આજેજ લલિતનું મુખ સ્પષ્ટપણે સરદાર સજ્જનના જેવામાં આવ્યું. તેણે શાન્ત અને નિશ્ચયી મુખમુદ્રાએ પ્રેમ પૂર્વક પોતાને મસ્તક નમાવેલું જોતાંજ તે સદયહૃદય વૃદ્ધ સરદારના હૃદયનું પાણી પાણી થઇ ગયું. એક વખત પોતે તેને પુત્રની જેમ ચાહ્યો હતો, એ વિચાર તેના હૃદયમાં આવતાં જ તેના હૃદયમાં એ-કદમ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. અચાનક તેની આંખમાંથી આંસુ નિકળી પડ્યાં. તે પોતાના મનની સાથે જ બોલ્યો—“ શું ખૂન જેવું રાક્ષસી કૃત્ય લલિત જેવા પવિત્ર યુવકે કર્યું હશે ? શું લલિત નિર્દોષ હશે ? પણ એણે તો મારા એકના એક પુત્રનું ‘ખૂ’.....આગળ તે વિચાર કરી શક્યો નહિ.

“સરદાર સાહેબ! આપ શું કહો છો?” દુર્જને સજ્જનની આંખમાં આવેલા આંસુ જોઈને તેને પૂછ્યું. લલિતસિંહ ત્યાં આવ્યો ત્યારથી જ તે ખારીકીથી-ઝીણી નજરે-સરદાર સજ્જન અને લલિત તરફ જોઈ રહ્યો હતો. પોતે જે કામ હાથમાં લીધું છે, તે બહુજ સાહસવાળું અને જોખમનું છે, એ વાત દુર્જનની જાણ બહાર નહોતી; છતાં તેણે સાહસ તો કર્યું જ હતું. લલિત પોતાનો છુપો દુશ્મન અને પોતાના પ્રેમપંથમાં પ્રવળ હરીફ છે, એમ હવે તે ખાતરીથી માનવા લાગ્યો હતો. તેનો નાશ કરવા માટે ગમે તેવું બયંકર સાહસ કરવામાં જરાએ પાછી પાતી કરવી નહિ, એવો તેણે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. સરદાર સજ્જનને તેણે કરેલો પ્રશ્ન તેની પાસેજ બેઠેલા પ્રાંતસુખાના સાંભળવામાં આવી જવાથી તે ધીમે રહીને બોલ્યો—

“દુર્જનસિંહજી! જે તમે પ્રથમથીજ મને તમારો ધરાદો ન જણાવી દીધો હોત તો આ અપરાધી યુવકે ત્રણ ત્રણ ખૂન કર્યા છે, એ વાત હું કદાપિ માની શકતજ નહિ. તેની ભવ્ય, તેજસ્વી અને નિર્દોષ મુખમુદ્રા જોઈ તેને હાથે આવાં-ખૂન જેવાં-નીચ કૃત્ય થયાં હશે, એવી શંકા પણ આવે તેમ નથી, એવો તે નિર્દોષ લાગે છે.”

“તમે કહો છો તેજ પ્રમાણે તેના તરફ જોતાં મને પણ લાગે છે. જુઓ, તેની મુખમુદ્રા કેટલી બધી ગંભીર અને નિર્દોષ દેખાય છે. મને નથી લાગતું કે—આ યુવકે એક પણ ખૂન કર્યું હોય. એક નહીં પણ ત્રણ ત્રણ ખૂન ઉપરા ઉપરી જે મનુષ્યે કર્યા હોય અને તે જ્યારે ન્યાયાસન સમક્ષ આવે ત્યારે તેનું આચરણ આવું ગંભીર અને શાન્ત દેખાય એ સર્વ રીતે અસંભવિત છે.” સજ્જનસિંહની પાસેજ બેઠેલા એક અન્ય સરદારે કહ્યું.

આ ભાષણ તરફ દુર્જને જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. લલિત જ્યારથી ત્યાં આવ્યો હતો ત્યારથી ન્યાયાધીશ અને તેના મદદમારો તેની મુખમુદ્રા તરફ ધણો વખત સુધી જોઈ રહ્યા હતા. અમારી આ નવલકથાના નાયક તરફ જોઈ તેની વાતમાં તેઓનો શો મત બંધાયો, તે નિર્દોષ છે કે નહીં, તે અત્યારેજ કહી શકાય તેમ નથી. થોડાજ સમયમાં ન્યાયાધીશે પોતાના શિસ્તેદાર તરફ જોઈ ઇશારત કરી. તરતજ તે પોતાની પાસેજ પડેલા કાગળના ઢગલામાંથી એક કાગળ હાથમાં લઈ ઉભો થયો અને ન્યાયાધીશ તરફ જોઈ બોલ્યો—

વાંચક! હવે લલિતના અપરાધો પ્રકટ કરવા શિસ્તેદાર તૈયાર થયો અને ન્યાયના પવિત્ર કાર્યનો પ્રારંભ થયો.

મકરણ ૪૭ મું.

ન્યાયની શરૂઆત.

“ સભાસદો ! અહીં ઉભા રાખવામાં આવેલા યુવકને—પૂન જેવા ત્રણ બચકર અપરાધીને માટે—ન્યાયાસનની સમક્ષ લાવીને—ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. તેના ઉપર ત્રણ પૂન કરવાનો આરોપ છે. તેની મુખ્ય હકીકત નીચે મુજબ છે:—

એમ કહી તેણે કેટલાક કાગળ આડા અવળા કર્યા અને ફરી બોલવા લાગ્યો—

“આ યુવક, સરદાર સજ્જનસિંહના દયામય આધારે ન્હાનાથી મોટો થયો છે. સરદાર સાહેબના કુટુંબની સાથે તેને કાંઈ પણ સંબંધ નથી. એ જ્યારે ન્હાનો હતો ત્યારે સરદારને અચાનક રીતે ક્યાંકથી જડી આવ્યો હતો. ત્યારથીજ આ કોઈ નિરાધાર બાળક છે, એમ સમજી સજ્જનસિંહજીએ તેનું પોતાના પુત્રની જેમ પાલન કર્યું. તે જો કે મોટો થયો છતાં તે અનાથ છે, એમ જાણી સરદારનો સ્નેહભાવ તેના ઉપરથી ઓછો થયો નહિ. આવી રીતે કેટલાંક વર્ષો વીતી ગયાં. આખરે થોડા દિવસ પહેલાં કોઈક રાજ્યકારણને લીધે—તેના પુલાસો અહીં કરવાની જરૂર નથી—સરદાર સજ્જનને રાજધાનીનો ત્યાગ કરવાનો હુકમ મંત્રિમંડળ તરફથી મળ્યો. તે પ્રસંગે સરદાર દુર્જનસિંહે તેમને પોતાના કિસ્સામાં આવી રહેવાની રજા આપી. ત્યારે આ સરદાર સજ્જનસિંહ પોતાના યુવક પુત્ર ચરનીર ચંદ્રસિંહ અને પુત્રી પ્રભાવતીની સાથે અહીં—અજયદૂર્ગમાં આવીને રહેવા લાગ્યા. તે વખતે આ સામે ઉમેરો ચુનેહગાર યુવક લલિત તેમના બીજા નોકરો સાથે તેમની સાથે અહીં આવ્યો. અહીં આવ્યા પછી પંદર દિવસે લલિત અને પ્રભાવતી એક બીજાને ચાહે છે, એવો સરદારને વહેમ આવ્યો. પોતાના ઉચ્ચકુળની કુમારિકા આત્રા એક નિરાધાર યુવકને ચાહે અને જેની ઉપર પોતે અસંખ્ય ઉપકાર કરેલા છે તે, તે ઉપકાર બૂલી જાય, એ વાત સરદારને સહન થઈ શકી નહિ. તેઓએ તેને પોતાના પુત્ર-પુત્રી સાથે મળવાની મના કરી. ત્યારથી તેના ખાનપાનનો બંદોબસ્ત જુદોજ કરવામાં આવ્યો. તે પહેલાં તો તે તેમની સાથેજ ખાતો-પીતો અને રહેતો હતો. આવી રીતે કેટલાક દિવસો બ્યતીત થયા પછી સરદાર દુર્જનસિંહ સરદાર સજ્જનસિંહના જમાઈ થવા માટે અહીં આવ્યા. તેમણે સરદાર પાસે તેમની પુત્રીનું

પહેલાંથીજ માથું કર્યું હતું. આ સંબંધ સરદાર અને તેમના પુત્રને પસંદ પડ્યો. વિવાહ-નિશ્ચય કરવા માટે દુર્જનસિંહ અહીં આવ્યા તેને ત્રીજે દિવસે સિંહચુકાના માલેક વજેસંધ અને અજબસંધ નામના બે લુટારા ભાઇઓએ જોર જીતમથી સરદારની પુત્રીનું હરણ કર્યું. તેમાંથી આ આરોપીએ તેમની પુત્રીને તેમના હાથમાંથી છોડાવી. ત્યારે બાલસ્વભાવને અનુસરી તે બાલિકાના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે તેને માટે પ્રેમસ્નેહ અને સન્માનપ્રીતિ ઉત્પન્ન થયાં. ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ વ્યતીત થયા.

“સભાસદો! ત્રણ અપરાધોના આરોપી આ ખૂતી તરીકે લલિત નામક યુવકને તમારી સમક્ષ ઉભો રાખવામાં આવ્યો છે, તેના ત્રણ અપરાધોમાંથી પહેલા અપરાધની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે—

“આ અજયદ્વર્ગમાં વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા રિવાજ પ્રમાણે દરેક નવા વર્ષના પ્રથમ દિવસે એક ભોજનોત્સવ થાય છે. ચાલુ વર્ષના ઉત્સવ પછી બીજે દિવસે કુમારી પ્રભાવતી પોતાની દાસી મધુરી સાથે કિલ્લાની એક બાજુએ ફરતી હતી. ત્યાં દાસીના કહેવાથી તેઓની મુલાકાત થઈ. તેજ વખતે અચાનક કુમાર ચંદ્રસિંહ-કે જેનું આ આરોપી લલિતે ખૂન કર્યું છે તે-ત્યાં અચાનક જઈ ચડ્યો. પોતાની બહેનને આરોપી સાથે એકાન્તમાં જોતાં-પોતાના પિતાએ મના કરવા છતાં-તેઓને વાતચિત કરતાં જોઈ-તેને સ્વાભાવિક રીતે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. કુમારે આરોપીને કાંઈક સખત શબ્દો સંભળાવ્યા હશે તે તેનાથી સહન થઈ શક્યા નહિ અને તેણે પોતાની તરવાર ઉપર હાથ નાખ્યો, એમ દાસીનું કહેવું છે. પછી ચંદ્રસિંહે દાસીની સાથે પોતાની બહેનને કિલ્લામાં મોકલી દીધી અને પોતે આરોપીની પાસેજ રહ્યો. ત્યાર પછી લગભગ બે કલાકે આરોપી એકલોજ પાછો કિલ્લામાં આવ્યો. તે વખતે કિલ્લાના દરવાજા ઉપરના પહેરેગીરને તેણે પૂછ્યું—“કુમાર ચંદ્રસિંહ પાછો આવ્યો છે?” તે વખતે આરોપીની મુખમુદ્રા લાલચોળ, કોંધી, ભયભીત અને ખુની જેવી દેખાતી હતી. તેના સવાલના જવાબમાં પહેરેગીરે ના કહી. તે સમયે આરોપીના પોશાક ઉપર લોહીના દાઘ સ્પષ્ટપણે જણાતા હતા. તેની મ્યાનમાં તરવાર નહોતી. પહેરેગીરે “આ શી ગડબડ છે?” એવો સવાલ તેને પૂછ્યો પણ આરોપીએ તે તરફ જરાએ ધ્યાન આપ્યું નહિ અને કિલ્લામાં ચાલ્યો આવ્યો. ત્યાર પછી થોડીજ વારમાં એક અરણ્યરક્ષક તુટેલી તરવારનો એક કટકો લઈને કિલ્લામાં આવ્યો. જ્યાં તેને તરવારનો તે કટકો મળી આવ્યો તે

ઠેકાણે લોહીની નીક બેટી હતી એવું તેણે કહ્યું. જે ઠેકાણેથી તેને તે ટટકો જડ્યો તે ઠેકાણે પડેલાં પગલાંઓ ઉપરથી ત્યાં ખૂબ ઝપાઝપી થઇ હતી એ પણ તેણે જણાવ્યું. તેને જે કટકો જડ્યો તે આરોપીની તરવારનો હતો. આ પ્રમાણેની ગડબડ ચાલતી હતી તેજ સમયે સરદાર સંજ્ઞન અને દુર્જન વીરસિંહને વળાવવા માટે દરવાજાની પાસે આવ્યા. ત્યાં થતી ગડબડ સાંભળતાંજ તે શી બાબતની ગડબડ છે, તેની તપાસ થવા લાગી. સર્વેને લલિત ઉપર વહેમ આવવાથી તત્કાળ તેને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. કુમારચંદ્રની બાબતમાં પોતાને કંઈ પણ ખબર નથી, એમ આરોપીએ સાક્ષ કહી દીધું. તેજ વખતે ત્યાં બીજા અરણ્યરક્ષક આવ્યો. તેણે કુમારચંદ્રનો ફોટો અને અંગરખું સર્વેની સમક્ષ રજૂ કર્યો. તે વસ્તુઓ પોતાના પુત્રનીજ છે, એ વૃદ્ધ સરદારે ઝાળખી લીધી. તે વસ્તુઓ પાણીના પ્રવાહમાં વહી જતી અરણ્યરક્ષકના જોવામાં આવી. તેણે તેમાંથી કાઢી ત્યાં લઇ આવ્યો હતો. તે વખતે ગુનેહગાર પણ ત્યાંજ હતો. તેણે તે વસ્તુઓ જોઇ અને પોતે કરેલું કૃત્રિમ આમ પ્રકટ થયું તે જાણી તે અત્યંત ગભરાઇ ગયો અને તે એટલે સુધી કે તત્કાળ તેને મૃત્તી આવી મળી.”

“હા. હું ગભરાઇ ગયો હતો એ ખરું છે છતાં તેનું કારણ અત્યારે કહેવામાં આવ્યું છે તે નહોતું. મારા મુર્છિત થવાનું કારણ એજ હતું કે-જંગલમાં કુમારનું શું થયું હશે?” અને ન્યાયાધીશ સાહેબ! એટલું તો આપ પણ ધ્યાનમાં રાખવા કૃપા કરજો કે અન્યાનક અને મૃત્તી આવી જવાથી હું તે બાબતમાં કંઈ પણ ખુલાસો કરવા અશક્ત હતો, અને જ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે એક બચકર ભોંયરામાં કેદી થઇ પડ્યો હતો. આ કારણથી હું તે બાબતમાં કંઈ પણ ખુલાસો કોઇની પાસે કરી શક્યો નહિ. મતલબ કે મને તે બાબતનો ખરો ખુલાસો કરવાની તક જ મળી નથી.” લલિતે રપટ પણ શાન્ત અને ગંભીર સ્વરે કહ્યું.

“તે બાબતનો ખુલાસો કરવા માટે હવે તને તરતમાંજ તક મળશે. તે સમયે તારે જે કંઈ કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહેજે. તે અમે સાંભળીશું પણ હમણાં તો તારા ઉપર મૂકાયેલા આરોપની હકીકત સાંભળી લેવા દે!” ન્યાયાધીશે કહ્યું.

“આરોપીને કેદ કરવામાં આવ્યા પછી બીજેજ દિવસે કેદખાનાની દરવાજા ખુલ્લો પડેલો, સરદાર દુર્જનના વિદ્યાસુ દ્વંડરક્ષક

રણમલના જોવામાં આવ્યો. ત્યારે તેણે કારાગૃહમાં જઈને જોયું તો ત્યાંથી કેદી નહાસી ગયાનું તેના જાણવામાં આવ્યું. તેણે તરતજ તેને પકડી લાવવા માટે બે સ્વારોને તેની પાછળ દોડાવ્યા. ત્યાર પછી થું થયું, તે હું તમને કહી સંભળાવું તે પહેલાંજ મારે એક ખીજ હપ્તીકત વચમાંજ કહેવાની જરૂર છે. સિંહગુફામાંના હુંટારા બે ભાઈઓએ સરદાર સજ્જનસિંહની પુત્રી પ્રભાવતીનું ખીજવાર હરણ કરવાનો ઘાટ ઘડ્યો. તે પ્રભાણે તેઓ કુમારિકાને લાઇ જતા હતા ત્યારેજ આરોપી લલિતસિંહ અચાનક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે વખતે આરોપીએ અલૌકિક શૌર્ય દેખાડી કુમારીના છુટકારો કર્યો. ઘણા માણસોની સાથે લડતાં લડતાં તેના ઉપર કેટલાક ઘા થયા. તેથી તે બેશુદ્ધ થઇ પૃથ્વીપર પછડાઇ પડ્યો. આરોપીનું શૌર્ય જોઇ કિલ્લાના માલિકે તેને કેદખાનામાં રાખ્યો નહીં પણ તેની સારી રીતે સારવાર કરવાની તેના તરફથી ગોઠવણ કરવામાં આવી. ખીજે દિવસે અરણ્યરક્ષકને ખીજ બે સિપાઈઓની લાશ મળી આવી. તે સિપાઈઓને આરોપી બ્યારે કેદખાનામાંથી નહાસી ગયો હતો ત્યારે તેની પાછળ તેને પકડી લાવવા માટે દૂર્ગરક્ષકે મોકલ્યા હતા. આ વાત ચાર દિવસ પછી આરોપીના જાણવામાં આવી. તે વખતે તેને થું થયું હશે તે તેજ જાણે. તેણે સરદાર દુર્જનસિંહને ખાનગી રીતે પોતાને મળી જવા માટે સંદેશો મોકલાવ્યો.”

“માન્યવર ન્યાયાધીશ સાહેબ ! આ તમામ તરકટીઓનું તરકટ છે. પાપી પિશાચોની પ્રવંચનજ છે કે જે તદ્દન અસત્યના પાયા ઉપર છળ, કપટ, દ્વેષ અને અદેખાઈથી ગુંથવામાં આવી છે.” જે-રથી જમીન ઉપર પગ પછાડી લલિતે વચમાંજ કહ્યું.

“ચુપ રહો ! આવી રીતે વચમાં વચમાં બોલીને ન્યાયાસનનું અપમાન કરવાનું પરિણામ બહુજ શોચનીય આવશે.” પ્રાંતસુમાએ કહ્યું.

લાચાર ! લલિતને ચુપ રહેવું પડ્યું. ન્યાયાધીશના સહાયકે પોતાની બાબતમાં જે કાંઈ કહ્યું તેમાં સત્યનો કેટલો થોડો અંશ છે, તે જાણી તે અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થયો. પોતે શા કારણને લીધે કિલ્લામાંથી નહાસી ગયો હતો તેનો ખરો ખુલાસો કરવામાં આવશે તો પ્રભાવતી-જેણે પોતાને માટે અલૌકિક સ્વાર્થત્યાગ દર્શાવ્યો હતો તેને કેટલું બહું દુઃખ થશે, એ તેની જાણબહાર નહોતું. તેને માટે ગમે તેમ થાય, કારાગૃહમાંથી પોતેજ નહાસી ગયો છે એમ ન્યાયાધીશ માને અને પોતાની ઉપર ગમે તેવું સંકટ આવે તો તે મુંઝે મોઢે સહન

કરવા લલિત તૈયાર થઈ ગયો. પોતાના ઉપર મૂકએલા ગુડા આરો-
પની જે હકીકત શિરસ્તેદાર કહે જતો હતો તે ચુપચાપ સાંભળતો હતો
છતાં આખરનું અસત્ય વાક્ય-પોતે દુર્જનસિંહને મળવા બોલાવ્યો-એ
વાત સાંભળી તેની સ્તબ્ધતાનો અવધિ થયો.

“ન્યાયાધીશ સાહેબ અને અન્ય પડિતજનો ! તે બંને સ્વારોની
લાશો જંગલમાં મળી આવી, એ વાત સાંભળી સરદાર દુર્જનસિંહને
આરોપીએ પોતાને છુપી રીતે આવીને મળી જવાની પ્રાર્થના કરી.
આમ કરવાનું કારણ પોતાના સર્વ અપરાધો સરદાર પાસે કબૂલ કરી.
તેની અને સરદાર સજ્જનની પાસે ક્ષમા ચાચના કરવી, એ હતું.
તેની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી દુર્જનસિંહ તેને કેદખાનામાં મળવા મયા.
તે સમયે આરોપી બહુજ ગમરાઈ ગયેલા જેવો દેખાતો હતો. સરદાર
દુર્જનને બેતાંજ આરોપી રડી પડ્યો. તેણે સર્વ અપરાધો કબૂલ કર્યા.
પછી તે સરદારને પગે પડ્યો, તેમની પાસે દયાની ચાચના કરી અને
પોતાને બચાવી લેવાની પ્રાર્થના કરી. તેણે પ્રભાવતી પ્રત્યે પ્રેમ
દર્શાવ્યો અને તેનું ચિત્ત પોતાની તરફ આકર્ષ્યું એ ફક્ત સ્વાર્થ.
બુદ્ધિનુંજ કામ હતું. તે એક મોટા સરદારની પુત્રી હોવાથી તેના
તરફથી પોતાને ભવિષ્યમાં લાભ થશે, એજ તેનો ઉદ્દેશ હતો. પરંતુ
પોતાની તમામ ધારણાઓ ધૂળમાં મળેલી બેધ આરોપીએ તમામ
વાતો કબૂલ કરી. આરોપીએ ફક્ત કુમાર ચંદ્રસિંહનું ખૂન કર્યું છે
એટલુંજ નહીં પણ તેણે બે સ્વારોનાં ફૂર રીતે અને નિર્દયપણે ખૂન
કર્યું છે. પ્રથમ આરોપીએ એક સ્વારને ઘોડા ઉપરથી ખેંચીને નીચે
પછાડ્યો અને બીજાની ઉપર હુમલો કર્યો. તેને ઠાર કરી નીચે પડેલા
સ્વાર તરફ વળ્યો. તેને ઘોડા ઉપરથી પછાડી નાંખેલો હોવાથી તે
બેશુદ્ધ થઈ પડ્યો હતો, છતાં તેના ઉપર ધા. કરવામાં આરોપીએ
જરા પણ પાછી પાની કરી નહિ. આટલું થયા પછી પોતે જે કૃત્ય
કર્યું, તેને માટે બહુજ પસ્તાવા લાગ્યો. મનુષ્ય વધ જેવો ભયંકર અપરાધો
આરોપીને બહુજ બેચેન બનાવ્યો. આરોપીએ પ્રથમ તો પુનઃ કેદ-
ખાનામાંથી ન્હાશી જવાનો વિચાર કર્યો હતો પણ તે બંધ રાખ્યો અને
સરદાર દુર્જન અને સર્જનના શરણમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ હકી-
કત સાંભળી સરદારનું શરીર જરા ટ્રુન્યું. તે ત્યાંથી ઉઠીને બહાર
આવ્યા. આરોપી અતિશય ભયંકર માણસ છે, એમ જાણી તેના ઉપર
સશસ્ત્ર માણસોનો પહેરો રાખવામાં આવ્યો.”

આટલું કહી તે બેસી ગયો. ઉપરની તમામ હકીકત સરદાર

દુર્જને તેને લખાવી હતી અને તેણે લખી લીધી હતી. તેમાં સત્યનો અંશ કેટલો હતો, તેની કદખના અમારા વાંચકોએ કરી લેવી.

એક ક્ષણ બ્યતીત થયા પછી ન્યાયાધીશે સાક્ષીઓને તપાસવાનો હુકમ કર્યો. તરતજ પ્રાંતસુબાએ દરવાજા ઉપરના પહેરેગીરને રજુ કર્યો. તેણે પોતાની હકીકત કહ્યા પછી એ અરણ્યરક્ષકોએ પોતાની હકીકત જાહેર કરી. પછી વીરસિંહે કહ્યું:—

“જે સમયે હું દૂર્ગમાંથી રાજધાની તરફ જતો હતો તે સમયે દરવાજા ઉપર અરણ્યરક્ષક ભયભીત થઈ કુમાર ચંદ્રના સંબંધમાં કાંઈક હકીકત કહેતો હતો. તે સાંભળી સરદાર સાહેબે તેની તપાસ કરી. પછી પરિચારિકા મધુરીને બોલાવી તેની તપાસ કરવામાં આવી. અત્યારે જે હકીકત ન્યાયાસન સમક્ષ રજુ કરવામાં આવી છે, તે સર્વ સાચી છે. પછી લલિતસિંહને ત્યાં બેલાવવામાં આવ્યો. તેને પૂછવામાં આવ્યું કે—‘કુમાર ચંદ્ર ક્યાં છે?’ તેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે—‘તે બાબતમાં હું કાંઈ જાણતો નથી.’ એટલામાં ત્યાં બીજો અરણ્યરક્ષક કુમારનો ફેટો અને અંગરખું લઈને આવી પહોંચ્યો. તે બંને યીજે જેતાંજ આરોપી મૂર્ચ્છિત થઈ પડ્યો. આ બાબતમાં ન્યાયાધીશ સાહેબ! હું ફક્ત આટલીજ હકીકત જાણું છું.” એટલું કહી તે બેસી ગયો.

ત્યાર પછી દૂર્ગરક્ષક રણુમહે ન્યાયાધીશના પૂછવાથી કહ્યું કે—
“પ્રથમ તો મેં ભોંયરાતો દરવાજો ઉઘાડો જેમ તપાસ કરી તો કેદી નહાસી ગયાનું મારા જણવામાં આવ્યું. પછી કેદીને પકડી લાવવા માટે મેં એ સ્વારોને મોકલ્યા.” ત્રણ દિવસ પછી પોતે તેજ સ્વારોને કેવી સ્થિતિમાં જોયા હતા તે જણાવી આગળ બોલવા લાગ્યો—
“આરોપીને શોધી લાવવા માટે મેં મોકલેલા સ્વારોની લાસો જેતાંજ મને લલિત ઉપર વહેમ આવવા લાગ્યો. મેં ઘણા વિચારો કર્યા પછી મને લાગ્યું કે—લલિત ખૂની હોવો જેમજે. પછી હું તેની પાસે ગયો. તે વખતે તે પથારીમાં ચિંતાતુર થઈ પડ્યો હતો. તેની પાસે બીજું કોઈ નહોતું. મેં તેને તમામ વાતો વિસ્તારથી કહી બચકર ભય દર્શાવ્યો ત્યારે તે ભયભીત થઈ તમામ વાત કબૂલ કરવા તૈયાર થયો. તેની કબૂલાત મેં પોતેજ સાંભળવા કરતાં મારા માલેક સાંભળે તો સારું, એમ મને લાગવાથી મેં તેને કહ્યું કે—‘તું સરદાર દુર્જન-સિંહને શરણે જા!’ આ મારી વાત તેણે કબૂલ કરી અને મને મારા સરદારને પોતાની પાસે લઈ આવવા કહ્યું. તે પ્રમાણે મેં મારા

માલેકને સંદેશો પહોંચાડ્યો. ત્યાર પછી શું થયું, તે હું જાણતો નથી.” એમ કહી તે પોતાની જગ્યાએ બેસી ગયો. તે ઉપરા ઉપરી દુર્જનસિંહ તરફ વારંવાર બેતો હતો. વચમાં વચમાં તેઓ પરસ્પરને ઇશારતો પણ કરતા હતા. એક બે વાર તે ઇશારા અચાનક સરદાર સજ્જનસિંહના બેવામાં આવી જવાથી તેને પણ શંકા આવી. લલિતને ખૂની તરીકે માનવા માટે હવે તેનું ચિત્ત કમમગ્ન લાગ્યું. વૃદ્ધચારણે કિલ્લાની ખરેખરી હકીકત તેને કહી સંભળાવી ત્યારથી રણમલને માટે તેનું હૃદય તેના પ્રત્યે વહેમી થઇ ગયું હતું. તેણે કિલ્લાની હકીકત સજ્જનને કહી સંભળાવી હતી તેમાં અસત્યનો ઘણો ખરો અંશ હતો અને તે વાત સજ્જનના જાણવામાં આવી ગઇ હતી. તે વરંવાર ધ્યાનપૂર્વક રણમલ તરફ જોવા લાગ્યો. રણમલની સાક્ષી થઇ જતાંજ સરદાર દુર્જનસિંહ ઉભો થયો. તેણે પોતાની ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની હકીકત એટલી બધી તો શાંત રીતે કહી કે જાણે તેણે તે તમામ બનાવો પોતાની નજરે નજર જોયા હોય. તેનું ભાષણ થતું હતું ત્યારે સરદાર સજ્જન ગુચવાઇ ગયો. તેને-એક ક્ષણ પહેલાં રણમલે કહેલી હકીકત સાંભળી તેને-જે શંકા આવી હતી તે દુર્જનના ભાષણથી કોણ જાણે ક્યાંએ ઉડી ગઇ. તે ચંચળ ચિત્ત વાળો સરદાર લલિતને પુનઃ અપરાધી માનવા લાગ્યો છતાં તેના ચિત્તનું સમાધાન ન થયું તે નજ થયું. તે અને ત્યાં એકત્ર થએલા સર્વ લોકો હવે લલિતસિંહ શું કહે છે, તે સાંભળવા અત્યંત ઉત્સુક થઇ ગયા.

આરોપીની વિરૂદ્ધમાંના પુરાવાઓ લેવાઇ ગયા. થોડી વાર પછી ન્યાયાધીશે લલિતને કહ્યું-“ હે યુવક ! હમણાં તારા વિરૂદ્ધમાં જે ભાષણો થયાં તે, તે સાંભળ્યાં છે. હવે તારે તારા બચાવમાં જે કાંઇ કહેવું હોય તે કહેવાની તને રજા આપવામાં આવે છે.”

ન્યાયાધીશની વાત સાંભળી લલિતે સર્વ સભાસદો તરફ જોઇ કહ્યું કે—

“ માન્યવર ન્યાયાધીશ સાહેબ અને સર્વ સભાસદો ! હું મારા બચાવમાં જે કાંઇ કહેવા માગું છું તે કહેવા પહેલાં મારે આપને જણાવવુંજ નેમએ કે—

“ ન્યાયનો પવિત્ર કાંટો આજે આપની સમક્ષ છે. તેમાં સત્ય કે અસત્યની તુલના કરી નિષ્પક્ષપાતપણું દર્શાવી-તટસ્થ થઇ-તમે મને ન્યાય આપશો. ન્યાયાધીશ સાહેબ ! આજે આપ પરમાત્માના પવિત્ર ન્યાયના આસન ઉપર વિરાજેલા છો, તે ન્યાયાસનને પવિત્ર ન્યાયથી

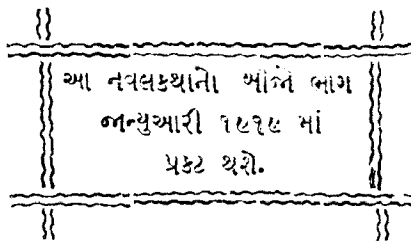
ઉજવેલ જનાવયું અથવા કલંકીત કરવું, એ તમારા હાથમાં છે. દુર્જન-
સિંહ અને મારા ઉપર અનેક ઉપકાર કરનારા પૂજ્ય વડીલ તુલ્ય સમજન-
સિંહજી ! એ તો તમે પણ નહીં માની લેજો કે—સંસારમાં આખરે
વેળવ્ય સત્યનો છે અને પરાજય અસત્યનો છે ! એ ચોક્કસ જાણુજો કે—

બનીને પાપમાં મસ્તાન, પાપી પાપમાં મહાલે;
બનેલી નાવ કાગળની, કહો તે ક્યાં સુધી ચાલે ?
કરી લ્યો કોઠી યત્નો પણ નભેથી પુષ્પ ના મળશે;
વલોવો પાણીને સો વાર, કદિ માંખણ નહીં મળશે !
પાપ છૂપું ના રહે, છાતું કરો કે ચોકમાં;
પોકારી આખર ઉઠશે, આલોક કે પરલોકમાં !

આટલું કહી લલિત જરા થોભ્યો. થોડીવાર પછી તે પોતાના
અચાવમાં બોલવા લાગ્યો કે—

જ્ઞાણ વાંચકો ! લલિત શું બોલ્યો, તેણે પોતાનો અચાવ કેવી
રીતે કર્યો, તે અચાવ સાંભળી ન્યાયાધીશે તેને શિક્ષા કરી કે નહીં અને
કરી તો શી શિક્ષા કરી, પ્રભાવતીનું શું થયું તેમજ જેના ખૂનનો
આરોપ લલિત ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો તેનું શું ખરેખર ખૂન
થયું હતું, વિગેરે વિગેરે જાણતો જાણવા માટે અમારી આ નવલકથાનો
બીજો ભાગ વાંચજો.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

ધી ગાઈડ ટુ ઈંગ્લીશ ટીચર.

પોતાની મેળે ઘેર બેઠાં વગર માસ્તરે થોડા વખતમાં અને થોડી મહેનતમાં રીતસર અંગ્રેજી શીખવું હોય તો ધી ગાઈડ ટુ ઈંગ્લીશ ટીચર જરૂર ખરીદજો. અક્ષર જ્ઞાન, તાર, કાગળ, અરજીઓ વગેરે લખતાં, વાંચતાં શીખવા સારૂ આ પુસ્તક ધણુંજ ઉમદા સાધન છે. આ પુસ્તકની અંદર દરેક વિષયની સમજ, એવી સાદી અને સરળ રીતે આપવામાં આવી છે કે, ગમે તેવા શિષ્યાકે માણસને પણ સમજતાં જરાએ મહેનત પડતી નથી. ખીજાઓની માફક આ પુસ્તકના જુદા જુદા ભાગો કર્યા નથી પણ એકજ પુસ્તકની અંદર જરાએ જરા દિપ્તોગી આપતોનો સમાવેશ ઘણીજ આહોશીથી કરવામાં આવ્યો છે. વધુ તારીફ ન કરતાં એક વાર ચોપડી મંગાવી ખાતરી કરવા અમો બલામણુ કરીએ છીએ. કી. રૂ. ૧૧ પોષ્ટેજ માફ.

સવા બસો પાનાનું દળદાર પુસ્તક.

જાદુકળા પ્રકાશ.

આ ચમત્કારી પુસ્તકમાં મંત્ર સાધવાની રીત, વનસ્પતિ સાધન, આત્મરક્ષા, વીંછી, આદાશીશી, તાવ, નજર, પિશાચ, યક્ષણી, ડાકીણી, શાકીણી, ભુતાદિક કાઢવાના મંત્ર, મુક વાળવાનો મંત્ર, સાપનું ઝેર, વિગેરેના મંત્ર, વશીકરણ મંત્ર, વશીકરણ મંત્ર વિધિ નવદેવતા, વીર, આગીઓ, વૈતાળ, છાયા પુરુષ યક્ષણી, ક્ષેત્રપાળ, અન્નપુર્ણા-દેવી, કર્ણપિશાચીની, કંગાળ, ભૈરવ, ઝાંપડી, અધોર મંત્ર, પરિવશ કરવા, વનસ્પતિ, વશીકરણ વિદ્યા, વીર સાધવાનો મંત્ર વગેરે સંખ્યા-બંધ મંત્રો સમાવેલા છે. તેમજ પાંજરામાં પક્ષીઓ દેખાડવાં, ટોપીમાં ફૂલ ઉગાડવાં, વિગેરે ઘણી જાતના જાદુના ખેલો ઉપરાંત શીવલીંગ પુજવાના લાભ, જમીનમાં દાટેલું ધન જેવા તથા પાણી જેવાની રીત, મુકમાંની વસ્તુ કહેવાની રીત, સાપનો મોહરો બનાવવાની રીત; વીંછી ઉતારનાર જાદુજીવી બનાવવાની રીત વગેરે ઘણી આપતો આપવામાં આવી છે. કિં. રૂ. ૨ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦ વધુ.

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

રીઝીરાડ-અમદાવાદ.